

**TEXT FLY WITHIN
THE BOOK ONLY**

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_160947

UNIVERSAL
LIBRARY

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No. 378.54/c--J Accession No. 4162

Author Calcutta University
Title Journal of the Department of Letters

This book should be returned on or before the date last marked below.

JOURNAL
OF THE
DEPARTMENT OF LETTERS

University of Calcutta

Journal
of the
Department of Letters

Vol. VI



CALCUTTA UNIVERSITY PRESS
1921

PRINTED BY ATULCHANDRA BHATTACHARYYA,
AT THE CALCUTTA UNIVERSITY PRESS, SENATE HOUSE, CALCUTTA,

THE
BHELA SAMHITA

SANSKRIT TEXT

University of Calcutta
1921

NOTE

This Volume reproduces the text of the *Bhela Samhita*. According to Dr. Hoernle (Studies in the Medicine of Ancient India, Oxford, 1907) the theory of the Ancient Indians regarding Medicine has been transmitted to us in three different systems, namely, the systems of Atreya, Susruta and Vaghbata. Atreya is said to have flourished in the sixth century B. C. and to have had six pupils, each of whom is reputed to have committed to writing the teaching of the master in the form of a Samhita or compendium. But at present not more than two of them are known to us, namely, the compendia of Agnivesa and Bhela. The former does not appear to have survived in its original form and exists at present only in the redaction undertaken by Charaka. On the other hand, the compendium by Bhela has come down to us in a single manuscript which is written in Telegu character. This manuscript is taken by Dr. Hoernle to have been written about 1650 A. D. and is preserved in the Palace Library in Tanjore (Burnell's Catalogue, No. 10773). Copies have been made from time to time from this unique manuscript. Dr. Hoernle had a copy made for him by order of the Government of Madras in 1905. Dr. Cordier had a copy made at an earlier date.

I have two copies made on two different occasions by two different scribes at an interval of about ten years. The manuscript is said to be in a fragile condition and has rapidly decayed. It has been considered desirable to reproduce the text in its present condition with a view to make it accessible to scholars and to facilitate the study of one of the most ancient monuments of Indian medicine. Professor Aufrecht (Cat. Cat. 416) notices another manuscript, Radh 32, in a library in Lahore, but Dr. Hoernle was not able to verify its existence. The Tanjore manuscript is obviously incomplete and is in some places unintelligible. Vedantabisharad Ananta Krishna Shastri, University Lecturer in Sanskrit, who has read through the proofs, has suggested emendations, which are either enclosed in brackets or inserted in footnotes. It is proposed to publish an English version of the text with critical apparatus and introduction.

CALCUTTA, }
30th September, 1921. } ASUTOSH MOOKERJEE.

विषयानुक्रमणिका ।

सूत्रस्थानम् ।

		पृष्ठसं
लेपनाभ्यन्ननादिना कुष्ठचिकित्सा	...	१—२
अत्यशनादिक्षतदोषाः मात्राशनक्षतगुणाश्च	...	४—५
धारणीयवेगानामधारणीयवेगानां च निरूपणम्, दल-		
धावनं धूमपानप्रकाराः तदुणाश्च	...	६—१०
स्त्रीसंभोगयोग्यावस्थाकालादिः	...	१०—११
अत्यासनादिदोषाः, मात्राऽसनादिगुणाः चिरजीवनेच्छूनां		
कर्तव्यानि च	...	१२—१३
चतुष्पादचिकित्सितस्यैव फलवस्थादिविवेकः,		
भिषणातुरादि लक्षणं च	...	१४—१७
आमाशयदोष निमित्ताशनादिकं तन्निरासौषधानि च	...	१९—२८
रस-रक्त-मांस-मेदोऽस्थि-मज्ज-शुक्र-गर्भ-व्यापत्तिज-		
व्याधिनामानि	...	२८—२०
रसविभागः, रसातिसेवनदोषः, चिमिचिमिव्यतिरिक्त-		
मत्स्यानां सदुखं भोजनौचित्यमित्यादिकम्	...	२०—२१
जनपदविशेषेण रोगविशेषनिर्णयः	...	२२—२३
चिकित्साप्रभृतकर्तव्य वमनविरेचनादिकालवस्थादिकं		
एषणात्रयस्य त्रिवर्गानुपरोधेन प्रयोगफलम्	...	२४—२५
वातोक्त्वनिमित्तानि, तदिभागश्च	...	२५—२६
दशप्राणायतनानि, सूत्रस्थानाद्यध्यायेयत्ताव्यवच्छेदः		
तदिच्छस्यैव चिकित्सकत्वं निर्णयश्च	...	२८—२८
विषसंसृष्टानादिरूपाणि	...	२८—३२

	पृष्ठसं
सुरापानगुणाः, तस्या यथायोगं समाचरणं च	३२—३३
विरेचनादिना नाश्यरोगविशेषाः विरेचनाद्यावश्यकता च	३३—३४
खेदविभागाः, खेदचिकित्यरोगाः खेदनप्रकाराश्च	३६—३७
गदपुरीषनिमित्तरोगाः, तत्र विरेचन चिकित्सा च	३८—३९
ऋतुभेदेन चिकित्सादिभेदनिर्णयः	३८—४१
उदकुष्ठहृद्रोगाच्चिरोगादिलक्षणानि तदिभागश्च	४२—४४
सानुपानभोज्यनिर्णयः	४४—४७
पथ्यापथ्य-शालि-तैल-कषाय-शाक-मांस-गुणाः	४७—५१

निदान स्थानम् ।

सहजादिचतुर्विधक्षयलक्षणम्	...	५२—५३
वात-पित्त-श्वेष-निचय-लोहित-गुल्मलक्षणानि	...	५४—५६
वात-पित्त-क्षत-क्षय-कासलक्षणानि	...	५६—५७
कुष्ठनिमित्तानि सलक्षणतदिभागश्च	...	५८—६०
प्रमेहनिमित्त-लक्षण-विभागाः	...	६१—६३
वात-पित्त-कफ-सन्त्रिपातापस्मारलक्षणानि	...	६३—६५

विमानस्थानम् ।

रसगुणदोषविवेचन-दोषसमान-तदुपशमरस-तदुपरोधि		
भोज्यभोजननियम-समानिन-प्रशंसा:	...	६६—६८
दुर्बलाग्न्यादिलक्षणचिकित्साः, भेषज-भोज्यविभागः		
वातादिशमनविरेचनादिकं च	...	६८—७०
व्याधिपरीक्षाक्रमः, वात-पित्त-श्वेष-संस्थृष्ट प्रकृति-		
लक्षणानि च	...	७१—७२
गुरुव्याधिविमानम्, मुस्तारग्वधाद्याख्यापने च	...	७३—७४
षड्तुविमानानि	...	७४—७६

शारीरस्थानम् ।

पृष्ठसं

वयःक्रमेण सच्चविवृद्धिक्षय-वस्त्यात्वनिमित्तेन्द्रयप्रतिनियत-

स्वभावाः ७७—७८

गर्भधारणक्रम-पुंखीकौबयमलसात्खिकादिगर्भनिमित्तानि ७८—८०

आलोचकादि जाठराग्निलक्षणस्वरूपस्थान परिमाणादिकम्,

विषूचिकादिनिमित्तं सिरासंख्या च ८०—८२

अपस्मारनिमित्तनिर्णयः, गर्भे कस्यावयवस्य प्रथमसुत्पत्ति-
रिति विचारः, गर्भवृद्धिक्रमावस्थानप्रकारादि-
निर्णयस्य ८४—८६योनिभेदेन स्त्रीपुमादिशरीरोत्पत्तिनिमित्तम्, प्रट्काय-
धातुविवेकः, ब्राह्मादिकायनिरूपणादिकं च ८६—८८गर्भस्य नानाभूतारब्धस्य मातृपिण्डसात्मप्रससमुदायजल्व-
विवेचनम् ८८—९१शरीरगतत्वगस्थिहृदयेन्द्रियकोष्ठप्रत्यङ्गजलरसग्नोणित संख्या-
परिमाणनिर्णयः देहान्तरसंक्रमक्रमादिकं च ९१—९४अवस्थात्वनिमित्तम्, बोजवृद्धिक्रमः, अवदातादिपुत्रोत्पत्त्यर्था
नियमाश्च ९४—९५

गर्भिण्या आह्वारनियमाः, प्रसवचिकित्सा च ९५—९६

इन्द्रियस्थानम् ।

एक द्वितिचतुरादिसासजीविनां अत्यायुषां च लक्षणानि	८७—८८
भाविस्वस्थाताचिङ्गादीनि	८८—८८
गतायुर्लक्षणानि	८८—१००
सद्यो मरणचिङ्गानि	१००—१०२
मुमूर्षुपूर्वरूपाणि	१०२—१०४
सामान्यविशेषाभ्यां मरणलक्षणादीनि	१०४—१०६

प्रत्याख्येयदूतस्य प्रश्नचेष्टास्वरूपाणि	१०६—१०८
शिरशूर्ण-कर्णरक्तात्-केशदाह-मित्थारोगारत्यादिभिररिष्ट विज्ञानम्	१०८—११०
क्षायया रक्तपित्तासाध्यत्वादिनिर्णयः	११०—१११
मरणसूचनस्पर्मवशेषाः	११२—११३
जीवितात्ययपूर्वकालिकचिज्ञानि	११३—११५

चिकित्सास्थानम् ।

ज्वरोत्पत्ति-गुण-विभाग-तत्त्वामान्यचिकित्सा	...	११६—११८
पित्त-शोत-ज्वरचिकित्सा, भोज्याभोज्यनिर्णय-वमनकाल- ज्वरपुनर्भवनिमित्त-तक्षान्त्यादयः	...	११८—१२०
विषमज्वरनिमित्तानि, तत्र महापंचगव्य पञ्चगव्य-वृष- पंचकोल-वृषगणादि-महापैशाचष्टातदि चिकित्सा च	१२०—१२४	
चिकित्साचिकित्य रक्तपित्तनिमित्त-पूर्वरूपाणि	...	१२४—१२६
शोषनिमित्तस्वभावौ, शोषिभोज्यमांसादिनिर्णयः, तत्र क्रन्त्रादादिष्टत-पञ्चमूल्यादिरसायनगुडसर्पिंसर्दिक-	१२६—१३१	
तिलमोदकाश्वस्यमूलकादि मोदकादिचिकित्सा च	१३२—१३४	
सुकुमार-शतपाक-सहस्रपाक सुकुमार-तैले, तहुणाश	...	
दशाङ्ग-दाधिक-षट्पल-सानुपानक्षीरविशेष-क्षारष्टै- र्वातादिगुल्मचिकित्सा	...	१३५—१३८
अष्टादशकुष्ठलक्षणानि, तत्र तत्पूर्वरूपाणि, साध्यासाध्य- विवेकः, जलूकादिना रक्तनिर्हरणादिना	...	
तच्चिकित्सा, रक्तविकाराश्च	...	१३८—१४२
कुष्ठिनां धान्वन्तरष्टत प्रयोग-सगोत्रहरिद्राचूर्णादिपानोद्ध- क्षीरपानादि चिकित्सा, खर्जकादिवाह्निलेपश्च	...	१४३—१४५
श्वेषादिप्रमेह चिकित्साविशेषाः	...	१४६—१४८

उच्चादनिमित्तलक्षणादोनि, अपस्मारचिकित्सा दाधिक सर्पिरादिपानेन वा तच्चिकित्सा च	...	१४८—१५२
अपस्मारनिमित्तलक्षणे, कल्याणष्टादिभिस्तच्चिकित्सा च		१५२—१५३
अतिसारनिमित्तानि, आम-श्वेष-पित्त-वातानीसारादि- चिकित्सा, योगाश्च	...	१५४—१५८
विषूचिकालक्षणचिकित्सादिकम्	...	१५८—१६०
अर्दितस्य स्नेहपानादिचिकित्सा	...	१६०—१६१
यहणीनिमित्तव्याधयः, तच्चिकित्सा च	...	१६२—१६३
मूवक्षच्छच्छिकित्सा	...	१६३—१६४
अष्टोदरलक्षणानि, तच्चिकित्सा च	...	१६५—१६८
बद्धगुदोदरे शस्त्रक्रिया, उदरेऽच्छिकर्मादि भज्ञातक योगाश्च वंशक-रास्त्रादियोगादिभिरुहस्तंभचिकित्सा	...	१६८—१६९
वात-पित्त-श्वेषोषोसर्व-वातशोणित-निमित्त-लक्षण चिकित्सा:	...	१७०—१७२
अशीर्णनिमित्तलक्षणानि, बलादिष्टत-लोध्रादियोगशार्ङ्गरी- ष्टुत-तालोसपत्रवटक-शस्त्रक्रिया-लेपनादि चिकित्सा च	...	१७३—१७६
वातिकादिश्वयथुनिमित्तलक्षणे, तवायोरजीयरसायनेन सानुपानविशेषेण चिकित्सा च	...	१७७—१८४
उदावर्तनिमित्त-लक्षण-चिकित्सा.	...	१८४—१८८
सान्त्रिपातिकहृदोगनिदानचिकित्से, तत्र भज्ञातक ष्टुतं च कासनिमित्तवातादिकोपलक्षणे, कासिनो भोज्या- भोज्यादिनिर्णयः, कल्याणकष्टतलेहविशेषादिभि	...	१८८—१९२
स्त्राचिकित्सा च	...	१९३—१९५
दशमूलादिलेपनेन शङ्खकचिकित्सा	...	१९५—१९६
सूर्यवर्तानन्तवातार्धावभेदकानां शिरोरोगाणां निमित्त- लक्षणे, कल्याणष्टादिभिस्तच्चिकित्सा च	...	१९६—१९८

पृष्ठसं

करणरोगनिमित्त चिकित्सिते, तत्र कवलग्रहविशेषाश्च	...	१८८—१९८
गलशुण्डिकाकर्णरोगचिकित्से	...	२००—२०१
वृद्धप्रणादि तैलेन रक्तजादि कर्णशूलचिकित्सा, क्रिमिज-		
कर्णरोगलक्षणादि च	...	२०१—२०२
अजोर्ण दिवाभुक्तस्यादूषकलं अजोर्णनिमित्तरोगाश्च	...	२०२—२०३
निद्रादिनिमित्तम्	...	२०३—२०४
मूलक-बला-रास्ता-सहचरतैलादिभिरामवात-प्रकाशयादि		
वातचिकित्सा	...	२०४—२०८
सनिमित्तलक्षणचिकित्स-साध्यासाध्यप्लौहविवेकः	...	२०८—२१०
अपतत्वनिमित्तलक्षणचिकित्साः, तत्र सौवर्चलविभौतक		
चूर्ण-हरीतक्यादिष्टत-काकादनीपाचनादिकं च		२११—२१३
सनिमित्तलक्षणादितचिकित्सा, तत्र व्रणरोपणतिल-		
कल्क-त्रिफलतैलादीनि च	...	२१३—२१५
मद्यगुणदोषविवेक-मदात्ययदोषी, परिमितमद्यगुणादयश्च		२१६—२१७
पानात्ययचिकित्सायां पानकविशेषादिकं पानात्ययवर्ज्य-		
भोज्याः	...	२१८—२२०
वात-पित्त-स्नेष-सन्त्रिपात-पोनात्ययचिकित्सा	...	२२१—२२३

कल्पस्थानम् ।

मदनकल्पप्रयोगः तहुणाश्च	...	२२४—२२५
इच्छाकुगुडिकायोगादिः इच्छाकुकल्पप्रयोगविशेषाश्च		२२६—२२७
धामार्गवकल्पप्रयोगाः, धामार्गवगुडिकाः, उत्पलादि-		
लोगेन बमनं च	...	२२७—२२८
कुटजकल्पप्रकाराः	...	२२८—२३०
चतुरङ्गुलकल्पप्रकाराः, सानुपानभलातकयोगश्च	...	२३०—२३३
दन्तीफलकल्पप्रकाराः	...	२३३—२३४

शंखिनोतैलकल्प-शंखिनोचूर्ण-शंखिनीफलकल्प-शंखिनी-			
मोदकयोगादयः	२२५—२२६
श्यामाच्चित्वचूर्णयोगविशेषाः, विवृत्मोदकलिहादयस्तु	...		२३७—२३८

मिद्दिस्थानम् ।

वमनविरेचनयोदेशकालभोज्यपरिमाणादिविवेकः,			
वमनौषधक्रमादिकम्, सम्यग्वान्तादिलक्षणानि च			२४१—२४४
नस्यविभागः शैर्षविरेचनादिचिकित्यरोगाः, सगुण-			
शौष्ठविरेचकविशेषाश्च	२४४—२४५
नस्यचिकित्यरोगाः, सगुणनस्यतैलष्टते, अस्त्रिग्धादि			
लक्षण-निरूहयोग्यनिर्णयादिकं च	...		२४६—२४७
वमनप्रयोज्यौषधानि, दुष्प्रयोगनिमित्तदशव्यापक्षिरा-			
सार्थानुवासनादिः, आधानादिप्रत्येकनिमित्त			
विवेकश्च	२४७—२४८
वमनाद्ययोगातियोगयोवर्यथायोगं स्वानुवासनविरेचकादि			
चिकित्सा	२४८—२५१
रक्तशूल-रक्तातियोगातिसार-गुदभ्रंश-विबन्धादीनां यथा-			
योगं वमनाऽस्थापन-कोरटूषौदनभोजनादि			
चिकित्सा च	२५१—२५४
विरित्तनिरूढादीनां वस्तिकर्मदोषाः, वस्तिनिदानं च	...		२५४—२५७
वस्तितैलप्रयोगः, वस्तिनिरूहगुणाः, निरूढलक्षणादिकं च			२५७—२६०
निरूहे फलोल्कर्षव्यवस्था, वात-पित्त-श्वे अनाशन			
निरूहाः	२६०—२६८
निरूहार्थकषायपरिमाणादिः, शैतमधुरादिनिरूह-			
गुणदोषविवेकः, पित्तादियोग्यनिरूहविशेषाः,			
पिच्छावस्तिश्च	२६२—२६५

वस्तिनिरुहयोरयोगतियोगदोषाः, वित्तादिवस्तिः,

शतावर्यादिवस्तिः, रासायनिकवस्तिश्च ... २६५—२६८

उक्तरसायनगुणाः २६८—२७१

गुक्तविवर्धनवस्तयः २७१—२७२

श्रीहरिः शरणम् ॥

भेल-संहिता ।

पिप्पलो दीप्यकश्चैव तथा मूषिककर्णिकाः ।
विल्वस्य पञ्चवाःस्येवा(श्वेता) हरिद्रा तथु(तुत्य)कस्तथा ।
एते कुष्ठं प्रतिम्बन्ति युक्ताः पानप्रलेपनैः ।
गवां पित्तं शुनः पित्तमलाबुक्...य...
...(क्षारं)हुतं शर्करां च दद्यात्तद्वप्त्रलेपनम् ।
यातुण्डमण्डलीदीपान्मूलान्येऽगङ्गस्य च ।
सुरादनिं(नीं) सुगन्धां च दद्यात्तद्वप्त्रलेपनम् ।
सुवर्णपुष्पं तथु(कटु)कां श्यामां तेजोवतीं तथा ।
त्रिष्टुप् संजातकं चैव कुष्ठे (सं) शोधनं विदुः ।
आरघधां च भूर्जं च साश्वगन्धां गवादनीम् ।
श्वेतां ज्योतिष्मतीं चैव सूक्ष्मचूर्णं निकारयेत् ॥
गवां पित्तेन तच्चूर्णं सप्तकत्वस्सुधापि(वि)तम् ।
योज्या(ज्य) सर्षपतैलेन स्त्रू(सै)भवेन च य (त्रितः) ।
एतद्वैहृष्टदू(दो)षस्य मि (त) दध्नन्मोज(जि)नम् (:) ।
त(अ)तुलेपनमुद्दिष्टं व्यमिकुष्ठविनाशनम् ।
गवेदमिति कुष्ठानि खदिरस्याय (यि) चारति ॥
तावप्रभा(प्यभी)प्रयुज्जीति कुष्ठी(ष्ठि)नां कुष्ठशान्तये ।
अथ कुण्डान्नि (कंण्डून्नि) वृक्षाणां
रस्यः (रसाःस्युः) कुष्ठिनां हिताः ॥

प्रलेपपतिशेषेषु (परिषेकेषु) खदिरसु प्रशस्यते ।
 खदिरोदकषायः स्यात् खदिरोदकभोजनः ॥
 भूयिष्ठसुदकार्थं च कुर्वीत खदिरोदर (क) म् ।
 सारमत्तौ महावक्ष्मौ धवरोहित (कावु) भौ ॥
 शिंशुपाचाऽखकर्णश्च खादिरं वित्वमाश्रितम् ।
 कदम्बी मुष्करौ हि(ही)ता भद्रोदम्बलि(रि)काफलम् ॥
 एतैरप्युषितं कुष्ठे गोमूत्रपरिषेचनम् ॥
 सालाश्वकर्णनिर्यासो निर्यासो (सः) कुलिशस्य च ।
 एते कुष्ठ...ता(समुद्या)नां व्रणानां स्युः प्रपीडकाः ।
 पुण्डरीकस्य वक्ष्यामि क्रिया(यां)रोगविनाशन(शिनी)म् ।
 आवर्ता शाल्मलौमूलं फलान्वावलगुजानि च ॥
 रात्रौ (हि) त्रेण निषाद्य दन्तिचित्रकमेव च ।
 पाठां (ठा) हरिद्रेऽव तथा गवां मूत्रेण योजयेत् ।
 अष्टभागावशिष्टं तत्सादितं सुपरिष्कृतम् ।
 पिवेल्की(क) ल्वं समुद्दायाय श्विनी श्वे(शी)तोदकं पिवेत् ॥
 सर्वतो(तः) (?) परिरक्षेत्तु स्यापयेच्च(च्छीतवेशमनि) ।
 भैषज्यापि(हि)ता दोषास्त्वचमस्यानुसंश्रिताः ।
 मण्डलेषु तपस्योबं (स्फोटान्) जनयन्त्यकरश्मिभिः ॥
 स्फोटेष्वय तु जातेषु छायायामुपदे(वे)शय(ये)त् ।
 श्रीताभिरङ्गः प्रच्छाप्त्वा भोजयेवति भोजनम् ॥
 संक्षुभ्यं.....धाह्नोस्तोपरिपूर्णा इवाम्बुदाः (?) ।
 सूचयेणाथ तीक्ष्णेण वृ(व्य)येकगणकेन वा ॥
 चन्दनस्य च यत्सारं बदरात् खदिरस्य च ।
 एतैः पानीयपिष्ठेषु सर्पिःक्षीद्रसमन्वितैः ।
 पत्रेषु पुष्करिण्यासु संविष्टस्याथ दे(लेपयेत्) ।
 ततस्त्वाति पय(येत्) स्फोटान् श्रीतोदकपरिष्कृतान् ।
 च्छीरिणां चापि वृक्षाणां ततसंक्षोदयेद्विषक् ।
 तैः कषायैश्च कल्कैश्च मिष्वयेष्वेपयेच्च तम् ।

खर्जूरस्य च बौजानि शङ्खनाभिं च दापयेत् ।
 अस्त्रं.....रं पत्रं गौरीशं नौलमुत्पलम् (?) ।
 एषां सूक्ष्मेण चूर्णेन स्ववन्तमवचूर्णयेत् ।
 शक्ताद्वाचाक्षीद्रयुक्तो दातव्यः परिपेटने ।
 आहारोक्षादनाभ्यङ्गं पूर्वेण विधिना भिषक् ।
 कारयेलुष्ठिनामे(तत्त)तः संपद्यते सुख्वी ।
 न च व्याधिमुपीक्षेत शरीरं(र)पतितं दुधः ।
 त्वरेव शमने य(शमयेत्त)स्य प्रदीपस्येव विश्मनः ॥
 यथा ह्योकान्ततो हृत्वा वर्धते सुखितश्चनैः ।
 तथा शरीरमासाद्य दूरो वर्धति हेमतु (रोगो वर्धत एव तु) ।
 तस्माद्यक्षे मिहि.....अच्छीणस्येव देहिनः (?) ।
 प्रागीवोपचयाद्वोगान् हन्त्यादैद्यो विचक्षणः ।
 त्वद्व्यात्वप्रहारावपिडः (च्चापततः) पक्षात्मासाद्विमेत्तथा ।
 आयने चापि संपूर्णं सिरामोक्तो विधीयते ।
 श्यामाका रकुष्ठीनां.....कुष्ठिनां हिताः ।
 एवं हि वर्तमानानां कुष्ठं प्रशमनेति वः ॥
 इत्याह भगवानाक्रेयः ॥
 इति भेले चतुर्थीऽध्यायः

अथ अत्याश्तीयं ।

अथात्याश्तीयं व्याख्यास्याम इतिह स्माह भगवानाक्रेयः—
 आत्याशीतेन (अथाशीतेन) पि... (पीतेन) खादितेन च युक्तिः ।
 बलमात्प्रायते जन्तोः सद्योवङ्गिरिवेभ्यनैः ॥
 तेनैवात्यादृतेनह भोजनेन शरीरजाः ।
 व्याधयस्संप्रवर्धन्ते कायाम्नाव(ति) दूषिते ।
 द्विविधं तु भिषग्विद्यादाहारस्यैव लाघवम् ।

मात्रोऽलघुः स्यादार्हारं कश्च द्रव्यलघुः स्मृतः ।
 १ द्विविधः गौरवः २ (भु)क्तं (क्ते) ३ उच्चमानं निबोधत ॥
 मात्रा गुरुस्तथैव स्यात् द्रव्यतत्त्वं तथा गुरुः ॥
 पुराणशालयो मुहाशशतित्तिरिलावुकाः ।
 एवं^४ प्रकारयच्चान्यत् तद्वयं लघु सं..... (स्मृतम्) ।
 याम्यासू(नू)पोदकं मांसं दधि पिष्टं तिलाह्नयम् ॥
 एवं प्रकारं यच्चान्यत्तद्वयं गुर्विति स्मृतम् ।
 तत्र यो मात्रया भुंक्ते द्रव्यं गुर्वपि मानवः ।
 आहारं तस्य पश्यन्ति लघुमेव सि(चि)किक्षकम्(तः) ॥
 ... (शास्त्र्या) दीन्यपि योत्यर्थं अश्वाति सुलघून्यपि ।
 आहारस्तथारूपो व्यक्तं संपद्यते गुरुः ।
 द्रव्यस्य लघुनो युक्त्या सौहित्यं योऽधिगच्छति ॥
 एकान्तपर्यं तं विद्याराहारं कुशलो लघुम् ।
 य... (दि) युक्त्यापि सौहित्यं द्रव्यस्यालघुनो व्रजेत् (भवेत्) ।
 तथाविधिमिहाहारं गुरुमेव ब्रवीम्यहम् ।
 तस्मात् त्रिभागसौहित्यमदेः ३ हित्यमेव वा ॥
 आहारं लघुमन्विच्छेहुरणा सेवितं सदा ।
 लघुना(नी) ... (रस) समासाद्य द्रव्यं योह्यतिसेवते ॥
 तस्मादेवं विजानीयात् द्रव्याणां गुरुलाघवम् ।
 एवमेव च भोज्येन पथ्येनाप्यायते नरः ।
 हीयते चाप्यपथ्येन प्रदुष्टैर्मारुतादिभिः ।
 स्वस्यस्यान्ये न वर्धन्ते धातवशोणितादयः ।
 व्याधितस्यापि दोषाय भोज्यं परिणमत्यथ ।
 यथाह्यकालवृद्धाच भूमौ बीजं विपद्यते ।

१ वा लघुः । २ °हारः कश्चिद द्र० । ३ द्विविधं गौरवं । ४ उच्चमां ।
 ५ °प्रकारं य० । ६ मर्दसीहि ।

वर्धते कालवृद्धा च देहिनोपि तथा रसैः ।
 यस्य नित्यमुदारः स्यामुखनिश्चलमानव(सः) ।
 कष्ट पास्त(पान)रतः सामेषपि यथागपि दूरगम् (?) ॥
 ज्ञातोऽनुलिमः स्त्रियौ स्यादौतदन्त(स्त्र)लङ्घनः ।
 द…(दानं) सत्यमहं सा च प्रायो … ह्यन्नं समाश्रितम् ॥
 वमयेत् श्वेष…गाख(रोगङ्ग्न्व) पैत्तिकांश विरेचयेत् ।
 निरह्यादातरोगांश रक्तजांशावसेचयेत् ।
 रक्तशालि(लीन) समुद्भान्वा षष्ठिकानथवा पुनः ।
 सुस्ति(नान्) मात्रयाऽश्रीयात् दृतसैन्धवसंयुतान् ॥
 ईषत्पिप्पलिकं यूषं ईषच्च मधुनान्वितम् ।
 ईषस्तलवणं चापि पथयार्धक्षतं पिबेत् ॥
 विक्रिकान्प्रतुदांशाजां(जान्) … (वि)गलांश मृगहिजान् ।
 यथान्यत्कटुकं पाके भोज्यं तन्नित्यमाचरित् ॥
 पादाभ्यां न चरेलृष्टे विषमे करणकेषु च ।
 गङ्गन् परदारांश नदौः पूर्णाश्च न व्रजेत् ॥
 कलहं…(न हिकुर्या) च रात्रिचर्यां विवर्जयेत् ।
 गजस्य न स्यादासन्नं तोयाद्रेस्य च वाजिनः ।
 जनवादांश शौण्डांश द्विषतश्चापि मानवान् ।
 न्नेच्छान्वक्तिबुद्धीश्च न सिवेत कदाचन ।
 सर्पानःस्य(?) … वक्षुद्रपादांश न सृशेत् ।
 महिषान् गवयान् खङ्गान् व्याघ्रान् सिंहांश वर्जयेत् ॥
 नारोहेत् पादपान् वेशम नादाने(वसे) इष्टदुर्बलम् ।
 न गवां प्रतिलोमं च न मध्ये ……(नतथा) व्रजेत् ।
 सङ्कमस्तु(ष्टु)(ष्टिं)ष्टि नारोहेत् हिमतन्तं च पर्वतम् ॥
 दृतमुशाम्बु च भजेत् एतदारोग्यमुक्तमम् ।
 इत्याह भगवानादेयः—
 इति भेदे पंचमोऽध्यायः ॥

न विगान् धारणीयं विगान् धारणीयं दन्तधावनम् ।

अथ न विगान् धारणीयं व्या(ख्या)स्यामः इति हस्माह भगवानात्रेयः ।

न विगान् धारयेद्वीरः प्राप्तान्मूलपुरीषयोः ।

न वातस्य न पित्तस्य न शुक्रस्य कफस्य च ।

उद्भारक्षर्दिंजृं भागां तथाच च्छवयोरपि ॥

न बाष्पस्य न निद्रादि(देः) प्राप्तं वेगं निधारयेत् ॥

रोगसंजनका ह्येते हिंस्युरायुर्विधारिताः ।

एतानेव प्रकुर्युश्च तथा प्राप्तान् समीरितान् ।

वातमूलपुरीषाणां धारणादनिलादयः ।

कृप्यन्ति रेतसश्चापि शर्करा साश्मरी तथा ।

त्वं दोषो वा इज्यरो वा स्यात् गात्रे शोफादि वा पुनः ।

कृदिपित्तकफानां तु धारणेन समीरणात्(णम्) ।

जृभादि धारणादास्यं तिमिरं (बा)षधारणात् ।

च्छवयूद्भारकासानां धारणात् स्याच्छ्रीरोरुजा ।

तस्मान्मूलपुरीषं वै विस्तजिकाल्यमुहितम् ।

उक्ताह्य धारणीयांसु ता(ध)रणीयान्निवोधत ॥

लोभमोहभियां लृणाचिन्तयेन्मा(योर्म)दमानयोः ।

श्रीर्यस्य च तथा विहान् प्राप्तं वेगं विधारयेत् ।

एतद्भारयतो ह्यस्य बलमायुश्च वर्धते ।

उद्भवपि(न्मुखः)शुचौ देशे प्राड्भुखवस्त्ववकुंठितः ।

आवश्यकसुपासीत क्षतिचाङ्गिरुपस्थिते ।

क्षतशैचस्थलो जन्तुर्भक्षयेत् दन्तधावनम् ।

धवं पलाशं न्ययोधं नक्षमालमथापि वा ।

शिरीषं करवीरं च जातिवृक्षमथार्जुनम् ।

एतेषां दन्तधवनं श्रेष्ठमाह पुनर्वसुः ।

आपाव्य विद्वौक्त्य दन्तमांसमवाधयन् ।
तदस्य शोधयेद्वक्त्वा पित्तस्य च कफस्य च ।
वातरक्तादि शमनं कुरुते दन्तधावम् ।
मुस्तकल्कं सत्रिफलं मधुतैलं मुखोदकम् ।

योजने कल्कंअभ्य-	}	प्रयेकं कवङ्गाहं धारये-
ङ्गण्णम् । धूमपानौ		दनुपूर्वकम् । वातपित्तकफा-
घधानि । धूमपानं		दंष्ट्रात् शाम्यन्ति कवङ्गयहात् ।
धूमवर्ति प्रमाणं धूम-		मधूकं चोपदेलेहन्नं स्वररक्त-
नेवम् ॥	प्रसादनम् ।	

तैलं दन्त्यं सुरभिक्तं तदभिष्वन्दनाशनम् ।
चतं सन्दोहयेद्वक्त्वा वोर्यमाणं(वं) नियच्छति ।
इन्द्रियाणां मिताभ्यङ्गो गुरुदोषविमोक्षणम् ।
त्वग्दोषशमनो बल्यो वाप्र(त)रक्तप्रसादनः ।
ग्राम्यधर्मा ... (द्वि) गत्वा चेद्र(चर)याश्वगजपातनात् ।
दण्डमुष्टिहि(ह)तानां च रुजाश्वमविनाशनम् ।
त्वचः प्रसादनो भृङ्गः शाम्यत्युच्छादनात् लक्ष्मः ।
प्रहृष्टं कुरुते स्थैर्यं भलं चावसेचनम् ।
विलेपनं ज्ञे दयति करण्डुं हन्ति प्रसादनम् ।
प्रशिरं व्यञ्जनं दृष्टेस्तिमिरं च प्रणश्यति ।
तनूरुहेन्द्रियवलं नस्यतैलादुपागतात् ।
स्वररक्तप्रसादश्च नश्यन्ति पलितानि च ।
स्वक्तं सूक्ष्मादितस्वैर्व प्रधृष्टस्व यथावलम् ।
यथूर्वारिणा स्नातस्वनुलिमस्ततःपरम् ।
प्रसादितोत्तमाङ्गश्च ततो नस्यं प्रदापयेत् ।
ततस्संशुद्धोषस्य धूममस्योपकल्पयेत् ।
कुट्टन्तैलाङ्गीबेर श्यामकागरुचन्दनम् ।
कालानुसार्यं नळदै(दं)पृथिकां मधु गुग्गुलुम् ॥

ताप्तिसं पद्मकं मुस्तं प्रियङ्गुं सहरेणकां ।
 हरिद्रां च सुगन्धां च सरङ्गां देवदारु च ।
 श्रीविष्टकं सर्जरसं चोरकं चेति सहरेत् ।
 वक्त्रं च सर्पिषाक्तं स्याङ्गुमितं ततः पिबेत् ।
 अष्टाङ्गुलं प्रमाणं वाप्यथवा हादशाङ्गुलम् ।
 षड्ङुङ्गुलं प्रमाणं वा धूमवर्ति प्रशस्यते ।
 सौवर्णं राजतं ताम्भं गजदन्तस्य वा पुनः ।
 वृक्षसारमयं चापि धूमनिंवं प्रशस्यते ।
 चतुर्धा पञ्चकल्पो वा धूमं स्त्रीतस्यवाचरेत् ।
 वातानुलोमनं कुर्यात् श्वेषाणं चापकर्षते ।
 बलं ददाति दृष्टेष्व सम्यधूमो निषेवितः ।
 अष्टौ धूमस्य कालाःस्युः वनान्ते(स्प्रान्ते)यः प्रशस्ति(स्यते) ।
 अथ त(अथोदित)स्यैव शयनादन्तप्रकाढने क्षते ।
 जलक्रीडानिवृत्तस्य तथा भुक्तवतोऽशनम् ।
 चुतोच्चारव्यपायान्ते भुक्तवान्तविदस्तथा ।
 गुणाश्चैककशस्तेषां धूमपानक्षतान् शृणु ।
 तत्र शयो(स्थित)स्यैव वच्चाम्यथ यथाक्रमम् ।
 हन्त्युक्तम् कफं जल्तोः षडिन्द्रियविबोधनः ।
 प्रतिबुद्धस्य चेष्टूमो मारुतस्यानुलोमनः ।
 दन्तप्रकाढनादूर्ध्वं रोगान् सम्यग्व्यपोहति ।
 च्युतश्वेषापनयनः स...धि (सुगन्धि) विशदास्यक्षत् ।
 दन्तमांसक्षयकृतव्याधयो वदनेषु ये ।
 दोषाः कास प्रभृतयः ताँश्च धूमो व्यपोहति ॥
 शिरोगता याच रुजा सलिलक्रीडनोऽवा ।
 कर्णशूलं प्रतिश्यायं चाशु धूमो व्यपोहति ।
 वातपित्तकफान् धूमः शमयेऽनोजनो ग(ङ)तान् ।
 शिरोविशुद्धिं कुरुते भुक्तं च स्यापयत्यपि ।
 धमनिप्रतिपन्नसु वायुः चक्रवर्णनेरितः ।

व्याप्तेति सर्वस्त्रोतांसि स धमो (मे) नानुलोम्यते ।
 वर्चःकर्माङ्गृतो वायुः गलमूर्धशिरोगतः ।
 प्राणानाधापयति वा सधूमो (मे) नानुलोम्यते ।
 शुक्लस्त्रोतोगतो वायुरुर्ध्वमेव प्रपद्यते ।
 स घोरान् विस्तुजेद्रोगान् तान् धूमेनानुलोमयेत् ।
 रोगांधिपतये चक्षर्द्याः स्थानेभ्योऽभिसमोरिताः ।
 अनारोग्याय कल्पयन्ते तेषां धूमः प्रशस्यते ।
 हृतेषु दोषिष्वनिलं (लः) शून्यस्थानानि सञ्चरन् ।
 संमूर्खश्चिति (ति)ल (शि)रो गत्वा हि (तं) धूमेनानुलोमयेत् ।
 पूर्वं पोतोदकं (को) भुज्ञा लभते कश्तां नरः ।
 मध्ये भक्तस्य पिबतो भोजनं नापक्षस्यते ।
 भुक्तवानय पानीयं पश्चादनुपिबेत्तु यः ।
 तदोषा (तदाप्या)नुगतं भुक्तं समत्वायोपपद्यते ॥
 अग्नौ प्रतापयेत्याणी स्यातां यावत्तु निर्जलौ ।
 ततः परं गच्छेऽङ्गतं होवं प्रयात्यधः ।
 न रात्रौ दधि भुज्ञीत नाष्टतं नाप्यमाच्चिकं ।
 कुष्ठो पर्तेति वारिच कश्चण्डोगाश्च बुद्धिमान् (?) ।
 तोयच्छीणि (गो)न न (च) सृश्यान् च पर्युषिताश्नः ।
 न चाजीर्णाश्नो जन्तुर्जिंघांसुर्याधिसंभवम् ।
 सोमा (पा)नलकस्तथा दण्डौ छत्रेण व्यजनेन च ।
 आबाधात् वर्जयेत्वर्वान् विचरेदापरिश्रमात् ।
 तपस्त्रिनः पितृन् देवान् ब्राह्मणांश्च समाहितः ।
 अर्चयन्विधिवन्नित्यं जीवेद्वर्षशतं नरः ।

वातो हि शूलं विहतः करोति
 मूत्रप्रदोषं जनयेच्च मूत्रम् ।
 कासं प्रतिश्यायमयो च्यं च
 श्वासं च कुर्यादिहते तु विगें ॥

पुरोषनू(मा)नाह्य(म)तीव कुर्यात्
 रेतोवरोधः कुरुतेऽथ षण्डः (म्) ।
 तस्माद्वि विग्नं न विधारयेत्
 नरो ययि(दी)च्छेदिह दोष्मायुः ॥
 इत्याह भगवानात्रेयः—
 इति भेले षष्ठोऽध्यायः ।

इन्द्रियोपक्रमणीयं स्वौसंभोगं ।

अथात् इन्द्रियोपक्रमणीयं व्याख्यास्यामः

इति हस्माह भगवानात्रेयः ॥

इन्द्रियाणि हि सर्वाणि परिज(जी)र्यन्ति (जीर्य)तः ।
 तस्मात्सर्वत्र बृंहसि यथाकालं स्त्रियं वर्जेत् ॥
 नत्वनाप्यायितवलं समागच्छेत् योषितः ।
 नायोनिषु प्रयुच्छीत तिर्यग्योनीँ च वर्जयेत् ।
 न प्राप्तं धारयेद्देगं दत्ता श्रीतोदकं सृशेत् ।
 न तु श्रांतो न तु भक्तो न क्लिष्टोऽप्याविलो न च ।
 क्षणो नात्याशितो वापि दिगोवा(दीनोवा) मैथुनं वर्जेत् ।
 मितवाक्षतं यःस्यात्स्वंधानाशि(शीच)वाचरेत् (भवेत्) ।
 सुबद्धं निरेतच्च (सुबद्धनिरिताच्च) यथर्तुशयनाशनः ।
 जीर्णमासवस्त्वां च व्याधितां मलिनां क्षम्याम् ।
 घण्डिनीं परजक्षां च पूतिकाष्ठं (कोष्ठां) च वर्जयेत् ।
 बलमारोग्यमायुच्च वपुस्तेजच्च देहिनाम् ।
 हीयते हीटज्ञौ गत्वा प्राप्याकालजलामिव ।

ऋतापृतौ यथाकालं मैथुनं न समाचरेत् ।
 वर्षासु नवरात्रांसु दशरात्राज् श्रद्धापि ।
 प(च्चाहान् हे) मसमये सप्ताहाज् शिशिरे तथा ।
 पक्षान् वसन्ते यौधे तु मासि(सं) मासि(सं) समाचरेत् ।
 निदाष्वे पश्चिमे मासे मैथुनं चैव वर्जयेत् ।
 अथवा यौवनोक्ताहात् बलित्वेन समन्वितः ।
 शिशिराम्बुक्ततस्तानो हृदयस्त्वगनुलेपनः ।
 नातिव्यायामनिरतः चौरमांसकाताम्बनः ।
 हृदयमात्याम्बरधरा हृदयाभरणभूषिताः ।
 हृदययौवनसम्बन्धाः प्रियाप्रियकथातुगाः ।
 हृष्टाः सर्वद्रूपाले च शक्त्यर्थं न व्रजेत् स्त्रियः ।
 चतुर्दशीं पञ्चदशीं अष्टमीं च विवर्जयेत् ।
 पिवेत् चौरं दृतं नित्यमायुष्यकरणं हितम् ।
 बलवर्णकरं हेतदारोग्यकरणं तथा ।
 संहारयेद्वोमनखं चिर्मासस्य च मानवः ।
 ओषधींश्च मणीं चैव मङ्गल्यान् धरयेत्पदा ।
 मन्त्रमावर्तयेच्चापि ब्रह्मप्रोक्तं सनातनम् ।
 ममे माद्यापगाइहाहायुः प्राणाश्च ये सदा ।
 उन्द्रो मे बलमादद्यात् शिवं चापो दिशन्तु नः ।
 इत्येवं मन्त्रमार्पयं भुक्ता गत्वाऽथवा स्त्रियः ।
 संजोव(जप)न्वे स्युशन् वारि तथास्यायुर्न हीयते ॥

इत्याह भगवानात्रियः—

इति भेले सप्तमोऽध्यायः ।

मात्राशितीयं कैडर्यादि धूमद्रव्याणि ॥

अथातो मात्राशितीयं व्याख्यास्यामः इति हस्माह भगवानात्रेयः ॥

मात्राशी स्यात् द्विपक्काशी दण्डपाणिमिताध्वगः ।
 यथातुभोजनं क्षत्वा जन्तुधूममिमं पिबेत् ।
 कैडर्या शतपुष्पा च तालिसागरगुणगुलु ।
 प्रियङ्गवश्च इशामं च सर्पिषास्तेहितं पिबेत् ।
 भोजनेनेत्रितो वायुः कोष्ठाण् शिरसि तिष्ठति ।
 प्रसिद्धति स धूमेन कफश्चावैति चक्षुषः ।
 तण्डुलान् पृथुकांश्चापि सर्वाग्निष्टमयांस्तिलान् ।
 न खादेद्वुक्तवान् जन्तुः मात्रां खादेद् (हु)भुक्षितः ।
 अध्वना न शमाहच्छेदर्वान् स्वेदान्निधारयेत् ।
 हिलाऽपि सर्वकार्याणि तथास्यायुर्न हीयते ।
 वर्जयेद्विषमं दुःखं आसनं पादलस्वनम् ।
 रक्तेच्छरीरं वातेभ्यो नित्यमेव दुरासनात् ।
 अत्यासनमतिस्थानमतिचंक्रमणानि च ।
 अतिस्वप्नम(श)या च तथा चाप्यतिभाषणम् ।
 यच्च किञ्चिद्विचेष्टाभिरत्यर्थं कुरुते नरः ।
 सर्वमेतदनायुर्ण भिषजः परिचक्षते ।
 समस्थानासनगतिः समश्यामनस्तथा ।
 समजल्पविचेष्टश्च चिरं जीवति मानवः ।
 निवातमुपसेवेत् सुखवातं कदाचन ।
 निवातमायुषः पथ्यं आरोग्यं (न)च सर्वदा ।
 आतपे नाचरेकार्म शिरस्त्वाणामृते तथा ।
 निदाघवर्जं च संदा नावश्यायं (ये) समाचरेत् ।
 शरहसन्तप्रावृद्धसु कारयेच्चानुशा(वा)सनम् ।
 योगाश्च वस्ति दाप्या स्युः यस्य नित्यं सदापयेत्(?) ।

अभिवादनयोगाच्च वर्धयेदायुराक्षनः ।
 राजापभ्य(थ)चरा (ये वै येच) तद्वाहि न(द्रोहयेर)ताः ॥
 विघ्निंश्चानुताश न तैरेकीभवेत्क्षचित् ।
 एतदप्याहुरारोग्यं धन्यं पूज्यं यशस्वरम् ।
 सिद्धिराचरितं पूर्वं द्रुत्तमात्रेयसम्मितम् ॥

इत्याह भगवानात्रेयः—

इति भेलेष्टमोऽध्यायः ॥

चतुर्थादभिषग्निचतीयं ॥

अथातः चतुर्थादभिषग्निचतीयं व्याख्यास्यामः
 इति हस्माह भगवानात्रेयः ॥

भेषजं हि चतुर्थादं आतुरं कुरुते (१)गदम् ।
 युनक्ति यशसा(वैद्य)मर्थ(र्थ)मवि(प्यस्य य)च्छति ।
 तस्मादौषधयोग्यस्य वैद्यस्यादातु(स्य स्त्रातु)रस्य च ।
 उपस्थायस्थ(उपायस्य च) वच्यामि संपदं सिद्धिकारिणीम् ।
 प्रतिवातं यथा चिसं पांसुमुष्टिर्विनश्यति ।
 सथाहि नाशमागच्छेत् धृतिः कर्माभिम(गमिनो ।)
 (नद्यां)प्रस्थन्दमानायां खन्नस्थाने खलेषु च ॥
 प्रणश्यति यथा वृष्टं तथा दुर्योजिता क्रिया ।
 यद्वा(द्वा) ससु(शक्ति) यथा(ससा)युक्तो धर्माक्षा खलपाणिधृत् ।
 परिभ्यः क्षोभयाइ(माद)से पात्या(लीयाँश्च)हत्य रोन् ।
 एतं (वं) चिकित्सिकं(:)पादैः भिषजैश्चोपद्वंहितः ।
 रक्षत्यकीर्तेग्राक्षानं व्याधिं चापि नियच्छति ।

सिध्धति प्रतिकुर्वाण इत्यात्रेयस्य शासनम् ।
 अपिचाप्रतिकुर्वाण(इत्याख्यङ्ग) द्रशौनकः ।
 गुणव(वृ)त्तातुरद्रव्यभिषक्परिचरान्विद(१)ः ।
 दृश्यन्ते विफला यस्मात्र(न्ना)फला तु(सु) विपर्यये ।
 तस्मात्रैकातिकी सिद्धिः चतुष्पादे चिकित्सितम्(ते) ॥
 न त्वेतां बुद्धिमात्रेयः शौनकस्यानुमन्यते ।
 प्रतिकुर्वति सिद्धिर्हि वर्णोत्साहवलान्विता ।
 न च स्याद्याधि बहुशो(ता) न त्वेष(वा) प्रतिकुर्वति ।
 दुर्वणों दुर्बलश्च स्याद्याधिभिश्चाप्युपद्रुतः ।
 विकलो वा भवत्यज्ञैरुपक्रान्त इवातुरः ।
 न सा सिद्धिरसिद्धिस्यात् यां दृश्या नाभिपद्यते ।
 तस्मात् ज्ञानवतां सिद्धिं विन्देत मतिसान् भिषक् ।
 तत्र प्रथमतः पादमौषधं तु निष्ठोध मे ।
 खं वायुरनलस्तोयं भूमिश्चैवेह पचमी ।
 गुणान्तराणि सर्वाणि यथासङ्ख्यं विभावयेत् ।
 तेषां तु ये भूतगणाः पृथग्भावनिदर्शकाः ।
 परस्परसमायोगाद्रव्येष्वेव भवन्ति ते ।
 लक्षणं (ख)स्य सौषिर्यं का(रीच्य)ं चाप्यनिलात्मजम् ।
 औषणमनेरपां शैत्यं कारकं (खरत्वं) पार्थिवो गुणः ॥
 यस्मिन् यस्मिन् भवेन्निङ्गं एतद्रव्ये विशेषतः ।
 यस्य भूतस्य यद्रव्यं तत्तदात्मकमिष्यते ।
 सौषिर्यं लाघवं चैव भैषज्यं चापि...(खा)त्मकम् ।
 खरत्वं चातिवेगस्य का(री)च्यं चाप्यनिलात्मकम् ।
 स्त्रेहः क्लेदश्च शैत्यं च मृदुत्वं चापि वारिजम् ।
 पैच्छिल्यं गौरवं मूर्तिस्थैर्यं गन्धश्च पार्थिवम् ।
 एतैर्भूतगणीर्युक्तं यद्रव्यं तत्तदात्मकम् ।
 पञ्चभूतात्मकैः सर्वैः गुणैस्तत्र समन्वितम् ।
 प्रतिवासं(तं) रसो गन्धस्तदा प्रदुवणानि च ।

शौतमुष्णोदकं चैव रै (वै)द्यचेदि(रोगि)प्रियं तथा ।
 सज्जोपकरणत्वं च मूलत्वक् फलसञ्चयः(ये) ।
 मूलादीनां सुगन्धित्वं कल्याणस्यर्थवान् रसः ।
 अनुनादा(अनूनता)तिरिक्तत्वरूपत्वं च न (प्र)शस्यते ।
 स्थलाभ्यर्था(ता)कनिन्देषु सैकतेषुपूर्वेषु च ।
 सुषितं नातिविष्टं च तिर्यग्यातं च गर्हितम् ।
 यैनौषधार्थं सिद्धिभ्यात्तेन चाप्रतिबन्धता ।
 भेषजं प्रथमः पाद इति ज्ञेयं चिकित्सिते ।
 प्रतिशावी द्वितीयस्थात् तस्य प्रत्येकशो गुणः ॥
 बलवान् दक्षिणो दक्षः प्रियवागजुग्मकः ।
 वीरस्याप्रतिकूलत्वं रक्तश्वितकथस्यथा ।
 प्रज्ञावांशाप्युपस्थायी तथा शास्त्रानुसारतः ।
 न चातिप्रतिबन्धीयात् सर्वेष्वौषधकर्मसु ।
 प्रशस्यते क्लेशसहः प्रतिशावी यथागुणः ।
 द्वितीयस्थातुरः पादः सवा(ल्या)शंसि(सी) प्रशस्यते ।
 लक्ष्मी(दक्षिण)एश्वाभवांशैव क्षतज्ञस्मृमनाश्च यः ।
 शौषधस्य प्रतिग्राही नौ(न)च रोगान्विगृह्येत् ।
 दृढभक्षोऽनस्यत्वं यस्यापि न विषीदति ।
 सर्वत्राप्रतिकूलत्वं न क्रियामति वर्तते ।
 एभिर्गुणैस्यमायुक्तं जानीयास्ताद्यमाभक(सत्यमातुरम्) ।
 भिषक् चतुर्थपादसु स सूक्तार्थविशारदः ।
 अरोगा(गो) दृ(दु)ष्टकर्मा च क्षतक्षत्वेषु कोविदः ।
 प्रयोक्ता च प्रगल्भत्वं क्षमावान् प्रतिभानवान् ।
 बुद्धिमांस्तर्कुशलो वीर्यैर्दार्थवलान्वितः ।
 अस्तव्यस्थाप्रमत्तत्वं सततं सज्ज्ञ(संय)तेन्द्रियः ।
 श्रीजस्वी चौषधज्ञस्य देशकालप्रयोगवित् ।
 भिषक् चतुर्थः पादः स्थादेवं गुणसमन्वितः ।
 भेषजं च प्रतिशावी भिषगातुर एव च ।

अन्योन्यगुणसंयोगादेति स्युः सिद्धिकारकाः ।
 एत एः तु वैगुण्यात्तस्य व्याधिविवर्धनाः ।
 तस्माच्छब्दसु पादेषु चिकित्सा ऋति (सिद्धिरि) अते ।
 व(प)क्तये कारणं व(प)क्तुः यथा पात्रं धनानि (तेभ्यनानलाः) ।
 विजेतुर्विजयो (ये) भूमि (मे) बमूः (म्वः) प्रहरणानि च ।
 आतुराद्यास्तथा पः दाः शिक्षाकारणसंज्ञिताः ।
 मृदुरुद्धर्णचक्रसूत्राद्याः कुम्भकाराद्यते यथा ।
 नावज्ञन्ति गुणान् वैद्याद्यते पादत्रयं तथा ।
 विद्यात्तस्माच्चिकित्सायां प्रधानं कारणं भिषक् ।

इत्याह भगवानात्रेयः—

इति भेले नवमोऽध्यायः ॥

आमप्रदोषीयं ।

पथातः आमप्रदोषीयं व्याख्यास्याम इति हस्ताह भगवानात्रेयः—

अथाह तैलात् पिष्टान्नात् (त) क्षसता (रा) त्यायसादपि ।
 विरुद्धाद्यशनादामात् शालूकाच्छुक्षशक्तः ।
 ऋशोकक्रोधकामेर्थालोभादेगाङ्गादपि ।
 अन्यस्मादीष्टशाहापि रात्रौ जागरणेन वा ।
 जन्मोश्शाम्यति कायाग्निरथवा जु (दु)ष्टश्यया ।
 उद्देष्टं तस्य गात्राणि कटिष्टुष्टं च द्रूयते ।
 जङ्गे शूलायतस्वान्य ज्वरस्वासोपजायते ।
 शिरो गुरु भवत्यस्य तथा नेत्र (त्रे) शरीरिणः (विशीर्यतः) ।

सो ज्ञारे(रः) सविदाही च कफः पित्ते प्रशंसति ।
 स्तिमिरं(तं) चास्य हृदयमाधातमिव चोदरम् ।
 दृतिः पूर्णद्वानद्वः क्षुम्यते दोषमञ्चयत् ।
 संक्षर्दयति चाभिक्षणं मूर्कां चापि नियन्त्रिति ।
 अपि तृष्ण(शासमा)गाढ़मास्य हे(हा)स्योपशुष्ट्यति ।
 स्वरबोध(भेदोऽस्य भवति कण्ठशुष्क इवोङ्गतः ।
 मन्त्रे(हनू)च परिदृष्टेति श्रद्धा चास्य न जायते ।
 यथाऽस्य वायुः पित्तं च स्नेहा चापि समुद्गतः ।
तस्मैव सावशेषः प्रवर्तते (?) ।
 स उभाभ्यां तथाभीक्षणं स्तोतोभ्यामतिरेचितः ।
 कफः पित्ते क्षयं प्राप्ते वाति(न) सह मूर्कते ।
 शुद्धकोष्ठे हृते दोषे शून्यकाय (श) मारुतः ।
 एकस्या(नंपरित्यज्य)विधावति ततस्ततः ।
 तत्क्षणं हृदयं नाभावस्ति स्थिवर्मा(र्म)णि चाविशन् ।
 संज्ञ...भैवं कुरुते(कुरुते)संज्ञकं भीरुं सुहुर्मुहुरचेतनम्(?) ।
 इत्येतद्युमायम्य(साऽभ्यस्य) यथावम(दु)पलक्षयेत् ।
 अ(तः) ऊर्ध्वं प्रवच्छ्यामि जीर्णस्यान्नस्य लक्षणम् ।
 मधुरः पूर्वमुहारो मध्ये चाम्लो यथा भवेत् ।
 पश्चात्स(लवणा) कश्चापि नहि दाहो भवत्यथ ।
 लाघवं य(वीं)च्छते काये विशुद्धं विशदं सुखम् ।
 प्रगुणं कुरुते पादमूर्ध्वं वा यदि वाप्यथ ।
 भोक्तुं श्रद्धा भवत्यस्य रुजा(च्छां चा) चान्यो(स्यो) (पश्च)म्यति ।
 इत्येभिलंकृणैर्जीर्णैं विद्यादनं शरीरिणाम् ।
 अजीर्णे लङ्घयेदामि पाचनौयं ततो भवेत् ।
 यवाग्वादिभिराहारैः संस्तुजेहातमुत्तरम् ।
 शुण्ठी ति ति(वि)षा मुस्ता कायः स्यारा(दा)मपाच(नः) ।
(?)सुखकायो रुचिप्रदः ।
 सुखं हिङ्गु त्रिकटुकं पारावक्षा हरीतकी ।

चूर्णं प्र(ति)तिविषा चेति चित्रकसामनाशनः ।
 पिप्पलीनागरच्चारैः सुखोदकसमायुतैः ।
 श्वे(स्वे)दनं... (फल)वर्तेश्व शूलेषु स्ति(ति)मिरेषु च ।
 आगर धूमपिप्पल्यो मदनं राजसर्षपाः ।
 गोमूत्रविष्टा स्त्रगुडः फलवर्तिः प्रशस्यते ॥

इत्याह भगवानात्रेयः—
 इति भेले दशमोऽध्यायः ॥

समाशनपरिधनीयं ।

अथातः समाशनपरिधनीयं व्याख्यास्याम् इति हस्ताह भगवानात्रेयः—

आहारं प्रघसं नृणां उपयुक्तं चतुर्विधम् ।
 पच्यमानं दिधा काये कोष्ठे त्या(चा)मं चरव्य(तदन्य)था ।
 श्वे स्वे (स्वेद) मूत्रशक्तदृपैर्निष्कामति(विपाकतः) ।
 अन्नस्य ... त(बल)तस्तेजो रसो निर्वर्त्यते दृणाम् ।
 रसाद्रक्तं ततो मांसं मांसान्मेदस्ततोस्थि च ।
 अस्थो भज्जा ततः शुल्कं शुल्काङ्गर्भस्य संभवः ।
 एवं पूर्वात्परं याति धातुर्धातुं(यथाक्रमम्) ।
 (त)ता पर्यं यथा भुक्तं रससेव्यथवा पुनः ।
 कुर्यात्(द्रो)रोगान्(न) दीप्तान्मी रसव्यापत्तिसंभवान् ।
 शोणिताद्याक्ता गच्छेत्परिणाद्यवशां(शात्) तदा ।
 यस्मिन्ब्यापद्यते धातौ तस्मिन् व्याधीन् करोत्यथ ।
 ए(वि)षूचिकां मालसकां पित्तदाहं विलम्बिकाम् ।
 अन्येद्युष्मां सततकं तृतीयकचतुर्थकम् ।
 पित्तं लोहितपित्तं च रक्तार्णासि प्रलेपकम् ।
 विपाटिकांश्च तान् व्याधीन् रसव्यापत्तिजान्विदः ।

कर्षु(रुदूं) चर्मदङ्गं वा(पा)मां चर्मकीलां विचर्चिकाम् ।
 विड्जान् सत्वा(व्रजा)नि कुष्ठानि रक्तव्यापत्तिजान्विदुः ।
 मांसकीलार्बुदं गण्डमळिकां जातुलानि च ।
 विष्टावळिकां चैव मांसव्यापत्तिजान्विदुः ।
 दीर्गम्ब्यं स्वेदनं स्त्रौल्यं पिपासां बहुनिद्रताम् ।
 प्रमेह(हान्) विशतिं चापि मेदोव्यापत्तिजान्विदुः ।
 दन्तरो(गान्) नखश्मशुकेशरोग(मा) भिवा(पा)तनम् ।
 अतिष्ठिं तथावास्तु(वान्तं) अस्थिव्यापत्तिजान्विदुः ।
 विदाहं च मदंचैव सोन्मादं च प्रवान(त)कम् ।
 तमोदर्शनभूर्धया(भूर्ध्या च) मज्जाव्यापत्तिजान्विदुः ।
 रेत चौरामिमञ्जिष्ठानिलहरिदकं पृथक् ।
स्मवर्णं च शुक्लव्यापत्ति जान्विदुः(?) ।
 नरस्य स्त्रीस्वरत्वं वा स्त्रियावा पुरुषस्वरा(रम्) ।
 आमं गर्भच्युतिं वापि गर्भव्यापत्तिजान्विदुः ।
 इत्येति आमजा नृणां विरुद्धार्थ(य)शनालकाः ।
 विरुद्धा.....(शनहीनः)स्यादेतदारोग्यसुत्तमम् ।

इत्याह भगवानात्रेयः--

इति भेले एकादशोऽध्यायः ॥

आत्रेयखण्डकापीयं ।

अथातः आत्रेयखण्डकापीयं व्याख्यास्तामः इति हस्ताह भगवानात्रेयः-

आत्रे (यः खण्डका)प्यष्व मैत्रेयोऽन्ये च तदिधाः ।
 रससङ्ख्याकथां चक्रुर्वने चैतरणे हिजाः ।
 तत्र कश्चिद्रसैकत्वं रससामान्यतोऽब्रवीत् ।

सात्म्यासात्म्यात्तथा द्वित्वं त्रैविध्यं स्थानतोऽपरे ।
 स्वादुलो स्वा (?)मृदुत्वाच्च चतुष्टयम् ।
 महाभूत विभागेन पञ्चेत्याहस्तथा परे ।
 तदेतदेवं जानीयाद्यथोक्तादेव कारणात् ।
 षट्त्वं सप्तत्वमय जा वा ब्रूयत् (स्तदुचिभेदतः) ॥
 मधुरो लवणाङ्ग्नौ च कषाय कटुतिक्तकाः ।
 क्वारस्थ तान् रसान् सप्त नारिकेलः (तिरेकं) समाचरेत् ।
 रसातिसेवनाज्जन्तुः सद्यो मृत्युमवाप्न्यात् ।
 भवेयुवर्याधयश्वास्य रसव्या (पत्तिसंभवाः) ।
 वृत्तरोहित राजीभिर्वृत्ताक्षशक्टा तथा (वृत्ताक्षशक्टाक्षतिः) ।
 मस्यश्चिमिचिमीनाम कूले चरति वारिणः ।
 तं मत्थ्यं वर्जयेदेकं दुर्घेनान्यांसु भक्षयेत् ।
 पयसा भच्छ्यमाणसु नर(रक्तप्र) दूषितः ।
 रक्तव्यापत्तिजान्व्याधीन् मृत्युं चापि नियच्छति ।
 खानं वराहं चैकत्र पयसा परिवर्जयेत् ।
 वन्यमूलफलाहारं तद्विधेन विरुद्धते ।
 अश्रीयात् पयसा(यसु स)द्यो मृत्युमवाप्न्यात् ।
 भवेयुवर्याधयश्वास्य शङ्खरागगङ्गयहाः ।
 मधुना गोरसेनापि लिकुचं (न) च भक्षयेत् ।
 वाधिर्यं वाप्यथान्यं वा मृत्युं वा भक्षयन् व्रजेत् ।
 कपोतान् सर्पदेव्यष्टान् पयसा न तु भक्षयेत् ।
 मज्जाव्यापत्तिजान् व्याधीन् प्राप्नुयादि तथा परम् ।
 पयसा सर्पदेव्यस्तन् ताद्यै (खाद्येत्)सिध्यति तादृशः ।
 क्रिमिजा व्याधयश्वास्य दृश्यन्ते यदि जीवति ।
 इह या स्वोः पुमांशैव हितजीर्णमिताश्नौ ।
 अनुरा(दा)वर्तिना(नौ) चैव स्थातां गर्भस्तयोः खलु ।
 बलवान् वर्णवांशैव चक्षुष्मांश्च भवत्यथ ।
 विपर्यये वर्तमानो विपरीतमिहर्चितः(चक्षुतिः) ।

अजौर्णेत्वशनं यस्य जौर्णे चानशनं भवेत् ।
 स तथोभयथा रोगान् दारुणाग्राम्याद्वारः ।
 तस्माज्जीर्णे च पथ्यास्य मात्रावन्तो इविरोधिनः ।
 सर्वं वरनाभोज्या त्यासंहृतधातुभिः(?) ।

इत्याह भगवानात्रेयः—

इति भेले द्वादशोऽध्यायः

जनपदविभक्तीयं ।

अथातो जनपदविभक्तीयं व्याख्यास्याम इति हस्माह भगवानात्रेयः—

त(क)स्मिन् जनपदे रोगः के भवन्त्यधिका इति ।
 गुर्दालुभिः(लि)ना पृष्ठो व्याचचक्षे पुनर्दसुः ।
 मत्स्याद्रभोजिनो नित्यं प्राच्याः स्युः कफभित्तिनः ।
 श्लोपदं गङ्गगङ्गं च प्रायशस्तेषु टृश्यते ।
 नदीतोयगतान् मत्स्यान् भक्षयन्ति समुद्रजान् ।
 प्रायशः कुष्ठिकास्तेन मनुष्या दक्षिणादिशि ।
 मस्त्रयवगोधृमदिनकोहालमेविनः ।
 भूयिष्ठमर्घमस्तेन काशोजा(?) दन्तजा(जोटदभवाः)स्मृताः ।
 मांसको मा(मांसकामाः)सुराकामाः स्त्रीकामास्याहसप्रियाः ।
 प्रतीचास्तेन भूयिष्ठं टृश्यन्ते राजयद्विषणः ।
 तोक्षणोणानि हि वाह्नीकाः प्रायेणान्नानि भुज्जते ।
 अभिथन्दीनि मांसानि पानकान्यौदकानि च ।
 प्रकृत्याचाप्यभिष्ठा (स्म)पार्वतास्मका(तीपत्यका)स्तदा ।
 तेन वाह्नीकदेशेषु प्रायो इत्यधिर्वलासकाः ।
 (मेवो)वर्षति वर्षासु हेमन्ते यत्र व(र्वष)ति ।

ऋतुव्यापत्ति(जा रन्) तत्र स्युर्याधयो नृणाम् ॥

ऋतुव्यापत्तिममये जनमारः प्रवर्तते ।
 तत्रोवपासी धृतिमान् रतो विष्णाभिवादने ।
 मन्त्रौषधपथश्वापि जनमारावसुच्यते ।
 सूर्योपतापात् सहसा वर्षान्ते पित्तमीर्यते ।
 शरदि प्रायश्चित्तेन ज्वरो भवति देहिनाम् ।
 गवां च वारणाख्या च चतुर्व्यात् श्वापदेषु च ।
 दद्वजालष मत्येषु शकुनानां प्रभीङ्कः ।
 चित्रकस्मर्वधान्येषु दवो मूलफलेषु च ।
 हस्तिनां फालनाशैव ज्वर इत्यभिघीयते ।
 उल्कर्णकस्त्राख्येषु तेजस्सर्वामयेषु च ।
 सर्वत्र वसति ह्येष एष चार्तक(व) उच्यते ।
 तं धूमकिन्तु (केतुं) प्रत्यक्षं क्षिप्रं प्रशमयेज्जरम् ।
 असात्म्यं गन्धमादाय वातो यच्चातिरिच्यते ।
 तत्र मर्त्येषु सामान्यः प्रतिशा(श्या)यः प्रवर्तते ।
 तथा(ब)का(ता)लिकानां तु(नाम) पिटका चास्य जायते ।
 कक्षाध ऊर्मूले च पाणिवारतलेषु च ।
 करणे वा श्रोत्रमाश्रित्य व(वस्त्रौ)वा हृदयेऽपि वा ।
 त्वरमाणः चिकित्सेत प्रवृद्धा मारयेन्नरम् ।
 पित्तश्लेषसमुद्याना वातशोणितमूर्च्छिता ।
 बतालिकेति तामाहुः यत्त्वांस्त्रव जीवति ।
 इत्येवं सम्यगुहिष्टं सर्वं यद्यच्च चोदितम् ।
 ऋषिभ्यः परिपृच्छङ्गः प्रश्नजातं यथाक्रमम् ।

इत्याह भगवानात्रेयः—

इति भेरे त्रयोदशोऽध्यायः ॥

चिकित्सा प्राभृतीयं ।

अथातः चिकित्सा प्राभृतीयं व्याख्यास्याम इति हस्माह भगवानात्रेयः—

चिकित्सा प्रभृतो विद्यान् दद्याक्षं शोधने विधिम् ।
 न च द्रागौषधं दद्यात् स्नेहस्वेदानुपस्कृतं ।
 यो हि संशोधनं हि (क्ल)त्वा स(न)कषायाणि सेवते ।
 तस्य तानि तदा जीवं हरन्त्य(न्तीव) हुताशनम् ।
 दारु शुष्कमिवास्विन्नं नाम्यमानं यथा भवेत् ।
 तथा विरेचनं हन्यात् स्नेहस्वेदानुपस्कृते ।
 स्नेहस्वेदोपपन्नं तु ऋदितं भावितं पुनः ।
 विरेचनस्य मिथ्यर्थं पूर्वमास्थापयेद्विषक् ।
 अजोर्यदय रुक्षं हि विरेचनमयोज्जिखित् ।
 औषधीर्हि न वर्याच्च (हीनवीर्याश्च) वर्जयेत् (हीनमात्रकाः) ।
 हीनमात्रं हि भैषज्यं जीवं हरति देहिनाम् ।
 तस्माल्कालं बलं मात्रामृदु (तु) विद्याविरेचयन् ।
 यथा वृक्षस्य पुष्टे षु पलाशेषु फलेषु च ।
 कर्णेष्वस्यानिलो हन्ति तथा व्याधिरनिरूपः ।
 यथा भूले तरोच्छ्वन्ने स्नायत्यव्यं न संशयः ।
 एवं विरेचिते व्याधिरुपशास्यति देहिनाम् ।
 उदकाच्छोदमण्डं च मद्यान् मांसतिलानपि ।
 गुरु चान्नं न भुज्जीत स्नेहसंतर्पणानि च ॥
 विरेचनं तु यः पौत्रा दारुणे रुक्षिते गुदे ।
 दारुणं भक्तमश्चाति नमचि(स)(चामि) परसेन तत् ।
 तद्यथा ह्युदकं निम्न स्थलादध्यवरोहति ।
 स्नेहे तस्य तथा दीषो श्लक्षणां याति मर्वशः ।
 स्नेहनैर्व्याधितस्थानाद्सैश्चाभ्यधिकं कृताः ।
 स्नेहैर्मृदूकातास्मन्तः स्त्रीतमा च समागताः ।
 मृदुसर्वाङ्गकोष्ठस्य भेषजैश्चुचिभिस्तथा ।

दोषाः सुनिर्हरा जन्तोभवन्तीति विनिश्चयः ।
 एष हेतुर्विवे(रे)केषु कृदनेष्वेष एव तु ।
 एष हेतुर्निर्मोहेषु शिरमश्च शिरेचने ।
 बहु स्त्रियो विविक्षश्च यो रस्मैर्नोपपद्यते ।
 भेषजैरप्यपष्टव्यः मोऽतिमात्रं विशिष्यते ।
 वच्यामि तु क्रियामस्यां अजा(ज्ञा)तव्याधिनाशिनीम् ।
 मधु सेवेत वर्षासु मर्विः शरदि चाचमि(रे)त् ॥
 मस्तिश्च गण्डकैर्नैव वाहणीं शिशिरे पिबेत् ।
 मार्हीकां तु वसन्ते वै निदाष्वे क्षीरमाचमेत् ।
 कल्पाषाः(दा)वतङ्गारुक्षास्तवचाः(त्वग्वचाऽ)वन्ति
 नोहिता (रौहिताः) ।

शिरमोन्तस्तर्पं यन्तः श्वेषणाश्च विशेषणाः ।
 उदावर्ता जयन्त्यते स्त्रिघत्वाहौरवादपि ।
 रौच्यात् त्रिधा सा जननात् श्वेषः मावा कङ्गास्तथा(?) ।
 एवं तु वर्तमानानां आयुर्वृद्धिमवाप्नुयात् ।
 वृणां समाभे(भ) वर्णानां अदीनमनसां तथा ।

इत्याह भगवानात्रेयः—

इति भेले चतुर्दशोऽध्यायः ॥

तिस्रेषणीयमध्यायं ।

अथाततिस्रेषणीयमध्यायं व्याख्यास्याम इति
 हस्ताह भगवानात्रेयः—

प्राणैषि(ष)णा स्या(त्) प्रश्नमा द्वितीया तु व(ध)नैषि(ष)णा ।
 धर्मैषि(ष)णा लृतीया तु पुरुषस्य भवत्यथ ।
 तत्र प्राणैषि(ष)णा पूर्वे समारभ्येत मानवः (वैः) ।

धर्मार्थ कामप्राप्तिर्हि सङ्गः प्राणैः प्रपद्यते ।
 धर्मादिना(का)मप्राप्तिश्च पुरुषार्थः परः स्मृतः ।
 तस्माच्छ्रीरं तदितोः (त्वरितः) परिरक्षेष्वि शास्त्रतः ।
 व(ध)नैषणां द्वितीयां तु समापद्येत मानवः ।
 वाटयोनास्त्रितः (नाजयं नास्त्रिनः) किञ्चिद्व्यथा जीवमृते धनात् ।
 धर्मकामौ च (न) संपौष्टा (संपाद्यौ) तस्माद्वित्तसुपार्जयेत् ।
 ज्वररोगादि कायेन निरस्येदापदो वृधः ।
 धर्मैषणां द्वितीयां तु समापद्येत मानवः ।
 आवश्यं नाधिगत्या देहभेदे वरा गतिः ।
 प्राणादा(णदा)नोपरोधेन तस्माद्धर्मं चरेदुत ।
 विवर्गानुपरोधेन तत्प्राप्तिर्हि नरेहिता ।
 इत्येतास्त्रम्भता लोके व्याख्यातास्त्रिस्त्र ईषणाः ।
 यथोक्तास्ता: प्रयुज्जानः परत्रेह च मोदते ।
 दौपस्त्रम्भासु चत्वारो यथाहार(१)शतुर्विध(१): ।
 शरीरे च बलं चैव (मलं) तेभ्यः प्रजायते ।
 शरीरमालनो मर्म मलमाम्य(त्व)बलं पुनः ।
 रोगास्तद्वाधिष्ठयो वातपित्तकफाल्मकाः ।
 मलं तु रोगी भवति वैषम्यं धातुभिर्गतैः ।
 मलाच्चाप्येति वैषम्यं तस्मात्तमभिनिर्हरेत् ॥
 इत्याह भगवानात्रेयः—
 इति भेले पञ्चदशोऽथायः ॥

वातकलाकलीयं ।

अथातो वातकलाकलीयं व्याख्यास्याम इति हस्ताह भगवानात्रेयः—
 शताभ्यधिको दोषो न्यूनश्चैवेति पञ्चते ।
 कृष्णात्रेयं पुरस्त्रय कथाश्चक्रमंहर्षयः ॥

फलं तत्राधिकं कश्चित्प्राहान्नमुपहन्ति यः ।
 यावत्तिष्ठति वातो हि दे(ही) तावत्तु जीवति ॥
 सहि गर्भाशये शुल्कं विस्त्रं सयति योषितः ।
 वातः स्त्रिया रजो हन्ति वस्त्या भवति तेन सा ।
 न स्त्रियः पुरुषा वापि वस्त्यास्त्रन्ति हरेचन (सन्तीह केचन) ।
 आशये शीतलो वापि वातशु(वातशु)स्त्रियस्तथा ।
 वातस्त्रिय(वातस्त्रे)न्द्रियो वापि वातहीनेन्द्रियस्तथा ।
 आलोकितं निमिषितं यज्ञकिञ्चिद्विचेष्टितम् ।
 अशितेशामया: स्त्रीणां नाम तत्संभवन्ति हि ।
 वाताद्वि कुञ्जाः कुण्णिनः खञ्जा गृध्रसिनस्तथा ।
 हीनाङ्गा हृषिकाङ्गाश्च भवन्त्यन्त्ये च तदिधाः ।
 स्थितिः प्राणभृतां चैव स(त्व)रिताचैव निष्व(श्व)ला ।
 पृथिव्याश्वलनं चैव वातादेव प्रवर्तते ।
 वातेन धूमो भवति धूमादभ्यं प्रजायते ।
 अभ्राद्विमुच्यते वारि बीजानां संभवस्तः ।
 उल्कानिवातः स्तनितं विद्या तारागणस्य च ॥
 विद्युतां च बलं चैव वातादेव प्रवर्तते ।
 अग्निउर्वलति वातेन पूर्णानां हविषां पतिः ।
 स्तवन्ति चापगास्तेन पृथिवीं प्रापयन्ति च ।
 वायुस्तत्राधिको देवः प्रभवस्त्रवदेहिनाम् ।
 योन्यां रेतः प्र(०)सक्तं च वायुना युज्यते गुणः ।
 विषपित्तं कफं चैव हन्त्यादन्तरं तयोः ।
 आदाय (हार) कुपितो वायुः देह(हे) विप्रतिपद्यते ।
 एवं न्यास(व्यान)मुदानं च समानं च प्रचक्षते ।
 देही(?) बहु विशेषिता(त) अपानं प्राणमेव च ।
 सुधर्म यद्यु(त्य)दानं च व्यानस्त्रिय(क् वि) वृद्धिकृत ।
 प्राणो न्यस्तत्पानं तु प्रवर्तयति देहिनम् ।
 समानो धारणचैव सङ्कृत्वा ति स देहिनाम् ।

इन्द्रियाणि मनश्चैव भूतात्मानं च सम्भवः ।
 विशेषस्त्वपरो वायुरपानयति (नइति) संज्ञितः ।
 शोषणश्चरणश्चैव तथा विचरणः स्मृतः ।
 वायुः पञ्चसु शूलेषु (भूतेषु) भूतं परमसुच्यते ।
 तानि वायुनिबद्धानि वायुस्सर्वत र्वदा ।
 मूलेन्द्रियपुरोषाणां वायोरुक्त्वग्य एवच ।
 पाचनाच्चै(नंचै)व भूतास्य कर्माऽपानस्य शिष्टते ।
 प्राणः प्रीणाति भूतानि प्राणो जीव इति स्मृतः ।
 व्यानश्चारीर चेष्टा च निमिषा(निमिषोन्मे)चेषणानि च ।
 यच्चान्यदूर्ध्वं जन्तोस्तुदानस्य चेष्टितम् ।
 चपटुं (चपयुं)हिंकितं (हिंकितं) कामं उच्छ्रुताम् भूषणं
 (भूषणं) तथा ।

गुदमाधापयत्येष देहं यः सत्त्वं सर्वशः ।
 एषु प्रतिष्ठितो वायुरपान इति संज्ञितः ।
 इत्येभिर्गौशैश्चान्यैः हंतुभिस्तात्त्वदर्शिभिः ।
 भूपे(ते)भ्योऽभ्यधिकं वातं लक्ष्याम(ः) शरीरिणि ।

इत्याह भगवानात्रेयः—

इति भेले बोड्डशोऽध्यायः ॥

दशप्राणायतनीयं ।

अथातो दशप्राणायतनीयं व्याख्यास्याम इति हस्माह भगवानात्रेयः—

चतुर्विधमथो भुत्तं दशधा प्राणमुच्छ्रुतिः ।
 जन्मस्वेदशक्तन्मूलैः तथा वातादिभिस्त्रिभिः ॥
 स्त्रियाः स्तन्येन शुक्रेन शोणितेन चवाप्यथ ।
 इत्येभिर्दशभिः प्राणः तिरोभवति देहिनाम् ।
 ईहते अमृत(1) वृत्तिर्वातपित्तकफैस्त्रिभिः ॥

आहारसाम्ययोगाद्वि वैषम्ये व्याधयः स्मृताः ।
 इह द्वौ भिषजौ विद्यात् ज्ञानैवाज्ञानै देहिनाम् ।
 तत्र ज्ञः सूत्रवान् यः स्यास्त्रुतार्थेन(च) विचक्षणः ।
 पञ्चाश्रयान् (याः) कणायांश्च (कवायाश्च) भोजनं च कुदाश्रयम् ।
 ननु (जतु) श्रेष्ठां(ष्ठां)स्त्रयस्त्रेहानांमयांश्च (हा आमयाश्च)
 तुराश्रयान् (याः) ।
 चूर्णप्रभेदान्(भेदाः) द्विविधान्(धाः) यतो गो(योगा अष्ट)ष्टविधाः-
 स्मृताः ।
 द्वादशान्नानि पथ्यानि प्रायश्चित्तदयं तथा ।
 त्रिंशतं चौपनाहानां स्यानेष्वष्टासु तत्त्वतः ।
 सूत्रस्थानं चिकित्सा च त्रिंशतिं शदिहोच्यते ।
 अष्टौ निदानान्युक्तानि विमानानि तथैव च ।
 (श)रिराप्यप्यथवाप्य(?) वर्जीं यत्र प्रदर्शितः ।
 सिङ्गयो द्वादश प्रोक्तास्तथा कृल्पे न्द्रियाणि च ।
 एतद्वशतं प्रोक्ता सूलिन्यो यत्र षोडश ।
 एकोनविंशतिः ज्ञेयाः फलिन्यः क्वीरिणां तथम् ।
 आयुर्ज्ञानमरिष्टेभ्यः साध्यासाध्यचिकित्सिताः ।
 ततो(रोग) ज्ञानं निदानेभ्यो देशकालौ विमानतः ।
 शारीरं धातुसङ्घातं प्रकृतिं धातुसाम्यताम् ।
 अन्यदेवंविधं यच्च शास्त्रे किञ्चिदपि श्रुतम् ।
 भिषण् यो वै विजानाति स ज्ञोऽज्ञं तु निबोधत ।
 योऽन्नकाले यवागूँ तु सूपकाले तथा रसम् ।
 यूषकालैऽथ मांसं तु शोध्येषु स्तम्भनानि च ।
 विरेचनीये वमनं निरुहेच्छा(चा)नुवास(स)नम् ।
 विपर्ययाप्य व्याकुरुते सोऽज्ञ उच्यते (इत्युच्ये बुधैः) ।
 योगेन विद्यामादद्यात्तस्मात्तत्त्वदिट्टत्या ।
 यथा तमसि दीपः स्यात्तथा शास्त्रं प्रकाशकृत् ।
 इत्याह भगवानात्रेयः—
 इति भेले सप्तदशोऽध्यायः ॥

अन्नपानरक्षीयं ।

अथातोऽन्नपानरक्षीयं व्याख्यास्याम इति हस्माह भगवानावेयः—

गन्धारभूमौ राजर्षिमग्नजित्स्वर्गमार्गगः ।
 सङ्गृह्य पादौ पप्रच्छ चान्द्रभागं पुनर्वसुम् ।
 न च स्त्रौभ्यो न च (१)स्त्रिभ्यो न भृत्येभ्योऽस्ति मे भयम् ।
 अन्यत्र विषयोगेभ्यः नेत्रं (सोऽत्र)मे शरणं भवान् ।
 एवमुक्तस्तथा तस्मै महर्षिः पार्थिवर्षये ।
 विषयोगेषु विज्ञानं प्रोवाच वदता वरः ।
 विषण सह संसृष्टमवपानं चतुर्विधम् ।
 यानि दुष्टानि रूपाणि तानि मे गदतः शृणु ।
 प्रतिकाल(प्रतिकूल)मिवाभाति फेनिलं विष्णुताकृति ।
 शुक्रं भवति यत्क्षेपं नेदं लिङ्गान्ति मक्षिका ॥
 धूमश्वास्य गतश्वासो रक्तः कण्णोऽथ पादशः ।
 प्रादुर्भवति तद्विद्यादुष्टमन्त्रं प्रचक्षणः ।
 नौलपीतासि त(धा)राभ्यो भवतीन्द्रायुधोपमाः ।
 मध्ये मध्येषु(च)ये चान्ये (दश्यन्ते) पान(वात)निश्चयाः(निश्चलाः)
 अनुलेपनदोषे तु त्वगस्य बहुलं भवेत् ।
 सर्वव्यापत्तिमाप्नोति क्षिद्यते मासमेव च ।
 माल्यं तु श्यावपुष्यं स्यात् न्नानं कालं च दृश्यते ।
 चूर्णयोगावकीर्णं तु वेणुना तं (सं)वृतं भवेत् ।
 रोमाणि परिशोर्यन्ति केशभूमिश्च धूप्यते ।
 कूर्चस्यर्शश्च दुःखः स्यात् जटिलाश्वास्य मूर्धजाः ।
 वेदना चैव करण्डं च कुरुते दुष्टमज्जसम् ।
 अक्षि स्त्रवति चात्यर्थमन्यकारं च पश्यति ।
 धूमदोषात् विरेकः स्यादत्यर्थं शिरसश्च रुक् ।
 परिदाहश्च भेदश्च गन्धज्ञानमसाधु च ।
 न सम्यग्वेति च रसानरणीव च मथ्यते ।

इति धूमस्य रूपाणि सर्वाखेतानि लक्ष्येत् ।
 दुष्टे वाससि लिङ्गानि सूचीभिरिव वर्थते ।
 दद्यते मुच्चते सि(सी)वां मूर्छतिर्यवलीयर्त(?) (मूर्छते कबलीयर्त)
 दुष्टेत्वाभरणे दाहः स्वेदः कण्ठूश जायते ।
 कुरुते गाववैवरण्यं स्वयं चाभाति निष्प्रभः ।
 दुष्टमासनमास्थाय(स्त्रीय) विमूढो विपर्तेत् नरः ।
 सोदन्त्युज्जानि वृषणानि चोत्यातुं नहि भवेत् ।
 ऊरु चास्य प्रवेसे(पे)ते सदोषा शिव(सदोषासनसेव)या ।
 दुष्टेतु शयने रूपं सुमेः कण्ठूर्यर्तं भृशम् ।
 स्वेदस्य विषमत्येति रोमकूपैः समन्ततः ।
 तुद्यमानः पुनश्चयां तुद्यते जन्तुभिर्वृतःम् ।
 सुदिनं दुर्दिनं चापि दुर्दिनं सुदिनं तथा ।
 स्याङ्गूश दुष्टपर्यन्ता दुष्टक्षतनिषेवणात् ।
 कुरुते रूपवैवरण्यं प्रदुष्टश्मशुवर्धकः ।
 शिशिरे मुच्चति स्वेदं ग्रीष्मे श्रीतातुरो भवेत् ।
 प्रवेपते प्रव्यथर्ते गङ्गदाच मरस्वती ।
 स्यन्दनौ च विवर्णौ हि परुषादासनञ्चदात् ।
 उपानही यथा दुष्टी तथा कण्ठः प्रजायते ।
 प्रस्त्रियर्ते पादतलं तथा चिमिचिमायर्ते ।
 अधीहि विषपीतस्य विषदग्धस्य वा पुनः ।
 दिग्ध(विष)दिग्धस्य वा राजन् रूपाणीमानि लक्ष्येत् ॥
 गात्रोदृष्टनमाप्नोति वेपते व्यथते नरः ।
 कम्प(ते)पीचकण्ठोस्य(ष्टं)निखनं ष्टीवर्तं मुहुः ॥
 जिह्वाचास्य जडोभूताशोदै(शूलै)रिवचतुष्य(द्य)र्ते ।
 व्याहर्तुं च न शक्नोति कर्म चैव न विन्दति ॥
 केशान्तं शीर्यते चास्य नखाऽस्याऽश्यामी भवन्ति च ।
 अङ्गष्टाङ्गुङ्घयः कृष्णाः हस्तपादतलैस्त्वह ॥
 शरीरं पाण्डुतामेति विषार्तस्यैव देहिनः ।
 सोऽक्षत्य(त्य) करतामेति भग्नो रथ इवाहङ्के ॥

तस्माल्कुर्यात् क्रियां वैद्यः षोडशागदकोविदः ।
 क्लिया युक्तं(ः) कुर्लीनश्च धर्मज्ञो दीर्घदर्शनम्(ः) ॥
 अर्थाश्वास्यति(नि) तिष्ठेयुः विधिवत्संभृता गृह्णे ।
 चिकित्सेषु(षा)या(मया) प्रोक्ता विषप्रशमनी(नि) हिता ॥
 इत्याह भगवानावेयः ।
 इति भेले अष्टादशीश्वायः ॥

अथातो विधिशोणितीयं व्याख्यास्यामः

इति ह स्माह भगवानावेयः ।

विधिना शोणितं जातं सि(सि)व मानस्य वारुणीम् ।
 प्रदुष्यति विदाहेन ततो रोगाय कल्पते ॥
 सर्वं मद्यमचक्षुष्यं अपौरुष्यं तथैवच ।
 उपहन्ति बलं नृणां अनायुष्यं च पात्यते ॥
 यस्तु तद्वजते युक्त्या न तं व्याधिः(ः) प्रसज्यते ।
 अति वी(पी)तञ्चतद्विर्थिं(हङ्गिं)तदा(तन्यात्)
 हृद्या वता(ला)यदा(आ)॥
 न शक्तं तु पिबेद्युक्त्या पानं तस्माद्विचक्षणः ।
 बलवर्णकरं ह्येतदारोग्यकरणं परम् ॥
 स्नेहपाने तथा मात्रा वस्तिकर्मणि चाप्यथ ।
 क्षारे(स) लवण्यचैव न सुरा प्रतिषिध्यते ॥
 ज्वंहणं नेटृशं किञ्चिद्यथान्नसहिता सुग ।
 तां तु रूचो विशेषणं नातिमालं समाचरेत् ॥
 वार्तनं स्नेहणा चैव संप्रदुषा(म) सुशीतला(म) ।
 विशेषं दीपयत्येषा अह्वाणां (हङ्गीं)वै शरीरणाम् ॥
 यस्य कोष्ठगतो वायुः(ः) दुखमुत्पादय(ये)हृशम् ।
 उदावर्ते स हृद्रोगं वातगुल्ममथापि च ॥
 अथवा सर्वगावेषु मा(स)वातः(ः) प्रत्यवस्थितः ।

युक्तां प्रसन्नां पिबतः स क्षिप्रमुपशाम्यति ॥
 हम्म्यासव(ः)कथं(फ)पित्तं पुरु(री)षं च भिनत्यथ ।
 मधु पित्तमरिष्टसु वाताहि(दिं)शमयत्यथ ॥
 वस्ति: शुध्यति पानेन शर्कराचापि भिद्यते ।
 तेजो बलं च हर्षं(ः) च युक्त्या पानेन वर्धते ॥
 क.....रोपयते स्वेदां (दान्) ब्रह्म(झंह)णीनावपद्यते(?) ।
 तस्मात्पानगुणानुध्वा यथायोगं समाचरेत् ॥

इत्याह भगवानात्रेयः ।

इति भैले एकोनविंशोऽध्यायः ॥

अथात ऊर्ध्वं दशमूलीयं व्याख्यास्याम इति
 हस्माह भगवानात्रेयः ।

अर्धं(जर्धं) इत्याह हृदयं तस्मिन् धमनयो दश ।
 ऊर्ध्वं चतस्रो हे तिर्यक् चतस्रश्चाप्यधः क्रमात् ॥
 ताभ्यो मूलसिरास्तिर्यग्विद्यन्ते नैकधा शिराः ।
 तस्मात्तदर्थं(दूर्धं) विज्ञानं स्मृतियोगं च मानसम् ॥
 हृदो रसो निस्वरति तस्मादेवं च सर्वेशः ।
 शिरोभिहृदयं वेत्ति तस्मात् तत्प्रभवाश्शिराः ।
 हृदि प्राणश्च चक्रस्थः विमाने कर्णिका यथा ॥
 मर्माभिमा(धा)तं तेनाव सहते हृदयेन तु ।
 पुण्डरीकस्य संस्थानं कुम्भिकायाः फलस्य च ॥
 एतयोरेव वर्णं च बिभर्ति हृदयं वृणाम् ।
 यथाहि संवृतं पद्मं रात्रौ, चाहनि पुष्टति ॥
 हृत्तदा संष्टुतं स्वप्ने विष्टुतं जाग्रतः स्मृतम् ।
 अपो महारसा विद्यादन्नं चैव महोषधम् ॥

महाप्रलेपनं तत्र तेजश्चैव महत् परम् ।
 रसानामुदकं योनिन्द्रवं वृत्तिः परा स्मृता ॥
 व्यव्युच्छुब्रमुपसन्धत्ते पुनः कायं शरीरिणाम् ।
 सूर्यांशं धूममित्याहः यतोऽत्र(भ्र) प्रभवः स्मृतः ॥
 अभ्नादर्षं ततोऽत्रानि तस्मात्तेजो महत्परम् ।
 स्वेदश्वास्त्वं च सूक्तं च फेनं चाभ्यन्तरं मलम् ॥
 अवश्यायहे(हि)मास्त्वूनि वाह्यानि परिचक्षते ।
 इहयो(१).....

.....

.....

.....

.....

.....

..... विरेच्यांश्चैव मानवान् ॥
 आस्थाप्याननुवांस्यांश्च वातव्याधींश्च सर्वशः ।
 विरुक्षयेदतिनिधं क्रिमिकोष्ठनमेव च ॥
 रुक्षस्तम्भ्यान् प्रमेहांश्च कफरोगांश्च सर्वशः ।
 वामयेत् श्वेषकासौ च प्रतिश्याये च मानवान् ॥
 हृद्रोगे चैव कुष्ठे च सर्वश्वेषामयेषु च ।
 विरेचयेद्वि कुष्ठानि ज्वरान्विस्फोटकानि च ॥
 दाहं विचर्चिकां च वातव्याधींश्च सर्वशः ।
 अन्वासयेत् कटीष्टप्रार्थरोगान्विचक्षणः ॥
 जहेष्टनं च गुरुफं(गुरुम्) च वातव्याधींश्च सर्वशः ।
 आस्थापयेद्विगुरुमांश्च सूत्रावातोदराणि च ॥
 अपस्मारांश्च कुष्ठं च वातव्याधींश्च सर्वशः ।
 स्वेदयेत् हनुस्तम्भमायामपिचा(क्ष)र्थि(दिं)तम् ॥
 पार्थरोगं च गुल्(मं) च वातव्याधींश्च सर्वशः ।
 स्तम्भयेद्रुक्तपित्तं च विसर्पं च विचक्षणः ॥
 दाहं विस्फोटिकांश्चैव पित्तव्याधींश्च सर्वशः ।
 इति पित्तकफो(त्या)न्वै विद्यादामाशयात्मकान् ॥

(१) अव साधेकपनम् त्रुटितम् । मात्रकायां तव षोडश शोकाः त्रुटितास्त्वं भाव्यन्ते ।

पबौं(पक्का)शयसमुक्त(त्यां) च वातरोगान्विनिर्दिशेत् ।
वामयेध्व(इ)मनीयांसु समीच्यामाशयाव्वरः ॥
विरचयेद्विरेच्यांसु तथापश्चा(क्ता)शयांश्चयः(त्) ।

इत्याह अगवानात्रेयः ।
इति भेले एकविंशोऽध्यायः ॥

अथातः स्वेदाध्यायं व्याख्यास्याम इति
हस्माह भगवानात्रेयः ।

संकरं प्रस्तुरं सौ(से)क(कं) नारि(डौ)द्रोणिजलानिच ।
उद्कोषं कुटिं चैव स्वेदमष्टविधं विदुः ॥
पाषाणभस्मसिकता तुष्पांसुवुसानि च ।
अजाविगोपुरोषाणि.....प्रतिकाम्(?) ॥
पयसाम्लानि दास्यानि गिरिसाधारणानि च ।
सर्वाणि मद्यमांसानि लवस्यानि तथैव च ॥
विधिवद्योजयेत्स्वेदाकन्याश्वागरुषिताः ।
भिषगबलाबलं दृष्ट्वा बलिनो दुर्बलान्(न पि) ॥
.....शकारैसु प्रवेष्टजिनकादिभिः(?) ।
किटिजैराविजैर्वस्त्रैः प्रच्छाद्य स्वेदयेन्नरम् ॥
स्वर्णश्वाद्य(सौख्य)मवैवर्ण्यं स्वेदोऽङ्गेषु च मार्दवम् ।
श्वि(शी)ताभिनिर्गमस्त्रैव सम्यक् स्विन्नस्य लक्षणम् ॥
पित्तप्रकोपो दौ(र्बल्य).....(मू)र्क्षा विलाय(ताप)नम्(?) ।
स्वेदङ्गेषोऽङ्गरागश्चेत्यतिस्विन्नस्य लक्षणम् ॥
उद्देष्टनं दारणता गुरुत्वं स्वत्वगावता ।
मरुतश्वाप्रसिद्धिश्च न ततिस्विन्नस्य लक्षणम् ॥
अस्तित्रे स्वेहनं कृत्वा ततः स्वेदैरुप(१ चरेत्) ।

स्वेहपूर्वं प्रयुक्तो हि स्वेदो जयति मारुतम् ॥
 शुक्रान्वयपि हि काष्ठानि स्वेहस्वेदोपपादनैः ।
 नमयन्ति यथान्वायां किं पुनर्जीवितो नरान् ॥
 अतिसिन्ने विशेषेण कारयेच्चिति(च्छी)(त)ङ्गां क्रियाम् ।
 अथवा शीतलैर्वाय ज्ञारैश्चिं(ः सिं)चेद्गु(दृष्ट)तेन वा ॥
 पिपासुं वा न शक्तं च गर्भिणीं कुच्छिरोगणीम् ।
 सर्वांश्च पित्तजान् व्याधीन् क(ः)स्विहे(दैः) समुपाचरेत् ॥
 ये स्वेरा(दाः) पूर्वमुहिष्ठाः तानेयैकेकशः शृणु ।
 विख्वाग्निमन्त्रस्योनाकं काशमरीं पाटलां तथा ॥
 यवान् कुलुत्यान् कोलानि स्थाल्यं(।) मासिच्य साधयेत् ।
 य(ए)व(वं)पाकानि(न) वि(भि)ज्ञाय सुखोष्माख्यवतारयेत् ॥
 ततोऽभ्यक्तस्य विधिवत् स्वेदनीयस्य देहिनः ।
 गात्रं गात्रैकदेशं वा सुखोषणाच्छादयेच्छनैः ॥
 ततः प्रच्छादयद्युयः का(कौ)शियाजिनका(कं)बलैः ।
 सङ्करस्वेष विज्ञेयः स्वेदानामग्रु उच्यते ॥
 एतान्वन्यानि च भिषक् स्वेदद्रव्याणि संहरेत् ।
 प्रकीर्य तानि शयने कम्बलेनावजुणितम् ॥
 स्वभ्यक्तं शाययेत्तं तु स्वेदं प्रस्तरमाविशेत् ।
 वसातैल घृतक्षीरमूत्रमस्वमत्तकाच्चिकैः ॥
 सुखोषणैः स्वेदयेत् स्वेदं स्वेदः (सेकः)स परिकीर्तितैः(तः) ।
 नाडीं गजकराकारां विहस्तां ताटशीं तथा ॥
 धान्यम्लद्रवपूर्णायां धान्यां सम्भाय लेपयेत् ।
 तां चिहस्तां समाहृत्य स्वभ्यक्ताङ्स्य देहिनः ॥
 प्रच्छन्नगात्रस्य तु तां नाडीमुहाटयेद्विषक् ।
 नाडीस्वेदः समख्यातो यावत्प्रस्वेदनादिति ॥
 कण्ठावगाहामच्छिद्रां तावदेवऽयतां समाम् ।
 द्रोणिं वा(पा)यसनिष्काथक्षसरद(र)ज्ञीरपूरिताम् ।
 कृत्वा तस्मां सुखोषणायां स्वभ्यक्तं वातरोगिणम् ॥

ज्ञात्वावगाहयेत्तावद्यावत् स्वेदोहमो भवेत् ।
 तसैः पात्र(ताप)युतैर्वापि शुद्धैर्वा मलिलैर्भिर्षक् ॥
 स्वभ्यक्तगात्रस्य तव(त): सलिलैः स्वेदमाचरेत् ।
 ईदृशैरेव सलिलैः कटाहे चार्धपूरिते ॥
 प्रवेश्य स्वेदयेत् स्वेद्यां उदकोषः प्रकौर्तिः ।
 सुलिप्तां संबृतद्वारां यैत्ति किं(?) कारयेत् त(कु)टिम् ॥
 ज्ञात्वागारमितां हृद्यां शिलास्तीर्णतलां दृढाम् ।
 तस्यां चुल्यै च कर्तव्ये अधस्तात्पार्श्वसंबृते ॥
 तत्र स्थाल्यौ प्रतिष्ठाप्य सर्वतः परिष्टंहयेत् ।
 स्थाल्यौ तसे कुटिश्वापि तथा तेनोषणा तथा ॥
 सर्वाङ्गिन्द्रियौ पुरुषः प्रवि(श)स्त्र कुटीं ततः ।
 स्वभ्यक्तगात्रः सुस्विन्नः क्षौमप्रावृतलोचनः ॥
 ततः प्रवेश्येत् तत्र शौताम्बुमणिकां शुभाम् ।
 क्लान्तश्शौताम्बुना तत्र स्पर्शसौख्यमवाप्नुयात् ॥
 कुटिस्वेद इति ज्ञेयं(:) सद्यो रोगनिवर्तकः ।
 स्वेदो(देन)(ही)नः क्षं (क्षुट्) लृष्णाभयक्रोधैस्तथा स(न)रः ॥
 निवातमध्यसन्तापो गुरुप्रा(व) रणं(णः) तथा ।
 स्वेद्यासु वातकफजा वातजाः कफजास्तथा ॥
 रोगास्त्रोभलवण स्त्रिग्धास्त्रोक्षै(णै)व(श्व) वातजाः ।
 करीषबुमपाषाणबाष्पाङ्गारै(: कफा)लकाः ॥
 स्वेद्यासु स्त्रिग्धमाक्षा(क्षो)भ्यां(भ्यं) ज्ञात्वा व्याधिवलाबलम् ।

इत्याह भगवानात्रेयः ।
 इति भेले द्वाविंशोऽध्यायः ॥

अथातो गाढपुरीषीयं व्याख्यास्याम इति

हस्ताह भगवानात्रेयः ।

गाढः पुरीषं यथितं शुष्कं वातसमीरितम् ।

तेनास्यातिहितं स्रोतः स्व(श्व)यरुं(युं) कुरुते गुदे ॥

तस्यैव रुषितो वायुरुर्ध्वं जन्तोः प्रपद्यते ।

पार्श्वे श्रोणां च पृष्ठे च हृदये चावतिष्ठते ॥

शिरश्चाप्यवसंगृह्ण विकारान् कुरुते बह्न् ।

बाधियं तिमिरं चापि प्रतिश्यायमथापि च ॥

अथ पित्तं कफं वास्य स्यानात् चावयतेऽनिलः ।

ततोऽस्य धातवो दोषैः दुष्पत्ति न्ततजातयः ॥

ततो ज्वरोऽस्य बलवान् पाण्डुत्वं चापि जायते ।

खययुश्च भवेदस्य ग्रहणी(ग्री)च प्रदुष्यति ॥

तस्माद्वारुण्यकोष्ठस्तु गाढःविष्टश्च यो भवेत् ।

रुक्षमन्नं परिहरेत् न चैवमवस्थंसयेत् ॥

स्त्रिघान्यन्यापि हृद्यानि मांसानि विविधानि ।

कुलुत्तरसयुक्तानि प्रदद्याहेहिने सदा ॥

आस्थापनं वातहरं तैलं चाप्यनुवासनम् ।

न भवन्ति विकाराणि नरस्य प्रतिकारिणः ॥

अथ यः कलिलश्च स्यात् प्रजाकामश्च मानवः ।

उल्कृष्टतारदांश्च(भाव भारश्च) कर्महीनस्तथैव च ॥

अथस्त्रूलक्षश्चैव वैद्यमानी च यो भवेत् ।

तथैकलोको यतिकां श्रोत्रियान्नच तद्विजान(?) ॥

शुभगान् सुकुमारांश्च गर्भिणीं तरुणीं तदा ।

दुर्बलान् खययुप्राप्तान् कासिनः सातिमारिणः ॥

पाण्डुराजैव कर्णश्च सततं यश्चकासति(?) ।

पाययेच्च भिषक्तापैर्वमनं सविरेचनम् ॥

इत्याह भगवानात्रेयः ।

इति भेले त्रयोविंशोऽध्यायः ॥

अथात ऋतुविभागीयं व्याख्यास्याम इति

हस्ताह भगवानात्रेयः ।

सुश्रोता नाम मेधावी चात्रभागमुवाच ह ।
 न पातव्यमरोगेण सुखरोगे(लोभे)न रेचनम् ॥
 अनीरितानां दोषाणां मारणा न प्रशस्यते ।
 अवस्थितानां च(श) व(म)नं प्राणदाता(ना)य मे मतम् ॥
 यथा व्याघ्रग्निशस्त्वाणां सर्पः स्वस्ये तथौषधम् ।
 तस्मात्र पाययेत् स्वस्यं प्रकृत्यर्थं हि धीयते ॥
 अचाक्षुषत्वाक्लोषस्य पीतं तक्रेण चौषधम् ।
 याति नैकांततः मिद्दिं तस्मात् स्वस्यं न पाययेत् ॥
 इत्येतद्वचनं कुत्वा प्रत्युवाच पुनर्वसुः ।
 इह दोषविशेषेण नरो भैषज्यमाचरेत् ॥
 वाते तु जूंभण्णं कुर्यात् पित्ते तु परिशोधनम् ।
 कफे प्रस्त्रदर्दनं साधु सन्निपाते विरेचनम् ॥
 वातातपविशुष्काश येच कर्मपरा नराः ।
 अद्व(व्य)यानविशुष्काश तान् (श) संशोधयेद्विषक् ॥
 तैलमाषांस्तिलघृतं फाणितं पिष्टमोदकान् ।
 आजं गव्यं मधोरभ्रं मत्यान् मांसासवं दधि ॥
 अत्यश्वता(तो)तिपिबतः सदा च स्वपतो दिवा ।
 दोषा धोराः प्रकृत्यन्ति तेषां साधु विरेचनम् ॥
 किञ्चान्यद्विधिवकाले स्त्रिघस्त्रिव्रं (तु भेष)जम् ।
 मात्रावस्थम्(घु)पे(पी)तं हि न कदाचिद्विपद्यते ॥
 नाचरेदतिमावं हि बहुशोऽपि पिवेत्यृदुः ।
 कषायेण तु दातव्यं कषायं साधु सिध्यति ॥
 यथा ज्वरमकाले स्थाहिषं कालेऽमृतं भवेत् ।
 तथौषधमकाले स्थात्(विषं) कालेऽमृतं भवेत् ॥

तस्माद्यथा वै वसुधा लृपा पुष्पवती भवेत् ।
 तथा प्रावृषि संप्राप्ती वमनादीनि कारयेत् ॥
 सदा वर्षासु दातव्यं सदा छेष ऋतुस्सुखम् ।
 ऋतवो युक्तशीतोष्णाः प्रशस्यन्ते हि कर्मसु ॥
 हैमन्तेष्यन्यथा कार्यो ग्रीष्मे भवति चान्यथा ।
 वर्षासु चाप्यन्यथाच दुर्दिने चाप्यतोऽन्यथा ॥
 तस्मिन् तस्मिंश्च काले वै भवेकार्योऽन्यथान्यथा ।
 सातम्यं सातम्यं मनुष्याणां अन्यथा परिवर्तते ॥
 वरहं तु दापये(त् स्त्रे)हं देये स्त्रेह(हि) विरेचनम् ।
 नातिशीते न चात्युष्णे पेयं स्त्रेहविरेचनम् ॥
 लृष्णाबाधा भवत्युष्णे शीते तु व्यप(नी)यते ।
 अथ ग्रीष्मे तु सन्तसैर्धातुभिर्देहिनो भवेत् ॥
 अतियोगः पिपासाच तथा तस्यां न दापयेत् ।
 हैमन्ते चापि तदीर्याद्विषा दारुणातां गताः ॥
 भवन्यकाले स्त्रेहस्य तथाप्यथ च दापयेत् ।
 इह भैषज्यमुष्णं हि विक्रियमेति कालतः ॥
 तुन्ती भवति वै (पी)ते तु ग्रीष्मे तैक्षणं नियच्छति ।
 अमैथुनाच्छुक्लवाहावस्ति सकृथितिकादि च ॥
 हृदयं दुर्लभं (र्बलं) चास्य समुदीर्णश्च मारुतः ।
 ब्रह्मचारी नरस्तस्मात् पैत्तिकान् जनयत्यथ ॥
 मुखपाकं मदं मूर्छां प्रलापं पाकविभ्रमौ ।
 दाहं पिपासां सन्तापं वक्त्रस्थाक्षोश्च पि(त्त)तां ॥
 धूमभिन्निर्दूषिते पिक्तविकारा ये प्रकीर्तिताः ।
 भ्रमः क्लमः प्रमोहश्च मदो मूर्छा विकम्पनम् ॥
 सन्तापीऽभ्यन्तरे चैव रक्तस्थानगते स्मृताः ।
 अरुषां विद्वतानां वा स्फोटानां वा प्रपाचनम् ॥
 रक्तस्थानगते विद्यात्पित्ते वैवर्ण्यमेव च ।
 मांसस्थानगते स्त्रेदः सदनं चोपजायते ॥

मेरो(दो)धा(धा)तुगतो(त) विद्यातप्तावनं पित्तमूलतः ।
 अस्ति(स्थि)मज्ज(1) गर्त शोषो नखदन्तविवर्णते ॥
 मेद्धमुक्तपरोतापः क्लैब्यं वाप्यथ शुक्लर्गं ।
 बलवद्धिग्रहाभारात्पिद(पत)नाल्लङ्घनादपि ॥
 मैथुनस्यातियोगाच्च जायते मनसः क्लमः ।
 चासोद्देगात् प्रतीघातात् रुच्यपानाद्वसेवनात् ॥
 इत्येभिरीदृशैश्वान्यैः हेतु(भिः)कुपितोऽनिलः ।
 विकारान् जनयेत् ज्वासकासविष्टम्भसंज्ञिकान् ॥
 शूलं वेपनमात्मा(धा)नं निस्तोदं सुसतां तथाः ।
 स्फोटनं चालनं रौच्यं वेष्टनोत्तेपनानि च ॥
 शोषणं क्लश्चिष्यन्दो विश्वेषसु परः स्मृतः ।
 द्विविधा व्याधयः प्रोक्ताः शरीरे वातसंभवा ।
 कोष्ठानुसारिणस्तत्र ज्ञेयास्वर्वाङ्गरोगिणः ।
 पक्षाङ्गरोगिणश्चैव ज्ञेयाः, सर्वाङ्गसारिणः ॥
 शूलवेपनसङ्गोचिगातस्तम्भैश्च पीडिताः ।
 अ(ह)नुग्रहग्रहीताश्च सर्वे सर्वाङ्गरोगिणः ॥
 तत्र पादतलाङ्गुष्ठजड़घजानूरुवक्षणा(गौः) ।
 गुदमेद्धकटीपृष्ठयोनिगर्भाशयैरपि ॥
 यक्तस(प्तो)हांसहृदयपार्श्ववक्षोभुजान्तरैः ।
 ग्रीवागण्डहनूशङ्क(वा)मान्त्रिदशनक्षुदैः ॥
 ललाटकर्णसीमन्तैः प्रत्येकमनिलादितैः ।
 दूयद्विर्विकलैश्चापि ज्ञेयास्वेकाङ्गरोगिणः ॥
 इत्येतमूलमुहिष्टं रोगाणां च यथाविधि ।
 भूयस्त्रिवनय(दम)धिष्ठानं प्रतिरोगं प्रति(तौ)क्त(ताम्) ॥
 इत्याह भगवानात्रेयः ।
 इति भेले पञ्चविंशोऽध्यायः ॥

अथातोऽष्टोदर्शीयं व्याख्यास्याम इति

हस्माह भगवानात्रेयः ।

अथाष्टावुदराणीह मूत्रामा(घ)तांश्च निर्दिशेत् ।
 षट्काचाम(न)ङ्गनाशांश्च जानीयात्तिमिराणि च ॥
 हिक्का खासांश्च कासांश्च स्वालिल्यं पति(लि)तानि च ।
 शिरारोगार्बदान् गुल्मान् क्षदीनिथ भगन्धरान् ॥
 उच्चादान् मुखरोगांश्च स्थानान्यनशनस्य च ।
 ग्रन्थिं च पञ्च पञ्चैव कुष्ठान्यष्ट विनिर्दिशेत् ॥
 हृद्रोगान् पाण्डुरोगांश्च सास्त्रावांश्च(श्व) यतू(यू)स्तुँया ।
 अभिष्ठन्दान(धि)मन्दा(न्या)न् क्लोबस्थानानि चाप्यथ ॥
 अक्षिरोगानपस्मारान् रक्तरोहिणकां तथा ।
 पिपासाश्चोपदंशांश्च चतुष्काणि विनिर्दिशेत् ॥
 कुष्ठरोगज्वरार्शांसि रक्तपित्तव्रणीं तथा ।
 हौं हौं तिस्रस्तु विद्रध्यस्वलज्यः शोणितानि च ॥
 रेतसां श्लोपदं चार्म सप्त सप्त विनिर्दिशेत् ।
 प्रमेहान् क्रिमिजातींश्च योनिदोषांश्च विश्वातिः(म्) ॥
 तवोदरण्यथास्थौ(ष्टौ)तु व्याख्यातानि चिकित्सितं ।
 निदनेनैव रोगासु योनोक्तोनि निबोध मे ॥
 अरुणा नीलर्वी(पी)ता च हरितश्वेतलोहिताः ।
 काचं च लिङ्गनाशं च तिमिराणि च निर्दिशेत् ॥
 वातः पित्तं कफो वापि यस्य शीषं विधावति ।
 विद्वन्नेष भूलानि स्त्रोतांसि समभिद्रुतः ॥
 अध्वनेवातहाराध्वा देहिनां चार्थकेनच (?) ।
 स्वालिल्यं पलितं वापि पञ्च चै(धं)व भवत्यथ ॥
 वातजं पित्तजं चैव श्लेषजं सान्निपातजम् ।
 आगन्तुकं पञ्चमं च मुखरोगं प्रचक्षते ॥

उद्धग्रीवं परिस्तावि शबूकावर्तमेव च ।
 उन्मार्गं शतयोनिं च तद्विद्याङ्गगन्धरम् ॥
 कृदयत्यधि(पि)वातेन पित्तेन च कफेन च ।
 आहारादमनो(ज्ञा)च सन्निपाताच्च पञ्चमम् ॥
 प्रतिच्छन्नेतु हृदये वातपित्तकफैर्नरः ।
 अ(त)य(त)सादमनोज्ञाच(च्च) भोज्यमन्नं स (न)सेवते ॥
 वातजं पित्तजं चैव श्वेषजं सन्निपातजम् ।
 शिरोथन्ति विजानीयात्पञ्चमं स्नायुतो भिषक् ॥
 वातजं पित्तजं चैव कफजं सन्निपातजम् ।
 अभिष्ठन्दं विजानीयाद दि(धि)मं(ख्यं) च बुद्धिमान् ॥
 शुक्लोपरोधाद्वैर्वल्यात् ध्वजभङ्गात्तथैव च ।
 शुक्रक्षयाच्च चत्वारि लैव्यस्थानानि निर्दिशेत् ॥
 वातजं पित्तजं चैव श्वेषजं सन्निपातजम् ।
 अक्षिरोगं विजानीयात् मानवानां चतुर्विधम् ॥
 पूर्यान्मूत्राच्च शुक्लाच्च सन्यानाच्चापि देहिनाम् ।
 उपटंशं विजानीयात् भिषगेवं चतुर्विधम् ॥
 रक्तास्त्रावं कफास्त्रावं पूर्यास्त्रावं तथैव च ।
 तोयास्त्रावं च जानीयात् भिषगेवं चतुर्विधम् ॥
 वातजां पित्तजां चैव कफजां सन्निपातजाम् ।
 पिपासामपि जानीयात् भिषगेवं चतुर्विधाम् ॥
 वातजां पित्तजां चैव श्वेषजां सन्निपातजाम् ।
 विद्यादौहिणिकां चैव भिषगेवं चतुर्विधाम् ॥
 मांसार्म लथ मेदोऽर्म प्रमार्यर्म तथैव च ।
 प्रा(स्त्रा)यु(श्व)र्म भव (च वि)जानीयात् भिषगेवं चतुर्विधम् ॥
 हौ ज्वरौ दाहशीतौ तु श(त)रीग(ग)न्तुजवणौ ।
 शुष्कार्शः शोणितार्शश्च तथासो (हे) पा(अ)र्श(सी)विदुः ॥
 पृष्ठरोगावुपक्षारि ज्ञारिणीच विनिर्दिशेत् ।
 अधोभागं तथैवोध्वं रक्तपित्तं विनिर्दिशेत् ॥

वाह्न्यामान्तरायामौ विद्यादाचेपकौ तथा ।
 मेदसः स्नायुतो मांसात् अलज(ज्य)स्तिस्त एव च ॥
 वातात्पित्तात्कफाच्चैव तिस्रो विद्रुधयः स्मृताः ।
 वराहाकारणं(कां)चैव रक्तं(क्ति) का(कां)श्य(१)वकं(१) तथा ॥
 वातात्पित्तात्कफान्नांसामेदसः स्नायुतोऽस्थितः ।
 मिरामर्मविजानीयात्क्षमम् देहिनां भिषक् ।
 सप्त(तत्त्व)मात्मगानि जानीयात् तत्र षड्ग्रीयथा रमम् ।
 आत्मसात्मग्रं यदेव स्यात् तत्त्वमात्मग्रं तदुच्यते ॥
 मृजाजरायुलेवारूपका बहुरूपकौ (?) ।
 परिमर्पा विसर्पाश्च गोवजा निवजास्तथा ॥
 गोम (मूर्दा(धर्म)हिताश्चैव कषा दारुणकास्तथा ।
 शिरोजाः दन्तजाश्चैव श्लेष्मजाः शक्तदाश्रयाः ॥
 लोहिताः कालकाश्चैव तथैव शतमाहुकाः ।
 विद्याद्विंशतिरित्येताः क्रिमिजाताश्च देहिनाम् ॥
 यथा पतविं(त्री)शीघ्रोऽपि स्फा(ख)ङ्गा(ङ्गा)यां नातिवर्तते ।
 वाताते(दे)र्नातिवर्तन्ते बहुबोऽपि तथामयाः ॥
 इत्याह भगवानावेयः ।
 इति भेले षड्विंशोऽध्यायः:

अथातोऽन्नपानविधीयं व्याख्यास्याम इति
 हस्ताह भगवानावेयः ।

अथोदकं क्लेदयति लवणं स्यन्दयत्यपि ।
 अथ पाचयति त्तार(रः) त्तें(क्षी)रं वै जवयत्यपि ।
 स्नेहयत्यथ सर्पिश्च वि(पि)शितं ब्रह्मयत्यपि ॥
 माषा बहुमलाश्चापि श्लीपदं जनयेऽधि ।
 त्वचं प्रसादयेत्तैर्लं स्नेहनायच कल्पते ॥

पिण्याकं कुरुते ग्लानिं तक्रं च च्छपयत्यपि ।
 मधुं चाप्यथ सन्धत्ते जर्जरीकुरुते सुरा ॥
 हरेणभिर्मसूरैश्च भृशं वायुः प्रकुप्यति ।
 कफक्षमूलकं विद्याक्षर्षपं वातकोपनम् ॥
 लशुनं वातश्मनं पित्तश्लेषकरं च तत् ।
 नातिश्लेषकरं हिङ्गुषागुणं ज्ञारः करोति च ॥
 सर्वतिक्त(१)मवृष्ट्य(१) सु(नु) विद्यान(ट)त्र(प्र)प्र(ति)कूलकात्(म्) ।
 अवृष्ट्यं पैष्टिकं सर्वं यवगोधूवर्जितम् ॥
 दाति(डि)मामलकादन्यत् सर्वमात्रं तु पित्तळम् ।
 यवकान् दारुणान् विद्यात् पृथुकान् ग्राति(लि)षष्टिकान् ॥
 निर्दिशेभूगतुस्यांसु तथाऽनुपानभूगदिजान् ।
 तथैवैकक(श)षां(फाँ)षापि जाङ्गलाभूगपञ्चिणः ॥
 इत्येतत्सङ्गेणोक्तं भोज्यं विस्तरतः शृणु ।
 पिप्पली शृङ्गिबेरं च पलाशुलशुनानि च ॥
 मूलकं कण्णगन्धा च पर्णामिं कालमालकम् ।
 सुरसं सुशृतं चैव चटकं च फणिज्जकम् ॥
 रसेन कटुकं विद्यात् विवा(पा)के मधुरं तथा ।
 किराततिक्तो निष्वं च केतुकाश्वकठन्नकाः ॥
 कूलकं च सवेत्राग्नं तिक्तकं मधुकलुव(वल्लिका) ।
 मुक्तकाश्मर्यमधुवं स्वेदपाकौयरूपकम् ॥
 खर्जूरं नारिकेलं च प्रियालं गस्त्र(व्य)धानिच ।
 मधुकं च वसं चैव शि(से)वनीयानि यानि च ॥
 रसे पाके च मधुरं तद्विद्याद्विविधं च यत् ।
 व(बु)सानि क(टु)का बिर्बी सर्वं चैवेहृवैक्तम् ॥
 रसे पाकेच मधुरं तद्विद्याच्चिविधं च यत् ।
 न्यङ्गुं च(श) रस(भ)मुद्रां(श्वाँ)श महितान् खड्गस्त्रश(क)रान् ॥
 अन्यांशाकू(नू)पजान्विद्यान् मधुरान् रसपाकतः ।
 कादम्बान् मैथ्यवान् हंसान् सारसान् खेतगरुणम्(तः) ॥

काचाचान्मस्तिकाचांश्च तथा पुष्करसा(शा)(यि)काम् ।
 दिपवेप्तिसुरारिंश्च विक्रमान् सुमनामुखान्(?) ॥
 नन्दिमौडल्यकांश्चापि कालकान् क्षणपुच्छकान् ।
 अज्ञातान् डुण्डुभांश्चैव मण्डुकान् छुद्रमत्यकान् ॥
 हर्षातु सप्तवारादि तथा गर्दभतासकान्(?) ।
 सर्वांश्च वारिजान्विद्यान् मधुरान् रसपाकतः ॥
 प्रियद्रुश्च प्लवङ्गश्च बलाकाश्च खगास्तथा ।
 ये चान्येष्योदका भौम्याः खेचराश्च खगाः स्मृताः ॥
 नक्रांश्च शिंशुमारांश्च वल्लके(रिं) मत्यकच्छपाः(न्) ।
 अन्यांश्च वारिजान्विद्यान् मधुरान् रसपाकतः ॥
 प्रियद्रुश्च बिनक्तांश्च नौलिकाशालिषष्टिकाः(न्) ।
 परूषकांश्च नीवाराः(न्) कोद्रवाः(न्) ब्रह्मभूतिकाः(न्) ॥
 इत्येता(तद्वा)न्यजातं वै यच्चान्यदपि तद्विधम् ।
 रसेन मधुरं तद्वै विपाके कटुकं चिटुः ॥
 मुहान् मस्त्रांश्चणकान् कुलुत्यांश्च मल्लीलकान् ।
 रसेन मधुरौस्तान् वै विपाके कटुकान्विटुः ॥
 रोहीन् खदंश्वानुद्धांश्च ग्ररभान्मृगमात्रकान् ।
 अथान्यान्मधुरान् खादून् विपाके कटकान्विटुः ॥
 खराश्वाश्वतरामाषा(हा) (ये) चान्ये (तद्वि)षा(धा)सृगाः ।
 रसेन मधुरांस्तान्वै विपाके कटुकान्विटुः ॥
 हरितांस्तोककांश्चैव कपोताज् शुकशारिकान्(;) ।
 चटकान् भृङ्गराजांश्च तथा पिप्पलकानपि ॥
 गोधापुवांस्तैलपाकान् येचान्ये प्रधुता(मधुराः): खगाः ।
 अनुपानानि वृच्यामि ये(ए) पू(षु)यानि हितानि वै ।
 आज्ञी(जे)कषायशोतसु हायने वोध(द)कं तथा ॥
 अनुपानं विधातश्च वाराहिंखदिरोदरम् ।
 दधि व(त)क्रं च धान्यानां अनुपानं प्रदापयेत् ॥
 श्रीतोदकं विषयन्ति सेव(व्य)ना(मा)नां(नान्) तथाऽसवान् ॥

तद्वारिजानां सच्चानां अनुपानं प्रदापयेत् ॥
 तिफलां सीधु मार्हीकं कदम्बपनमोटकम् ।
 सुरदुजम्बूमुक्ताणां फलस्कन्धामवान् पृथक् ॥
 मुडादिसूपधान्यानां (अनुपानं) प्रदापयेत् ।
 बिस्त्रपिण्डककल्पानां कपित्यस्थायवाऽमवान् ॥
 गुह्याशयानां सच्चानां अनुपानं प्रदापयेत् ।
 न्यग्रोधादिगणस्थाय स्तन्यशाखाफलामवान् ।
 विष्किरणां विहङ्गानां अनुपानं प्रदापयेत् ।
 कञ्जभस्यानुपानं तु स्त्रिघानां चापि वारुणीम् ॥
 चतुर्विधस्य स्त्रेहस्य तीयमुण्णं प्रदापयेत् ।
 द्राक्षाकाशमर्य खर्जूर शिववाक्य(वा, स्तथामवान्) ॥
 प्रमदानां विहङ्गानां अनुपानं प्रदापयेत् ।
 अश्वगन्धकषायां तु वारुणीमण्डमेव च ॥
 प्रसहानां विहङ्गानां अनुपानं प्रदापयेत् ।
 सुखेन वा(पा)चयत्यन्नं रोचयत्यपकर्षति ॥
 अनुपानं मनुष्याणां सामतां च प्रयच्छति ।
 इत्याह भगवानात्रेयः ।
 इति भेले सप्तविंशोऽध्यायः ॥

अथातो भोजनविधौयं व्याख्यास्याम इति

हस्माह भगवानात्रेयः ।

यद्वक्तयति भुङ्गे वा विधिवच्चापि मानवः ।
 अ(पि)यं च किञ्चित्पिबति तत्सर्वं षड्सान्वितम् ॥
 पथ्यापथ्यमबोधार्थं तस्माद्वौच्यं शरिरणाम् ।
 वसतो विध्यतश्चैव प्रवच्याम्यत उत्तरम् ॥

शालयो मधुरास्तर्वे विपार्कं कटुकाः । मृताः ।
 रक्तशालिर्वरस्तेषां अरीच्छास्त्रे(ला)ख(घ)वेन च ॥
 दीर्घा(घ)शूरो(का) महावा(व)लिः(झी) सुगन्धिः शालिकामुखः ।
 क्षणांत्रीहिः कांचनको लोपार्ज. (?) शैतभीरुकः ॥
 हायनो लोभशालिष्व रक्तशालिः गुणान्वितः ।
 पूर्वपूर्वे लघुतरः वक्ता (पश्चात्) किञ्चिद्वत्यदः ॥
 सुगन्धका गन्धवन्तो गन्धेन मदयन्त्यथ ।
 रौच्छाच्च कमलं विद्यादधिकं वै विशेषतः ॥
 कषायस्त्रधिकः किञ्चित् षष्ठिकाशालिभिस्तमाः ।
 महादोषाः सुगुरवः पाटला त्रौहयस्तथा ॥
 यवका नित्यम(f)हता क्षणांत्रीहिप्रमोदकाः ।
 विस्त्रष्टा मधुरास्ते वै सकषायाश्च कीर्तिताः ॥
 बहुमात्राः कषायाश्च कोरदूष सवारुणाः ।
 प्रसाधिकाः कम्य(का)श्च श्यामाकाश्च समा रसैः ॥
 उदाकरासु सङ्ख्या(न्या)दी कषाया मधुरा रसे ।
 ग्रीष्मे त(तु)सेवितास्ते वै कोपयन्त्याशु मारुतान् ॥
 यवास्त्रतियवास्त्रैव गोधूमाश्च समा रसे ।
 मधुराः सकषायाश्च स्नेषका लोहिता दृणाम् ॥
 अथ वेणुयवानां तु कषाया मधुरा रसे ।
 कफं पित्तं च मेदश्च कोपयन्त्यतिसेविताः ॥
 क्षणा मुद्दा महामुद्दा: हरिताश्चिरजोविनः ।
 मकु(मुह)ष्टकाश्च तेऽप्युक्ताः कषाया मधुरा रसे ॥
 हरिणवो मस्त्राश्च मतिताश्च तथाठके ।
 कुलुत्याश्च विशेषणं कषायमधुरा रसे ॥
 सर्वे तु लवण्याकाराः दिव(दीप)नौय(तः) प्रकौर्तिताः ।
 आपृ(पू)ष्या(प्या)श्च विशेषणं दुर्बलानां हितानि च ॥
 खदंद्रा यावनाऽऽश्च द्वौ ज्ञारौ शैतलौ स्मृतौ ।
 शुक्रां(क्ल) विनिहि(ह)तस्त्रौ तु दृष्टिं चापि शरीरणाम् ॥

नवनोतं तथाऽम्लंतु घृतं वै मधुरं स्मृतम् ।
सर्वं दुधमभिष्ठन्दि गव्यं तेष्यो विशिष्टते ॥
वाजी भवति दुधेन बलं चाप्युपजायते ।
संजीवनं संभवति सर्वं क्षीरमुदाहृतम् ॥

(तैलगुणः ।)

रसे पाके च मधुरं तैलं सर्वं प्रकौर्तितम् ।
यस्मिन्यस्मिन्विशेषसु यो यस्तस्मिन्विवोधत ॥
तैलमेरण्डविल्वानां उष्णं वातहरं स्मृतम् ।
इत्युक्तान्युषावीर्याणि यदस्य(न्यन्) शीतमेव तत् ॥
विभीतकानां तैलं तु कषायमधुरं रसे ।
कफपित्तहरं प्रोक्तं केशं चैव शरीरिणाम् ॥
अतः करञ्जबीजानां विज्ञेयानि तथैव च ।
तैलानि रसतो विद्यात् तिक्तानि मधुराणि च ॥
पित्तश्लेषकरं पित्तं इङ्गुदी तैलमुच्यते ।

(कषायगुणः ।)

सकषायं मधुकानां कफपित्तानिलोपहम् ॥
कोलकं मधुरस्यर्थं रसतोऽथ विपाकतः ।
यस्मिन्यस्मिन्विशेषसु यो यस्तु मे निवोधत ॥
पलालजात चा(च्छ)त्राकं अतोव गुरु सम्मतम् ।
महादोषा(ष)मभिष्ठ(न्दे)सुखं बाह्योपघातकम् ॥
छावकं(क) गौरिसंहीत(तं)कषायमधुरं रसे ।
कषायं विणुछावकं मारुतं कोपयेत् नृणाम् ॥

(शाकगुणः ।)

सर्वं तु शाकं मधुरं रसतोऽथ विपाकतः ।
यस्मिन् यस्मिन् विशेषसु यो यस्तस्मिन्विवोधत ॥
मारुतं कोपयेत् नृणां विष्टम्भी तथ लाबुकम्(१) ।
श्लेषाणं वर्धयेच्चापि विपाकेन बलीयसा ॥

कूश्माण्डं स्नेष्मलं विद्यात् नवं शरदि भक्तिम् ।
 तदल्पदोषं भवति परिसंवक्षरोषितम् ॥
 कषायमधुरं विद्यात् खादिरं चातिसा(शा)रिच(वाम्) ।
 तिक्तं(क्त) दी(क्त)(न) च संस्पृष्टं निर्दीर्घं तच्छरीरिणाम् ॥
 कोशातको करीणां(रा च) शतावर्याश्च तिक्तकम् ।
 कषायं नालिकायाश्च तिक्तः पुष्करवर्तकः ॥
 वेवाग्रं तिक्तकं निर्बं तिलशाकं च सीतिका ।
 कुरुष्टि(रुणिति)का कुनटिका त(१)रा गन्धर्वहस्तकः ॥
 तथा (च) नालितायाश्च पञ्चाङ्गुल्यस्तथैव च ।
 एतानि विद्याच्छाकानि तिक्तानि रसपाकतः ॥
 स(न)वि(वी)नशाकं मधुरमीषत्तिक्तोपसंहितम् ।
 कोविदारस्य शाकं तु पू(पु)र्वै(न)भै(भं)वसमन्वितम् ॥
 वार्ताकिनां फलं तिक्तं कटुकेनोपसंहितम् ।
 ग्रहणीं दीपयत्येतत् स्नेष्माणं विनिहन्ति च ॥
 कुरालवकुलौ चैव मधुरौ शुक्लशोणितौ ।
 हतस्तन्द्रां च वातं च निला(द्रा)मेव विषूचिकाम् ॥
 अलंबुसः सकटुकः तिक्तको वातकोपनः ।
 भिनत्ति कफसङ्घातं विष्टंभ्याऽथ विपच्यते ॥
 लाङ्गूलशाकं तु मधुरं लवणेनोपसंहितम् ।
 कटुकं बहुदोषं च तथा(१)पक्त(त्थं)नि(वि)का(रो)चनम् ॥
 कटुका दीपनीय(१)श्च(च) विषहा स्वस्तिका रसे ।
 कषायमधुर(:) च्छि(श्चि)श्लि(ल्लि:)चुहू(चुचू)र्मधुरशीतळः ॥
 भाङ्गीं माषश्च मधुका(रो) रसतः परिकौर्तितौ ।
 मुहूरशाकं सतिक्तं तु सक्ता(रो)रसैव वासुकः(म्) ॥
 निष्पावशाकं मधुरं माषशाकं च तत्पृतम् ।
 चन्द्रार्कशाकमन्तः तु कषायसु गविधुकः ॥
 तुडा(लोध्र)कं प्रपुनाटश जीवन्ती सुनिषस्कम्(:) ।
 मधुराण्यल्पदोषाणि तथैव तु कुटिच्छक(रः) ॥

पिण्डालुशाकं च नवन्तु(सु) गण्ड(न्य)कफलानि च ।
मधुराख्यल्पदोषाणि संस्तृकटुकानि च ॥
उपोदका तु मधुरा लवणिनोपसंहिता ।
इत्येतन्निर्दिशेच्छाकं म(य)दस्य(न्य) दपि तद्विधम् ॥

(मांसगुणः ।)

आजं गव्यमधू(यौ)रभ्यं वाराहं चैव यत्स्मृतम् ।
हस्तिमांसं च मधुरमु(मौ)ङ्गुरु च निर्दिशेत् ॥
विद्यादेवंगुणं चैव सकषायं च माहिषम् ।
खङ्गमांसमभिष्वन्दि सखादु लवणं रसे ॥
कतमायुर्मूर्यूर्ष गोकर्णो गवयो गुरुः ।
सृमरव्यमरो न्यङ्गुः मधुरा गुरवश्च ते ॥
करश्च मृगमाता च तुङ्गश्च हरिणी मृगाः ।
पारावत (१).....

(इत्याह भगवान्नावेयः ॥)

(इति भेलेऽष्टाविंशोऽध्यायः)

(इति भेले एकोऽनविंशोऽध्यायः)

(इति भेले त्रिंशोऽध्यायः)

(इति भेल-संहितायां सूतस्यानं समाप्तम् ॥)

(१) अत माटकायां एकं पदं वृष्टितम् अध्यायव्यं तत गतमिति संभाव्यते ॥

(अथ निदानस्थानम्)

(इति भेले निदाने प्रथमोऽध्यायः ।)

(साहसजन्मयः ।)

रु(उरो)विघातात्तस्याथ ज्वर(ः)कासश्च जायते ।
 स्वरस्मीदति चाप्यस्य निष्ठीवति सशोणितम् ॥
 अथवाप्यवशी जन्तुः शश्वत्स परिहीयते ।
 इत्येभिर्लक्षणैर्विद्याकाहसप्रभवं न्यम् ॥

(सम्भारणजन्मयः ।)

यावत्स बलवानेव ब्रह्मय(ये)त्तो(त्ता)वदेव तम् ।
 यस्माह्नल समाविशं पुरुषस्ये(स्यै)व जीवितम् ॥
 स यदा गुरुमध्ये वाप्यथवा राजसंसदि ।
 गोष्ठे स्त्रीद्युतमध्ये वा हस्तिपृष्ठेऽथवा रथे ॥
 भयात्प्रसङ्गाच्च क्री(स्त्री)याङृणित्वादापि मानवः ।
 प्राप्तपातं पुरीषं वा मूलं वापि रुण्डि यः ॥
 तस्य सम्भारणीध्वा(णादा)युरुर्ध्वभागे समीरितः ।
 उर(ः)शूलं पार्श्वशूलं गुलमं च जनयत्यथ ॥
 गुल्मजन्मनिमित्तश्च ज्वरः कासश्च जायते ।
 सर्वं प्रभिद्यते चास्य निष्ठीवति सपूतिकम् ॥
 अथवाप्यवशी जन्तुः शश्वत्स परिहीयते ।
 इत्येभिर्लक्षणैर्विद्यात् सम्भारणकां न्यम् ॥

(अतिमैथुनजन्मयः ।)

आक्षार्थं लज्जते जन्तुर्गुरोर्वा स्त्रीजनस्य च ।
 तस्माद्भार्थमिवेह प्राप्तविगं न धारयेत् ॥

स यदा दुर्बलो जन्तुः क(फ)ल्(ला)हारः कशोऽपि वा ।
रुक्षभोजि(जी)विशेषण स्त्रियो यश्चातिसेवनात्(त) ॥
सरक्तं कुरुते मूर्त्वं जन्तुः शुक्लपरिक्षयात् ।
रेतःस्थानं च सुषिरं वायुरस्य प्रधावति ॥
तस्य वाताभिभूतस्य ज्वरः कासश्च जायते ।
खरः सौदति चाप्यस्य निष्ठोवति सशोणितम् ॥
अथवा प्यवशो जन्तुः शश्वत्स परिहीयते ।
इत्येभिर्लक्षणैर्विद्यात् अतिमैथुनजं च्यम् ॥
रतिमूलं शरीरं हि शरीरस्य रतिः फलम् ।
तस्मात्पलर्थीं मूलार्थं स्त्रियस्त्वेवेत युक्तिः ॥

(विषमाशनजक्षयः ।)

स यदा दुर्बलो जन्तुः सेवते विषमाशनम् ।
भुज्ञानस्यास्य विषमं वैषम्यं यान्ति धातवः ॥
ततः पुरीषमेवेह वर्धयत्यस्य भोजनम् ।
नावाप्रोति रसं देहे विष्वतस्येव देहिनः ॥
रसे निवृत्ते तस्याथ ज्वरः कासश्च जायते ।
खरः सौदति चाप्यस्य निष्ठोवति न(स)शोणितम् ॥
अथवा प्यवशो जन्तुः शश्वत्स परिहीयते ॥
इत्येभिर्लक्षणैर्विद्यात् विषमाशनजं च्यम् ॥
तस्मादर्थीं शरीरार्थं रसभोजनमिच्छति ।
शरीरपेक्षया तस्मात् आहारं सुसमाचरेत् ॥
इति चत्वारि शोषाणि सूक्तान्यायतनानि मे ।
(या)वि(नि)बुधा परिहरेदारोग्यार्थी पुमानिह ॥
बुद्धौ चारोग्यमायन्तुमिति युक्तं महर्षये(?) ।

इत्याह भगवानाक्रेयः ।

इति भेले निदाने द्वितीयोऽध्यायः ॥

अथातो गुल्मनिदानं व्याख्यास्याम इति

हस्माह भगवानात्रेयः ।

(गुल्मविभागः ।)

वातात्पित्ताक्फाच्चैव निचयादथ लोहितात् ।
पञ्च गुल्मा फलं ते(न्तीह)ह तेषां वच्यामि लक्षणम् ॥

(वातगुल्मः)

स यदा वाततो(लो) जन्तु(ः) वातलं भजतेऽशनम् ।
धावति प्लवते वापि रात्रौ जागर्ति वा पुनः ॥
अतिप(तीय)तेऽतिहसति स्त्रियो वातिनिषेवते ।
उदावर्तयते वापि कर्म चापि(ति) निषेवते ॥
हृक्षप्रपतनादापि छर्दयत्यथवा बलात् ।
तस्यैवं कुपितो वायुरामाशयसुपागतः ॥
पार्श्वयोर्हृदि विक्षेपाङ्गुलम् संजनयत्यथ ।
स सक्लङ्घवति स्थूलः पुनर्भवति चाप्यणः ॥
तोदस्फुरणसंयुक्तो विध्यते च विधावति ।
वेदनां जनयत्येषः ज्वरं संजनयत्यपि ॥
वस्तिशीर्षं च सङ्घृत्य दारयन्निव तिष्ठति ।
विषं भवति चाहारो मूर्धानं प्रतिपद्यते ॥
पुनश्च दृश्यते व्यक्तं पुनर्नश्यति चाप्यथ ।
करोति गाढः दुःखेन पुरीषं वातशीणितम् ॥
क्षणाभाष(स)श्च पुरुषो वातगुल्मः स दृश्यते ।

(पित्तगुल्मः ।)

यस्सरा(दा)पित्तिलो जन्तु(ः) पित्तलं भजतेऽशनं ॥
अप्रमाणेन दुर्मेधाः सेवते चातिपा(मा)नता(तः) ।
तस्यैवं कुपितं पित्तं आमाशयसुपागतम् ॥

पार्श्वयोर्हृदि कुचौ वा गुल्म' सञ्जनयत्यथ ।
 उष्ण(षण)ते दूष्टते चापि दृष्टते दूष्टते तथा ॥
 नित्यं तपश्च रक्तं च स्वे दं मुञ्चत्यभीक्ष्मा(कं) ।
 अयोगोलो यथा तपस्तथा स्थानगतो हरेत् ॥
 लृणां मूर्छां च जनयेत् स्थानादपि विसर्पति ।
 वेदना परमा चैव तस्मिन् स्थाने प्रजायते ॥
 पुरा जातानि लोमानि तस्माहुत्पपरिग्रहात् ।
 च(च्च)व्य(व)क्ते स(न)चि(वि) जायन्ते यावत् व्याधिर्न शास्यति ।
 पित्तगुल्मे न पुरुषः पौत्राभासश्च लक्ष्यते ।

(स्नेषगुल्मः ।)

यस्तदा स्नेषणो(लो) जन्तुः स्नेषलं भजतेऽशनम् ॥
 अप्रमाणेन दुर्मेधा दिवा स्वप्रस्रतस्तथा ।
 तस्यैवं कुपितः स्नेषा ह्यामाशयसुपागतः ॥
 पार्श्वयोर्हृदि कुचौ वा गुल्म' संजनयत्यथ ।
 न चास्य स्वदर्ते भोज्यं भो(भु)क्तं न च विपच्यते ॥
 स्नेषणा सह भुक्तं च मुहुरुध्वं प्रपद्यते ।
 शुक्लमूवपुरीषश्च शुक्लाभासस्तथैव च ॥
 शुक्लनेत्रश्च भवति गुल्मे स्नेषसमझवे ।

(निचयगुल्मः ।)

यस्तदा कर्शितो जन्तुः व्याधिना(तो) भेषजेन वा ॥
 असञ्जातवलाग्निश्च दोषलान्युपसेवते ।
 तस्य सन्त्रिचिता दोषा गुल्म' कुर्वन्ति दारुणं ॥
 तत्र सर्वाणि रूपाणि दृश्यन्ते सन्त्रिपातके ।

(लोहितगुल्मः ।)

अथ लोहितगुल्मसु स्त्रीणामेव प्रजायते ॥
 नातो भवति नृणां तु तस्य वच्यामि लक्षणम् ।
 अचिरप्रच्यते गर्भे सृतिकायास्तथा(ऽ)चिरात् ॥

अतिप्रजननादापि तथा(३) प्रजननेन वा ।
 सन्धारणदा पा(भा)रस्य रक्तमाधापयेत्ततः ॥
 सशोणिते स्थिते नारी गर्भिणी स्त्रीति मन्यते ।
 स(१)मया(न्य)य शूलानि तस्याः कुच्छौ भवन्त्यथ ॥
 कोष्ठे गुल्मोदरं तच्च गर्भोऽयमिति मन्यते ।
 गर्भोऽयमिति च व्याधिर्वर्षमेकं बह्न्यपि ॥
 धारयत्यथ निर्भदं कथंचित्सं नियच्छति ।
 अथास्याः कालपर्यायात् सक्षीरौ भवतः स्तनौ ॥
 क्षणा भवति ना(सा)पाण्डुदीप(ह)दं चाभिनन्दति ।
 क्षर्दिर्निष्ठीविका चैव तन्द्रा चैवं प्रबाधते ॥
 पादयोः श्वयथुश्च स्याद्रक्तगुल्मे प्रदुष्यति ।
 एषां तु खलु पञ्चानां गुल्मानां यदुदाहृतम् ॥
 विद्यादनाद्यं(साध्यं) निचयं यत्र(त्र) साध्यांस्तथेतरान् ।
 इत्याह भगवानात्रेयः ।
 इति भेले निदाने लृतीयोऽध्यायः ॥

अथातः कासनिदानं व्याख्यास्याम इति
 हस्ताह भगवानात्रेयः ।

(कासविभागः ।)

वातात्पित्ताक्लफाच्चैव क्षतादाथ क्षयादपि ।
 पञ्च कानां(सा) भवन्तीह तेषां वच्यामि लक्षणम् ॥

(वातकासः ।)

यस्तदा वातलो जन्तुद(र)साक्षं वै निषेवते ।
 रुक्षमश्वाति पिबति रुक्षं खादति हि बहु ॥

तस्य वातः प्रकोपितो गृहीत्वा हृदयं ततः ।
 ऊर्ध्वं संप्राप्य धमनि(नी)र(स्त)र(तः) कासाय कल्पते ॥
 उरशूलं पार्श्वशूलं पृष्ठस्तथस्य(श्च) जायते ।
 आटोप्यतेऽस्योदरं च शिव(र)बास्यातिमन्य(न्य)ते ॥
 उरोभिघातात्पाश्वं च गृह्णते इव देहिनः ।
 गप(कफ.)प्रकाश(स)मानस्य (स)संरभः प्रवर्तते ॥
 सततं कासमानस्य मूलं कासो रुणद्वि हि ।
 इत्येभिर्लक्षणैर्विद्याहातकासं शरीरिणाम् ॥

(पित्तकासः ।)

यस्मदा पित्तलो जन्तुरसात्मंग वै निषेवते ।
 अस्त्रमश्चाति पिबति खादत्याखादयत्यपि ॥
 तस्य पित्तं प्रकुपितं गृहीत्वा हृदयं ततः ।
 ऊर्ध्वं संप्राप्य धमनीः ततः कासाय कल्पते ॥
 अथितं श्लेषणा कासं निष्ठीवति सपूतिकम् ।
 दुष्टश्लेषाः प्रतिश्यायः श्लेषणासेन जायते ॥

(चक्षुकासः ।)

साहसं कर्म यः कल्पा वी(वि)च्छ(क्ष)तं खेदयत्युरः ।
 निष्ठीवति सरक्तं च का(से)सः चक्षुसमुद्वेव(वः) ॥

(चक्षयकासः ।)

स्त्रीषु सक्ताश्च यो जन्तुः तस्य शुक्लपरिच्छयात् ।
 लिङ्गं वाताभिभूतलवासूचौभिरिव मन्य(न्य)ते ॥
 सरक्तं कुरुते मूलं तथा भुक्तं च लोहितम् ।
 सरक्तं कासते चापि चक्षये(य) कासः स सम्प्रतः ॥
 सर्वे तु ते समुहिष्टाः कासा लक्षणातो मया ।
 तानवेच्छ्य भिषग्वृद्धा ततः कुर्याच्चिकित्सकम् ॥

इत्याह भगवानात्रेयः ।

इति भेले निदाने चतुर्थोऽध्यायः ।

अथातः कुष्ठनिदानं व्याख्यास्याम इति

हस्माह भगवानावेयः ।

(कुष्ठनिमित्तानि ।)

पिप्पलीं काकमाचं (चौं)च लिङ्कुचं दधिसर्पिषा(षी) ।

वाताहिं पयसा सार्धं कुटेन सह भूलकम् ॥

अन्यदेवं विधं यच्च विरुद्धं तत्समश्वतः ।

कदिं प्रतिज्ञतश्चापि मिथ्यासंसर्गसेवनात् ॥

मत्थान् पयसे निम्बाँश्च तथैकाभ्य समश्वतः ।

अनुज्ञित्य(१) विदग्धं च (२) विदाहिं च समश्वतः ॥

जन्तोः सज्जायते कुष्ठं तद्विधानां च सेवनात् ।

पथ्याचा(हा)राहिरित्यस्य आन्तस्योदकसेवनात् ॥

यस्मदा स्ने अलो जतुः स्नेअलं भजतेऽशनम् ।

सेवते च दिवा स्वप्नं तस्य स्नेअा प्रवर्धते ॥

स वृषो दूषयत्यस्य मांसं त्वयुधिकं(रं) तथा ।

उत्साद्यते त्वग्दोषिणि स्त्रियते तेन चाप्यथ ॥

(कुष्ठविभागः ।)

तत्र कुष्ठानि जायन्ते दद्रुसिद्धि(धा)नि वै पुनः ।

मण्डलानि च चित्राणि तेषां वच्छामि लक्षणम् ॥

(दद्रुकुष्ठ-लक्षणम् ।)

मण्डलानि घनानीह पिटकाभानि सर्वशः ।

सकण्डूनि विमर्पणि दद्रुकुष्ठानि निर्दिशेत् ॥

(मिधकुष्ठ-लक्षणम् ।)

प्रस्तवन्ति यदा तानि दोष(३)त्वानानि देहिनः ।

तथास्य कौलं दो(दूषं)ष(थं) च पिच्छिलं संस्तवन्ति च ॥

संहितानि विपाण्डूनि पङ्क्लोष्ठचितानि च ।
त(त्व)गुत्वा(त्वा)पितरुक्षाणि मण्डलानि तनून्यपि ॥
सिद्ध(ध)कुष्ठानि जानीयात्तदा तानि भवन्ति वै ।

(मण्डल-कुष्ठ-लक्षणम् ।)

पिच्छलं मधुवर्णं च यदा दोषाः स्वन्ति च ॥
मण्डलानि च शुक्रानि घनोत्सज्जानि सर्वशः ।
विद्यामण्डलकुष्ठानि चिर(१)भेदैनि देहिनाम् ॥
यदा तु तानि भिद्यन्ते तदा स्वेऽप्येततं स्वन्ति हि ।
इति श्वे असमुत्यानि त्रौणि कुष्ठानि निर्दिशेत् ॥

(वातप्रकोपनिमित्तकस्य कपालकुष्ठस्य
लक्षणम् ।)

यस्तदा वातलो जन्मः वातलं भजतेऽशनम् ।
वातातपौ सेवते च तस्य वातं प्रवर्धते ॥
स हृष्टो दूषयत्यस्य त्वज्ञांसरुधिरं तथा ।
उत्प(स)द्यते त्वग्दोषिण स्विद्यते तेन चाप्यथ ॥
कपालकुष्ठं तेनास्य प्रदुष्टे मांसशोणितं ।
जन्मोर्विहृष्टवातस्य तस्य वच्छामि लक्षणम् ॥
परुषाण्यरुणाभानि मण्डलानि समानि च ।
विद्यात् कपालकुष्ठानि चिर(१)भेदैनि देहिनाम् ॥

(पित्तप्रकोप निमित्तानि
कुष्ठानि ।)

यस्तदा पित्तलो जन्मः पित्तलं भजतेऽशनम् ।
वातातपौ सेवते च तस्य पित्तं प्रकुप्यति ॥
तहृष्टं दूषयत्यस्य त्वज्ञांसरुधिरं तथा ।
उत्पा(त्वा)द्यते त्वग्दोषिण स्विद्यते तेन चाप्यथ ॥
ततः कुष्ठानि जायन्ते प्रदुष्टे मांसशोणिते ।
पित्तस्य परिकोपेन तेषां वच्छामि लक्षणम् ॥

(औदुबंरकुष्म ।)

पक्षौदुब्बरवर्णनि मण्डलानि(नीह) यानि तु ।
विद्यादौम्बराखण्ड तान्यसाध्यानि देहिनाम् ॥

(मण्डलीककुष्म ।)

प्राप्तुवन्ति यदा भेदं कुष्टान्यौदुब्बराणि च ।
मण्डलीकानि कुष्टानि तदा तानि भवन्ति वै ॥

(पुण्डरीककुष्म ।)

मण्डलानि च यानीह पुण्डरीकनिभानि वै ।
पुण्डरीकानि साध्यानि तानि विद्याद्विचक्षणः ॥

(कृशजिह्वा-कुष्म ।)

प्राप्तुवन्ति यदा भेदं पुण्डरीकानि यानि वै ।
कृशजिह्वानि कुष्टानि तदा तानि विनिर्दिशेत् ॥
नीलोत्पलसवर्णानि मण्डलानीह रूपतः ।
कृशजिह्वानि कुष्टानि तान्यसाध्यानि निर्दिशेत् ॥

(काकण-कुष्म ।)

प्राप्तुवन्ति यथा भेदं कृशजिह्वान्यशेषतः ।
काकणानीति मतिमान् तथा तानि विनिर्दिशेत् ॥
काकन्दिकन(स) वर्णानि मण्डलानीह यानि तु ।
काकणानीति तान्याहः प्रत्याख्येयानि देहिनाम् ॥
इति कुष्टनिदानं वै व्याख्यातमनुपूर्वशः ।
तान्निशम्येह मतिमान् हितज(जी)र्णशनो भवेत् ॥

इत्याह भगवानावेयः ।

इति भेले निदाने पञ्चमोऽध्यायः ॥

अथातः प्रमेहनिदानं व्याख्यास्याम इति

हस्ताह भगवानात्रेयः ।

(प्रमेहविभागः ।)

प्रकृतिप्रभवस्यैव नरस्य स्वकृतस्तथा ।

ज्ञेयः प्रमेहो द्विविधः तस्य वच्यामि लक्षणम् ॥

(प्रमेहनिमित्तम् ।)

श्वस्त्राङ्गा मृदव (:) स्त्रिघा भृशं श्वेष्वलमेदुराः ।

जातप्रेहो नर्दन्ति मत्यमांसोचिता नराः ॥

मातापिण्डभ्यामीद्वयां जनितो यसु मानवः ।

मेदश्चित्तिलनात्तस्य प्रकृत्या म तु मेहति ॥

(मेदोद्वच्छनिमित्तम् ।)

आनूपजानां सुस्त्रिघ्नैः विविधैश्चापि वारिजैः ।

गव्याजौरभ्यमांसैश्च मयो दध्ना धृत्यन वा ॥

गुडप्रकारैः पयसा पल् नोदरैः खर्गैः (?) ।

अव्यायामाहिवा खप्रात् सुखशय्यासनात्तथा ॥

इत्येभिरीद्वैश्वान्यैर(में)दः स्त्रिघ्नैः प्रवर्धते ।

(दशविधप्रमेहनिमित्तम्

तन्नामानि च ।)

मेदः प्रवृष्टं मेहं च वस्त्रं च क्लेदयत्यपि ॥

यस्तदा मेदसा क्लिक्रः श्वेष्वलं भजर्त्यश्नम् ।

तस्य प्रकुपितः श्वेषा प्रमेहान् कुरुते दश ॥

तद्यथोदकमेहं च पिष्टमेहं तथैव च ।

एवमादीन् तधा(याऽन्यांश्च तेषां वच्यामि लक्षणम् ॥

(उदपिष्टेत्तुशुक्लमेहानां लक्षणम् ।)

स्फटिकाम्बुनिभं मूलं उदमेहो प्रमेहति ।

शुक्लपिष्टनिभं चापि पिष्टमेहो प्रमेहति ॥

काण्डेक्षुरसवमेही मेहति(तौ) क्षुरसोपमम् ।
 मूलं शुक्रोपमं चापि शुक्रमेही तु मेहति ॥
 इत्येतान् चतुरो मेहान् जानीयात् केवलात् कफात् ।

(लवण-सुरा-सान्द्रमेहादि
 लक्षणम् ।)

श्वेषमध्येयवले पित्ते ये मेहति तु तान्कृण ॥
 लवणाम्बुनिमं मूलं विद्याल्पवणमेहिनः ।
 प्रमेहति तथा जन्तुस्सुरामेही सुराक्षतिम् ॥
 मूलं सान्द्रं प्रसवं तु दृश्यते सान्द्रमेहिनः (१) ॥

(इति भेले निदाने षष्ठोऽध्यायः ।)

.....
 (श्वेषोन्मादः ।)

गौतानि भजते नित्यं पित्तोन्मादनिपीडितम् ॥
 यस्सदा श्वेषलो जंतुः श्वेषलं भजतेशनम् ।
 सेवते च दिवा स्वप्नं तस्य श्वेषा प्रवर्धते ॥
 स दृष्ट जर्धं हृदयाङ्गं हीत्वा धमनीर्दश ।
 रुध्वा चेतोवहं मार्गं संज्ञां भंशयते ततः ॥
 स भ्रष्टसंज्ञः पुरुषः तानि तानि विचेष्टते ।
 गायन् नृत्यति चैकात्र हस्त्यथ च रोदिति ॥
 एकत्रास्ते विना लोकं शि(शि)तेचापि जडो यथा ।
 जनं विषयते चापि श्वेषोन्मादी पुमानिह ॥

(सन्निपातोन्मादः ।)

यस्त्वेतत् सत्व(र्व)मश्वाति यथोक्तं दोषकोपनम् ।
 सन्निपातात्थोन्मादं सर्वलिङ्गं स ऋच्छति ॥

(१) अवैकपवं माटकाशां तुष्टितम् । तत्र षष्ठाऽध्याय शेषः सप्तमाध्याये कतिचन श्वीकाश गता इति संभाव्यते ।

स यथा धननाशेन मरणेन प्रियस्य वा ।

अ(त)थ(१) चिन्तयते तस्य संज्ञा भवश्यति चिन्तया ॥

दुःखे(न) संज्ञो(ज्ञा)भष्टो हि प्रकृतिं पुन ऋच्छति ।

स चिन्तयति यान् भावान् तानि विप्रलपत्यथ ।

आगम्तुं प(क)ञ्च मं(तं) विद्यादित्युम्मादं शरोरिणाम् ॥

सर्वानेतान् विजानीयादुम्मादानचिकित्सितान् ।

(शरीरदोष-स्खभाव ।)

एवं शरीरजा दोषाः शरीरे पर्यवस्थिताः ॥

शरीरमेव हिंसन्ति पावकः स्खमिवाश्रयम् ।

(उक्तदोषपरिहारोपायः ।)

स(न)हि सत्त्वानि हिंसन्ति न पिशाचा न राक्षसाः ॥

देव(१)स्थथा धर्मशीला मध्यस्था मनुजान् प्रति ।

वमनै रेचनै युक्तो निरूपे(हैः) चानुवासनैः ॥

न जातु दारणान् रोगान् उम्मादान् प्राप्नुयान्नरः ।

इत्याह भगवानात्रेयः ।

इति भेले निदाने सप्तमोऽध्यायः ॥

अथातोऽपस्मारनिदानं व्याख्यास्याम इति

हस्माह भगवानात्रेयः ।

(अपस्मारविभागः ।)

वातात्पित्ताक्षफाच्चैव सन्त्रिपातास्त(त्त)र्थैव च ।

अपस्मारा भवत्तीह तेषां वच्यामि लक्षणम् ॥

(वातापस्मारः ।)

यस्तदा वातलो जनुर्वातलं भजते शनम् ।

व्यायामं सेवते चाति तस्य वातः प्रकृप्यति ॥

स वृद्ध ऊर्ध्वं हृदयाहृहीत्वा धमनीर्देश ।
 रुध्वा चेतोवहं मार्गं संज्ञां भ्रंशयते ततः ॥
 स भ्रष्टसंज्ञः पतति दन्तान् कटकटायते ।
 उत्पा(त्पा)लयति नेत्रे च भुवौ प्रक्षिपते तथा ॥
 स चेत् प्रत्यागतो ब्रूयात्तमसः परितो गतः ।
 प्रतिभाति च मे कृष्णा जगतौ खण्डशस्तथा ॥
 तधो(दो)र्धमेवं हृदयं वायुवर्चीपधावति ।
 इत्येतत्त्वं विद्यादपस्मारं तु वातजम् ॥

(पित्तापस्मार ।)

यस्मादा पित्तलो जन्मः पित्तलं भजतेऽशनम् ।
 अग्न्यातपै सेवते च तस्य पित्तं प्रवर्धते ॥
 तहृदमूर्ध्वं हृदयाहृहीत्वा धमनीर्देश ।
 रुध्वा चेतोवहं मार्गं संज्ञां भ्रंशयते ततः ॥
 स भ्रष्टसंज्ञः पतति दन्तान् कटकटायते ।
 उत्पा(त्पा)लयति नेत्रे च भुवौ व्याक्षिपते तथा ॥
 स चेत् प्रत्यागतो ब्रूयात् तमसः परितो गतः ।
 (१) प्रतिभाति च मे शुक्रा जगती खण्डशस्तथा ॥
 तदोर्धमेवं हृदयं कफो वर्चीपधावति ।
 इत्येतत्त्वं विद्यादपस्मारं कफात्माकम् ॥

(१) प्रतिभाति च मे पीता जगती खण्डशस्तथा ।
 इत्येतत्त्वं विद्यात् पित्तापस्मारकं वुधः ॥

(कफापस्मारः ।)

यस्मादा श्वरं श्वलो जन्मः श्वे श्वलं भजतेऽशनम् ।
सेवेत तस्य श्वरं श्वाप्ना प्रवर्धते ॥
 स वृद्ध ऊर्ध्वं हृदयात् गृहीत्वा धमनीर्देश ।
 रुध्वा चेतोवहं मार्गं संज्ञां भ्रंशयते ततः ॥
 स भ्रष्टसंज्ञः पतति दन्तान् कटकटाथते ।
 स चंत् प्रत्यागतो ब्रूयात् तमसः परितो गतः ॥

(सन्निपातापस्मारः ।)

यस्त्वेतत्पर्वमग्नाति यथोक्तं दोषकोपनम् ।
 सन्निपातादपस्मारं सर्वलिङ्गं स ऋच्छृतिः ॥
 एवं रसैति(रि)हापथ्यैर्विवृष्टेष्वनिलादिषु ।
 नापस्मारयते प्राणी न सत्वैरुपहन्यते ॥
 यदा यदाऽभिवर्धन्ते दोषास्त्रः(ः प)र्वस्त्रिवोदधीन्(धिः) ।
 तदा तदाऽपस्मारति सैषः क्लिश्यति सन्ततम् ॥
 ज्वरस्य शोषगुल्मानां कासिनामथ कुष्ठिनाम् ।
 प्रमेहोम्मादिनां चैव तथाऽपस्मारिणामपि ॥
 इत्यष्टौ वै प्रदिष्टानि निदानानि शरौरिणाम् ।
 विमानानि प्रवच्यामि यथावदनुपूर्वशः ॥
 इत्याह भगवानात्रेयः ।
 इति भेले निदानेऽष्टमोऽध्यायः ॥

इति भेलसंहितायाम् निदानस्थानं समाप्तम् ।

अथ विमानस्थानम् ।

अथातो रसविमानं व्याख्यास्याम इति
हस्माह भगवानात्रेयः ।

(रसदोषणां सहजा गुणदोषाः ।)

शरीरं धारयन्तीह पङ्गसाः सम(स्य)दा(गा)(ट)ताः ।
अतोऽन्यथा विकारांसु जनयन्ति शरीरिणाम् ॥
रुक्षो लघुः स्थि(स्थि)र त(र) कषायस्तिक्त एव च ।
तीक्ष्णोषणावन्नलवणो कटुर्वापि विशेष्यथ ॥
शीतः स्त्रिघो गुरुर्बल्यः पिण्डिलो मधुरो रसः ।
कषायतिक्ताकटुकाः शीतो(त)रुक्षोऽनिलः स्मृतः ॥
रुक्षोषणमन्नपित्तं तु कटुकं च प्रचक्षते ।
श्वेषा तु मधुरः स्त्रिघः शीतमन्दः स्थिरो गुरुः ॥
इत्येतान् रसदोषाणां सहोत्पन्नान् गुणान् विदुः ।

(दोषसमानरसविवेचनम् ।)

तत्र वायुगुणैस्तुत्यान् कषायकटुतिक्ताकान् ।
कटुर्वन्नलवणैस्तुत्यान् तथा पित्तगुणान् विदुः ॥
मधुरं लवणान्नी च विद्यात् कफसमान् रसान् ।
तस्मादभ्यस्थमानैस्तैः श्वेषा देहे प्रवर्धते ॥
गुणसम्यादिवर्धन्ते यथास्त्रं धातवो नृणाम् ।

(दोषोपशमनरसाः ।)

यत्रैकत्र क्षतो(तैः)गा(ए)सि(भिः) हौ महत्वमिहर्क्षति(तः) ॥
रसैस्तद्विपरीतैश्च यान्त्येते क्षयमाहतैः ।
यथोदकं समासाद्य शान्तिं गच्छति पावकः ॥

कषायतिक्षकटुकै रुक्षो रुक्षैर्विवर्धते ।
 मारुतः स्त्रिघ्नभावं च ततोऽन्यैरुपशाम्यति ॥
 कटुक्ष्वलवणैः पित्तं उष्णमुष्णैर्विवर्धते ।
 शान्त्या शाम्यति शेषैसु गुणानामयशेषतः ॥
 स्त्रिघ्नस्त्रिग्नैः कफशापि वर्धते मधुरारि(दि)भिः ।
 रसैः शाम्यति रुक्षैश्च कषायकटुतिक्षकैः ॥
 एकैकमेकसामान्यादर्धयन्ति त्रयस्त्वयः ।
 ग्नन्ति चान्यगुणत्वेन रसदोषं शरीरिणाम् ॥

(दोषोपरोधिद्रवद्रव्याणि मांसादीनि च)

न वायुस्त्रह तैलेन स्नेहौषणग्राहपलौयते ।
 शौतत्वामधुरत्वाच्च न पित्तं सह सर्पिषा ॥
 गौच्यात् कषायभावाच्च तथा स्नेहगुणै ऋते ।
 न श्वेषा मधुना सार्धं देहे पर्यवतिष्ठति(ते) ॥
 आनूपमांसजावापि वसामज्जान एव च ।
 तैलवन्मारुतं ग्नन्ति स्नेहौषणग्रगुरुभावतः ॥
 काखा(का)द(रि)विक्षिराणां च रसा मज्जान (ए)व च ।
 घृतवद्ध (भ्र)न्ति ते पित्तं (शौत)माधुर्यभावतः ॥
 कषायतिक्षकटुकं यच्च किञ्चिदिहौषधम् ।
 मधुरं तत् कफं हन्ति गुणास्य(न्य)त्वेन देहिनाम् ॥

(दोषोपरोधिभोज्यानि)

अथवाप्युपयुज्जीत पिप्पलौं क्षारमेव च ।
 अत्याहृता पचेहे हं तौक्षण्णोषणकटुभावतः ॥
 लवणं चैव नह्नेतत् भुक्तं दोषाय कल्पते ।
 श्वेषाणं च्यावयिला तु नोक्षहेताऽपकर्षितुम् ॥
 पिप्पलौ पाकमधुरा तस्मात्तां नाति भक्षयेत् ॥
 क्षारं च लवणं चैव भोक्तुं नेयाति केवलम्(?) ।
 मातावदश्यं स्त्रिघ्नं च माल्मं खाद् च भोजनम् ॥

अविदाहि च यत्के जोर्णे तदुपयोजयेत् ।
 बलवर्णकरं लिघ्वं उष्णं श्लेषानिलापहम् ॥
 विदद्यते न मात्रा (?) च सात्म्यतां च करोत्यथ ।
 स्वादु पुष्टिकरं जन्तोरविदाहि प्रसादनम् ॥

(भोजननियमादिकं)

नृणामायुष्करं चैव जीर्णे भोजनमिष्ठते ।
 न जल्यन्त्र हसंश्वपि न द्रुतं न विलम्बितम् ॥
 भुज्जीताभ्या(त्या)दरस्वेहं देहे निर्वर्त(र्य)ते रसः ।
 यथेह वैद्युतो वक्षः प्रवर्तेत सुदारुणि ॥
 पच्चमाने तथा भुक्ते रसादिरुपचौयते ।

(समानिप्रशंसा)

जीवयन्ति नरं वर्षा हेमंतः पायथ्यपि ॥
 ग्रीष्मः पचति चायेनं परिणाम्न इवापरः ।
 भृशमौष्णगात् कटुर्गीषः सर्वधातुविशेषणः ॥
 दैन्यास्थैर्यकरं शीतं वर्षामद्यब । (१)

.....

(इति भेले विमाने प्रथमोऽध्यायः ।)

.....

(इति भेले विमाने द्वितीयोऽध्यायः ।)

.....

(१) अवैकपचं माटकायां द्रुटितम् । तत्र प्रथमाध्यायशेषः द्वितीयाध्यायः दृष्टीयाध्याये कतिचन शोकात्मा गता इति संभाव्यते ।

(दुर्बलाग्निः)

यस्य भुक्तं विपच्यते ।

भुज्जानस्यापिचान्नानि बलं वर्णश्च हीयते ।
अल्पं लभ्यपि यज्ञान्नं भुक्तं दुर्बलेन जा(जी)यति ॥
नाप्रोति वलवर्णं च दुर्बलाग्निस्य उच्यते ।

(विषमाग्निः ।)

कदाचित् पच्यते भुक्तं कदाचिन्न विपच्यते ।
गुरु वा लघु वा यस्य विषमाग्निस्य उच्यते ॥

(समाग्निः)

मितं पच्येत् यस्यान्नमतिभुक्तस्य(स्य) उच्यते ।
समाग्निं तं नरं विद्यात् समपित्तकफानिलम् ॥

(मन्दाग्निः)

नरो भवति तौक्षणाग्निः प्रकृत्या वातपैत्तिकः ।
वातिको विषमाग्निश्च मन्दाग्निश्च कफान्नरः ॥
यस्य हीनाधिकस्त्वग्निः चिप्रं देहे स मुच्यति ।
समाग्निश्च समाक्षा यः स दीर्घायुस्त्वमृच्छति ॥

(अत्यग्निप्रतिभोजनम्)

गव्यमाहिष वाराहै (:) कुर्लौरैर्मत्यकर्कटैः ।
मांसैस्तपलकैस्त्रिधैरत्यग्निं प्रतिभोजयेत् ॥
गोधानिष्कृयिते द्वीरे स्त्रिधैर्भुज्जीत पायसम् ।
पिवेहधिर्समर्पिष्कर्माषसूपेन मिश्रितम् ॥
तथा पललमस्त्रिश्रं कच्छपाण्डरसं पिवेत् ।
गुडं च तैलसम्मिश्रं कुर्यादन्यज्ञ तदिधम् ॥

(विषमाग्निचिकित्सा)

स्निग्धस्य विषमाने तु (ग्ने सु) वमनादीनि कारयेत् ।
अहर्णी दूषिणीं यन्तु मन्दाग्नि(ग्ने)सु चिकित्सितम् (?) ॥

(भेषजमोज्यविभागद्वयस्या च)

अन्तरौषधपानानि बहिर्देहे च या क्रिया ।
शस्त्रकर्मविधानं च भेषजं त्रिविधं स्मृतम् ॥
मधुरोऽङ्गः कटुश्वैव भ(प)क्तिमार्गस्त्वयः स्मृताः ।
कटुभवति पक्स्य दस्य(पच्य)मानस्य चेतरौ ॥

(वातादिविकारशमनविरेचनादिकम् ।)

इहाद्वपानं भोज्यं च मधुराङ्गं प्रचक्षते ।
वातलेषु विकारेषु यदा ह्रितै(वा)(तो) न शाम्यति ॥
दद्यात्तदास्मै स्निग्धाय भिषक् लेहविरेचनम् ।
वस्तिभिर्वा चिकित्सेता(था:) अधीभागे च मारुतः(म्) ॥
तथाच तिक्तमधुरं पानमन्नं प्रदापयेत् ।
पैत्तिकेषु विकारेषु यदि वा(पि)तं(त्तं) न शाम्यति ॥
तस्य स्निग्धस्य वमनं शिरसश्च विरेचनम् ।
कुर्याद्यथाबलं स्नेषा ह्यर्ध्मागः प्रकीर्तिः ॥

(समाग्निलक्षणम् ।)

शक्त्यूतानिलाश्वैव रक्तमांसादयश्च षट् ।
विद्यान्निवस्त्रनानीति तानि देहेषु देहिनाम् ॥
बलं वयश्शरीरं च प्रलयेकं त्रिविधं स्मृतम् ।
उत्तमाधममध्यं तु भेदेनाथ निशामयेत् ॥
आहारश्च विहारश्च सेव्यमानौ क्रमेण तु ।
कालेन प्रक्ष(०)तं यातस्तदाहुस्याम्यलक्षणम् ॥
इत्याह भगवानात्रेयः ।
इति भेले विमाने लतौयोऽध्यायः ॥

अथातो रोगप्रकृतिविनिश्चयं व्याख्यास्याम इति
हस्ताह भगवानावेयः ।

(व्याधितपरौक्ताक्रमः ।)

प्रमृश्य दृष्टा सृष्टा च परीक्षेतातुरं भिषक् ।
पूर्वं तु रोगविज्ञानं ततः पश्चाद्विकिंसितम् ॥
रूपं छायामुपचयं प्राग् व्याधिर्व्याधितस्य च ।
दृष्टा भिषक् परीक्षेत प्राकृतं वैकृतं तथा ॥
ज्वरस्य साम्यं वैषम्यं गात्रं वा श्वक्णकर्कशम् ।
दृष्टा सृष्टाऽवगच्छेद्धि शैत्यमौषांगं च पाणिना ॥
मातापिण्डसमाचारं साक्षं गर्भेण दौहृदम् ।
व्याधिकालपरीणामं शकुमूत्रविवर्णताम् ॥
पूर्वरूपसमुथानां शरीराग्निवयोवलम् ।
प्रकृतिं जन्मदेहे च भोजनं च यथोचितम् ॥
व्यायामति(नि)ष्ठासात्म्यं च मात्रा(ऽ)मात्रा(त्रे) च भोजने ।
प्रश्नोक्तानि विजानीयादयथान्यदपि तदिधम् ॥
केचरि(दि)च्छन्ति सुनयो दोषमिकमिहाधिकम् ।
विकारस्याविशिष्टत्वादनिष्टं कारणं च यत् ॥

(वातप्रकृतिः ।)

जन्मासहो नरो यस्तु स वातप्रकृतिः स्मृतः ।

(पित्तकफप्रकृतिः ।)

पैत्तिकोऽखुसहश्चापि मधुरास्त्वसहः कफात् ॥
स्वभावप्रभवो द्वेष सहोत्पन्नो गुणागमः ।

(वातादिप्रकृतिपुरुषोत्तिः ।)

प्रकृतिं वै विजानीयात् तस्य वच्यामि लक्षणम् ॥
अव्यक्तं च महांश्चैव महाभूतानि पञ्च च ।
पराः प्रकृतयः सप्त स्वभावः काल एव च ॥

ताभ्यां भवन्ति भूतानि तान्येव प्रतियान्ति च ।
 इन्द्रियाणीन्द्रियार्थांश्च बुद्धयपत्रसाः (स्त्रहुणा)स्थाय ॥
 ऋतुकाले यदा नारी रूक्षरणन्यानि सेवते ।
 उदावर्ते तथापीह कर्म चातिनिषेषते ॥
 तदेन(दै)(तत्) वातसं-(दुष्टं) रक्तं गर्भाशयस्थितम् ।
 तदिधैनैव शुक्लेन यथा योगमुपैति वै ॥
 तदा वातप्रदुषेन शुक्लेन रुधिरेण च ।
 वातप्रकृतितामिति गर्भात् प्रागात्मनस्य वै ॥
 एवमेवर्तुकाले वै भजन्या कफपैत्तिकम् ।
 श्वेषकी पैत्तिकी वापि प्रकृतिर्जायते ततः ॥

(वातप्रकृतिलक्षणम् ।)

ङ्गस्तः शीघ्रः कृशस्था(स्था)णः प्रलापिपुरुषप्रियः ।
 स्त्रिघाङ्गो विषमश्लिष्टो गणरूपो गणेधृतिः (?) ॥
 सह(;) क्लेशस्य विस्त्रभ्वी रूक्षत्वगनवस्थितः ।
 खरमूर्ध्वजरोमाङ्गः निप्रग्राही तथा स्मृतः ॥
 खप्रेषु चोद्गेणायाति वियत्यपितु गच्छति ।
 यस्यो(श्वी)पश्चेति सुस्त्रिग्वं स वातप्रकृतिर्नरः ॥

(पित्तप्रकृतिलक्षणम् ।)

शिथिलाङ्गो उग्ररुग्भव्यश्वरुणः शीघ्रो महाशनः ।
 वलीवलितखालित्वः शीघ्रवाकी तथाऽक्षमः ॥
 सृत्ताक्षो(;) रो(क्रो)धनो यस्य(श्व) दुर्बलो दुर्बलेन्द्रियः ।
 नाम्नाशः क्षिण्णुतशीताशी दुष्पूजा(;) शीतलप्रियः ॥
 अतिवर्णाऽतिमेधावी स्वप्ने पावकट्ट तथा ।
 शीघ्रमायाति यः स्नातः पैत्तिकप्रकृतिर्नरः ॥

(श्वेषप्रकृतिलक्षणम् ।)

सुस्त्रिग्वः श्वस्त्रवज्ञाङ्गः सुभगः प्रियदर्शनः ।
 दृष्टस्मृतिश्विरग्राही दृढभक्तिपरायणः ॥

प्रौयमाणोष्णमधुरः प्रिययोषित् बहुप्रदः ।
 न्नमावान् बलवान् धन्यः श्रीतांशुरशनप्रियः ॥
 चिराट्(हू)द्व्याधिरथो मितवागल्यभुक् स्मृतः ।
 दीर्घदर्शी महोत्साहो धीरः क्लेशसहस्रथा ॥
 रोमदन्तनखैः केशैः बहुलैर्यः सुवन्धनैः ।
 चिरादापतति खातः खप्रे पश्यति चोदकम् ॥
 यसु रुक्षं तु सहते स श्वेषप्रकृतिर्नरः ।

(संस्कृष्टप्रकृतिलक्षणम् ।)

संस्कृष्टप्रकृतिं विद्यात् संस्कृष्टैश्चापि लक्षणैः ॥
 निवृत्तप्रकृतिर्धर्मस्या(न्या) इन्द्रा भवति मध्यमा ।
 सन्निपातामिका या तु जघन्या सा प्रकौर्तिता ॥

इत्याह भगवानाश्रेयः ।
 इति भेले विमाने चतुर्थोऽध्यायः ॥

अथातो व्याधितरूपीयं व्याघ्रास्याम इति

हस्ताह भगवानाश्रेयः ।

(गुरुव्याधिलक्षणम् ।)

गुरुव्याद्याधिरन्तरः कश्चिन् सर्व्या चैव बलेन च ।
 लघुव्याद्याधिरन्तरस्वन्यः मत्त्वादिभिरनन्वितः ॥
 गुरुव्याधिरिवाभाति भिषक् तत्र प्रमुच्यति ।
 तत्रात्यमात्रं भषज्य' सेवितं गुरुरोगिणाम् ॥
 न निर्देहतस्मर्वान् दोषानत्येन तेजसा ।
 मूर्छा छर्दिः स्तिमितवा(ता) जृशा च गुरुगाचता ॥
 छ(ह)णा सन्नतभावश्च भवन्त्येतानि तत्त्वं तु ।

(सुखाद्यास्थापनम् ।)

सुखा कुष्ठं हरिद्रे हे प्रथहातिविषाऽभया ॥
 भज्ञातकं वयस्ता च चित्रकस्मुरदाह च ।
 एतैरास्थापनं तच्च कुर्याहोमूलसंयुतैः ॥
 पूर्णा(गुणान्)दि(द्व)षानवि(द्व)षांश्च तथा शान्तिं नियच्छति ।

(आरग्वधाद्यास्थापनम् ।)

आरग्वधं सप्तवर्णं मदनं स्वादुकरण्टकम् ॥
 शार्ङ्गिष्ठां कटुकां पाठां नक्तमालं सवत्सकम् ।
 एतदारग्वधाद्यं तु कुर्यादास्थापनं भिषक् ॥

(इति भेले विमाने पञ्चमोऽध्यायः ।)

.....

(इति भेले विमाने षष्ठीऽध्यायः ।)

.....

(इति भेले विमाने सप्तमोऽध्यायः ।)

कृतुविमानं व्याख्यास्याम इति

हस्माह भगवानात्रेयः ।

(ग्रीष्मार्तुविमानम् ।)

आदित्यगतिवैशिष्ठाद्वृत्तानां परिवर्तनात् ।
 च्यथं वृहिं च गच्छन्ति यथास्त्रं धातवो नृणाम् ॥
 भूमिवास्यात् पुरोवातात् पुनश्चायाप्रसङ्गतः ।
 महीकलुषसन्दुष्टात् पौयमानान्नवोदकात् ॥
 ग्रीष्मिकात् क्षणभावाच्च प्राणे दुर्बलतां गते ।

(१) अत्र पञ्चतिं च मात्रकाशां वृष्टिम् । तत्र सार्धमध्यायहयं त्रुटिमिति संभाव्यते ।

(वर्षतुविमानम् ।)

वर्षासु देहिनामन्तिर्मुदुत्वमुपगच्छति ॥
 ततो विष्टन्नजो वायुर्यस्माक्षी(क्षी)तो(म्)प्रकृप्यति ।
 तत्र सेवेत वर्षासु कटुङ्गलवणान् रसान् ॥
 मुद्रयूषेण वाऽश्रीयात् पुराणान् शालिषष्टिकान् ।
 अथवा यवगोधूमं(म) स्तु(पि)ष्ट(ष्ट)वाते हितं स्मृतम् ॥
 पटोलानि च तक्रं च जाङ्गलांश्च रसान् लघून् ।
 कौपं दिव्यं जलं सिम्बोः भजेह्व(है)हायमानि च ॥
 असंस्थितत्वाहर्षासु जलमल्यं विपच्छते ।
 तस्मादिवर्धते पित्तं यथाऽन्तेष्ट तथाऽशनैः ॥

(शरद्वतुविमानम् ।)

स्थर्योपतापात् सङ्घसा गत्वा चैवोपधीक्षतम् (?) ।
 वर्षासु निचितं पित्तं कोपं शरदि गच्छति ॥
 आनानुलेपनं तस्मात् श्रीतं शरदि कारयेत् ।
 वौजयेत्ताठहृत्तैश्च विगाहेत्तु सरस्मु च ॥
 लाजसत्तुं पिबेत्तापि शर्करामधुवारिमिः ।
 मुद्रयूषेण चाश्रीयात् पुराणान् शालिषष्टिकान् ॥
 रसान् मधुरकांश्चापि जाङ्गलान् सर्पिष्ठा क्ष(श्र)तान् ।
 विदारीक्षुरसं द्राक्षां सेवेतान्यच्च तद्विधम् ॥
 गतपित्तप्रवेगस्त शरत्वाले दृतं पिबेत् ।

(हेमन्ततुविमानम् ।)

तथास्याय्यायते देहः श्रो(श्री) षा दोषाश्च यान्त्यधः ॥
 पञ्चाहातस्य (ख) रूपत्वात् श्रीतङ्गत्वाद्गो(तो)स्तथा ।
 हेमन्ते नातिगच्छन्ति खरत्वं धातवो नृणाम् ॥
 तस्मात् ज्ञेहं बहुविधं स्नानं चोष्णेन वारिणा ।
 भजेत् खरत्वपातुष्ये तथाऽभ्यङ्गात् प्रशास्यति ॥

शकुनानौदकान्मस्यान् स्नेहान्तरलवणान्वितान् ।
 आनूपानि च मांसानि सेवितान्यच्च तद्विधम् ॥
 कटुहि(हि)न्य(प)श्चिमो वायुः शैत्यं तौत्रं च वारिणाम् ।
 अत्यर्थं रुक्षयेहायुः शरीरं रुक्षभोजनात् ॥
 गुरुप्रावरणच्च स्वादातपानी च संश्रयेत् ।
 रुक्षो हि तेजसां जन्मोः शरीराङ्गरते बलम् ॥
 आपो हि वारि(त) मधुरा हेमन्ते तु भवस्थथ ।
 तस्मात् कफस्तथा ताभिः स्त्रिघैरवैश्व चौयते ॥

(शिशिर्तुविमानम् ।)

शीतळलाद्यतोश्चापि न तावत् परिभिद्यते ।
 तस्माच्चैलगुडोपेतां वारुणीं शिशिरे पिबेत् ॥
 विविधानि च मांसानि भक्षयेच्च प्रकारतः ।
 एवं तु निचितः श्वेषा शीतलादिह देहिनाम् ॥
 द्रावतामेति संस्पृष्टो वमन्ते सूर्यतेजसा ।
 रविर्हि मध्यमां काष्ठां वमन्ते प्रतिपद्यते ॥
 दद्यता(धाना)मिव शैलानां दृश्यामङ्गं प्रसिद्धते ।
 ततः श्वेषा द्रवीभूतो हृदयं व्यपालंपति ॥
 तस्माच्छर्दिविपाकच्च दृश्यते शिशिरात्यये ।
 तद्वाहसन्ते श्वेषमधुमधिं (१) ॥

(इति भेले विमानेष्टमोऽध्यायः ।)

इति भेलसंहितायां विमानस्थानं समाप्तम् ॥

(१) अब माटकायां ४६तम पवं एकं वुटितम् । तवाष्टमाध्यायशेषः शरीरे प्रथमाध्यायः हितीयथायै कतिचन श्रीकाश गता इति संभाव्यते । अब सूक्ष्मानि तिंश्चदध्यायाः, जिहानि विमाने च प्रयेकमष्टाध्याया इति २८ तम पृष्ठगतविमानोऽपि समालोचनीयः ।

अथ शारौरस्थानम् ।

(इति भेसे शारौरे प्रथमोऽध्यायः ।)

मानोऽवर्तिष्ठते ॥

(वयःक्रमेण शुक्लादिवृद्धि
क्षयनिरूपणम् ।)

जातस्य दशमे मासे नामगोदे नम(सुसं)स्तुते ।
व(त)रुणस्य कुमारस्य वर्धमानेषु धातुषु ॥
अस्थिमज्जसु पूर्णेषु शुक्लां न प्रतिपद्यते ।
अङ्गाङ्गेषु सुषुप्तेषु प्रतिमूलेषु धातुषु ॥
शुक्लं च षोडशे वर्षे सुव्यक्तं प्रतिपद्यते ।
तथा वृद्धस्य जन्तोसु परिक्षीणेषु धातुषु ॥
विवेका न यथा पूर्वं विविच्यन्ते परिक्षयात् ।
ततोऽत्यरेता भवति सुजीणीं दुर्बलोऽथवा ॥
न पश्यति नरः शुक्लं सर्वधातुपरिक्षयात् ।
रक्तं मांसं च(व)सास्थीनि मज्जा शुक्लं तथाऽनिलः ॥
शक्तन्मूले च तैर्मन्दं विद्यान्वतितः परम् ।

(वस्त्रात्वनिमित्तं
रेचनादिकं च ।)

इह नर्षति गर्भं स्त्री वतिनोपहता तथा ॥
या(यो)निदोषेण चाक्षेन न हि वस्त्राऽस्ति ना (का)चन ।
वमनं रेचनं चैव वस्त्रिगा(मा)स्थापनं तथा ॥
तस्मात् कारयेत् स्त्रीणां प्रसिद्धाः प्रसर(व)न्ति वै ।

(इन्द्रियाणां प्रतिनियतस्त्रभाववर्णनम् ।)

अथात् भवति प्रश्नः कफांच्छन्धि न(च) नासया ॥
 गृह्णीत्वास्येन वा गन्धं तुल्यं सर्वत्र खं यदि ।
 त्वज्ञा(भा)गे च समे कस्मात् गृह्णात्यन्यथा रसम् ॥
 इति तद्वचनं श्रुत्वा प्रत्युवाच पुनर्वसुः ।
 प्राणं गन्धं च भौमं हि रूचं(पं) चक्षुश्च तैजसम् ॥
 संसर्गं स्पर्शं न वायोः श्रीतं शब्दात्मकं तथा ।
 रसनं च रसा व्या(सं)(च्चाप्य) तस्मादेतैरिहेन्द्रियैः ॥
 यथास्तं तुल्ययोगित्वादिष्यग्रहणं स्मृतम् ।
 स्तं स्तं हि विषयं धातुं विजानात्यात्मनाऽन्वितः ॥
 आत्मेन्द्रियमनोर्थानां वन्धुश्चेति समादिश ।

(इति भेदे शारीरे द्वितीयोऽध्यायः ।)

इत्याह भगवानात्रेयः ।

अथातोऽस्मानगोत्रीयं शारीरं व्याख्यास्याम इति

हस्माह भगवानात्रेयः ।

(गर्भधारणादिक्रमः ।)

इहास्मानगोत्रां वै ऋतुस्त्रातां स्त्रियं व्रजित् ।
 मेधादि(वि)नमरोगं सा पुत्रमेवं प्रसूयते ॥
 बोजदोषाद्यथा सस्तं न सम्यग्विप्ररोहणी(ति) ।
 मातापित्रोसु दोषेण तथा गर्भः प्रय(ग)च्छति ॥
 तस्मात् सम्यग्साहाराद्विकालेऽथ दम्पती ।
 रहस्यंयोगमेयातां स्मरन्ती मनसा विभूम् ॥
 विक्षिता (:) स्युरगर्भा वै रसापथ्यनिषेवणे ।
 सम्यारणाहा वेगानां योनिदोषेण वा पुनः ॥

योनौ दोषोपष्टव्यायां स(न) गर्भोऽह्वतिष्ठते ।
 तथैव बाह्योनौ हे निर्वा(र्दी)हि(षि)न्यां(ण्णां) च सर्वदा ॥
 गृह्णाति वायुर्यस्यां च योनौ शुक्रमुपागतः ।
 विभर्ति गर्भिणी गर्भं शुद्धार्तवममन्विता ॥
 अवते च यथाचाऽसौ तथा गर्भः प्रगाश्यति ।
 वातोदरं स्त्रियास्तदै तस्माद् प्राणां(क्षा)णि वर्जयेत् ॥

(पुंस्त्रीनपुंसकयमलबहु
 गर्भनिमित्तम् ।)

भवत्यभ्यधिकं शुक्रे पुरुषः, शोणितेऽङ्गना ।
 नपुंसकं तु(त) योस्साम्ये तस्म(त)च्छुक्रं विवर्धयेत् ॥
 यदा तु कललं वायु(ः) तद्विह्वधा कुरुते बल्ली ।
 यमी तदौ संभवतः क्षणात्रेयवचो यथा ॥
 तत्र शुक्रोत्तरे भागे पुमान्, रक्तोत्तरेऽङ्गना ।
 अनेनैव च कल्पेन यमकेष्वपि निर्दिशेत् ॥
 वायुस्वर्ववराहाणां देहेषु बलवान् पुनः ।
 स तत्र कललं भित्वा करोति बहुपुत्रताम् ॥

(गर्भसंपूर्णतादिनिमित्तम्
 तत्परिहारश्च ।)

नाप्रोति च यथा गर्भीं रसं दुष्टैः शिरासुखैः ।
 असंपूर्णोऽव(र) सं(सो) नागः तथा वर्षाणि तिष्ठति ॥
 संपूर्णगात्रो भवति यथा सरसभावितः ।
 तथा प्रसौत्यथाकाशं(लं) गर्भः स्त्रीकुक्तिविच्युतः ॥
 ये च ते विंशतिः प्रोक्ता योनिदोषाऽचिकित्सिते ।
 यतैश्चान्वैश्च बहुभिः गर्भीं व्यापद्यते स्त्रियाः ॥
 तस्मादेतान् चिकित्सेत्तु दोषान् पुत्रचिकीर्षया ।
 इमखागर्भं सारूप्यं(प्य) प्रयोगाद्वि भवेच्छुचिः ॥
 वाय्वाकाशर्तुयुक्तो हि दैवतेष्वितरेषु तु ।
 अन्तर्जातो जातवेदाः प्रभवायोपकल्पते ॥

(सात्त्विकादिगर्भ
निमित्तम् ।)

ऋतौ यथा स्वीपुरुषौ प्रसन्नमनसौ रहः ।
उपेयातामथ तदा गर्भो भवति सात्त्विकः ॥
ऋतौ यथा स्वीपुरुषौ व्यायस्तमनसौ भृशम् ।
उपेयातामथ तदा गर्भो भवति राजसः ॥
ऋतौ यथा स्वीपुरुषौ प्रदीनमनसौ रहः ।
उपेयातामथ तदा गर्भो भवति तामसः ॥
लक्षणं च समु(मु)त्या(स्ता)नु(नां) इत्येतत् समुदाहृतम् ।
तिसृणां सत्त्वयोनीनां मित्रा(थ्य)न्ते(ते)नैर(व) लक्षयेत् ॥
इत्याह भगवानात्रियः ।
(इति भेले शरीरे लृतीयोऽध्यायः ।)

अथातः पुरुषनिचयं व्याख्यास्याम इति
हस्माह भगवानात्रियः ।
(जाठराग्निस्वरूप
विवेचनम् ।)

इह खलु भोजयन्ना(यो)पुरुषो भवति र(स)जन्मानोऽस्य व्याधयो भवन्ति ।
तदथा खल्ययं पुरुषो रसजन्मा रसजीवी रसज्वलनो रससमाधिको
रसजीवनश्च भवति । रसानामसम्यगुपयोगान्मित्योपयोगात्(च) तद्विकारा-
वृद्धति । न कश्चिन्मित्योपयोगात् अजीर्णपथ्यभोजनात् खस्यो भवति ।
अथात्र प्रश्नो भवति कोऽच खल्यश्याहारं पचति, वातः पित्तं स्नेहा-
ऽनुपानं वेति ? नेत्याह भगवान् पुनर्वसुरात्रियः । यद्येते पाकहेतवः स्युः
तर्हि नहि कश्चिदिह दुर्बलाग्निः स्यात् ; वातादीनां सन्त्रिहितत्वात्,
सातुपानत्वाच्च । अथास्योषा तेजस्त्र शरीरस्थमहारं पचतः ते(तर्हि स)
कायाग्ने(ग्नि)रिति विद्यात् ।

(आलोचकादिस्वरूपप्रश्नः ।)

“ तत्र भेल आचेयमिदमुवाच—भगवन् पञ्चधा ये शारीराः पञ्चते—
आलोचकराजकभाजकमाधक वा(पा)चकभेदन, तेषां कथमिदं पञ्चाभि-
धायिनां पृथग्वां भवतीति ।

(आलोचकविभागः चक्षुर्शेषिकस्वरूपविवेचनं च ॥)

आलोचक भगवानात्रेयः । तत्रालोचको नाम वर्षाशोतातपप्रवृद्धः ।
स दिविधः—चक्षुर्शेषिको बुद्धिवैशेषिकश्चेति । तत्र चक्षुर्शेषिको नाम
य आत्ममनसोस्मन्निर्कर्षं (त)ज्ञानमुदीरयित्वा चित्ते चित्तमप्याधाय संस्तेद-
जागड्जोद्भिज्जरायुजानां चतुर्णां भूतग्रामाणां लक्षणसंस्थानरूपकर्ण-
स्वरैहक्षावचानां पुष्पफलपत्राणां रूपनिवृत्यर्थमिकैकं (स्य) इंद्री(इयो) पात्र-
(ई)योः । सर्वेषां वा युगपत्रणिपतितानां चक्षुषा वैष(शे)स्य(थ)मुत्पा-
दयतीति ।

(बुद्धिवैशेषिकस्वरूपम् ।)

बुद्धिवैशेषिको नाम यो भुवोर्मध्ये शुङ्गाटकस्यः सुसूक्ष्मानर्थान(थ)-
त्वक्तान् गृह्णाति, गृहीतं धारयति, धारितं प्रत्युदाहरति, अतीतं स्मरति,
प्रत्युत्पन्नं क्षत्वाऽनागतं प्रार्थयति, जातमात्रय पुनरनुपदिष्टस्वभावं (:)मातुः (:)
स्तस्य(थ)मभिलषति, ध्याने प्रत्याहरि योजनाच्च बुद्धिवैशेषिकमुत्पादयतीति ।

(भ्राजकस्वरूपम् ।)

तत्र भ्राजको नाम यो यस्य शरीरं लक्षणं चौपगमयति प्राधान्यं
प्रदर्शयति, शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोदरजड़वाम्ब(स्य)नखनयनकेशानां च
प्रतिभावुद्भिविशेषानुत्पादयति, भ्राजयतीति भ्राजकः ।

(राजकस्वरूपम् ।)

प्रभविष्णुत्वे (स्वे)न्द्रियप्रावल्यात् बुध्यवस्थाहंकारेण वाभिमतमर्थमर्थेभ्य-
आत्मकतमाधत्ते, चक्षुश्चोत्त्रप्राणरमनसर्गनवाक्पाणिपादपायूपस्थेभ्यः सर्वेषां
विषयार्थानां स्वभावप्रवृत्तानां स्वभावोपरक्षानां परस्परभ्यो रागमुत्पादयतीति,
अन्तर्मध्ये च पित्तस्थानमन्तरं प्रविश्य रागं जनयतीति राजकः ।

(साधकस्तरूपम् ।)

माधको नाम या(यः) शब्दस्तर्शगन्वेभ्योऽर्थकामेभ्यश्च देवपिण्डं ऋषिभ्यश्च
इहामुद्रकानां च पदार्थानां निश्चयसमधिकत्वं सर्वपदार्थानां(ना)नो(प्रो)ति
स्यगुह्यता साधयतीति साधकः ।

(पाचकस्तरूपम् ।)

वा(पा)चको नाम असि(शि)त पौतं(ली)ठ खादितमाहारजातं जातवीर्यं
(पा)चयतीति वा(पा)चकः । यः स्वकं काममेवाग्निं प्रपूरयति हर्षयति ।

(जाठराग्निस्थानयोग्यतादिवर्णनम् ।)

भवन्ति चात्र—योऽयं निर्देहति च्छ्रिप्रं आहारं सर्वदेहिनाम् ।

अपानमद्य(भ्य)निद(ध)नः कायाग्निः प(स्स)रिप(स)(मी)र्यते ॥

प्रभावलच्छसंयुक्तो जीवस्येह सनातनः ।

नाभिमध्ये शरीरस्य विच्छ्रेयं सोममण्डलम् ॥

सोममण्डलमध्यस्यं विद्याद्यात्तत् सूर्यमण्डलम् ।

प्रदीपवच्चापि दृष्टां तस्य मध्ये हुताशनः ॥

देहिना भोजनं भुक्तं नानाव्यज्जनसंस्कृतम् ।

सूर्यो दिवि यथा तिष्ठन् तेजोयुक्तो गभस्तिभिः ॥

विशेषयति सर्वाणि पत्वलानि प(स)यां(रां)सि च ।

तदच्छरीरणां भुक्तं जाठरो नाभिसंस्थितः ॥

मयूरैः च्छ्रिप्रमादत्ते सूर्यकान्तो मणियेथा ।

च्छ्रिप्रं सम्यक् प्रदहति गोमयं कोष्ठमेव च ॥

(जाठराग्निपरिमाणम् ।)

स्थूलकायेषु सस्त्वेषु यवमात्रप्रमाणतः ।

इस्त्वकायेषु सस्त्वेषु तुटिमात्रप्रमाणतः ॥

क्रिमिकीटपतङ्गेषु वायुमात्रोऽवतिष्ठति ।

(कायाग्निचिकित्सा ।)

यस्त्वं चिकित्सेति(दु)ष्टं(भ्य) तं(न्तं) व्याधिनाचा(शा)पि(य)

देहिनाम् ॥

आयुर्वेदाभियोगेन स वै कायचिकित्सकः ।
 रसं च शोणितं चैव मेदो मांसमथापि च ॥
 म(द)हत्यनश्ने नृणां सर्वाखेतानि खादति ।
 अग्नीषोमात्मकं सर्वं जगत् स्यावरजङ्गमम् ॥
 आग्नीषोमात्मिकाः सर्वे देहिनस्तु चतुर्विधाः ।
 सूर्यात्मकानि चा(सा)न्द्राणि तथा सोमात्मकानि च ॥
 म(द)हत्यनश्ने नृणां ते(न)ना(सा)न्द्राणि खादति ।
 जाठरो जलसंभूतः पाषकः पवनैस्सह ॥
 प्रदीप्तां(त) नृणां कोष्ठे स(श)ति(क्ष) वे'(दें)धनपूरितः ।
 इच्छाकु शो(को)क(श)मास्थाय (य)था दीपःस्थिरेऽभसि ॥
 तिष्ठिते(ति) ति(स्ति)मिरे(ति) सक्तो न तथा चलितेऽभसि ।
 एवं शरीरिणां कोष्ठे(वि) क्षते न(च)पुनः पुनः ॥
 अग्निर्वैषम्यमाप्नोति पूर्यमाणः पुनः पुनः ।
 स च यत्रेन वै रक्ष्यो विपन्नो दोषदर्शनात् ।
 हि(जी)र्यते चातिसार्येत विकारं चायमच्छति ॥

खासमंप्राप्तकालो यः एवं म्नियते । वर्षशतं हि पुरुषायुस्त्रावासु
 जीर्णलघुपथ्यभोजनानुवर्तिना भवितव्यमिति ।

(सद्योऽलमकादिनिर्मत्तम् ।)

तद्वाह कस्यादलसकः विषुचिका व(१)सा(स)य ये(ए)वागवि(दो)भवति?
 कश्चित् म्नियत इति ? अत्राह रुक्षस्या(ध्य)शनेनोत्प(त्यो)ति(डिता)वातपित्त
 श्लेष्माणि(ण) जर्जर्मतो(धो) वा नानुलोमा भवति, उहत्तैः तव तैः
 सद्य एव म्नियते । द्विष्ठस्याध्य(त्य)शनेनोत्पोडिता वातादयः जर्जर्मधो
 वा अनुलोमात् स्वान् ग(र)सांस्तु प्रपद्यन्ते । तव तैस्सद्य एवागदि(दी) भवति ।

(सिरासंख्यामुखादीनि ।)

अथ दशान्तरगुहं(हाः) दश बहिर्गुणा(ह्वाच)। तद्यथा—हिचक्षुषिर्षी(१)(२)
 द्विनासिके(४)कण्ठनामि(भी)(६)गुद स्वेद्रुवा(पा)युस्त्रोतांसीति (१०)अन्त-
 गुह्हा दश मन्त्रा हृदयं निवद(१) भवति. ताः(त्) प्रभवं चतुरङ्गुलमात्रं

गत्वा विश्वर्तिर्भव(न्ति) । एवमेता दश मन्यः(१) षष्ठिर्भवन्ति । तत्र(त्र)-भवन्तु त्रीणि त्रीणि शतमहस्ताणि षष्ठयंशा(धि)लि(का)नि सिराणां । तद्यथा वृक्षः शाखावृ(वृ)तफ(प)लाशे(शै)रवतर(त)ः तद्यथा स(प)र्वत-
(तो)वा इमभिरवतरः(तः)(त)(था)यं पुरुषः सिराभिरवततः । रोमकूपे
हस्त सिरामुखं भवति, यत(ः) स्त्रेत(दः) चरति ।

(अपस्मारनिमित्तप्रश्नोच्चरे ।)

तत्राह कस्मादयं पुरुषो न मन्ततमपस्मारतीति ? अत्रोच्यते, यथा
सरितां प्रादुर्भावे वारिजानि सत्त्वानि प्रादुर्भवन्ति, इह(१)से वा इहसन्ति,
तथा रमानां प्रादुर्भावे वातपित्तश्वेषाणाः प्रादुर्भवन्ति इहसे इहसन्ति
यदा यदा रसवेगं प्राप्नुवन्ति तदा तदा अपस्मारयन्ति, तस्माइद्वाच्च-
हात्पद्मान्मांसान्तराच्च अपस्मारन्ते(न्ति) ।

(अपस्मारस्य रक्तोवेतलादिनिमित्तविनिरासः ।)

के चिद्रक्षोऽपहत इत्याहुः । तच्चायुक्तम्, यदि ह्येवं सात् दृश्येरन्
पुरुषशरीरे प्रहाराति(दि)निवा(पा)(ताः), तच्च नैवम् । वेतालभूत इति
चेत्, तच्चाप्यनुपपन्नम् । पुण्यानि ह्येषां वानां(मां)ति ध्या(जा)यन्त्येन्ते)यदि
चैवं स्याद्यगपदभिघातं प्राप्नुयः । अर्नकस्त्रोपुरुषवहनानि तेषां बंदा-
(बन्धना)नि चैवं कदाचिइवति(न्ति) । तस्मात् तदेव(१) पञ्च(थं) रसोपहत-
मिति चेत्, एवमेव । रसप्रविक काले लृतीयक तुर्थका ववद्यस्ते(?) ।
ज्वरावपि नष्टवां ह्यननार्थः(?) ।

(गर्भे कस्य प्रथममुत्यक्षिरिति विचारः ।)

अत्राह किञ्चल्प(जात)स्य गर्भस्य प्रथमं संभवति ? हस्तं पादाविति
ववि(डि)शः, तद्यतिष्ठत(त्वा)त् शरीरस्य । पश्चा(क्त)जु(गु)द इति शैनकः ;
तदाश्रितत्वाद्योः, नाभिरिति खण्डकायः ; तत्र नाडीप्रतिष्ठत्वात्,
हृदयमिति पराशरः ; विज्ञानमूलकानां तमूलत्वात्, शिर इति भरदाजः,
शरीरस्य तमूलत्वात्, चक्षुरिति काश्यपः ; नेत्याह भगवान् पुनर्वसुरात्रेयः ।
तस्मादर्दुर्देवास्य प्रथमं संभवति । तत्र सर्वे शरीरप्रदेशास्मंभवम्य-
र्दुन्द्वेष्टीत्यन्नाः ।

(गर्भस्याशनप्रश्नोत्तरे ।)

अत्राह किन्तु(नु)गर्वी(र्भी) मातु(रुद)रस्योऽश्राति न चेति । अचो-
चते, नाश्राति, ये(य) दि द्युश्चीयात् स्यादस्या(सर) पुरु(र्णी)षमतीत
कालम्, नचेद(म)स्ति ।

(गर्भवृद्धिक्रमः)

कठं(थं) तर्हि नाभ्यां ना(डी) प्रतिष्ठिता तस्यामप(म)रा मातु-
र्दृदयमाश्रिता, तया मातुरव्रतमो(सान)भिवर्ह(हन्)गर्भं प्रीणयत्यभिव-
र्धयति । यद्यथा कुल्याः केदारमभिसंश्ययतो(न्त्यो) भावयन्ति, तदृत ।

(गर्भवस्थाप्रकारप्रश्नः ।)

तत्राह कथं गर्भीं मातुरुदरे तिष्ठतीति ? जर्धमिति शीनकः, अवाक्-
क्षिरा इति भरव्वाजः । नत्याह भगवान् पुनर्वसुरात्रेयः । यद्युर्ध्वं तिष्ठेत्तर्हि
मातृमाति(रः)स्यात् । यद्यवाक्-क्षिराः, तदा स्वमाति'(रः)स्यात् ।

(उक्तप्रश्नोत्तरम् ।)

कथं तर्हि ? तिर्यक् सर्वैरयमग(ङ्ग) प्रत्यङ्गैः प्रतिभुग्नः शर्वे(तं) । तस्य
त(य)दुत्तरं तत् प्रथमं प्रतिपद्यते । तस्मात्तस्य शिरः प्रथमं पुनर्वसुरात्रेयः
प्रतिपद्यते, तदस्य गुरुतरं भवतीति । अथ खलु वृक्षोऽस्य मेदोगुरुरिति
मंग्रहुङ्गौ परस्यरमभिवर्धयन्ति(तः) ॥ तत्र श्लोकः ॥

जप्ता रसस्यो देहेऽस्मिन् जीव(र्ण, नं(स्म) गृह्ण तिष्ठति ।

रसोऽवः पुमान् तप्तात् रसो जीवनसुचर्ते ॥

इत्याह भगवानात्रेयः ।

इति भेले शारीरे चतुर्थोऽध्यायः ।

अथातः शरीरविचयं व्याख्यास्याम इति

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ।

(तजःस्थानानि)

इह खलु शोजस्तेजः शरीरं नित्ये च भवतः । तं(त)यो(ः) स्थानानि
हादग्न भवन्ति । तद्यथा वा शोणितमांभमेदोऽस्मिमज्जाशुक्रस्तेपित्तश्चेष-

मूत्रपुरीषाणीति । तान्यव्यापक्वानि सुखमित्युच्यते(न्ते) । व्यापक्वे(१)सु वातपित्तश्चेष्टाणः प्रदुषा रसादिषु विकारानुपजनयन्ति ।
(योनिविभागः ।)

अथ योनयश्चतस्तो भवन्ति । तद्यथा जरायुजा (अ)एड्जोङ्ग्लिज्वेदजा-
चेति । तत्र जरायुजा जरायुक्ताद्यमंभवन्ति पशुमृगमनुष्यादयः । शकुनमच्छ-
(त्य) कच्छपमर्व(प्र)प्रभृतयोऽएड्जाः । यूकादु(म)क्ष(लु)रो(ण)पतङ्गाश्री-
विषमक्षिकादयः खेदजाः । उङ्गिज्जासु द्वण्गलतावृक्षवनस्यतय इति ।

(हृत्तादिस्वरूपम् ।)

तत्र पुष्पाफलवन्तो द्वक्षाः । अपुष्पाफलवन्तो (व) नस्यतयः । सपुष्पाः
सफलाश्च अपुष्पास्वाफलाश्च वीरुधः । फलपा(शा)का(क)लताश्चैषधय ।
तत्र ये खेतक्षाराः सौम्याः रक्तचीराः काद्रा. वारुणा वारिश्वहा इति(?) ।

(गर्भाविकारनिमित्तम् ।)

इह खलु त्रिषु दशरात्रेषु पुमान् रसेन संयुज्यते, आसां तु खलु चतसूर्णां
योनीनामृतुकाले यदा रसाम्नम्यग् आसिं वा गच्छन्ति तदा गर्भस्तिष्ठेष्ठ)-
त्यविकृतः विपर्यये विपर्ययः ।

(स्त्रीपुंगर्भनिमित्तम् ।)

(त्रा)हन्तु खलु पुराणरुधिरं परिवर्जयेत् ! किञ्च तत् पुराणम् ? यदा-
दितस्त्वच्चं परिस्त्रवट्टुकाले तत्पुराणम् । तस्मिन् व्रग्हे गर्भीपक्रमेण न
तिष्ठति, अवस्थिवा(तो)सो(ना)युषि समर्थी भवति । निर्गवे(ते)तु
चर्हणं पुराणं रुधिरेण(इन) वस्थिते शुद्धस्त्रातायाश्चतुर्थषष्ठाष्टम(म)दशम
द्वादशसु अहम्सु गर्भीव(प)क्रमाम(णे)ण(न) पुमान् भवति । पश्चम-
सप्तमनवै(मै)कादशसु स्त्रीत्वायोपकल्पते ।

(स्त्रीणां प्रदररोगप्रकारः चिकित्सा च ।)

स एष आमसरात्रात् सर्वं सञ्चारोभि(पि)दध्य(धा)त्यतः परमसञ्चारोवक्ष-
(क)त(इ)त्वा(हा)(रः)त्वात्(स्यात्) । स्त्रीणां खलु शोणितं शरीरं शोषयति ।
तस्मात् ता रजः पश्यन्ति । परिपूर्णधातुशरीरासु यदा भवन्ति
तदा विवे(रे)क जललहितं मासे मासे प्रतिवेदयन्ति । प्रतिगतप्रवेशं

च तत् पुनर्मासेन समागच्छत्यार्तवम् । यदा तु तच्छोणितं दुष्टमार्गं प्रतिपद्यते, तदा स्त्रीणां प्रदरो भवति । तं शरीरं शोषय(न्त) लोहित-पित्तभेषजेनोपक्रमेत ।

(स्त्रीपुन्नपुंसकयमलगर्भचिङ्गानि ।)

गर्भिण्य(१)सु विदा(धा)काये रसोऽभिनिर्वर्तते, गर्भ(र्भ)त्या(त्वा)यस्त्वाय रसत्वाय रसत्वाय चेति । इह खलु(ग) भो (र्भस्याव)स्थिताद(दा)स्था(धा)त्मायतसुदर्शं भवति । मध्ये नार्यामन्तर्गतायां (वामं) स्थूलमल-संस्थित(र) मं(म)वृत्तमच्छिङ्गं पुरुषेऽन्तर्गतं (दक्षिणं) वृत्तसुन्नतं क्लीबेऽन्तर्गते मध्यसुन्नतसुभयोरन्तर्गतयो द्रो(द्री)णि(णी) चो(वो)दरं भवति (पार्श्वमायतम्) । मातुरुदर(र) स्त्री (वामे) दक्षिणे पुमान्मध्ये नपुंसकम् । वाममन्त्रि इसति नार्यामन्तर्गतायां (पुरुषे) दक्षिणां उभे नपुंसके । सर्वं पादं पूर्वं प्रक्रामति सर्वेन चाक्षणा भूवा च पूर्वं प्रतिकुरुते चेष्टते न सर्वे(ण) पार्श्वेण प्रायः शंसते, स्त्रीमन्जानेषु च प्रायशो दौहृदं कुरुते नार्यामन्तर्गतायाम्, विपर्यये तदतः पुरुषं विभर्तीति विद्यात् ।

(षट्कायधातुविवेकः ।)

अथ खलु गर्भस्ये(स्य)ष(ड़भ्यः) च स्थाने(काये)भ्यः शरीरमभिनिव(र्व)-र्त(र्व्य)ते । तद्यथा जलकायाद्वायुकायात् तेजः कायात् पृथिवीकायादा-काशकायाद्रसकायाच्चेति (१) ।

षड्धातुरेवायं पुरुषो भवति । धातवः पुनः पञ्चभूतानि ब्रह्म प(य)-दद्यत्तम् । तत्र यत् खरकटिनं तद्यथा दन्तकेशरोमसुखपुरीषनखास्थ-गन्धज्ञानघ्राण सङ्घातगौरवाणीति । यद्वं स्त्रियं मृदु वा तदौदकम् ।(२)

(१) “तत् पार्थिवम् । (२) यत् पित्तस्या च यो या च भाः शरीरे तत् सर्वमाद्ये यं रूपं दर्शयेत् च । यदुच्छामप्रक्षामोन्मेषिणाकृच्छनप्रसारणगमनप्रेरणादि तदायवौयः स्पर्शः स्पर्शनः च । यदिविक्षमुच्चते महाति चाणूनि च स्त्रीतां तदान्तरिक्षम् शब्दः शोवं च । पुरुषस्य पृथिवी मूर्तिः आपो क्लेदः, रक्तोऽभिसन्तापः, वायुः प्राणः, विश्वक्षिद्राणि ब्रह्मान्तरात्मा” इति । अयं च विषयः प्रकृतानुग्रह इति चरकसंहितातः संग्रहीतः ।

(गर्भसर स्त्रीपुरुषाकारतानिमित्तम् ।)

तद्य(म)ह मन्त्र(न) पतितयोर्यच पुरुषस्स(पृ)र्वमर्ध(र्द्ध)नं(सा)द(ध)यति
जघन्यं स्त्री तत्र पुमानिवाङ्गप्रत्यज्ञैस्सद्व(हि)शो(तो) जायते, यत्र तु स्त्री
प्रथममर्थं साधयति जघन्यं पुरुषः तत्र स्त्री(रि)वाङ्गप्रत्यज्ञैस्सद्व(हि)शो(तो)
जायते ।

(गर्भटीषविमर्योर्निमित्तम् ।)

अथ स्त्रीषुरुपाद्वतुना(का)दे(ले) रुक्माणि वातशा(ला)न्यन्नपानानि
सेवेत वेगांश्च धारयतः, तयोर्गर्भः शोणितादिषु वातसन्दूषितेषु विस्तृतो
भवति, गहनदबाधिर्यमिम्मिणत्वमन्येषां च वातपित्तविकाराणां अन्यतमं
प्राप्नोति । एवमेव पित्तश्चेष्वलान्त्रतुकाले मातापित्रोस्मेवमानयोः पित्त-
श्चेष्वविद्युषितो गर्भः संभवति ।

(कायविभागः ।)

अथ खलु गर्भशरीरं चतुर्दशेन्द्रियकायास्समनुप्रविशन्ति विघृताश्चा-
नुपलभ्यमानाश्च सप्त दिव्याः सप्त मानुषाः ।

(ब्राह्मादिदिव्यकायनिरूपणम् ।)

तत्र दिव्याः ब्रह्म-देव-तं(व)रुण गन्धर्व-पिशाचासुर-महाराजकाया
भवन्ति, तान् व्याख्यास्यामः---तत्र यः सत्यार्जवान्त्रशंसन्नमादमध्यान-
संपन्नोऽध्यात्मतस्वदर्शी भवति तं ब्रह्मकायमिति विद्यात् । यस्ता(व)द्य(ज्ञ)
शैलोपादान(त)यद्य(धीत)त्रय(त्व)वान् सुदितसं देवकायमिति विद्यात् ।
यो यज्ञा(त)नन्दितराग दृष्टिः()सलिलप्रियश्चिरस्त्रायौ पिङ्गाक्षः कपिलकेशः
संभवति तं वरुणकायमिति विद्यात् । यस्तु प्रियवृत्तगीतवादित्रस्त्री
विहार(ो)न्त्र(नि)त्यः शुचिवस्त्रगन्धमात्यानुलेपनरतिर्भवति तं गन्धर्वकाय-
मिति विद्यात् । यस्तु प्रियमद्यमांसमत्यस्तदा(न्द्रा)गो(लुः)महाश्वनो
बीमत्वो बालानां भीषयिता निद्राबहुलश्च भवति तं पिशाचकायमिति
विद्यात् । यस्त्वात्मो ग(द)र्त मानय(न)देष्वी चरणः क्रोधनो ज्ञातीनां भेदको
भवति तमसुरकायमिति विद्यात् । यस्तु धीरः शूरो महाभीगो महोत्साहो
महैश्वर्यश्च भवति तं महाराजकायमिति विद्यात् ।

(सप्तमानुषकायनिरूपणम् ।)

अनुरागे(गि)ण(णो) मानुषाम् प्रत्याक्षम्(वं) दर्शनश्चवणस्यर्थनरसनप्राण-
सुखदुःखमिति तत्र(सप्त) विद्यासंहिताः(;) केवलाश्वावतिष्ठन्ते, का(क)-
रस्तेति(रे) व (ते)रन्तिमो जन्मुलिङ्गति निमिषति आकुंचति प्रसारयति
वेद्यं वेदयते ।

(मरणकाले भूतप्रलयप्रकारः ।)

न(स) यदा भेदं गच्छति तथा(दा)(ऽ)यः(पः) अन्तः(प)कायमेव यान्ति
वायुर्वायुकायं तेजः तेजःकायं पृथिवीं पृथिवीकायं आकाशं आकाश-
कायमिति गदा (रसो रस) कायमिन्द्रिय(मिन्द्रिय)कालं(यं) भजते, भवति
चात्र—भिद्यमाने शरीरे वै धातु दीर्घीं तु नियच्छति ।

मनो बुद्धिश्च मर्देषां ब्रह्मणि प्रतिष्ठति ॥

इत्याह भगवानात्रेयः ।

इति भेदे शारीरे पञ्चमोऽध्यायः ॥

अथातः खुड्डीकां गर्भविक्रान्तिं शारीरं व्याख्यास्याम इति
ह स्माह भगवानात्रेयः ।

(गर्भस्य मात्रादिजल्पच्छीपज्जिपः ।

इह खलु भो मातृजश्चायं गर्भः पिण्डजश्चात्मजश्च मात्रग्रजश्च रसजश्च
अस्ति च मत्त्वमौ(मु)पवा(पा)द(दु)कमित्यात्रेयवचनम् ।

(अत न मात्रादिजल्पमिति भारद्वाजमतम् ।)

नेति भरद्वाजः (अमातृ)जश्चायं गर्भः अपिण्डजश्चानात्मजश्चाना(सात्मग)
त्मजश्च अर(स)जश्च, नास्ति च मत्त्वमौ(मु)पवा(पा)धि(दु)कमिति । यदि

हि माता पुत्रं जनयेद्युयिष्ठं हि स्त्री पुत्रकामा मैथुनवर्गमभिसन्धाय पुत्रं
जनयेत्, स्त्रीकामा च (दुहितृः ।)(१)

(अग्निमारुतप्रवेशस्यैवाङ्गविकारादिहेतुल्वम् ।)

(अथ यदाऽग्निमारुतौ) विश्वतः वा(ता)वितावङ्गप्रत्यङ्गानि विकुरुतः, तौ चेष्ट(०य)तः, तौ वर्धयतः तावेव यदा शरीराम्ब(द)पक्रामतः, तदा तद्वति निर्वतो(तं) निरुष्मा(ष्म) प्रेतो मृत इति । नेत्याह भर-
दाजः, मृतोऽपि जन्मुर्वायुना धायते अग्निना शोष्यते । नेत्याह भगवानात्रेयः, स(न)ह वा तस्याग्निमारुतौ जीवयतः तयोरप्रक्रान्तयोर्यैत्य(र्बाह्मा)
ग्निमारुतावाविश्वत इति ।

(नानाभूतैरेकशरीरम् ।)

यत्पुनराह मति च भूतर्ना(नाना)त्वे कथमिकः, स्यादिति ? अत्रोच्चर्त
यत्वैतन्नानात्वमाश्रितं तदेतदव्यक्तमस्ति पञ्चमहाभूतसंग्रह इति ।

(यत्पुनराहय……मविवस्यादधिकारः स्यादिति अत्रोच्चर्ते । वात-(?)
पित्तश्वेषक्तारसभुत्यास्यव्यक्ताः । प्राच्यन्ते विकाराः अव्यक्ते ह्युक्ते रुते(?)
व्यक्ताः(?)कथं अव्यक्तं स्वज्ञन्ति । कथं तर्हि शरीरे तद्विक्रियते, उआद(?)
कथमव्यक्तं(?)मनःस्थृश्ती (ति,ए?)तच्चानुपपन्नम्, किं तर्हि ? यथादित्यः

अत्र चरकसंहितायां शारीरस्यानगतवृत्तीयचतुर्थयोरच्याययोः पठनमव्यल्लम्पयुक्ते स्यात् इति
ततः केचन भागाः संग्रहान्तं, तदाया- न चात्माऽमानं जनयति, न हि जातो जनयति सत्त्वात्, न
चैवाजातो जनयति, असत्त्वात् । यद्यत्यमात्रा ग्रन्तो जनश्चितुं न लेवेन कथमिष्टास्त्वं
योनिषु जनयेत् । असाम्याजयायं गर्भः, यदि हि मात्राजः स्यात् तर्हि साम्यासंसेविनार्भव सर्वप्रा-
मिकान्ततो व्यक्तं प्रजा स्यात् । नापि रसजः ; न व्यथित् स्त्रीपुरुषव्यवनपयः स्यात् । नहि कथिद्सां-
ब्रोपयुड्ते । नापि परस्तोकाद गर्भसुपक्रामति, नहि तदास्य किमपि पूर्वदेहिकमविदितं स्यादिति ।
नेति भगवानात्रेयः, सर्वेभ्य एतेभ्यः समुद्रितेभ्यो गर्भोऽभिनिर्दत्ते । न हि मातापिठूजीवरसान्
विना गर्भस्य संभवः । न हि रसान् विना मातः प्राणयाचापि । पारलौकिकसत्त्वं नोपगतेन शीलसम्ब
व्यार्थते बुद्धिविर्पयस्यति, सर्वन्दिद्याग्युपतप्यन्ते, वलं हीयते, व्याधय आप्यायन्ते, तामसेन मनसा
च संबन्धात् न अरति, मात्स्त्रिकमनोनुवस्या तु जातिस्मरी भवति । मातापित्रादिज्ञानि रूपाणि
गर्भं बहुलसुपलम्भने इति ।

संभूते (१)पि भिमा(वा)न्तरितो न प्रकाशमुपजनयति, (तथा)मनो(२) न्तहिंतेषु विज्ञानस्तोतस्तु तमसा सृतिं नोपजनयतीति ।

(परलोकात् गर्भीपक्रमदोषनिरामः ।)

यत्पुनराह यद्यद्यं परलोकाहर्भं उ(प)क्र(१)मेत् नास्य किञ्चित्तत्त्वाद्वष्टं स्यादिति, अत्रोच्यते इह तावद्यं चिरोत्पृष्ठानि विज्ञानानि विविधानि चाश्वर्यभूतानि न स्मरति, किं पुनर्देहान्तराणि(सं) भूतानि भावविशेषाणि ? तत्र श्लोकः”--

तमसा भावितो यो वै संस्मरेत्र स मानवः ।
संस्मरेत्पूर्वचरितं सुकृते वेदवद्वजः ॥

इत्याह भगवानात्रेयः ।
इति भेले शरीरे षष्ठोऽध्यायः ॥

अथातः शरीरसङ्ख्याशारीरं व्याख्यास्याम इति
ह स्माह भगवानात्रेयः ।

इह खलु शरीरे षष्ठे लचो भवति, उदकधरा प्रथमाऽस्त्रधरा हितीया सिद्धकिलासन(सं)भवाधिष्ठाना दृतीया, दहुकुषसंभवाधिष्ठाना चतुर्थी, अलजीविद्रधिसंभवाधिष्ठाना पञ्चमी, षष्ठी तु(सा)यस्यां क्षिनायां उत्ता(त्ता)-स्यति तिमिरमिवानुप्रविशति, दुष्टार(रुं)क्षाणि(षि) चास्य यामा-ओ(शि)त्य जायन्त इति ।(१)

(१) तत्त्वात् शरीरस्याऽविभागः, वद्यथा ही वाह वै सक्रियन्ते शिरोयीवस्ति ।

(अस्थिसंख्या ।)

त्रैणि षष्ठि(अधिका)णि(नि)(श्व)व(त)न्यस्या(स्थां सह दन्तोलू-	६४
खलनखै;)। तथा—द्वात्रिंशहन्ताः द्वात्रिंशहन्तोलूखलाः-	४०
कानि (नखाः) विंशतिः, विंशतिः पाणिपादशलाकाः,	८
चत्वारि पाणिपादशलाकाविष्णानानि, चत्वारिपाणि-	८
पाद(पृष्ठानि), (षष्ठिरहुला-स्थीनि)हे, पार्षी(शर्णीः),	६२
चत्वारः पादयोः गुल्फाः, हौ माणिकी(हौ)वाम-	८
णिके(की) (ह)स्तयोः, (४) चत्वार्यर(त्रिगोर)स्थीनि.	४
हे जड्योः, हे जानुनि(नोः) हे क(कू)पा(पं)	६
(रयोः), (हे)जरु(वं॑ः) नशकौ (कशरौ) हौ, (हे)	६
अन्न(अं॑स)फलके, हौ(हे)अ(क्ष्णोः) एकं (हे)जतु	४
(क्षुणि), हे तालू(तुनि), (हे)हे चुबुके, हे श्रीणि-	६
फलके, एकं भगास्थि, पञ्चत्वारिंशत्पृष्ठगतो(ता) धृ(न्य)-	४६
स्थि(स्थी)नि पञ्चदश(ग्री)ना(वा)यां, चतुर्दशोरमि चतु-	२८
विंशतिः पा(स्व)र्ण(का(योः)पार्षयोः(या) बन्ति चैव	४८
स्थाल(लि)कानि तावन्ति चैव स्थाल(लि)का(न्य)बुदका	२४
(रा)णि, एकं हन्त्वस्थि, हे हनुबन्धने, एकं नापा(सा)	८
स्थि, तथाहनुकूटलात् चत्वारि शर्णीकपाला (नि)इति ।(१)	३६३

(हहयादिसंख्या ।)

हृदयसिक्षम् चेतनायतनम् । दश प्राणायतनानि तद्यथा सूर्धा कण्ठो
हृदयं गुरो(दो) नाभिर्वस्त्रिरोजः शुक्रं श्रीणितं मांसमिति ।(१०)

(कोष्ठसंख्या ।)

पञ्चदश कोषानि, तद्यथा—नाभिश्च हृदयं च क्लोम च यक्षश्च प्लीहा
च वृक्षो च वस्त्रिश्च पुरीषाधानं च (१) माशयं चोत्तरगुदशाधरगुदश्च कुद्रा-
(२) स्थूलान्वं च निवायहन (१३) न(वपावहनं) चेति ।

(१) पञ्चन्द्रियधिष्ठानानि, तद्यथा त्वं जिह्वा नासिकाचिंथी कर्णी च । पञ्च बुद्धौन्द्रियाणि—स्पर्शनं रसनं द्वाषं दर्शनं श्रोतव्यनि । पञ्च कर्मन्द्रियाणि हस्ती पादी पायुषप्रस्त्री जिह्वा चेति चरकसंहिता ।

(प्रत्यज्ञसंख्या ।)

षट्पञ्चाशत् प्रत्यज्ञानि । तद्यथा—दे गुरुकौ, दे नितम्बे, दे जङ्गे, दे पिण्डिके, दे ऊरुपिण्डिके, (१०) द्वौ वृषणी, एकम् श्रेष्ठः(फः), द्वौ शड्खौ, द्वौ वंक्षणी, द्वौ कुकुन्दरौ, (१८) एकं वस्तिः, श्रीर्णवं एकम्, उदरसेकम्, द्वौ स्तनौ, द्वौ बाह्न, द्वै(स्फि)की(चौ), (२८) एकं चुबुकं, द्वौ ओष्ठौ, दे दन्तचे(वे)षे, दे स्तक्खणीति (३५) एवं(कं), ताठ(लु), गळकु(शु)ण्डिका एका, द्वौ कर्णौ, दे कर्णशङ्कुलिके, (४१) द्वौ गण्डौ, दे अन्तिकूटे, चत्वार्य-क्षिवर्त्मानि, दे अन्तिणी (५१) (दे अन्तिकनोनिके दे भुवाविकमवटु-इति (५६)।

(शरीरद्रव्यपरिमाणम् ।)

शरीरद्रव्याणि—दशोदकाज्जलयः, शरीरे प्रत्यवमानं पुरु(री) प्रमनु-वधातीत्यतियोगेन । नवाज्जलयः पूर्वस्याहारपरिणामधातोर्यत् रस इत्य-भिच्चत्(ते) कुशलाः । अष्टौ शोणितमप्त, मप्त पुरीषस्य, चत्वारो मूत्रस्य, द्वौ मेदसः, एको मज्जनः, मस्तिप्र(ष्क)स्याधार्धा)ज्जलिः शुक्रस्य चेतिः ।

(देहान्तरसंक्रमक्रमः ।)

अथ प्रश्नो भवति कथमयं देवो(हो) देहान्तरमुपक्रमत इति ? अत्रोवाच भगवानात्रेयः, जलूकाया इवास्य केचिन्निं ब्रुवते, तत्र युक्तम्, इहानीतिन्य-त्यन्तामूर्तलं, (इहा सुत्रार्थत्वं) युगपत् स्यादेव । अपरोऽप्येवमिच्छति । सर्व-थापि सुमुक्तोरस्यायमन्तरात्मा परमुपक्रमत इति । सर्वथा ह्यस्मिन्परित्यक्ते परिचये तावदसंप्राप्तं तरां स्यात् । अवसानत्वाचेत्तदिष्टं कर्मणीप्येवं भवति वैवर्यमपि तु खलु प्रतिशुत्या बहिनः परत गमनं तस्य विद्यात् (?)।

अथवा यथादित्यस्य हृदये भूमी रश्मयः प्रतितिष्ठाने विलम्बितावे(ए)व म(मे)तस्य यत्र गमनमनुपश्च(श्ये)दिति ।

(अथात्मदैवतानि तत्कार्याणि च)

अथ खलु पुरुषा षोडशाध्यात्मदेवता भवन्ति । तद्यथा—अग्निश्च पृथिवी चापश्चाकाशश्च वायुश्च विद्युत्त्वं पर्जन्यश्च (इन्द्रश्च) गन्धर्वश्च मृत्युश्च-दित्यश्च चन्द्रमाश्च लृष्णा(त्वष्टा) च विष्णुश्च प्रजापतिश्च ब्रह्मा(१६)चेति ।

तानि कर्मभिर्विद्यादुत्पत्तितश्च परिमाणतश्च विद्यात् । जप्ता हृताग्नि(ग्ने)स्थ
कमं देहे ग्राणं च पृथिव्याः, स्नेहो रसो(रस)नं चोदकस्य, स्पर्शनं वायोः, श्रीतं
चाकाशास्य, रूपादानं पर्जन्यस्य, से(रस)वेगादानानि वि(द्यु)तः, बल-
मिन्द्रस्य, कामा गन्धर्वाणाम्, कोपो मृत्योः, चक्षुरादित्यस्य, रूपं त्वष्टुः, चेष्टा
विष्णोः, व्यवायः प्रजापते, बुद्धिर्ब्रह्मण इति ।

तत्र श्लोकः—

विशुद्धनेत्रास्तपसा मुनयः शान्तकल्पयाः ।
जगतशोपपन्नास्त्र स्तर्भा पश्यन्ति मानवान्(?) ॥

इत्याह भगवानाक्षयः ।
इति भेले मसमोऽध्यायः ॥

अथातो जातिसूक्तीयं शारीरं व्याख्यास्याम इति
ह स्माह भगवानाक्षयः ।

(अवन्ध्यात्वनिमित्तम् ।)

इह खलु भोः याः स्त्रियः पथ्यलघुभोजन्योऽनुदावर्तनशीला अप्रदुष्टा
यथागर्भाशयाः सुविशुद्धस्त्रोतसो भवन्ति, ता आचक्षतेऽवन्ध्या इति
कुशलाः । ता इष्टरूपं मेधावि चापत्यं जनयन्ति, विपर्यये विपर्ययः ।

(बौजवृहिक्रमः ।)

ऋतौ च गर्भोऽप(व)तिष्ठते । तद्यथा—सुकृष्टक्षेत्र(त्रे)बौजं प्रक्षिप्तं तत्र
ब्रीहिः ब्रीहित्वाय कल्पते, यत्रो यवत्वाय एवमे(मि)प्रि(न्द्रि)यमृतुकाले विशुद्ध-
मा(म)दुष्टायां योनौ गर्भाशयमुपगच्छति । तद्यथा(ऽऽ)य(प) आवर्त गृहीताः
प्रतीपं प्रतिधावन्ति तदत् शुलशोणितं गर्भाशये अस्ति(स्थि)कं(रं)क्षी(क्ष)
रमि(दि) व । तं चा(तच्चाऽऽ)ने(इं)क(से)नकमिवोद्भवेण निषिक्तं एकत्व-
मापन्नमृद्धिं लभते ।

अवदातश्यामादिपुत्रोत्पत्त्यर्था नियमः ।

साच्च(च)व(दा)कांचो(च्चे)द्वा(ही)हि(र्धा)कि(युः) शिवावदातपुत्रं जनय-
(ये)(यमिति), यवानां म(मो)दनं सर्विस्त्युक्तं सप्तरत्नमनुपहितं भुज्जोत ।
ततो दौहृदे खेताया गोः सरूपवत्साया पयसि पायसं पाचयित्वा तदेवाक्मी-
(श्चो)यात् । शुक्ले च वासखः(सो) परिर(द)भ्या(ध्या)त् । सर्वश्चेतं चास्याः
संस्कृतं विमानं कारयेत् । (खेतं) वृषभभव(था)स्या दर्शयेत्, एवमवदातं
पुत्रं जनयेत् ।

नेत्याह शौनकः । पैङ्गल्यं वा ततोप्यवेत्यावेय उवाच(?) । किं श्यादाक्षा-
धक.(?) पिङ्गलावयवा आयुष्मन्तो नोरोगास्थ भवन्तोति इति ह(ोवा)च ।
साच्चेदेवमाशासत(ते)श्यामं लोहिताक्षं पुत्रं जनयित(ति) यावत् द्वितीये
मासे पुष्टं पश्येत् । यमिति(?)येषामवचवानां शब्दं कारयेत् ।
लोहितकुक्तुरत्नं मस्तरातं रक्तशाल्यन्त्रमनुपहतं भुज्ज(ो)नं(त)दौहृदाद(दे)
सा ताम्बेण च वाससा परिदध्यात् । ताम्बे चास्याः गयनासने दद्यात् ।
रक्तवृषभमदं(जं) वास्या दर्शयेत् । एवं श्यामं लोहिताक्षं पुत्रं जनयति ।

(द्वितीयमासिपुष्टदर्शनं गर्भावस्थाप्रकारः ।)

यावत् द्वितीये मासि पुष्टं पश्येन व(त)स्या गर्भस्तिष्ठतीति विद्यात्
जातना(सा)राहि तदा गर्भवत्यो भवन्ति । तस्यास्तु खलु योनि(र)जात-
मारे(ग) पुष्टमाश्रयति तस्याः पतति वापीत्यकालं वावतिष्ठतं गर्भः
परिशुष्कमात्रं इति ।

(४८ ५८ ६४ ७८ ८८ मासेषु गर्भिण्या आहारविशेषादयः ।)

चतुर्थे खलु मा(ग्रा)से प्रतिविहिते चौरे नवनोतं प्राशीयात् । पञ्चमे
चौरयवागृः । षष्ठे चौरसर्पिः, सप्तमे तु खलु मासे गर्भप्रपीडिता वात-
पित्तशारणे(ण्ड)प्राप्य विद्व्यमाना कण्ठं जनयन्ति । तेन किञ्चिसानि-
जायन्ते । स्त्रीणं (तर्णं) विफलाचूर्णं शशरुधिरिणं पिष्ठा तेनास्याः ता(स्त्रना)-
न्य(व)लेपयेत् । अष्टमे तु खलु मासे प्रतिविहिते सति सूतिकागारं सम्यक्
प्राग्हारमुदग्हारं वा कारयेत् तिन्दुकपलाशाश्वत्थैः ।

(अष्टममासानन्तरं सम्बद्ध्यानि वस्तूनि तेषामुपयोगश्च ।)

अथात् पूर्वसङ्क्लिताः स्युः ही खलु(वित्व)मयौ पर्यङ्गौ शूर्पौ च ही उलूखलमुसलौ गण्डो(न्यो)पवा(पा)नय(वा)गूसर्पिश तैलं च सर्षपाशेति । नवमे तु खलुः मासे प्रतिविहिते कदम्बमाषतैलेनानु(वासयेत्) । एवं ह्यस्याः प्रतिसंवर्तमासा(ना)याच्च(च) त(ल)मृतं(लं) भवति । जीर्णपुरीषं चाधःस्न-वमुखं च जायते । अथैनां प्रजनिष्ठतीति यदागूं पाययेत् ।

(अनागतवेदनायाश्चिकित्सा ।)

अनागतगर्भवेदां चैनां अवहननं च (१)कारयेत् । सा यदि जानीयादव-भ्रष्टो मे कुक्षिः प्रविभुक्तो मे हृहर्भः प्रस्तुता मे योनिरिति, अथैनामुप-कारिकल्पितसखाश्चतस्रो(स्त्रउ)पजाविकाः प्रतिदिनमुपतिष्ठेयुः, शनैः पूर्वं प्रवाहात्पश्चाहल्लवत्तरमिति । नचाप्यनागतवेगा वा वार्ष्ण्यततया(?)ह्यनागत-वेद(ना)दुःखा या(वा)आत्मानं प्रयच्छति, सपुत्रेण तस्याशेषजाताय अपरान् प्रपद्यते । (?) तथैनां रक्तशालीनांमक्षमात्रं कल्पमन्त्रे न सूत्रेण पाययेत् । एतनैव कल्पेन दन्ते द्रवन्ती हृशिकाली पुनर्नवा वनशोषांकं कारयेत् । तफमकाल सर्वपुराणमालानामन्यतमेन पाययेत् । साचेदनेन विधिना न ग्रवतर्ते अथैनां तीक्ष्णलतैवे(ले)नानु (वासयेत्)(१) ।

.....

इति भेले शारीरिक्षमोऽध्यायः ।

द्विति भेलसंहितायां शारीरस्थानं समाप्तम् ।

(१) चरकसंहितायां पर्वतैतदीयः सिङ्गान्त एवानुद्यते इति स्थिनेऽपि अवहननविषयं अच भेलसंहितायां तत्कर्तव्यमित्युक्तम्, चरके तु तत्र कर्तव्यमित्युक्तमिति विजेषोऽवानसम्बेदः ।

हेवा जात एव विनश्यति ।

(१) (एकदिव्यतुर्मासजीविगर्भवर्णनम् ।)

ऋसैकपचो विततो यसु गर्भसु सुखरः ।
मासमेकं तु जीवित्वा विनाशायोपपद्यते ॥
पिण्डीशिरा दीर्घहनुः अनल्ये संहति(तं) भुवौ ।
द्वितीये मासि संप्राप्ते म्नियतं गर्भ ईदृशः ॥
जातमात्रस्य गर्भस्य व्यंजनं यत्र दृश्यते ।
तृतीये मासि संप्राप्ते म्नियतं गर्भ-ईदृशः ॥
त्रिकेक(श)रो(को) घटशिरा यसु गर्भसु सुखरः ।
चतुर्थे मासि संप्राप्ते विनाशमुपगच्छति ॥

(अल्पदीर्घायुद्धचिक्षानि ।)

यस्य षोडशवर्षस्य व्यञ्जनं तूपजायते ।
शीघ्रं स पञ्चधातुत्वादल्पायुरिह दृश्यते ॥
यस्य विंशतिवर्षस्य व्यञ्जनं तूपजायते ।
न(स) दीर्घमायुराप्नोति पुरुषो नात्र संशयः ॥
शरीरोपचयो बुद्धिरपथ्यानि बलं तथा ।
बालस्य यस्य दृश्यन्ते तं गतायुषमादिशेत् ॥

(२८,४०,५०,६०,८०,१००, वयस्कलन्त्रणानि ।)

यस्य जा(त)स्य जायेति गुल्मकालु नखौ तथा (?) ।
अष्टाविंशे गते वर्षे सर्वं तं हन्ति मानवम् ॥
षष्ठि(ष्ठि) चोरसि चावर्त(तें) सृं(सं) व्यथो यसु दृश्यते ।
चत्वारिंशगते वर्षे मरणायोपकल्पते ॥
आवर्तय(क)श्च पृष्ठे तु संनद(तः) स्त्रीषु दृश्यते ।
फलमस्य तु विज्ञेयं स्थापनं न प्रस्तृयते ॥

(१) अत्र मात्रकार्यां ५१ तम पवं त्रुटिं, तत्त्वाध्यायशीषः इन्द्रियस्थाने प्रथमात्याये कतिचन श्लोकाश गता इति संभाव्यते । अत्र चरकसंहिताया भेलसंहितायाच विशेषतः साक्ष्यं वर्तते इति तदेवाचापि-शारीरस्थानेऽष्टावध्याया इति निर्णीयते ।

स्थूलास्थूलाङ्गो वा(पा)णी नखा यस्यातिलोहिता ।
 कल्याणदेशः प्रत्यङ्गः पञ्चाशहर्षं एव च ॥
 व्यूठोरस्को दोर्धभुजः स्थूलजानुशं यो भवेत् ।
 दीर्घाङ्गुलिर्दीर्घनखः पर्ष्टिवषाणा जीवति ॥
 उत्पीडितस्वरं वापि तुङ्गनासकचोन्मुखम् ।
 ऊरुकं भद्रसंपन्नं विद्याच्चाजित्मिकं नरः(?) ॥
 भद्रं पुरस्तात्पश्चाच्च ऋजुकं प्रियवादिनम् ।
 अशीतिकं नरं विद्यात् कण्णाक्रेयवचो यथा ॥
 (शतायुःपुरुषलक्षणानि ।

ललाटं नामिका कर्णौ यस्यैतानि पृथक् पृथक् ।
 षडङ्गुलप्रमाणानि म जीवति शतं समाः ॥
 यस्याकुच्चितमेव स्याज्ञानुभ्यां समितं शिरः ।
 ऊर्ध्वजानुगतौ कर्णौ मौ(पौ)त्रं पश्यत्य(यं)नरः ॥
 महान्तौ विपुलौ कर्णौ भवेतां रोमशी तथा ।
 स्त्रिग्धो बहुलकेशश्च म चेह शतमृच्छति ॥

दीर्घायुष्टोपायः ।
 धर्मेण सत्यवाक्येन गुरुशुशृष्टिन च ।
 रसायनोपयोगाच्च म दौर्धमनुजीवति ॥
 इत्याह भगवानाक्रेयः ।
 इति भेले इन्द्रिये प्रथमोऽध्यायः ॥

अथातः स्वस्त्रयनमिन्द्रियं व्याख्यास्याम इति
 ह स्माह भगवानाक्रेयः ।

(भाविस्तस्ताचिङ्गानि मुखादिराग-गृह्णगृह्णनादीनि ।)
 मुखं नेत्रे शरीरं च पाणिपादं तथैव च ।
 सरक्तं दृश्यते यस्य स वै स्वस्यो भविष्यति ॥

नासर दन्ता प्रलुप्यन्ति मुखं च न विलुप्यति ।
 नाबद्धं बाधयेच्चापि स वै स्वस्थो भविष्यति ॥
 न निविद्यति (निति) गात्राणि स्वरोऽस्य न विवर्तते ।
 वस्त्रेण गूहते गुह्यं स वै स्वस्थो भविष्यति ॥
 न भवत्युद्धतो नाभिर्यथा॑ वस्था॑ (१) भविष्यति ।
 सुखं श्वस्यम् (पि)ति रात्रौ च स वै स्वस्थो भविष्यति ॥
 न नखा कर्कशाभामा नश्या॑ वा न च निष्प्रभाः ।
 प्रसन्नास्तु प्रभाश्वैव स वै स्वस्थो भविष्यति ॥
 आतपाऽधिष्ठितो यस्तु न प्रकाशते ।
 न च लोहित संयु (१)

 इति भेले इन्द्रिये द्वितीयोऽध्यायः ॥

(गतायुलचणानि)

धित स्वप्ने तां रात्रिं नातिवर्तते (?) ।
 इयं मे शिष्टशिविका वैडूर्यमणियन्तिता ॥
 एवं प्रलपयेच्चातीं गतायुरिति तं विदुः ।
 प्रज्वलत्यपि यो दीपे तम एवाभिपश्यति ॥
 शब्दोऽव्दा॑ न्वि॑ (जि॑) प्रभ्रा॑ ति ब॑ (ग) भ्वा॑ श्वा॑ पूर्वा॑ णि॑
 य॑ (नि॑) व नास्ति नः (सः) ।
 अवाक् शिरा प्रलम्बामि नाम मा परिवर्तये ॥
 मनुजः प्रलपन्नेवं सप्ताहं नातिवर्तते ।
 ध॒ (म) मर्णि॑ दलितानीव योऽभीक्षणं चातिसायते ॥
 प्रवाहमानो दुर्गम्भि॑ क- (पूर्वा॑) यं (यं) पूर्तिकं तथा ।
 तच्च लोहितगन्धं वायथ वा मत्यगम्भिकम् ॥

(१) अब माटकायां ६० तसपत्रं वुट्ठितम्, ततायार्यर्शः द्वितीयाध्याये कतिचन श्रीकाश गता इति संभाष्यते ।

क्वाणं नौलं विवर्णं वा मुमूर्षु स होच्यते ।
 मधुमेही वसामेही सर्पिमेही च यो नरः ॥
 बहुमेही च यो जन्मुः स वै प्रोक्तः परासुत(क)ः ।
 प्रमेहेत यदा जन्मुः विन्दुं विन्दुं न(स)बदनम् ॥
 वायुना भिन्नवस्तिः स्वाहुलंभं तस्य जीवितम् ।
 क्रमयो बहुवो यस्य निस्मरन्ति शरीरणः ॥
 आतुरसर शयानसर नौषधं तसर सिध्यति ।
 इत्येतानि भिषण दृष्टा लक्षणानि मुमूर्षताम् ॥
 न चिकित्सां प्रयुज्जीत यथामार्गचिकीर्षके ।
 इत्याह भगवानात्रेयः ।
 इति भेसे इन्द्रिये लृतीयोध्यायः ॥

अथातस्मद्योमरणीयमिन्द्रियं व्याख्यास्याम इति

ह स्माह भगवानात्रेयः ।

(स्मद्योमरणचिक्कानि)

यदाऽसुरस्य छदयं वायुं सङ्कृत्य तिष्ठति ।
 द(ध)मनि(नी:)सां(सं) परीपीड्य सद्यो जह्नात् स जीवितम् ॥
 आतुरसर यदा वायुः शरीरमनुपद्यते ।
 उच्तानो नेत्रनिष्ठन्दः सद्यो जह्नात् स जीवितम् ॥
 यस्य कोष्ठगतो वायुरुपावृत्तशरीरणः ।
 क्षीणलीहितमांससर सद्यो जह्नात् स जीवितम् ॥
 यसग्रातुरसेग्रह वाताद्वाताष्ठीला विवर्धते ।
 न संसरति चान्यत्र सद्यः प्राणान् जह्नाति सः ॥
 यसग्रापि पिण्डिके स्त्रम्भे (व्ये) नाना(सा) जिह्वा च लक्ष्यते ।
 न्याहृत्ते चाक्षिणी यसर सद्यः प्राणान् जह्नाति सः ॥

आमाशयसमुत्थाना यसैश्च परिकी(क)र्तिका ।
 दृष्णा च तौव्रागश्च सद्यः प्राणान् जहाति सः ॥
 पक्षाशयसमुत्थाना यस्य सग्रात् परिकी(क)र्तिका ।
 दृष्णा ग(गु)भ(द)यहश्चोऽस्य सद्यो जह्नात् स जीवितम् ॥
 शोणितं रोमकूपेभ्यो यस्य कक्ष(क्षर)ति देहिनः ।
 अतौव सुखतो भेदि सद्यो जह्नात् स जीवितम् ॥
 हृदयस्य तु सङ्घातं परीक्षीणस्य देहिनः ।
 अत्यर्थं पौडयेत् सौ(शौ)लं(र्षं) सद्यः प्राणान् जहाति सः ॥
 यस्य क्षीणः शरीरस्य संज्ञां हरति मारुतः ।
 व्याहन्ति महतीस्त्रोतः सद्यः प्राणान् जहाति सः ॥
 एतैरेवंविधैर्लिङ्गैरन्वैश्वापि तथाविधैः ॥
 प्रक्षतेर्विक्षतं प्राप्तं परीक्षेतातुरं भिषक् ।

इत्याह भगवानावेय ।

॥ इति भेले इन्द्रिये चतुर्थांज्ञायः ॥

अथातो यस्यशावीयं व्याख्यास्याम इति

ह स्माह भगवानावेयः ।

यस्य श्यावे उभे नेत्रे दृश्येते हरिते तथा ।
 उत्पन्नस्य शिरोरोगः फ(प)लि(ति)तं तस्य जीवितम् ॥
 हरिता(श्व शि)रा यस्य रोमकूपाश्च लोहिताः ।
 भुङ्क्ति(लो)व(इभिलाष्टौ) सान्नानि तत्रैव न(स)विनश्यति ॥
 यस्योर्ध्वं वातः ह(को)पेन जन्तोका(रा)माशयं गतः ।
 हृदयं परिगृह्णाति परेतं तस्य जीवितम् ॥
 गावे च पाणिपादे च यस्य शुष्टुति शोणितम् ।
 सुहुर्मुहुर्नृत्यति च परेतं तस्य जीवितम् ॥

वृषणौ पाणिपादौ च यस्य शुक्कं मुखं तथा ।
 क्विश्च शोषमायाति परेतं तस्य जीवितम् ॥
 हनू हस्तौ च पादौ च वृषणं लिङ्गमेव च ।
 दृश्य(दह्य)ते देहिनो यस्य परेतं तस्य जीवितम् ॥
 हृदयं दह्यते यस्य तं मुमूर्षुं समादिशेत् ।
 आतुरस्तु सया(वा)तो वै परेतं तस्य जीवितम् ॥
 अपस्मारः क्षयः कुष्ठं रक्तपित्तमयोदरम् ।
 गुल्मश्च मधुमेहश्च दीर्घरोगा भवन्ति ते ॥
 वलमांसक्षयो यस्य देहिनो दीर्घरोगिणः ।
 दृश्यते स्वरहानिश्च परेतं तस्य जीवितम् ॥
 हृदयं दह्यते यस्य कोष्ठे शूलं स्वरक्षयः ।
 अभीक्षणं दह्यते चापि परेतं तस्य जीवितम् ॥
 त्रासाभितापा जन्तुनां कोष्ठे शूलाश्वरन्ति च ।
 हिक्काक्षर्दिपरीतश्च परेतं तस्य जीवितम् ॥
 या(यो)पि द(च)ज्वलितं मर्त्यो(ः) सलिलं हि हुताशनम् ।
 भास्करं मन्त्यते सोमं दुर्लभं तस्य जीवितम् ॥
 यस्यापि विमले सूर्ये मिघान् पश्यति मर्वशः ।
 दुर्दिनं सुदिनं चापि परेतं तस्य जीवितम् ॥
 यं रसा नावतिष्ठन्ते मैजजं चेन्द्रियाणि तु ।
 यस्य वा विपरीतानि न च जीवति तादृशः ॥
 वानस्यत्यफलं मूलं रोगसृष्टस्य त(य)स्य वै ।
 भैषज्यार्थं न दृश्येत न च जीवति तादृशः ॥
 इत्येतानि भिषक् दृष्टा लक्षणानि मुमूर्षताम् ।
 स(न) चिकित्सां प्रयुज्जीत यशोमार्गपरिच्छ(रीप्स)ये ॥
 इत्याह भगवानावेयः ।
 इति भेले इन्द्रिये पञ्चमोऽध्यायः ।

अथातः पूर्वरूपौयं व्याख्यास्याम इति

ह स्माह भगवानात्रेयः ।

(सुमूषुपूर्वरूपार्ण)

अन्तर्लोहितकायस्तु बहिः पाण्डु प्रकाशते ।

पूर्वरूपं तथा(दा)चष्टे मानवस्य सुमूषतः ॥

बहिर्लोहितकायस्तु पाण्डुरन्तः प्रकाशते ।

पूर्वरूपमनुप्राप्तः स स्त्र्योरुच्यते नरः ॥

अन्तर्लोहितो बहिःपीनो बहिराध्यात एव च ।

यश्चाव्यक्तस्माधातस्मर्वप्येति परासुकाः ॥

अभीष्टां जी(गी)र्यते यस्तु निवातमभिनन्दति ।

अनुषक्तप्रतिश्यायः चिप्रं श्वासेन हन्त्यते ॥

द(ध)नार्दीवा प्रलापी वा हमत्यर्थमेव च ।

उन्नादेन क्षणो जन्तुः पञ्चत्वमुपगच्छति ॥

घनं मशूलं यो वेद मदाहं हृदयं नरः ।

हृद्रोगेण क्षणो जन्तुः विनाशमुपगच्छति ॥

प्रश्व(स्व)द्यते च कण्डुमा(त्या) यो विरुद्धं च सेवते ।

अविरेचनशीलश्च कुष्ठेन च(म) विनश्यति ॥

सुकुमारश्च यो जन्तुः स्वेहं मांसं च सेवते ।

दिवा खपिति चाभीक्षणं भ प्रमेही विनश्यति ॥

परिशूनश्च यो जन्तुः स्वेदे च परुषच्छविः ।

भिन्नं यच्चो(श्वो)पविशति सोऽतिमारेण हन्त्यते ॥

यस्याग्निश्च बलं चैव नाल्यं भवति देहिनः ।

क्षीणलोहितमांसस्य यथा प्रेतस्तथैव च(मः) ॥

सद्यो रक्तं शिरो यस्य पीतकं वा प्रदृश्यते ।

कपिलं द्वुष्टकेशं वा यथा प्रेतस्तथैव सः ॥

यस्य नेत्रे ललाटे च मुखं नासा भुवौ तथा ।

जिह्वानि कुरुते वायुः यथा प्रेतस्तथैव मः ॥

श्यावाकटङ्गिनौ जिह्वा यस्य शुष्का प्रदृश्यते ।
 श्यावे नेत्रे नखाश्वापि यथा प्रेतस्तर्थव सः ॥
 यस्य निर्भिद्यते करणः ताम्यत्युच्चेश्वरीरिणः ।
 बहिरायामभाजस्तं प्रत्याचक्षीत परिणितः ॥
 यस्योर्ध्वकाये बलवान् नवो रीगस्तु दुर्लभः ।
 पूर्वरूपं तथा वाच्यं मानवस्य मरिष्यतः ॥
 यस्य चुक्षुंदरीगम्भः पुरुषस्य भवत्यथ ।
 सौवर्णानपि वृक्षांश्च यो वेद स विनश्यति ॥
 इत्येभिरीटश्चान्वैर्विकारैर्दर्शितं नरः ।
 नोपक्रमेत मधावी य इच्छेदात्मनः सुखम् ॥
 इति भेले इन्द्रिये षष्ठोऽध्यायः ॥
 इत्याह भगवानात्रेयः ।

अथात इन्द्रियाणीकमिन्द्रियं व्याख्यास्याम इति
 ह स्माह भगवानात्रेयः ।

(सामान्यतो मरणलक्षणम् ।)

इन्द्रियाणि यथा जन्तोः परीक्षेत विशेषवित् ।
 आयुः प्रमाणं जिह्वा(ज्ञा)सुभिर्भिषक् तं मे निबोधत ।
 अन्वपानात्(न्) परोक्षेत दर्शनादैश्च तस्तः ॥
 अर्थादि विहितं ज्ञानं इन्द्रियाणामतोन्द्रियम् ।
 स्वस्थेभ्यो विक्षतं यस्य ज्ञानमिन्द्रियसंश्यम् ॥
 अलक्षितं निमित्तेन लक्षणं मरणे हि तत् ।
 इत्युक्तं लक्षणं सम्यग्गिन्द्रियेये(ष्व) शुभोदयाः(म्) ॥
 तदेव तु पुनर्भूयो विस्तरेण निबोध मे ।

(विशेषतो मरणलक्षणम्)

घनीभूतमिवाकाशं पश्यन्त(आकाश)मिव मेदिनो(म्) ॥
 विहि(ह)तं हृदयं ल्वेतत् पश्यन् स्म(म)गमि(म्)च्छति ।
 यस्य दर्शनमायाति मारुतोऽम्बरगोचरः ॥
 अग्निर्ना(ना) य(वा)ति वा दीपः तस्यापि च्यमादिशेत् ।
 जलेऽपि निर्मले जालमजालं मनुर्त नरः ॥
 सि(स्थि)रे गच्छति वा दृष्ट्वा जीवितात् परिहीयते ।

(रातिमरणचिङ्गानि ।)

जाग्रत् पश्यति यः प्रेतान् रक्तांसि विविधानि च ॥
 अन्यद्वाप्यहुतं किञ्चित्त्र स जीवति ताटशः ।
 योऽग्निं प्रकृतिवर्णस्थं नौलं पश्यति निष्प्रभम् ॥
 क्षणं वा यदि वा शुक्रं न स जीवति मानवः ।
 मरीचिं(ची) नमतो मेवे मेघान्वाप्यसतोऽम्बरे ॥
 विद्युतो वा विना मेघान् न स जीवति मानवः ।
 मृष्ययीमिव यः पात्रं(ची) क्षणांघापि(म्बर)पु(प)रीष(ह)ताम् ॥
 आदित्यव(म)र्धचन्द्रं वा क्षिप्रं दृष्ट्वा विनश्यति ।
 नक्ष्यं सूर्यमहश्वन्दमवज्ञौ धूममुत्थितम् ॥
 अग्निं वा निष्प्रभं दृष्ट्वा रात्रौ मरणमावि(दि)शेत् ।

(निप्रमरणचिङ्गानि ।)

प्रभावतः प्रभाहीनां(नान्)निष्प्रभां(न) या(ये) प्रभावतः ॥
 नरा न्वि(वि) लिङ्गान् पश्यन्ति भावा(न्) भाव(प्राण)जिघां-
 (हा)सवः ।

आकृतीनि च (वि)वर्णानि विसङ्घयोपचितानि च ॥
 निमित्तानि च पश्यन्ति रूपाण्यायुः परीक्षयात् ।
 यः पश्यत्यदृशं(श्यं) वापि दृश्यं यस्तु न पश्यति ॥
 तावुभौ गच्छतः क्षिप्रं यमक्षयमसंशयम् ।

(शब्दायथावत्ज्ञानेन समूर्षनिर्णयः ।)

अशब्दस्य च यः श्रीतो(ता)शब्दं यज्ञ(श) न विन्दति ॥
 हावयेतौ यथा प्रेतौ तथा ज्ञेयौ विजानता ।
 विषयेण यो विद्याङ्गभानां चै(सा)व(ध्व)ना(सा)म(धु)त(ता)म् ॥
 न(-चै)वा(तान्)मर्वतो विद्याद्विद्यात्तं वै गतायुषम् ।
 यो रसं न विजानाति व(न) भक्तं वा च तत्त्वतः ॥
 अ(अ)पकान् दृ(प)श्यते पकान् तमाहः कुशला नराः(मरं) ।
 उष्णान् शीतान् रसान् श्वस्णाम्(न्) मृदूनपि च दारुणान् ॥
 स्मर्णन् सृष्टा ततोन्यश्च(त्वं) समूर्षस्तेषु मन्यते ।
 (विनैव योगमीश्वरादि ज्ञानादिकं समूर्षुचिङ्गम् ।)
 अन्तरेण तपस्तीव्रं योगं वा विधिपूर्वकम् ॥
 इन्द्रियरधिकं पश्यन् पञ्चत्वमुपपद्यते ।
 इन्द्रियाणामृते दृष्टा(ष्टे) इ(रि)न्द्रियार्थात्र(न)दोषजान् ॥
 नरः पश्यति यः कश्चिदिन्द्रियैर्न म जीवति ।
 स्वस्तां(स्थाः) प्रजाविपर्यासैरिन्द्रियार्थेषु वैकृतम् ॥
 पश्यन्ति ये तु बहुशः रंषां मरणमादिशेत् ।
 एतदेव च विज्ञानं यस्म्यग्नुपश्यति ॥
 मरणं जीवितं चैव स भिषज्ञातुमर्हति । (१)
 इत्याह भगवानाश्रेयः ।
 इति भेले इन्द्रिये सप्तमोऽध्यायः ।

(१) अयमध्यायः चरकसंहितात्रामत्र प्रकरणं चतुर्थाध्यायत्वं परिगणितः । अत्र सर्वोपि श्रीकाः
 चरकसंहिताश्चकेभ्यो न किमपि वैष्णवं प्राप्ता इति मृच्यन् ॥

अथातो दृताध्यायं व्याख्यास्याम इति

ह स्माह भगवानात्रियः ।

(प्रत्याख्येयदूतप्रश्नाः ।)

तृणान्नस्वान्वा क्लिन्दन्वे भेषजं परिपृच्छति ।

आतुरस्य यदा दूतः प्रत्याख्येयस्तथाविधः ॥

विष्णुतं भाषमाणश्च भेषजं परिपृच्छति ।

आतुरस्य यदा दूतः प्रत्याख्येयस्तथाविधः ॥

भिनन्ति काष्ठं काष्ठेन लोष्ठं लोष्ठेन वाप्यथ ।

आतुरस्य यदा दूतः प्रत्याख्येयस्तथाविधः ॥

सृशब्दज्ञानि बालांश्च भिर्भेषजं परिपृच्छति ।

आतुरस्य यदा दूतः प्रत्याख्येयस्तथाविधः ॥

विधाय पाणिना नाभिं भिर्भेषजं परिपृच्छति ।

आतुरस्य यदा दूतः प्रत्याख्येयस्तथाविधः ॥

(प्रत्याख्येयदूचेष्टाः ।)

कपालिकां शर्करां वा भिनन्यज्ञारिकामपि ।

आतुरस्य यदा दूतः प्रत्याख्येयस्तथाविधः ॥

आस्ते भूमौ परिश्रान्तो गृह्णात्यन्यमवाया भ्रम्यमयम् ।

आतुरस्य यदा दूतः प्रत्याख्येयस्तथाविधः ॥

नष्टं मृतमतिक्रान्तं नानुशोचन्ति परिष्ठाः ।

इत्यातुरस्य हि यदा भवेदृतो न सोऽस्मि वै ॥

करं करेण गृह्णाति पाणिना ताङ्गेत् करम् ।

आतुरस्य यदा दूतः प्रत्याख्येयस्तथाविधः ॥

(अशुभशुकुनानि ।)

खादेदौष्टी च जिह्वां च नखान् दन्तैश्च कल्पयेत् ।

आतुरमग्र यदा दूतः प्रत्याख्यायस्तथाविधः ॥

आतुरस्य यदा गेहे वैद्यो वै पर्युपस्थिते(तः) ।
 क्षिद्यते भिद्यते चैव प्रत्याख्येयस्तथाविधः ॥
 प्रावर्तयन् घटं पूर्णं ब्राह्मणं परिषृच्छति(?) ।
 आतुरस्य यदा द्रूतः प्रत्याख्येयस्तथाविधः ॥
 गृध्रः शृगालः काकश्च(?) पु(प्य)लूको वायसस्तथा ।
 नदेशुर्दक्षिणी पाश्वे रोगिणो यस्य नास्ति सः ॥

(प्रत्याख्येयद्रूतस्वरूपम् ।)

काषायवस्त्रो मुण्डो वा जटिलो वाऽथ क(ल)ग्नकः ।
 चर्मभिर्वा परिवृतो महानस्ये(स्वे)व शाटिकः ॥
 तैलाभ्यक्तः क्षिननामो वाग्मी चोन्मत्त एव वा ।
 भग्नोष्ठः खरवाटी वा न द्रूतः संप्रशस्यते ॥
 इति द्रूतसमाचारो व्याधितानां प्रकौर्तितम्(ः) ।
 तमेव वेद निपुणं सिद्धिकामस्तदा भिषक् ॥
 इत्याह भगवानात्रेयः ।
 इति भेले इन्द्रिये अष्टमोऽध्यायः ।

अथातो गोमयचूर्णं व्याख्यास्याम इति
 ह स्काह भगवानात्रेयः ।

(शिरशूर्णकर्णरक्तादिभिररिष्टविज्ञानम् ।)

चूर्णं शिरसि यस्यैव शुष्कगोमयसन्निभम् ।
 स्त्रेहिनो दृश्यते जन्तोः मासादेहं जहाति सः ॥
 क्षशस्य कफरोगिण यस्य स्नेहपरिक्षयः ।
 कर्णो रक्तौ मुखं यस्य ही मासौ नातिवर्तते ॥

यस्य लोहितकाभासमम्बु तालुनि दृश्यते ।
 चीणलोहितमांसस्य म मासं नातिवर्तते ॥
 अरुभ्यतीं न पश्येत स्थितां ममधिसंसदि ।
 म मामादृष्टमाचर्यः चिन्मं प्राणैविमुच्यते ॥
 अनु(ण)काभिश्च क्षणाभिरास्यं जिह्वा च तालुके ।
 सर्वतः समनुच्छवं न म जीवति ताटशः ॥
 शीर्षाभितापिनो यस्य रंषु रोगस(व)तस्था ।
 हिक्काविनिष्ठन्दितं वै(-च) नायमस्तीति निर्दिशेत् ॥

(केशदाहादिभिररिष्टविज्ञानम् ।)

यस्य लोमानि केशाद्यं प्लुष्टल्लोव शरीरिणः ।
 संसृष्टा निइव वा देही न म जीवति ताटशः ॥
 यस्य कालान्तरे दन्ता दृश्यन्ते रक्तमन्त्रिभाः ।
 निष्ठुभाश्वानुलिपा वा न म जीवति ताटशः ॥
 चारेण विधृतं गावं दृश्यते यस्य देहिनः ।
 सममुषो च शीति च न म जीवति ताटशः ॥
 गात्रेषु स्व(ख)रवर्णेषु यस्य वारिलव(त)प्लवः ।
 अनभ्यक्तेषु गात्रेषु न म जीवति ताटशः ॥
 शूलमङ्गे भवेद्यस्य स्फुटितं रक्तमास्त्रवित् ।
 अधोगोळत(क) सङ्काशं परेतं तस्य जीवितम् ॥
 आपारणु मधुमेहं तु यस्य(श्च) मेहति मानवः ।
 अभ्यन्तरेण पञ्चाहात् सुपञ्चलं स गच्छति ॥
 अरतिशाविवा(पा)कश्च काश्यं दौर्बल्यमेव च ।
 यस्य संटृश्यते जन्तोर्न म जीवति ताटशः ॥

(मिथ्यारोगारत्यादिभिररिष्टज्ञानम् ।)

यस्तु दीनमनाथो वा बलेन परिहीयते ।
 मिथ्या(वा) रोगमाप्नोति यथा ऐतस्थैव सः ॥
 अनु(र)क्तो यदा जन्मः पित्तेन परिमूर्छितः ।

समूढवाक्यो भवति यथा प्रेतस्तथैव सः ॥
 यस्त्वासनेऽथ शयने रतिं न लभते नरः ।
 स शौष्ठ्रं कुरुते कालं यस्त्र माशूणि खादति ॥
 अरुद्ध वानरं यस्त्र मङ्गलं नावद्युते ।
 तमाहः परलोकाय सिद्धौ तु कुशला नराः ॥
 परिसंवत्सरादस्य ज्वरो नापैति देहिनः ।
 उष्णो वा यदि वा श्रीतो यथा प्रेतस्तथैव सः ॥
 यस्य जातप्रभेहस्य पिटका पाण्डुग भवेत् ।
 सोपद्रवा शतपदा यथा प्रेतस्तथैव सः ॥
 यस्योर्ध्वं तपते वायुः श्रोत्रं वाधः प्रवर्तते ।
 सर्वाणि च प्रभिद्यन्ते यथा प्रेतस्तथैव सः ॥
 इत्येतत्त्वं युर्युक्तं भिषग् दृष्टैव मानवम् ।
 नोपक्रमेत्तथा वी(धी)र(ः) रक्तवात्मयशः म्फुटम् ॥
 इत्याह भगवानात्रेयः ।
 इति भेष्ठे इन्द्रिये नवमोऽध्यायः ॥

अथातः क्षायाध्यायं व्याख्यास्याम इति

ह स्माह भगवानात्रेयः ।

(क्षययाऽरिष्टज्ञानम् ।)

अतु(ए)क्षायाऽथवा जन्तोर्ढक्षायाऽथवा पुनः ।
 विच्छिन्ना यस्य वा क्षाया न च जीवति ताष्टशः ॥

(असाध्यरक्तपित्तलक्षणम् ।)

यो विद्युतमिवाकाशे व्यभ्रे पश्यति मानवः ।
 धूमायते शिरक्षाया यस्य नाशीति तं विदुः ॥
 लाक्षारक्तं यथा वस्त्रमेवं पश्यति यो महीम् ।
 अथवा रक्तमाकाशं रक्तपित्तेन हन्ते ॥

(असाध्यकासादिलक्षणम् ।)

यो हृष्टरोमा पुरुषः कासेन श्लेषणा चितम्(ः) ।
 कन्दस शूलानुगतो यस्य नास्तीति तं विदुः ॥
 यस्य शंखात् च्युतं मांसं श्यावे नेत्रे तथैव च ।
 चूर्णकस्य मुखे जातः परेतं तस्य जोवितम् ॥
 यस्य हस्तात् च्युतं मांसं जस्तोष्टश्येत कुष्ठिनः ।
 अ(त)था वि(नि)प्र(द्रा) नि(धि)युक्तस्य न स जीवति मानवः ॥
 अविपक्तं विपक्तं वा भुक्तं भुक्तं यदा भवेत् ।
 कासश्वासज्जरैः स्थृष्टो नास्ति तस्य चिकित्सितम् ॥
 हृदयं पूर्वमायाति यस्य स्नातस्य देहिनः ।
 अर्धमासात् परं तस्य जीवितं नातिवर्तते ॥
 जर्ज्ज्वासाहृतो यसु रक्तं प्रच्छर्दयेन्नरः ।
 शूलं वा भिन्नकोष्ठस्य न स जीवति मानवः ॥
 अन्तर्दाहाधिकादस्य शीतश(त)शापि बाह्यतः ।
 आकाशं पारिपूर्णं वा वेत्ति यो न स जीवति ॥

(मुमूषुशरीरावयवलक्षणम् ।)

यस्य पक्कावुभौ ओष्ठौ नोलौ जमू(म्बु)फलोपमौ ।
 उच्छ्रुनं यस्य च शिरः परेतं तस्य जीवितम् ॥
 यस्योच्छ्रुनं भवेन्नाध्यं उभावावं(सौ) कृशी तथा ।
 विरक्तः पुनराधाति यथा प्रीतस्तथैव सः ॥
 एतदिन्द्रियविज्ञानं यस्याग्नुपश्यति ।
 स जीवितिं च मृत्युं च नृणां विद्यात् भिषड् नरः ॥
 इत्याह भगवानात्रेयः ।
 इति भेले इन्द्रिये दशमोऽध्यायः ।

अथातः पुष्पौयं व्याख्यास्याम इति

ह स्माह भगवानात्रेयः ।

(पुष्पितलक्षणम् ।)

शिरस्यङ्गे रक्तवर्णं योऽनिलं वाऽपि पश्यति ।

घटिकामेकवर्णं वा स पुष्पित इहोच्यते ॥

अष्टापदं वा सुकृतं जगतीं य. प्रपश्यति ।

स दृष्टिपरिहीनत्वात् पुष्पितः प्रोच्यते नरः ॥

सुपश्च संवृते गेहे पश्यत्याकाशमेव यः ।

रोमन्थायति इन्तैश्च स पुष्पित इहोच्यते ॥

दीव्यमानमिवाकाशं पृथिवीं च वनानि च ।

यो वेत्ति रोमसंस्फृष्टः पुष्पित स इहोच्यते ॥

अनुलिप्तो यथा देही वाति चेत् कुण्ठं यथा ।

सेवन्ते मन्त्रिकास्त्रैव पुष्पितस्म इहोच्यते ॥

(मरणसूचन स्वप्रविशेषाः ।)

अविज्ञाता नरं नारो स्वप्र एव(का) नि(वि)वासिनो ।

दक्षिणां दिशमहीति यं ब्रूयान् स जीवति ॥

प्रकीर्णकेशो विकरः स्वप्ने यो दक्षिणां दिशम् ।

प्रतिपद्यति तत्रैव न स जीवति ताट्टशः ॥

कुशैरिव निरटाङ्गमात्मानं स्वप्र ईक्षते ।

स्वं(खं) वा सधूमं यो वेत्ति न स जीवति ताट्टशः ॥

यः स्वप्ने वृक्षमारुद्ध्य न रोगी लायते गृहे ।

प्रकीर्णकेशो विकचः सोऽग्निमारुद्ध्य रोदिति ॥

प्रासादमेकस्थूणं तु स्वप्ने यश्चाधिरोहति ।

नरो वृत्यति पङ्के वा सकु(पु)मान् च…(जीवति) ॥

स्वप्ने प्रासादमारुद्ध्य महान्तं काञ्चनं तथा ।

यो वृक्षर्गीतवा (दित्रो)न स जीवति मानवः ॥

गजेनोद्गेण वा गच्छन् यः पश्येद्दक्षिणां दिशम् ।
 जीवेत् रोगी समाहं नौरोगश्चरदां शतम् ॥
 या... (या) य(यो)दुर्दिने वापि स्वप्ने वा दक्षिणां दिशम् ।
 प्रतिबध्येत तत्रैव न स जीवति ताटशः ।
 भासे(सै) वर्द्धिवराहैश्च खभिर्महिषवाजिभिः ॥
 समं यो तद्विवा(शं)यो(या)र्न(ति)स्वप्ने यागफलं भवेत् ।
 यदा च गण्डं खड्डं च स्वप्ने चाश्रम्य पश्यति ॥
 प्रकोर्णकशमपि च न स जीवति ताटशः ।
 यः स्वप्ने पुरुषः कालं पीतं ना(वा)वस्त्रमृच्छति ॥
 गायन्नचेष्टयन् वाऽपि न स जीवति ताटशः ।
 यः स्वप्ने पि(बो)तकामे(१)पि पीतां पिबति वारुणीम् ॥
 चित्रकण्ठगुणो वाऽपि न स जीवति ताटशः ।
 आकुलाऽद्यां(पां) नदीं स्वप्ने योऽवगाहेत मानवः ॥
 जीवेत् सरोगस्मसाहं विरोगः शरदां शतम् ।
 स्वप्ने स्नातानुनिषस्य भंशेद्यस्य तु वर्णकः ॥
 गात्रस्य पुरुषस्मेह नृशस्त्रे ग विनश्यति ।
 एतदिन्द्रियविज्ञानं यस्मस्यगनुपश्यति ॥
 जीवति(नं) चैव मृत्युं च नृणां विद्याद्विचक्षणः ।
 इत्याह भगवानात्रेयः ।
 इति भेले इन्द्रिये एकादशोऽध्यायः ।

अथातोऽवाक्शीर्षीयं व्याख्यास्याम इति

ह स्माह भगवानात्रेयः ।

(जीवात्ययपूर्वकालिकचिङ्गानि ।)

अवाक्चि(शि)ता(रा) वा जिङ्गा च यस्य क्वायाऽस्तिका भवेत् ।
 नेत्रे च विषमि स्नातां परेतं तस्य जीवितम् ॥

यदि दी(ली)नानि पक्ष्माणि न निर्मीलन्ति देहि(न): ।
 दह्यते नयने वाऽपि परेतं तस्य जीवितम् ॥
 नमन्तौ(न्यौ)॑ यस्य दृश्यते भ्रुवो(बौ) मूर्धनि वा स्थितः तं ।
 जीवित्तु म त्य(त)हं रोगी पष्मासान् व्याधिवर्जितः ॥
 लुभ्यग्रमानेषु कशेषु वेदयन्तो(न)ति वेदनाम् ।
 विवृत्तसुखदुःखः स्यात् परेतं तस्य जीवितम् ॥
 यस्यातुरस्य पिटका न्य(व्य)ङ्गो वा दृश्यते मुखे ।
 अटष्टपूर्वं प्रथमं परेतं तस्य जीवितम् ॥
 शुष्ठते नामिकावंशः पृथुत्वं यस्य गच्छति ।
 अंसेऽनिले कामवतः परेतं तस्य जीवितम् ॥
 अत्युषणं वाऽतिशैतं वा स्त्रव्यं वा मृदु वाप्यथ ।
 मन्यते पाणिपादं च परेतं तस्य जीवितम् ॥
 योऽवतीर्य नदौं पूर्णां तोये पश्यति जालकम् ।
 गात्रं लिप्तमयाद्विश्व यस्य नास्तीति तं विदुः ॥
 विवर्तयति यश्शीर्षमत्यर्थं च न मो(?) नरः ।
 न स्त्रियते ललाटं च नास्ति तस्य चिकित्सितम् ॥
 ज्वर्यर्तं कामते वाऽपि तथोऽङ्गुस्तिति वै डुढम् ।
 आक्रम्यते ताम्यर्तं च यथा प्रेतस्तथैव मः ॥
 यस्योदरं समाधा(ध)तं तदर्म च विभाव्यर्तं ।
 भिन्नं पुरीषं लृष्णा च यथा प्रेतस्तथैव मः ॥
 अनाहतं गृहे यस्य कास्यं(र्य) दध(ह)ति देहिनः ।
 चन्द्रस्तीक्ष्णो मृदुशाकों यमा स्यात्तं विवर्जयेत् ॥
 अप्रधातुः प्रधातुर्वा स्वस्यो वाऽय(थ)दिवाकरः ।
 यश्वन्दनमिवावा(भा)ति न म जीवति ताष्टणः ॥
 यूथिकोत्पन्नगण्डश्व वाति यश्वापि वर्षवत्(?) ।
 अभक्तस्तस्मि मे वाल्यैर्योवाति न सजीवति(?) ॥
 हिषङ्गः कुरुते मख्यं यः प्रियैर्याति विप्रियम् ।
 अकस्माल्कृप्यर्तं यस्तु परेतं तस्मा जीवितम् ॥

एभिरवंविधैर्लिङ्गैरन्यैश्चापि यथायथम् ।
 नोपक्रमेत मधावो भिषगन्वितमारुतम् ॥
 एतद्विषगरिष्टानां यो ज्ञानमनुबुध्यते ।
 यथोक्तं वेद वेदायुः स भिषक् शास्त्रकोविदः ॥

इत्याह भगवानात्रे यः ।

इति भेले इन्द्रिये इटशोऽध्यायः ॥

इति भेलसंहितायां इन्द्रियस्थानं समाप्तम् ।

अथ चिकित्सास्थानम् ॥

अथात् एकादशसर्पिष्ठकं व्याख्यास्याम् इति

ह स्माह भगवानात्रियः ।

(ज्वरोत्पत्तिः ।)

अकल्पन् यज्ञाङ्गं पुरा दक्षस्त्रिशूलिने ।

तस्मात् प्रणाशयामास् यज्ञं दक्षस्य शङ्करः ॥

तं च नाशयता यज्ञं देव्याः प्रियचिकोर्षया ।

क्रोधनोषणं विनिश्वस्य तान् लोकान् व्यापितो ज्वरः ॥

(ज्वरगुणाः ।)

स एष सन्तापयतिकृजगत्स्थावरजङ्गमम् ।

निधने चापि भूतानां नान्यो हतुर्विना ज्वरात् ॥

यावन्तोऽन्ये समाख्याताः व्याधयस्तु शरीरिणाम् ।

संवत्सरेण ते घ्रन्ति मद्यः प्राणहरो ज्वरः ॥

रोगानि(नी) कस्य मर्वस्य ज्वरे राजा प्रकीर्तिः ।

ज्वरयत्येष भूतानि तस्मात् ज्वर इति स्मृतः ॥

शारीरमानसानां च रोगाणां प्रद(श्र)रो(मो) ज्वरः ।

(ज्वरविभागः ।)

तस्मात् प्रथमतस्तस्य प्रवच्छामि चिकित्सितम् ॥

उक्तरूपसमुत्थाना ज्वर(१)शाष्टौ प्रकीर्तिः ।

श्रीतश्चोषाश्च नियत समा(न्त)सा(तोऽन्नी(नि)यतो ज्वरः(१) ॥

(१) वातपित्ताक्तकं श्रीतसुषणं वातकफात्मक इति चरकसंहिता ।

(समासेन ज्वरचिकित्सा ।)

शीतस्थोष्णां क्रियां कुर्याद्वात्शेषण् (...कफा)लक्... (नः) ।
 उष्णस्थैकान्तपित्तस्य शीतां कुर्यात् क्रियां भिषक् ॥
 वायुरामाशयात् पूर्वमूष्माणं समुदैरयत् (न्) ।
 त्वगतो रोम(ष) मापनः संहर्षयति मानवम् ॥
 स तु पित्तानुबन्धेन तंजसा परिपाचितः ।
 प्राप्नोति विलयं श्वेषा सम्बन्धेनेव तोयदः ॥
 शान्त(न्ते)शीते पुनर्दौहं पित्तात् प्राप्नोति मानवः ।
 उत्पित्तमिभ्यनीभूतं पुनर्व(र्द)हति पावकः ॥
 गतविगोऽ निलः पश्चादूषा(ष)ण(गा) परिपाचितः ।
 स्वमेव पचते स्थानं अ(त)ुलोम्यं च गच्छति ॥
 एवं ज्वरमवाप्नोति एवमेव च मुच्यते ।
 एतद्विद्विमतां प्रोक्तं समासेन चिकित्सितम् ॥

(विस्तरेण ज्वरचिकित्सोपक्रमः ।)

दुर्लभा बुद्धिमन्तस्तु तस्मादच्यामि विस्तरम् ।
 एकादशप्रकारं हि ज्वलि(रि)तानां चिकित्सितम् ॥
 सर्पिंश्वैकादशं विद्यात् तस्मै विस्तरतः शृणु ।
 सिद्धास्मि(स्त)ता(था) कषायाश्च लेहः पाचनिकानि च ॥
 चूर्णप्रदेहास्मेकाश्च वटिका भीटकाः पयः ।
 सर्पिंश्वैकादशं प्रोक्तं सिद्धमाममथापि च ॥

(ज्वरितस्य पित्तचिकित्सावसरः ।

एषां प्रयोगं वच्यामि वीर्याणि च पृथक् पृथक् ।
 आमाशयं दूषयिला मृदुङ्कल्वा च पावकम् ॥
 रक्तं मांसं च सन्दूष देहिनां जायते ज्वरः ।
 श्वेषाणमनिलं चैव जिल्वा पिन्नं तु देहिनाम् ॥
 करोति यस्मादूषाणं तस्मात् ज्वलि(रि)त उच्यते ।
 वायुः पित्तेन संसृष्टः श्वेषा वा पित्तमूर्क्षितः ॥
 यस्माणं कुरुते यस्मान्तदा पित्तमुपाचरेत् ।

(पित्तोपशमनार्थमुष्णोदकपानम् ।)

दृष्ट्वा शोषणसलिलं देयं दोषविपाचनम् ॥
 ज्वरम्ब्रं दीपनीयं च कफपित्तानिलापहम् ।
 स्रोतमां शोधनं चैव रुचिन्वे(भे)टकरं नृणाम् ॥
 दोषमार्न हि कायाद्री(ग्नी) श्वेषा वायुश्च शास्यतः ।
 तयोश्चाप्यानुलोभ्यत्वात्तत्पित्तमुपशास्यति ॥
 तस्मादुष्णोदकं पेयं शेषमाहुनवज्वरं ।

(श्रीतोदकपाने दोषाः)

श्रीतं हि सलिलं तेषां न देयं स्यात् कदाचन ॥
 श्रीतं हि सलिलं पीतं कोपयेत् कफमारुतौ ।
 कुर्याङ्गुयोऽग्निमृदुतां स्तैमित्यमरुचिं तथा ॥
 कामं(च)तिक्त(कै:)स्मिं त्रितीयतत्त्वम् ।

(श्रीतज्वरचिकित्सोपसंहारः ।)

तेषां सामीक्षतं पानं याचाप्यकान्तश्रीतत्त्वा ॥
 भोजनार्थं हि षड्ग्रात्रं पेया देया वुभुज्जितं ।
 कृत्यिपासोपहा पथ्या शक्त्वानिलादित्ता ॥
 श्रीष्णग्रहातकफो हन्यात् लघुत्वात् परमेव च ।
 हृष्टिधार्विभुक्तातु मास्वेदावपिमारयेत्(?) ॥
 तस्मात् ज्वरेषु सर्वेषु ज्वरमुक्ते च मानवे ।
 पायथ..... ।
 श्रीतज्वरहरं कृत्स्नमुक्तमेवं चिकित्सितम् ॥

(ज्वरितस्य भोज्याभोज्यविवेकः ।)

अथ ऊर्ध्वं प्रवच्यामि भोज्याभोज्यं सविस्तरम् ।
 शालयः षष्ठिकाश्वैव नीवारास्मप्रमोदकाः ॥
 यवाच्चविकृतिश्चापि भोजनेषु हिता सदा ।
 कपिच्छलास्महरिणा वार्ताका कालपुच्छकाः ॥

एग्ना वर्तिरकास्त्रैव जाङ्गला ज्वलि(रि)ते हिताः ।
 मुहाढकौमसूराणां सति(र्तो)नानां तथैव च ॥
 सिद्धास्थूपा प्रशस्त्वे यूषाश्च ज्वरनाशनाः ।
 उ(क्ष)णप्र(व्री)हीन् भयवकान् मक्षुकान् चित्रकानपि ॥
 माषान् तिलांशीषांवीर्यान् ज्वरितः परिवर्जयेत् ।
 ग्राम्याऽज्ञू(नू)पोदकं मांसं त(मौ)तो(र) भे(भं) गव्यमाहिषे(सं) ॥
 क्षागतोरणवाराहं दधि शुक्रं च वर्जयेत् ।
 पिष्ठान्नानि च मर्वणि शाकानि विविधानि च ॥
 विदाहान्युषांवीर्याणि ज्वरितः परिवर्जयेत् ।
 बहिणस्तित्तिरक्रौञ्चान् कपोतान्न(व) च(न) कुकुटान् ॥
 पञ्चतांन्वस्किरानुषाणान् ज्वरितः परिवर्जयेत् ।

(ज्वरितस्य वमनादिकालः ।)

र(व)मने च वि(रि) कं च स्वेहने लङ्घने तथा ॥
 प्रोक्ता मे ज्वरिणः कालाः(ः) सूचस्थाने न(स) विस्तुराः ।

(ज्वरितस्योत्तात्त्वार्थं कथादिकथनावश्यकता ।)

अमात्याश्वालयश्वापि सुहृदश्वानुशासिनः ॥
 कृन्दोज्ञा भतिसंपद्माः(शास्त्र)ज्ञानेषु कोविदाः ।
 ते वदेयुः कथाश्विता धर्मकामार्थसंहिताः ॥
 आतुरस्य विनोदार्थं तन्द्राशीकविनाशनाः ।
 दारुणाश्च मनोज्ञाश्च नरप्रीतिविवर्धनाः ॥
 पित्तव्याधिपरीतानां कथाश्च परिवर्जयेत् ।
 उत्साहमेव जनयेदातुरस्य चिकित्सकः ॥
 उदग्रस्य हि भैषज्यममृतत्वाय कल्पते ।
 चन्द्राननाः पौनकुचाः सुरभाः शुक्रवाससः ॥
 रुजाक्लमविनाशार्थं उपासीनाश्च योषितः ।

(ज्वरितवर्जनीयानि ।)

अत्याश्वनमतिस्थानमतिचंक्रमणानि च ॥

ज्वरितो वर्जयेन्नित्यं प्राणावक्त्तंश्च सर्वशः ।
क्रोधं स्त्रियं चंक्रमणं दिवा स्वप्नादि भौषणम् ॥

(ज्वरपुनर्भवनिमित्तम् ।)

गुरुण्खध्विरुद्धानि व्यायामो वेगदारुणम् ।
प्रदुष्टो मारुतः पानं निशि जागरणं च यत् ॥
कारणान्युपशान्तस्य ज्वरस्य प्रभवे पुनः ।
नखै(चै)नं ना(स्ता)पयेज्जन्तुः महमा ज्वरकर्शितम् ॥
सन्दूषितां तस्य तनुं पुनरावर्तते ज्वरः ।
महेश्वरः(र)क्रोधभवो ज्वरः प्रोक्तो महर्षिभिः ॥

(ज्वरशान्त्यर्थं पूजाहोमादिः ।)

तस्माज्ज्वरविमोक्षार्थं पूजयेद्दृष्ट्यभध्वजम् ।
स्नानादिशान्तयो होमा ब्रतानि नियमो यमः ॥
र(श)स्यन्ते चेष(ष)यः काम्या वेदोक्ता ज्वरनाशनाः ।
रोगाधिपतिरुग्यो(गौ)जाव्याधीनां प्रसवो ज्वरः ॥
सर्वभूतान्तको घोरो हताशाका ज्वरः स्मृतः ।
प्रसङ्गया(त्) दुश्चिकित्यःस्यात् भिषगिभः पापसंभवः ॥
तस्माद्द्वे(द्वे)हो(दो)त्यैर्मन्त्रैर्होमैश्च विनिवर्तयेत् ।
दू(भू)तविद्यासमुत्पद्वं चण्डकर्म ज्वरापहम् ॥
तत्कार्यं भूतवैद्येन तथा नाविशत(ति)ज्वरः ।
रुद्रभक्तेन शुचिना वैद्येनाथ तपस्त्रिना ॥
प्रयत्नेन प्रयोक्तव्यं चि(श्री)तज्वरचिकित्सितम् ।
इत्याह भगवानात्रेयः ।

इति भेले चिकित्सिते प्रथमोऽध्यायः ॥

अथातो विषमज्वरचिकित्सितं व्याख्यास्याम इति
ह स्माह भगवानादेयः ।

(विषमज्वरनिमित्तचिकित्सा ।)

केचिद्दातामका(कं) प्राहुः भिषजो विषमज्वरम् ।
सन्निपातोङ्गवं केचिदपरे पित्तसंभवम् ॥
श्वेषजं त्वपरे प्राहुः अपरे भूतसंभवम् ।
जन्मनचत्रपौडाभिरपरे दैवचिन्तकाः ॥
ई(ट)शोऽत्र विकाराणां मतयोऽथ पृथिग्विधाः ।

(विषमज्वरस्य सन्निपातोङ्गवत्वम् ।)

सन्निपातोङ्गवं ह्रीतदहं वच्यामि हेतुभिः ॥
पक्षाशयस्थः पवनो ह्यस्थिमज्जगतं(तः) तथा ।
कुपितः कौपयत्याशु श्रेष्ठाण् पित्तमेव च ॥
स गच्छीरसमुत्पन्नस्थानतन्त्रचयो महान् ।
अन्येदुष्कौ(ष्कं) का(स)त्तरि(त)ता(कं) कुर्याद्वापि
चतुर्विर्ग्निध(क)म् ॥

(विषमज्वरेण धातुदोषक्रमः ।)

मज्जानमस्थि मेदस्य दूषयेत् प्रथमेऽहनि ।
हितीयेऽहनि संप्राप्ते दूषयेन्नांसग्नीणितम् ॥
ततस्तृतीये दिवसे दूषयेत् कफसारुतौ ।
अभिगम्य तप(तः)शि(पि)त्तं दूषयेत् चतुर्थके(कः) ॥
ज्वरोऽयं प्राणिनां देहे रौद्रो माहेश्वरस्तथा ।
प्रयत्नेत प्रशान्तौ तु तस्मादस्य विचक्षणः ॥

(विषमज्वरे शोषोपचारः ।)

गच्छीरस्थान संभूतो धौतसङ्घर दूषितः ।
तस्माच्चतुर्थको नाम म(यं)शि(चि)किक्षेत मोहतः ॥

शोषयत्वेष भूतानि दारुणो विषमज्वरः ।
तस्माच्छोषोपचारेण कुर्यात्तथ चिकित्सितम् ॥

(स्त्रेहनार्द चिकित्सा ।)

त्रिफलाधौतसिङ्गेन दृतेन मतिमान् भिषक् ।
स्त्रेहयेत्तं यथान्यायं युक्त्या विष्वष्ट्रृष्टेन वा ॥
स्वं संयेत्तमधोभागं यथा व्याधिवलाबलम् ।
दोषेष्वामाशयस्थेषु कारयेहमनं भिषक् ॥
आस्थापनं च कुर्वीत तथाचाप्य(नु वासनम्) ।

(महापञ्चगव्यदृतम् ।)

(१) एतमहापञ्चगव्यं विख्यातं सर्पिरुत्तमम् ॥
चतुर्थकं मोक्षयति मन्त्रसिङ्गियुतो यदा(था) ।
श्वयथुं पाराङुरोगं च प्लौहानं सभगन्धरम् ।
उदराणि तथा गुल्मान् कामिलां चापकर्षति ॥

(पञ्चगव्यदृतम् ।)

शक्तद्रसं पयोमूलं दधि सर्पिश्च पाचयेत् ।
तत्पञ्चगव्यं शमयेत् श्वयथुं पाराङुताज्वरम् ॥

(छृष्टदृतम् ।)

समूलपत्रशाखस्य शतं क्षत्वा छृष्टस्य ते ।
जलद्रोणि विदध्यव्यं अष्टभागावशेषितम् ॥

(१) दे पञ्चमूल्यौ त्रिफला रजन्त्री कुटजलचम् ।
सप्तपर्णमपामार्गं नीलिनीं कटुरीहिनीम् ॥
शम्याकं फलग्मूलं च पौष्करं मदरात्रभम् ।
डिपलानि जलद्रोणे पङ्का पादावशेषिते ॥
भांगीं पाठां चिकटुकं चिवतां निचुलानि च ।
श्रेयसीमाठकीमूर्दां दन्तीं भनिष्वचिवकौ ॥
दे शारिवे रोहिषं च भतीकामदयन्तिकाम् ।
चिपेत् पिण्डाचमावाणि तैः प्रस्तं मपिषः पर्चन् ॥
गोशकद्रसदध्यन्नं चौरसूतैय तत्समैः ॥

गर्भेण द्रष्टपुष्ट्याणामाठकं सर्पिषः पच(चेत्) ।
 तस्मिं पाययेद्युक्त्या मधुपादसमन्वितम् ॥
 कासं श्वासं पाण्डुरोगं दृतीयकचतुर्थकौ ।
 रक्तपित्तं क्षयं चैव विद्रुषसर्पिनियच्छति ॥

(पञ्चकोलघृतम् ।)

नागरं सैन्धवं चव्यं पिप्पलिक्तारचित्रकौ ।
 तेषां (तु) पलिकैर्भागैः दृतप्रस्थं विपाचयेत् ॥
 क्षीरप्रस्थेन संयोज्य शनैर्भृङ्गिना पचेत् ।
 एतेन गुल्मा शाम्यन्ति कुषानि जठराणि च ॥
 ज्वरे च विषमे पेयं प्लोहश्वयथु देहिनाम् ।
 शूले पाण्डुमये चैव यहणो दीपनेषु च ॥
 जर्ध्ववाताश्च ये केवित्सर्वेषामौषधं परम् ।

(द्रूगप्रणादि घृतम् ।)

त्रूपषणं चित्रकं हिंस्ता विलङ्गानि हरीतकीम् ॥
 विभीतकान्यामलकं चिरिविलत्वं तथा ।
 दैतानि समांशानि शूच्छान्यक्षसमानि च ॥
 तैः पाचयेद्दृतप्रस्थं सम्यक् क्षयानषद्रु(त्त)ण्डिये ।
 गृह्णये दीप्यते तेन वातगुल्मश्च शाम्यति ॥
 अर्शनां(सां) शमनं चैव गुडदशोफे च पूजितम् ।
 एतदेव हि वै श्रेष्ठमुदावर्ते दृतं भवेत् ॥

(महापद्म तैलम् ।)

दर्भवेतसमुलानि चन्दनं मधुकं बला ।
 फेनिला पद्मकोशीरे उभे च कमलोत्पले ॥
 किंशुकसैभि भागाःस्युः पुष्टक् पञ्चवतीनकाः (?) ।
 ब(ज)लद्रोणे विपत्तव्यं चतुर्भागावशेषितम् ॥
 जीवकर्षभकां मेदां लोभ्रलामज्जकं तथा ।
 कालियकं सप्रियसं दद्यात् केसरमेव च ॥

त्रिपुण्डरीकं लोध्रं च पद्मकं पद्मकेसरम् ।
 सुरभिं कुङ्गुमं चैव मञ्जिष्ठां मदयन्तिकाम् ॥
 माचौपतं च तुल्यानि हिगुणं कुङ्गुमं भवेत् ।
 चतुर्गुणां च मञ्जिष्ठां सौवोरं स्नेहसम्मितम् ॥
 तैलप्रस्थं पचेत्तेन कषायेनार्धपेषितम् ।
 एतदभ्यज्ञनं तैलं विषमज्वरनाशनम् ॥
 महापद्मसमाख्यातमेतत् सर्वज्वरापहम् ।
 वातपित्तोद्धवं क्षिप्रं ज्वरमेतन्नियच्छृति ॥

(महापैशाच दृतम् ।)

त्रायमाणां जयां वीरां नाकुलीं गन्धनाकुलीम् ।
 कायस्थां च पयस्थां च चौ(चो)रकं स फलंकषम् ॥
 क्लवारि(ति) क्लवजटिलां सूकरं(रीं) क(म)र्कटिं(ठीं) तथा ।
 आरलिं(टीं) पूतनां केशीं वचां कटुकरोहिणीम् ॥
 महापुरुषदन्तां च द्विशिकालीं कलु(टु)म्य(म्ब)रोम् ।
 सिङ्गमेतद् दृतं पेयं चातुर्थकविनाशनम् ॥
 महापैशाचिकं नाम सर्पिरेतज्ज्वरापहम् ।
 भूतग्रहानपस्मारा(नु)न्मादांश्वापकर्षति ॥

(त्रायमाणादि प्रदेहः ।)

एतैरेत्वौषधगणैः प्रदेहं कारयेद्द्विषक् ।
 धूपयेज्ज्वरितं चैव तदा संपद्यते सुखम् ॥

(स्नानहोमादिकम्) ।

बलयशान्तिकर्माणि होमस्वस्थयनानि च ।
 स्नानानि चोपवासश्च शमयन्ति चतुर्थकम् ॥
 स्नष्टारं चास्य रोगस्य भूताधिपतिमच्युतम् ।
 पूजयंश्वापि गच्छेच्च इमशाने द्वषभध्वजम् ॥

भूतविद्यासमुत्पन्नैर्बैर्वं भू(न्द)नैस्साधनैरपि ।
होमैर्बलिविधानैश्च नाशयेद्विषमज्वरम् ॥

इत्याह भगवानावेयः ।

इति भेले चिकित्सिते हितौर्योऽध्यायः ।

अथातो रक्तपित्तचिकित्सितं व्याघ्रायास्याम् इति

ह स्माह भगवानावेयः ।

(रक्तपित्तनिमित्तानि ।)

जर्जर्षशाधश्च मर्त्यानां रक्तपित्तं प्रवर्तते ।
अध(त)स्त्रहिविधा प्रोक्ता चिकित्सा रक्तपित्तिनः ॥
अत्यन्तलवणो(णा)हारात्सतातपसेवनात् ।
उपवासो(सात्) भ्रमात् त्रासादिरुद्वाद्यशनादिभिः ॥
तिलपिण्याकशाकानां तथा पिष्टकृ(शृ)तस्य च ।
पित्तलानां च सर्वेषां मर्त्यादीनां च सेवनात् ॥
जर्जर्षचाधश्चकं(रं) पित्तं रक्तपित्तं प्रवर्तते ।

(रक्तपित्तलक्षणम् ।)

प्राणकर्णान्तिमुखतः पायुतो मेद्रुतस्थथा ॥
निष्ठीवति सरक्तं च तिक्तमन्तमथापि वा ।
न च तत्वे(त्प)तिं भूमौ भक्षयन्ति पिपीलिकाः ॥
मन्त्रिका वापि तिक्तत्वात् शुष्कं पित्तं च लक्ष्यते ।
सन्दृश्यते दूयते च करणस्ता(लुः) च शुष्कति ॥
लोहगन्धिमुखं चास्य करणे(१) धूमायते तथा ।
एतान्येव त्वधोभागे लक्षणान्युपलक्ष्यते ॥

(साध्यासाध्यविवेकः ।)

जर्खभागं तु साध्यं स्यादधो वै याप्यमुच्यते ।
सर्वस्मीतः प्रवृत्तं तु रक्तपित्तं न सिध्यति ॥
रक्तपित्तमधो भावे(ग)कर्दनैस्त(स्म)सुपाचरेत् ।

(रक्तपित्तपूर्वरूपाणि ।)

स्वप्रेषु नित्यं पश्यन्ति शुष्कान् दग्धांश्च पादपान् ॥
लक्ष्मणा अथकेशांश्च समझे प्रेष्यभीजने (?) ।
रोमाणि मूर्धजाश्वास्य विवर्धन्ते विशेषतः ॥
अवकुण्ठनशीलश्च रहः कामोद्यकोपनः ।
जुगुप्सातु(लुर)मर्वी च स्त्रीकामो दुर्बलेन्द्रियः ॥
उचिता होयते क्षाया तालुशोषश्च जायते ।
नानास्त्रा(स्त्रा)वः प्रतिश्याया स्वरभेदश्चिरोकहः ॥
अरु च खे(स्त्री)द्यतोऽत्यर्थं हनिश्च बलवर्णयोः ।
शिरसः परिपूर्णत्वं च स्तपाद च दुष्यति ॥
अरुचिश्चाविपाकश्च मूर्छा श्वासो मृदुज्वरः ।
क्षतोरस्तश्च कासेन निष्ठीवति सशोणितम् ॥
एतानि पूर्वरूपाणि यक्ष्मणां कीर्तिनानि च ।
षट् चैकादश चोक्तानि शुष्टतस्तानि लक्षयेत् ॥

(चिकित्साविकित्सविवेकः ।)

उच्छितोपद्रवं मौनं पूर्वरूपैरभिद्वतम् ।
प्रक्षीणबलमांमं च न चिकित्सेदिशोषिय(ग)म् ॥
अल्पोपद्रवसंयुक्तं अचिरोपद्रवोषियतम् ।
द्रव्यवन्तं वयस्य च प्रत्याख्येयं न वै विदुः ।
अथास्यानुमतं पूर्वं प्रवच्यामि चिकित्सितम् ।
भिषग् युक्त्या यशस्वर्गमवाप्न्यात् ॥

(शोषिलक्षणं तच्चिकित्सा च ।)

शोषी निलजुगुप्तालुः सुखशीलश्च मानवः ।
लोलो द्वेष्टा निक्षेपानां वैद्य भेषज्यकुत्सकः ॥
तस्मात्तस्यानुकूलेन भिषजा श्व(स्व)जनेन च ।
असंभान्तेन युक्तेन प्रयोक्तय्य चिकित्सितम् ॥
शोषिणो यो(ब)ब(लि)नस्तस्य पञ्चकर्म विधोयर्त ।
तदेव क्षीणमांसस्य प्रयुक्तं विषमं भवेत् ॥

(शोषिणो भोज्यानि धान्यानि ।)

तस्य मंशुज्जकायस्य भोजनान्युपकल्पयेत् ।
कलमान् दीर्घशूक्रांश्च रक्तशालीन् सपष्टिकान् ॥
यवाद्विक्षतीश्चापि जाङ्गलांश्च मृगद्विजान् ।
भोजनेषु प्रशंसन्ति मुद्ग्रान् सूपार्धः(ङ्गः)मेव च ॥
संवत्सरस्थितं धान्यं भोजने शोषिणां हितम् ।
तद्वि वीर्यादहीनं स्याच्चांसं सद्योहतं च यत् ॥

(शोषिणो भक्ष्यानि मांसानि ।)

विशेषतश्च मांसानि क्रच्यादबलवासिनाम् ।
शोषी नित्यं निषेवेत मद्यानि विविधानि च ॥

(शोषस्वभावः ।)

शेषा देहे विवृद्धेऽपि वायुना सुसमीरितः ।
पित्तं रक्तं च सन्दूष्य स्नोतांसु(स्यृ)ध्वं रुणङ्ग्वि हि ॥
ते परस्परसंरुद्धा धातवः पवनेरिताः ।
कफप्रधाना रुध्यन्ति मर्दा रसवहास्तिराः ॥
त(य)दा ता रसवाहिन्यः शौता ह(ह)र(द)यवाधकाः ।
रसमात्तारजातानां न वहन्ति यथा पुरा ॥
तस्य भुक्तं न रक्ताय न मांसाय च कल्पते ।
न च मधो(दोऽस्ति(स्थि) सु(म)ज्जे(ज्ज)भ्यो न शुत्व-

तेषामवृद्धधातूनां बद्धानां रसनेष्वधः ।
भुज्जानानामपि सरोगाणि गात्राणि देहिनाम् ॥
हेतुना तेन शुष्टुन्ति शुष्टुतां शोषव(य)न्ति च ।

(शोषे क्रव्यादमांसस्य मद्यस्य च विशेषः ।)

एतत् शोषस्य शोषत्वमुक्तमाहुर्मनीषिणः ॥
सत्त्वे व्यतिप्रमाणित्वं व्यालकर्म यथापदौ (?) ।
मांसान्यपि तथा तेषां स्त्रीतोभिर्विर(च)च(र)त्य(न्त्य)पि ॥
क्रोधयन्ति प्रमाणित्वात् स्त्रीतांसि ग्रथितान्यपि ।
तस्मात् क्रव्यादमांसानि शोषीय(ः सोऽवशीलयेत् ॥
रहस्यमेतद्दैद्यानां उपदिष्टं चिकित्सकैः ।
मद्यं क्रव्यादमांसं च शोषिणाममृतोपमम् ॥

(वृकादि मांसस्येणादिमांसव्यपदेशेन दापनम् ।)

वृका शृगाला ऋक्षोऽस्त्र सिंहव्याघ्रस(रोस्ट)काः(पाः) ।
एणशब्दे न दातव्या नानाद्रव्याभिसंस्मृताः ॥
गृध्रान् सहंसानुलूकान् मण्डूकान् श्येनवायसान् ।
दद्याद्वर्हिणशब्दे न मद्यं च नियतं पिबेत् ॥
आखुमार्जारलोमांश्च हिजिह्वान् शत्र्यकानपि ।
नकुलानलचृडांश्च भक्षयेपि(द्वि) सुसंस्कृतान् ॥
अन्यमांसापदेशेन मांसान्येतानि दापयेत् ।
जुगुस्या वा वमति वा (वि)पाकेत्यवहितं भवेत् ॥
तस्माद्रहस्यसिङ्गानि मांसान्येतानि भक्षयेत् ।

(क्रव्यादादि घृतम् ।)

विलेशयक्रव्यभुजां भिषण्ड् मांसानि लाभतः ॥
तौयद्वोणिषु दशसु तुलामय विपाचयेत् ।
अष्टभागावशिष्टं तु रसं विस्तावयेऽङ्गिष्ठक् ॥
ैर्ग जीवनीयानां सर्पिद्रीणं विपाचयेत् ।
“वतस्पर्पिर्मासं तेनैव साधयेत् ॥

कासं श्वासं सहद्रोगं ज्वरं पार्श्वरजामपि ।
श्वयथुं स्वरभेदं च शोषिणामपकर्षति ॥

(पञ्चमूल्यादि रसायनम् ।)

पञ्चमूलि(लौ)म(था)ङ्गस्वां गोलीमीं मधुकं बलां ।
विपाचयेञ्जलद्रोणि चतुर्भागावशीषितम् ॥
तत्कषायं(य) जलं(ले) पूर्वा(र्व)ष्टप्रस्थं विपाचयेत् ।
चतुर्गुणेन पयसा जीवनौयैश्च वि(वै)षमैः ॥
विदार्यामिलकानां तु तथैवेन्नरसस्य च ।
दद्याद्वृतसमान् भागान् तत् पचेन्मृदुनाऽग्निना ॥
रसायनमिति ख्यातं तत् सर्पिश्च क्षयापहम् ।
हृद्रोगक्षतकासानां क्षयानां च निवारणम् ॥

(गुडसर्पिर्मीदकादिः ।)

अतस्मर्पिंगुडं कुर्यात् शर्करामधुसंयुतम् ।
गोधूमचूर्णेन सह मोदकान् वापि कारयेत् ॥
पूर्वीक्षेषु विकारेषु शोषिणाममृतोपमम् ।
क्षौरानुपानभक्षास्ति(सु) मोदका बलवर्धनाः ॥
मद्यानुपानाः सेव्यास्ते शोष(ः) श्वसाधिको यदि ।

(श्वसाधिकशोषे तिल मोदकः ।)

प्रस्थाधैं दौ(धौ)तलुचितं तिलानां कल्कयेषितम् ॥
तौयप्रस्थेन संयोज्य ष्टप्रस्थं विष्य(पा)चयेत् ।
अथ सिङ्गं च पूतं च पुनस्त्विष्येद्वृतम् ॥
सहक्रव्यादमांसेन क्षोरेणह च सर्वशः ।
विल्वमात्रेण पिण्डेन भा(पा)वनेव(न) सदाख्युना ॥
जाङ्गलेन च मांसेन सुक्त(शृ)तेन विधानवि(व)त् ।
अथ सिङ्गं च पूतं च पुनरग्नावधिश्वयेत् ॥
प्रस्थेन पयसा साधें सम्यगिन्नुरसाठके ।
विदारीं मुङ्गपर्णीं च माषपर्णीङ्गसिरकम् ॥

शृङ्गाटकमृणालानि पद्मबीजं सजीवकम् ।
 क्षीरशुक्रां समृष्टकां(भां) मोदां समधुकां तथा ॥
 पयस्यां क्षीरकाकोलीं कन्दं नीलोत्पलस्य च ।
 सह तालकदम्बेन कल्काँस्तानन्त्रसम्मितान् ॥
 तस्मिन्द्वालोद्य तत्सर्वं विपचेन्मृदुनाग्निना ।
 तस्मिन्द्वं स्वावयित्वा तु निर्वातं स्याद्यथामृतम् ॥
 ततः प्रा(प)णा(श्वा)र्ब(ह्व)नीभूतं खे(ख)जेनाभिप्रमन्त्ययेत् ।
 अथाव शर्कराचूर्णं पञ्चा(श्वा)त्पि(प)लकसमितम् ॥
 मथ्यमानं ततो दद्याइत्वा दत्ता च मन्त्ययेत् ।
 गन्धार्थं चात्र दीयं स्यात् चूर्णं त्वज्ञा(डना)न(ग)पुष्पयोः ॥
 एकोभूतं तथा रात्रिमेकोपरि वसेदय ।
 अक्षग्राणसंस्थानाः कार्याल्पु मोदकास्तदा ॥
 यवगोधूमचूर्णाम्यां तु गात्रीर्यवचूर्णताम् ।
 भक्षयेन्मोदकाम् काले क्षीरपानं पिबेत् पुनः ॥
 यक्षग्राणं शमयन्त्येते हृक्षामि(नि)द्वाशनिर्यथा ।
 अस्त्रग्वरं क्तं क्षीणं हृद्रोगं विषमज्वरम् ॥
 उक्षादं रक्तपित्तं च कासं चैतेन साध(द)येत् ।

(अश्वत्थ मूलादिमोदकः ।)

अश्वत्थस्याथ मूलानि शृङ्गानि सफलानि च ॥
 शतावरीं पृश्निपर्णीं छृहतीं कण्ठकारिका(म्) ।
 गोलोमीं श्रेयसीं कालां शारिवां स पुनर्नवाम् ॥
 क्षीरद्रेणेषु दशसु कुट्टितानि विपाचयेत् ।
 त्वच्चि(क्की)तं(रं) श्रीतलं पूतं खजि(जि)नाभि प्रमन्त्ययेत् ॥
 यक्षत्र सर्पिर्जायेत तदु.....विपाचयेत् (?) ।
 भैषज्यानि च पिष्टानि तत्रेमानि समाचरेत् ॥
 मधुकं मधुलि(ली)द्राक्षां भेदां वृषभजीरकौ ।
 तालमज्जास्मलामी(म)चं(ज्जं) तथा पुष्करजी(बी)जकम् ॥

जोवन्ति(न्तीं)त्रायमाणां च मधुकानि कशेरुकाम् ।
 नीलोत्पलं पुण्डरीकं वार्ताकानपि चोच्चटाम् ॥
 काश(श्व)र्यामलकेन्द्रूणां विदार्या स्वरसस्य वा ।
 तस्मिं दापयेत् पूर्तं कलशे राजते दृष्टे ॥
 तुलार्धं शर्करायाश्च दत्वा चैवाभिमन्ययेत् ।
 पलिकां च तुगात्रीर्याः प्रस्थं प्रस्थं च मात्रिकात् ॥
 अस(स्त्र)गुप्ताफलं(लस्य) स्याहुडस्य मरी(रि)चि(च)स्य च ।
 उच्चधिं(टे)हुरसाभ्यां च ही प्रस्थौ तत्र दापयेत् ॥
 खगेलानागपुष्पाणां चूर्णं तत्र प्रदापयेत् ।
 वळि(टि)कामोदकान् कृत्वा स्थापयेन्मृग्मयेन वै ।

(उक्तवटिकादिसेवनार्थं परिमाणगुणादयः ॥)

अश्वीयान्तत्प(प)लं काल्यं सायं भूयःव(प)लं नरः ॥
 शयनं मृदु सेवेत ब्रह्मचारी समाहितः ।
 कर्मणाऽनेन नियतं यज्ञमाणमपकर्षति ॥
 संष्वेष्यति पुर्णं(ए') च पुरुषं दुर्विं(ब)ते(ले)न्द्रियम् ।
 वाजीकरणमप्येतं(तत्) नराणां ज्येष्ठरेतमाम् ॥
 स्त्रीभिर्हता भारहता जीर्णश्वातीतयौवनाः ।
 ज्येष्ठमांसा ज्येष्ठवला ये चादन्त्रिणश्चेष्टिः ॥
 पित्तरोगे रक्तपित्ते शोषे दोषज्वरे तथा ।
 हतेन्द्रिया नष्टशुल्का रक्तकण्ठाश्च ये स्मृताः ॥
 अशक्ता(१) मन्दकाये(याः) च नाति(पु)ष्टेन्द्रिये(या) नराः ।
 पुनर्नवा(वां)स्तान् कुरुते योगो(१)यममृतौपमः ॥
 अपस्मारानयोन्मादान् हृद्रोगानपि तन्द्रिकाम् ।
 तेजोवाऽपहृतं तेषां भूतधर्मेण केनचित् ॥
 ज्येष्ठानुपानान्तत्वन्ति सद्यःशोषं हि मोच(द) काः ।
 न्या(व्या)कुलाद्यत धातूनां शोषिणां मन्ददेहिनाम् ॥
 अपि योगशतेनापि दुःखमेव चिकित्सितम् ।
 तस्माद्वायनविधिं वर्धमाने ज्येष्ठे भिषक् ॥

संवत्सरं स(श)रमृ(द)तुमयनं वा समाचरेत् ।

(१) पिपलीवर्धमानं
..... प्रशस्तं वस्तिकम्बणि ॥

(सुकुमारतैलम् तहुणाश्व ।)

वातव्याधिषु सर्वेषु द्रवत्त्वीणे शिरोग्रहे ।
पार्श्वशूले प्रमिहे च गुल्मेना(सा)शोभगन्धरे ॥

च्युतभग्नाङ्ग्हीनानां कासे श्वासे च हङ्गुहे ।
ज्वरातिसारेष्वरुचौ कर्णभेदे स्वरक्षये ॥

(२) सुकुमारमिदं तैलं बालवृद्धसुखावहम् ।

एतद्विष्वायं बल्यं च मां(र)स(क्त)मांसविवर्धनम् ॥
स्वरक्षणकरं चैव शोषिणाममृतोपमम् ।

निष्प्रकं(क्त) चास्य तैलस्य सम्यक् सिङ्गस्यं यो(यत) भवेत् ॥

(१) क्रमहडा दशाहानि दशपैष्पलिकं दिनम् ।

वर्षयेत् पयसा सार्वं तथेवापनयेत् पुनः ॥

जौर्णे जौर्णे च भुजीत षष्ठिकं चौरसपिंषा ।

पिपलीनां सहस्रस्य प्रयोगोऽयं रसायनम् ॥

पिष्ठाक्षा बलिभिः सेयाः ग्रहाः सञ्चरलैऽर्देः ।

श्रीतीक्रता ङ्ग्सवलैर्योज्या दीषामयान् प्रति ॥

दशपैष्पलिकः श्रेष्ठः सध्यमः षट् प्रकौर्तितः ।

प्रयोगो यस्तिपर्यन्तः स कनीयान् स चावलः ॥

त्र्यंहणं स्थैर्यमायुष्टं ग्नीहोदरविनाशनम् ।

वयसः स्थापनं मेष्ये पिपलीनां रसायनम् ॥

इति चरक संहिता-चिकि-१२शास्त्रात्रै पिपलीवर्धमानरसायनप्रयोग उक्तः ।

(२) मधूकस्य शतं द्राक्षा खर्जूराणि परूषकम् ।

मधूकौदिनपक्वौ च प्रस्त्रं सुज्ञातकस्य च ॥

काशमर्याद्धकमिल्येतच्चतुद्रीणे पचेदपाम् ।

शेषऽऽभागे पूते च तमिंसेलादकं पचेत् ॥

कथामलक काशमर्याद्धविदारीच्चरसैः ममैः ।

चतुद्रीणेन पयसा कल्कं दत्वा पलोन्मितम् ॥

कदम्बामलकाचोट पद्मपौजकशेषकम् ।

शङ्गाटकं शङ्गवीरं लवणं पिपलीं सितां ॥

उदश्विदिव दध्यर्थं सोऽपि क्लत्यकरो भवेत् ।
एकादश च षट् चैव शोषिजं (गां) य उपद्रवाः ॥
सुकुमारं प्रशमयेत् मेघोऽग्नीनिव वृष्टिमान् ।

(शतपाकसुकुमारतैलं तद्गुणाश्च ।)

लुश्चितानां तिलानां तु तैलप्रस्थं विपाचयेत् ॥
पलं तु मधुकस्यात् गर्भं चौरं चतुर्गुणम् ।
मृदुवा(पा)कि(क)ञ्च तक्षिङ्गं भूय एव विपाचयेत् ॥
चतुर्गुणेन पयसा मधुकस्य फ(प)लेन च ।
एतेन विधिना चैव मधुकस्य शतेत्तं पचेत् ॥
शतक्लाव(त्वः) विपक्तं(क') (तु) शतपाकमिति स्मृतम् ।
पानाभ्यञ्जननस्येषु वस्त्रौ व्यञ्जनसाधने ॥
भोजने चामृतप्रख्यं नराणां राजयक्ष्मिणाम् ।
हृद्रोगं तालुशोषं च पार्श्वशूलं प्रतान(नि)क(का)म् ॥
तृष्णामुन्नादवीसर्पं कासं खासमस्तुग्धरम् ।
रक्तपित्तं प्रवृद्धं च सर्वतो भागमूर्च्छितम् ॥
कामिलां पांडुरोगं च पानादेतन्नियक्षुति ।
मुखवा(पा)काक्षिवा(पा)कौ च वाधिर्यं कर्णवेदनाम् ॥
नक्ताभ्यं तिमित(रं) काचं लिङ्गनाशं राचयम्(?) ।
विडालिकां पूतिनस्य शिरोरोगं शिरोग्रहम् ॥
नस्यः(स्यं) क्रतः(तं) प्रण(ण)दति खातित्यं पलितानि च ।
अधोभागे रक्तपित्ते रक्तार्श(;)सु भगव्यरे ॥

जीवनौयैश संसिङ्गं चौद्रप्रथंन संसृजेत् ।
नस्याभ्यं जनपानेषु वस्त्रौ चापि निशोजयेत् ॥
वातव्याधिष सर्वेषु मन्यासांसंभे हनुयहे ।
सर्वाङ्गैकाङ्गवाने च चतुर्चौरो चतुर्चरे ॥
सुकुमारकमित्येत् वातास्त्रामयनाशनम् ।
स्थिरवर्णकरं च तदारोग्यवल्पुष्टिदम् ॥

इति चरक संहिता २६ अच्याये वर्तते । तत् सर्वमवानुसन्धयम् । यतोऽवापूर्णः सुकुमारतत्त्वं प्रयागौ दृश्यते इति सूच्यते ।

सर्वगात्रगते वाते रक्तपित्तसमुद्भवे ।
 अप्रजासु च नारीषु पुंसां नष्टे च रेतसि ॥
 जानुत्रिकविकुञ्जे षु प्रशस्तं वस्तिकर्मणि ।
 व(स)ङ्ग(हा)वरोधा स्त्रीनित्याः तिषां वृष्टतमं मतम् ॥

(सहस्रपाकसुकुमारतैलं तद्गुणाश्च ।)

प्रयोगेण प्रयुक्तं च रसायनमनुक्तमम् ।
 सहस्रपाकमित्येतत्कल्पे नैतेन साधयेत् ॥
 रसायनमिदं प्राहुः नृणां वर्षसहस्रकम् ।
 अश्वगन्धा ह्यपामार्गा नाकुली गौरसर्षपाः ॥
 तिला बिल्वं च कल्कं स्यात्तत् त्रयोन्मर्दनं परम् ।

शोषशान्त्यर्थं होमाद्यावश्यकता ।

मङ्गलाचारसंयुक्तो भवेत् स्वस्त्ययनो नरः ॥
 ज्ञानानि शान्तिहेमांश्च शोषी नित्यं समाचरेत् ।
 इष्टयो वेदविहिता नाशना राजयज्ञवणः ॥
 तांश्च नित्यं निषेवत् पूजयेदृषभध्वजम् ।
 उपद्रवाश्च ये शोषे षट् चैकादश चोदिताः ॥
 तेषां चिकित्सितं कुर्यात् यथास्वे स्वे चिकित्सिते ।
 इत्येवं प्रयत्नेनोक्तं राजयज्ञम् चिकित्सितम् ।
 यशःस्वर्गकारं पुण्यं शिष्याणामर्थं सिद्धये ॥

इत्याह भगवानात्रेयः ।

इति भेले चिकित्सिते चतुर्थोऽध्यायः ॥(१)

(१) माटकायामत्र इति चतुर्थोऽध्याय इति पुनः प्रकारणान्तरसमाप्तौ इति सप्तमोऽध्याय इति च लिखितं दृश्यते । दृतीयाध्यायस्य समाप्तिः कुव सादिति विचारणायां एतत् प्रतिभाति यत् शेषिल-चत्वारंभात् पूर्वं चिकित्याचिकित्यविवेक समाप्तनन्तरं सुद्रित भेल संहितातां १२६ तमश्चे दृतीयाध्यायसमाप्तिरिति । पंचमवृष्टाध्याययोः समाप्तिस्यानं तु तत्वैव घटे भाविनि निष्पत्यिष्टते । सर्वद-माटकायां अवैकं पवं वृट्टितमिति यथा लिखितमिति दृतीयाध्यायसमाप्तिनं पूर्वमवधारितेति ।

अथातो गुल्मचिकित्सितं व्याख्यास्याम इति
ह स्माह भगवानात्रेयः ।

गुल्मपदार्थः तत्स्वभावश्च ।

पञ्च गुल्माः समुहिष्टा निदानेषु सविस्तरम् ।
गुल्मत्वं तेषु वच्छामि चिकित्सां च पृथक् पृथक् ॥
मारुतः कुपितो देहे स्वोतांस्युद्ध्वा सर्वशः ।
अभ्यागत्वा दूषयति पूर्वं पित्तं कफं ततः ॥
दूषयत्यथ रक्तं च भेदोमांसविधावपि ।
स संघातः स्थिरोभूतो गुल्मत्वमुपपद्यते ॥
दुष्टानां हन्तुकामानां परप्राणभृतां यथा ।
हस्त्यश्वरथयानानां सङ्घातो गुल्म इष्टते ॥
एवं देहरसादीनां धातूनां विप्रकर्षणम् ।
संसर्गीं गुल्म इत्युक्तं सङ्घातो गुल्म उच्यते ॥
स्तम्भिनिस्तम्भिनीनां तु(?) वल्लीनां वीरुधामपि ।
सङ्घातो गहनं गुल्मस्तद्वल्मसु देहिनाम् ॥
अमूर्तत्वाद्वि वा तस्य संवृत्तिर्नोपजायते ।
सुधाय पित्तश्लेषाणी मारुतो गुल्मतां व्रजेत् ॥
मधूच्छिष्टमयं पिण्डं चिन्वन्ति भ्रमरा यथा ।
तथा रो(को)ष्टे(ष्टे)षु पवनो धातूस्ताच्चिचिनोत्पिः ॥

(तत्त-त्थानमेदेन गुल्मानां गुरुलघुभावः) ।

स्थानानि तस्य गुल्मस्य शंसन्ति गुरुलाघवम् ।
कुक्षिवस्तिगतो गुल्मो वातभूयिष्ट उच्यते ॥
स वातगुल्मरूपाणि कुर्यात् स्थानवशेन तु ।
तथैव पित्तस्थानस्यः पित्तरूपाणि दर्शयेत् ॥

एवं श्वेषणि रक्ते च सन्निपाते च सर्वशः ।
 सर्वेषां सन्निपाते तु खं खं रूपं निदर्शनम् ॥
 आगन्तु दूषयत्यत्र धातून् स्थानस्थ उत्त्वणम् ।
 चिकित्सितं तु स्थानत्वं (स्य) न(स)हि तत्र बलाधिकः ॥
 हृदि वस्तिगतः पाकं वातगुल्मं (:) तु गच्छति ।
 ह(ह)ब्राम्योरन्तरं गुल्मः पाकं गच्छति पैत्तिकः ॥
 हृदि च श्वेषगुल्मसु पाकं यात्यननुष्ठितः ।
 पच्यते सन्निपातात्तु गुल्म (:) शोणितजस्तथा ॥
 दोषद्वयेन संसृष्टाः सर्वे गुल्माः प्रमाणिनः ।
 तस्मै (स्मात्) तेषां भेदनीयाः क्रियासर्वा प्रयोजयेत् ॥
 अत्यर्थं स्त्रिह्यमानोऽपि गुल्मो दृष्टिमवाप्नुयान् ।

(वातगुल्मचिकित्सा) ।

अतसु वातगुल्मस्य प्रवच्यामि चिकित्सितम् ॥
 प्रभुर्हि सर्वभूतानां वायुः प्राणेश्वरो बली ।

(दशाङ्गष्टतम् ।)

ह्रीतकीं तिन्न(क)टुकं वचां कटुकरोहिणीम् ॥
 सौवर्चलं यवक्षारं विडङ्गं चित्रकं तथा ।
 अक्षप्रमाणैरेतैसु दृतप्रस्थं विपाचयेत् ॥
 तत्सद्यः स्नावयित्वा तु पाययेत्तु यथाबलम् ।
 वातगुल्मं क्रिमिं कासं श्वासं पि(झो)ह(त)नमिव च ॥
 दशाङ्गं नाशयत्वेतद्रोगान्वज्जिवासुरान् ।

(दाधिकष्टतम् ।)

हे वं(यं)चमूल्यौ सुषवीमश्वगन्धां पुनर्नवाम् ॥
 कालां किन्नरहां रास्त्रां भाङ्गीं गोक्षुरकां बलाम् ।
 क(श)टिं पुष्करमूलं च पलाशं गन्धसंज्ञकम् ॥
 एतेषां द्विगुणान् भागान् जलद्रोगे विपाचयेत् ।
 कोलानां सकुखुत्यानां माषाणां च यवैस्त्रह ॥

प्रस्थं प्रस्थं पृथकृत्वा तस्मिन्नेवं समाप(व)ये(पे)त् ।
 तेन पादावशिष्टेन दृतप्रस्थं विपाचयेत् ॥
 दध्यादिभिस्समं शुक्तं आरनालं तुषोदकम् ।
 दाडिमाम्लाक(त)करसं मातुलुङ्गरसं तथा ॥
 चतुर्गुणं चात्र दधि गर्भं चेषां समाप(व)ये(पे)त् ।
 कारवीं लूपशणं दत्तीं त्रिगोक्तुलवणानि च ॥
 हिंसां रासां वनां(मां) चैव यवानि(नौ) मम्लवेतसम् ।
 विडङ्गं दाडिमं हिङ्गु नीलिकां चिवृतामपि ॥
 द्राक्षिकां चाजमेदां च पाठां पाषाणभेदकम् ।
 जषणं ऋषभं भाङ्गीं खदंशां हपुषामपि ॥
 व्रपुसोर्वींदु बीजानि(ऽ) शतवीर्योपकुच्चिका ।
 अजाजीं चित्रकं पू(दू)र्वीं तुम्बुरुं गजपिप्पलौम् ॥
 धान्यकं सुरसं चैव दद्यादक्षेण सम्मातम् ।
 गर्भं(व्य)गा(नाऽऽ)जेन तत्सिङ्गं पाययेत्पर्पिरुत्तमम् ॥
 उक्तगुल्मादृते सर्वान् गुल्मानेतत् प्रणाशयेत् ।
 एकांगते पक्षमते गृध्रस्यां प्लिङ्गि चैव हि ॥
 हृद्रोगे यहर्णीदोषे वातगुल्मेच दारणे ।
 दाधिकं नाम विख्यातं सषपिरेतत् महागुणम् ॥
 उन्मादं यन्त्रिप(व)द्या(र्मा)नि चापस्मारं च नाशयेत् ।

(षट्पलदृतम् ।)

यावशो(शू)कं तथा चारं सैन्धवं हर्स्तपिप्पलौम् ॥
 पिप्पलौं शृङ्गिवेरं च मरीचं च समावपेत् ।
 एषां षस्यां षडेव स्युः पृथक्भागाः पलं पलम् ॥
 एषामर्धपलान्भागान् कषायमुपसाधयेत् ।
 पेष्यैरधर्षपलौनैस्तु दृतप्रस्थं विपाचयेत् ॥
 स्नेहतुल्यं कषायं तु क्षीरं तद्विगुणं भवेत् ।
 इत्येतत् षट्पलं नाम सर्पिर्गुल्मविनाशनम् ॥

स्त्रिहानमर्शांसि तथा अहणीदोषमेव च ।
 वस्त्रिकुण्डलवर्मानि पानादिवापकर्षति ॥
 एषामन्यतमैः स्त्रेहैः स्त्रेहितं वातगुल्मिना(न)म् ।
 विरेचनेन स्त्रिघ्नेन युक्त्या संशोधयेद्विषक् ॥

(सानुपानक्षीरविशेषः ।)

दृतं च सक्तुं च तथा चिक्रकं सैन्धवं प(व)चाम् ।
 पिप्पलीं च पचेत् क्षीरं(र.) प्रश(शा)स्तं(न्तं) चावतारयेत् ।
 ततो बिडालपदकं पिबेदुषणे न वारिणा ।
 दृतेन पयसा वापि मद्येनोषणे न वारिणा ॥
 वातगुल्मं नुदत्येषः गुल्मशूलानि यानि च ।
 सप्लीहानमुदावर्तस्त्वेषम् गुल्मं च नाशयेत् ॥

(क्षारदृतम् ।)

महीषधं देवदारु वाशा कटुकरोहिणी ।
 चित्रिचतः(कं) पिप्पलीमूलं पिप्पल्यो हस्तिपिप्पली ॥
 कुष्ठं च सर्पगम्भां च पञ्चैव लवणानि च ।
 हौ क्षारौ चित्रता दन्ती द्रवन्ती चोपकुच्चिका ॥
 एषामर्धपलान् भागान् लवणानां पलं पलम् ।
 चूर्णानि दध्नः प्रस्थार्थिं(धैं) समालोद्धा विपाचयेत् ॥
 वसातैलदृतानां च प्रस्थं प्रस्थं प्रदापयेत् ।
 प्रदीप्तं च यथा शान्तं अथैनमवतारयेत् ॥
 ततो बिडालपदकं पिबेदुषणे न वारिणा ।
 दृतेन पयसा वापि मद्येनाम्लेन वा पुनः ॥
 एष क्षारदृतो नाम वातगुल्मविनाशनम्(:) ।
 स्त्रिहानमर्शशूलानि वर्मीं(त्वीं)दावर्तकुण्डलम् ॥
 क्लिमीन् सग्रहणान्(यो) दोषान् विषान्वातापतानकौ ।
 सर्पमूषकदंड्रांश्च अथितान् गदयोजितान् ॥

वातस्त्र असमुखानां सन्निपातात्मनां तथा ।
 प्रसद्य नाशयेन्त्र लम्बं छिन्नाभ्वणीव मारुतः ॥
 वस्त्वा च लभते गर्भं गरानपि च नाशयेत् ।
 अपस्मारानयोम्मादा(१)

इति भेले चिकित्सिते पञ्चमोऽध्यायः ।

(कुष्ठनिमित्तलक्षणार्दीनि ॥)

.....पित्तं भृशं देहे प्रकृप्यति ॥
 तत्पदुष्टं दूषयति रक्तमांसमयोत्वणम् ।
 तत्र कुष्ठानि जायन्ते देहो(हे) बहुविधानि तु ॥
 तेषां रूपाणि वच्यामि चिकित्सां च यथाक्रमम् ।
 दोषाणां सन्त्वितानां तु लवज्ञांसावस्त्रचारिणाम् ॥
 प्रदूषणं सर्वेषां कुष्ठमित्यभिधीयते ।
 विरुद्धमाहारयतो(२) व्या(प्य)जीर्णद्यशनने च ॥
 छर्दिमूवपुरोषाणां वेदा(गा)वां(नां) च विधारणात् ।
 ग्राम्यानुपादकं मांसं शाकं हरित्तरानि च ॥
 मद्यमन्त्रमथात्यर्थं सेवित्वा यः पिवेत् पयः ।
 भुक्ता वाऽत्युष्णमाहारं मधु मांसं च सेवते ।
 मद्यं मधु च यः पौत्राऽत्युष्णमन्त्रं च सेवते ।
 विदध्यभुक्तो यश्चापि ग्राम्यधर्मं निषेवत ॥
 उष्णातपाभ्यां सहसा यश्चाप्यप्यु निमज्जति ।
 तस्यौष्णां सन्निरुद्धंतु प्रकोपयति मारुतम् ॥
 उदीरयति वायुस्तु दूषितो दोषसञ्चयात्(न्) ।
 दोषाश्चराः प्रपन्नास्तु रुधिरं दूषयन्त्यति ॥
 रक्तमांसनिरुद्धास्तु वातपित्तकफास्त्रयः ।
 जनयन्त्याशु कुष्ठानि नृणामष्टादशैव तु ॥

१। अत्र मात्रकायां किंचित् बुटितं भाति ।

निदानेष्वपि निर्दिष्टं निदानं हस्त(सास)कुष्ठिकम् ।
अष्टादशं तु कुष्ठानि तेषां वच्छामि लक्षणम् ॥

(वात-पित्त-श्वेष-कुष्ठलक्षणानि ।)

यकुष्ठमरुणाभासं श्यामारुचं सवेदनम् ।
पिपीलिकाचूर्णमिव कर्कशं चापि वातिकम् ॥
क्षिप्रमुत्तिष्ठते यस्तु दूष्टते परिदृश्यति ।
ताम्बः श्यावप्रकुपितं सज्वरं चापि पैत्तिकम् ॥
समुत्पन्नेषु वातेषु स्तिमितं बहुलं गुरु ।
पाण्डुस्त्रिघं च गुरु च यत् कुष्ठं श्वेषसंभवम् ॥

(सान्निपातिककुष्ठ लक्षणम् ।)

स्फुटितं (श्याव) बहुलं दाहरागरुजाऽन्वितम् ।
त्वयोमनखमांसैश्च दीर्घद्विसान्निपातिकम् ॥

(कुष्ठ पूर्वरूपाणि ।)

प्रादुर्भविष्यति(तः) चैव पूर्वरूपाणि(मे) शृणु ।
ता(या)नि संलच्य मेधावि(वी) चिकित्सितमुपाचरेत् ॥
जस्तापणं परीतापः स्वेदो का(री)च्यं विवर्णता ।
सुप्रत्वं रोमहर्षश्च गाहाणां गौरवं क्लमः ॥
रागः पिपासा दौर्बल्यं दवधु(यु): पिटकादयः ।

(काकणौदुर्म्बर-मण्डलश्यजिह्वाकुष्ठ लक्षणानि ।)

तद्रुकुष्ठानि जायन्ते तेषां वच्छामि लक्षणम् ॥
स्वेदनं काकणाभासं समुत्पन्नसवेदनम् ।
स्फुटितं नीलपर्यन्तं काकणं कुष्ठमुच्यते ॥
उदुर्म्बरनिर्भयन्तु मण्डलैर्बहुभिश्चितम् ।
निरास्त्रावैः स्वद्विर्वा विद्यादौदुर्म्बरं तु तत् ॥
मण्डलैर्बहुजीवामैरुत्सन्नैस्तविदाहिभिः ।
विद्या(त्) मण्डलं कुष्ठं तद्देना चौ(शो)षणान्वितम् ॥
कृशजिह्वापमं कुष्ठं कृशजिह्वा विभावयेत् ।

(पुण्डरीक-सिङ्ग-कपाल-चर्म-कुष्ठ लक्षणानि ।)

पुण्डरीकदलाभासं पुण्डरीकं तु तदिदुः ॥
अलाबुपुष्पसट्टशं स्त्रि(सि)ग्धं(झ) कुष्ठसुदाहृतम् ।
कपालकुष्ठं क्षणं तु मण्डलैः परुषं तदा ॥
चर्मकुष्ठं तु बहुलं हस्तिचर्मनिभं खरम् ।
सस्फोटकाननं(ना) तापा पामा करण्डूरकान्विता ॥
दृढं पुनः प्रस्त्रवति करण्डूरोधान्वितं च यत् ।

(करण्डरोध-कीटिक-विचर्चिकी दद्वकुष्ठ लक्षणानि ।)
वर्धते च समुत्पन्नं कि(की)टिवं(कं) तव्यकोर्तितम् ॥
श्यावा रक्ता समुत्पन्ना प्रक्लिना स्नाविणो तथा ।
मांसेनोपचिता युक्ता विज्ञेया सा विचर्चिका ॥
परिशुष्काणि रुक्षाणि करण्डूराणि घनानि च ।
मण्डलान्युक्तताग्राजि दद्वकाष्ठं हि तत् स्मृतम् ॥

(शतारुच्च-श्वित्र-विषज-पादिक-स्थूलारुः-कुष्ठलक्षणानि ।)

अरुद्धिश्वायमानं तु नीललोहितकैः खरेः ।
बहुभिश्च प्र(स्त्र)वद्धिश्च शतारुच्चं तु तदिदुः ॥
श्वलिशू(मू)त(ल)प्रतीकाशी(शं:) लोमभिशूललोहितम् ।
अन्योन्यैर्मण्डलैर्विद्धे श्वितं तदुपलक्षयेत् ॥
मौनमूषिककीटानां विषवेगेन दूषितम् ।
सकरण्डूदाहपिटकं विषजं श्यामसीव वा ॥
पादपाणितलाङ्गुष्ठपार्श्वं देहेषु जायते ।
स्फुटितं वेदनादाहयुक्तं वै पादिकं स्मृतम् ॥
उदुम्बरसवर्णं तु समुत्पन्नसवेदनम् ।
पिच्छद्रागविवर्णं च कुष्ठं स्थूलारुरुच्यते ॥

(एककुष्ठ लक्षणम् ।)

विसर्पैसंपरिक्रान्तं विकू(श्री)ण(ण्ण) सपरिस्त्रवम् ।
तदेककुष्ठमित्युक्तमेकं वि(वी)सर्पसंभवम् ॥

पि(ए)तान्यष्टादशोक्तानि कुष्ठानि ज्ञ(स्वं स्वलक्षणैः

(नवासाध्य कुष्ठानि ।)

न च(व) र्तषामसाध्यानि चिकित्यानि तथैव च ॥
 पुण्डरीकमथ श्वितं ऋश्यजिङ्गं सकार(क)ण्म् ।
 उदुम्बरशतारुष्कं चर्मकुष्ठं च यत् स्मृतम् ॥
 एककुष्ठं तु यत्प्रोक्तं कुष्ठं वै पादिकं च यत् ।
 एतानि नव कुष्ठानि न सिध्यन्ति कदाचन ॥

(नवसाध्य कुष्ठानि ।)

सिङ्गं विचर्चिका वा(पा)मा दद्रश्य क(की)टिकानि च ।
 कपी(पा)लकुष्ठं स्थूलारुमण्डलं विषजं च यत् ॥
 एतानि नव साध्यानि कुष्ठान्यहुर्मनीषिणः ।
 कर्मजानि नव ह्येषां दोषजानि स(न)वैर(व)तु ॥
 कर्मजानि न सिध्यन्ति सिध्यन्ति जीतराणि तु ।
 आमवान्मुच्यते तेभ्यः कुशलेन स्वधिष्ठितः ॥

(कुष्ठे जलूकादिभिः रक्तनिर्हरणचिकित्सा ।

रक्तो-(इ) वाकि(नि) कुष्ठानि सन्निपातोङ्गवानि च ।
 तस्मान्तेषां प्रथमतः सिराकर्म विधीयते ॥
 कुष्ठस्या-(त्य)ल्पतो न्यायं(रेकं) बहुशश्व(श्छ)र्दनं स्मृतम् ।
 जलूकालाबुश्छैर्वा शोणितं तस्य निर्हरेत् ॥

रक्तविकाराः ।

शृणु रक्तविकारांसु पृथग्धातुसमाश्रितान् ।
 सफेनमरुणं रुक्षं वालि(ति)कं शोणितं तनु ॥
 नीलपोतासितं तसं रक्तं पित्तान्वितं स्मृतम् ।
 विजलं पाण्डुरं स्त्रिघ्नं तन्तुमच्छक्षकषामकम् ॥
 सर्वेषां द(क)र्णनं विद्यात् शोणितं सान्निपातिकम् ।
 इन्द्रगोपकसङ्काशं अदुष्टं रक्तमुच्यते ॥
 नरस्य मुक्तरक्तस्य प्रतिभुक्तवतस्था ।

(रक्षचिकित्सातः पूर्वं वमनादिकर्तव्यता ।)

स्निग्धैर्मृदृतैस्त्वेहतस्य कुर्याक्षंशोधनं ततः ॥
वमनं रेचनं चैव तथा शीर्षविरेचनम् ।
आस्थापनं च कुर्वीत न चैनमनुवासयेत् ॥
शालीन् सपष्टिकांशैव जाङ्गलांश्च मृगदिजान् ।
यदा(वा)ग्नि(व)विकृतिं(ती)शैव कुष्ठं(ष्टी)नितं(त्यं) समाचरेत् ॥
कुष्ठवर्ज्यान्नादीनि ।

आम्यासु(नू)षो(पो)ड(द)शं(कं) मांसं इच्छुस्तिलघृतं सुरा ॥
दधि दुर्घं दिवा स्वप्नः फलान्वन्नानि मैथुनम् ।
मूलकं पिण्डविकृतिर्वसा हरितकानि च ॥
कफं पित्तं च रक्तं च सर्वमेतत् प्रकोपयेत् ।
एवंविधानि चान्नानि अभिष्ठन्दकराणि च ॥
अजीर्ण(म)शनं चैव कुष्ठा दि(न)त्यं वर्वर्जयेत् ।

(आम्यन्तरचिकित्सा कुष्ठे धान्वन्तरादिप्रयोगः ।)

(१)धा(१)न्वन्तरं पिबेत्सर्पिः स्नेहनार्थेषु कुष्ठिनः ॥

(१) धान्वन्तरघृतं = गव्यघृतं १६ शराव परिमितं तत्र काथार्थं दन्तोमूलं चिच्चक मूलं प्रत्येकं ८ पल परिमितम्, विंशतिपलपरिमिता हरीतकी, प्रत्येकं ६ पल परिमिता दंवदारु-कदम्ब-केलिकदम्ब त्वक् वरुणत्वक्-आरग्वधत्वगामत्वक्-पुनर्नवा-करञ्चलत्वः ६४ पल परिमितं दग्धमूलं, वारिच ६४ शराव परिमितम् । तदिद यदा चतुर्थाशावर्णीषितं भवति, तदनन्तरं प्रत्येकं तीलकदय परिमित पञ्चलवणा पञ्चकोल्योः कल्पस्य निचेष्टः करणीयः, अत घृतस्य फेनोपशमः पाकः, फेनोत्पत्ति, तैलस्य, तन्त्रमत्ता व्याहस्यत्वादि विशेषा आप्यनुभवेयाः ।

गरुडीरायरिष्टः = गरुडीरफ़ातकचिच्चकांश्च श्वीषं विडङ्ग' छहतीश्यं च । द्विप्रास्त्रिकं गोमय-पावकेन द्रोणे पचित् कूर्चिकमस्तुनस्तु । विभागशीषं तु सुप्रतशीतं द्रोणेन तत् प्राकृतमस्तुना च । सिंतीपलायाश शतेन युक्तं त्रिप्रे धटे चिच्चकपिपलौभ्याम् । वैहायर्थं स्थापितमाटशःहात् प्रयोजयेत्तद्विनिहिति शोकान् । भगवन्दरार्थःक्षमिकुष्ठसेहान् वैवर्यं कार्यानिलहिकनं च ॥ इति चरकसंहिता । चिकित्सा—१२शाश्वायै ।

अभयारिष्टः = हरीतकीना प्रस्थार्थं प्रस्थमामलकस्य च स्यात् कपित्याद्वशपल' पलार्धनेन्द्र-१८श्चै । विडङ्ग' पिपलौ लोध्रं मरीचं मेलवालकम् । द्विपलांश्चलस्येतत्तद्रोणे विपाचयेत् । द्रोणशीषे रसे तमिन् पृते शीते समावपेत् । गडस्य द्विशतं तिष्ठेत् तत् पर्यं घृतभाजने । पक्षादूर्ध्वं भवत् देया ततो मात्रा यथाबलम् ॥ इति । चरक संहिताया ।

महै(पं) च गव्यं वा तैलं शैरि(री)षमेव वा ।
पिप्पलीवर्धमानं वा माच्चिकेन समाचरेत् ॥
अरिष्टमभयारिष्टं गण्ड(ण्डी)रारिष्टमेव वा ।

(कुष्ठे खादिर रसस्य स्नानापानादिषु सर्वत्र विशेषः ।)
सुष्टुं खर्दिरसारस्य कुष्टितं(नं) प्रतिवेयोज(येत्) ॥
वरहं स्मृ(ष्ट)तं पिवेत्तत्र स्नायादुद्दर्तयेत्तथा ।
तेन सिंहं च म(भु)ञ्जीत पानीयार्थं च कारयेत् ॥
पचं मासमृतं(तुं) वापि षण्मासानेवमाचरेत् ।
प्रसन्न खदिरो हन्ति दुष्टानि सुगुरुखपि ॥
संबुद्धो लोकपर्याये युगान्तान्विनन्वगानिव ।

(स गोमूत्रं हरिद्राचूर्णादि पानम् ।)

पञ्चाभयासु सद्योषा सुगुडा वाऽपि चूर्णिता ॥
लिङ्गात्वा (स्वा)इशनः कुष्ठिष्ठी वान्तो वा न चिराद्विवेत् ।
गोमूलेण हरिद्रां तु रसाज्जनमथापि वा ॥
प्रयोगेण पिवेकुष्ठी तदा रोगात्ममुच्यते ।
द्राक्षा हरिद्रा मञ्जिला त्रिफला देवदारु च ॥
नागरं पञ्चमूल्यौ द्वे मुख्तौ मधुरसौ तथा ।
सप्तपर्णो ज्ञापामार्गः पिचुमन्दाटकू(रु)ट(ष)कौ ॥
विडङ्गः चित्रकं दन्ती पिप्पली मरिचानि च ।
तेषां तु समभागानां कुष्ठिष्ठीचूर्णफ(प)लं पिवेत् ॥
मासं गोमूत्रसंयुक्तं तदा कुष्ठात् प्रमुच्यते ।

(कुष्ठे उच्चीकौरपानस्य विशेषः ।)

उष्ट्रिष्ठीचौरं पिवेज्जीणि॑ चौरवृत्तिर्भवेन्नरः ॥
जातक्रिमीन(नि)कुष्ठानि च्युतरोमनखान्वपि ।
अपि वा शीर्णमांसानि चौरमौष्ट्रं विदारयेत् ॥
एतास्त्वलभ्यन्तराः प्रोक्ताः क्रिया कुष्ठनिवर्हणाः ।

(कुष्ठे प्रलेपादि बाह्यचिकित्सा ।)

बाह्यां क्रियां प्रवक्ष्यामि विस्तरेण निबोध मे ॥
आ रे(ले)पनानि कुर्वति मुक्तरक्तस्य देहिनः ।
विष्टृष्ट शख्सैः प्रवैर्वा गोमयैरपि वा पुनः ॥

(ददुकुष्ठादि सप्तके स्वर्जकादि लेपः ।)

ततः कुष्ठानि लेप्यानि प्रलेपैः कुष्ठनाशनैः ।
स्वर्जकाकुष्ठतुल्यानि विडङ्गमरिचानि च ॥
मनःशिला च लोध्रं च लेपः कुष्ठविनाशनैः ।
अवलगुजफलं दन्ती स्थोनाकं गजपिप्पली ॥
चित्रकं सर्षपी द्वौ तु हरिद्रे हे विपेषयत् ।
मातुलुङ्गरसेनैतत्समालौड्य निखानयेत् ॥
सप्तरात्रात्परं चैव कुष्ठानां लेपनं परम् ।
ददुं कपालकुष्ठानि कि(को)टिकानि विचर्चिकाम् ॥
स्फूलारुक्षाणि विषजं सिद्धानि च नियच्छति ।

(करबीरादिलेपः ।)

करबीरो लाङ्गलिको दन्ती हिंस्ता शुकास(न)सा(ना) ॥
चित्रकार्कस्त्रिकटुकं त्रिफला कटुरोहिणी ।
कोशातकी भद्रसुस्ता छृहती सर्षपा वचा ॥
करञ्जबीजं शुद्धा च स्वर्णक्षीरी निदिग्धिका ।
पिचुमन्दस्य जात्या(त्य)स्य पि(पो)लु-(बि)खकवल्लक(र)म् ॥
सौधामलकबीजानि कर्णिकारी छाफ(ब)ल्लुजः ॥
.....भल्लातकम् ॥ (१)

इति भेले चिकित्सिते षष्ठोऽध्यायः ।

(१) अत किंचित् मात्रकायां दुष्टिमिति भाति ।

(श्लेषमेहादिचिकित्सा ।)

स्त्रियां च युक्ता(क्त्या) सेवेत दिवा स्वप्नं च वर्जयेत् ।
 कषायस्नाननित्यस्य कषायोदकसेविनः ॥
 विशेषतः श्लेषमेहान् तौक्ष्यैरिव समाचरेत् ।
 सकाषायां च तिक्तं च पैच्चिकेषु प्रयोजयेत् ॥
 असाध्यवात्ज्ञान् मेहान् चतुरः परिवर्जयेत् ।
 अरु-(चि)शाङ्कमर्दश टृष्णा कासो भ्रमस्तमः ॥
 शूलानि पिटका कण्ठृः प्रमेहाणामुपद्रवाः ।
 अक्रियाभिः प्रमेहेषु पिटका द्व्यपि कारयेत् ॥
 उपद्रवैश्च युक्तानां पिटकाभिस्त्वैव च ।
 प्रमेहिण(णा)मिदं प्रोक्षं मया भैषज्यमुत्तमम् ॥
 व्यस्तैर्गतैस्समस्तैश्च योगसु प्रविभागतः ।
 चिकित्सां कल्पयेद्दौयो यथा दोषं यथावलं ॥
 विंशति(तो) मूत्रकच्छाणां लक्षणानि निरोच्य तु ।
 रोषसंसर्गहेतुंश्च ततो योगान् प्रकल्पयेत् ॥
 उद्देशमात्रं तेषां तु तस्माद्व्यामि भेषजम् ।
 भूयो मूत्रप्रशान्त्यर्थं प्रविभागं च तच्छृणु ॥

प्रमेहे पानविशेषाः ।

शतावरीमूलरसं(सः) समांशो मधुसर्पिष्ठा ।
 द्राक्षं मेहेतु पातव्यं कफपित्तप्रशान्तये ॥
 किराततिक्तस्वरसः पटोलारुषयोस्तथा ।
 न(स)कौद्रः शमयेन्द्रेहं काथसूदकसंचितः ॥
 पिप्पली शृङ्गिवेरं च मरीचानि तथैव च ।
 पिबेत्सुखाम्बुनाद्वेतत् सद्यो मेहात् प्रसुच्यते ॥
 चव्यचित्रकमूलानि पूतिकस्य लचस्तथा ।
 कलेर्यूषासु संस्कृत्य सुज्ञानो वै सुखं भवेत् ॥

(भस्मलवणमेहयोः पानविशेषः ।)

क्षीरसिङ्गैर्यवैर्भक्षैर्यद्युषणं हिंगुसंयुतम् ।
घृतं प्रसङ्गेन पिबन् भस्ममेहात्प्रमुच्यते ॥
कपित्थश्वाजमेदा च मिरिचानि तथैव च ।
ततो युतं तैर्लवणं काचप्रोक्तं प्रदापयेत् (ऽ) ॥
पिप्पलीकणमंयुक्तं मधुयुक्तं मशर्करम् ।
जयेल्लवणमेहं तु पौतं शोतेन वारिणा ॥
मो(मे)हयुक्तेन भोक्तव्यं सार्द्धप्रस्तवणेन वा ।
एततु विजयेत् नित्यं मेहं लवणसंभवम् ॥

(सिकता-शुक्ल-क्षार-शत-रक्तमेहचिकित्सा ।)

एला प्रवालकं हिङ्गु लवणं च मम भवेत् ।
मध्यनो(मो)ष्णि(ष्णो)न पियोतं तत् स्नेहे मेहं ससिकतं जयेत् ॥
तु रुखुरुणि कपित्थानां निर्यासं क्षीद्रसंयुतम् ।
शुक्लमेहे प्रशंसन्ति यथा(वा)न्रस्य च सेवनम् ॥
सकुलुत्थाणि यृषाणि मद्रवाणि विशेषतः ।
भोज्यानि शुक्लमेहेषु यवान्विकृतिस्तथा ॥
श्वदंश्वादर्भमूलैस्तु कवल क्षयितं पयः ।
सशक्तिरं पिवेज्ज(द्य)न्तु(सु) क्षारमेहात्प्रमुच्यते ॥
द्राक्षाशृतं वा पिवेत् तथा क्षारशृतं नरः ।
पित्तमेहात्प्रमुच्येत् क्षारमेहाच्च मर्वणः ॥
पीतौ भज्जिष्ठचूर्णौ हौ भेहम(ना)च्च प्रमोक्षयेत् ।
सक्षीद्रं शतमेहे तु यवान्विपहितं सदा ॥
मदयन्त्याश्च पत्वाणां कल्कं क्षीद्रयुतं भवेत् ।
दर्भमूलस्य च तथा रक्तमेही सुखो भवेत् ॥

(नौल-वारि-मज्जप्रमेह चिकित्सा ।)

पिवेहि तेन पयसा नौलमेहात्प्रमुच्यते ।
प्ररोहैः क्षीरवृक्षाणां क्षारं संक्षयितं पिवेत् ।

सशर्करेण मुच्येत नीलमेहान्तु पैत्तिकात् ।
 कुमुदोत्पलदन्तैश्च न(स) नालैः कथितैस्तदा ॥
 पिबेत्यायो यथाशक्ति वारिमेहात्ममुच्यते ।
 आस्थापनैर्वीतहरैः सुकृतैश्चानुवासनैः ॥
 मज्जप्रभेहिणं दृष्टा बहुशस्त्रासुपाचरेत् ।
 समां क्षीराशनश्चापि यवान्नमितभोजनः ॥
 शर्करास्त्रमभागं तु क्षीद्रेण सह संस्तुजेत् ।
 शीतेन तोयेन पिवन् अब्दुमेहात्ममुच्यते ॥
 इत्येतच्चोर(द)नायां तु कफपित्तहरं पृथक् ।
 चिकित्सितं मया प्रोक्तं प्रमा(मे)णा(हा)नां(णां) विनाशनम् ॥
 असाध्या भावजास्त्रैव विज्ञेया भृशदारुणाः ।
 अवगाह्याति सूक्ष्मत्वात् देयं प्रस्त्रवणं शृतम् ॥

(गजमेह चिकित्सा ।)

प्रातः प्रातश्च सेवेत केवलैर्मधुसर्पिषि ॥
 कोरदूषयवान्वासि(नि)स्त्रिराशी च विशेषतः ।
 हस्तिमेहं जयमेह(वं) वस्तिस्वेदैः प्रयत्नतः ॥
 यद्वावान्वातमेहे हि स्थिरमूलाणि वाऽऽचरेत् ।
 पाययेष्वादयेष्वापि गजमेहं भयापहम् ॥
 कषायैः तिक्तकटुकैः रसैरतैः पिबेत् पयः ।
 शास्त्रोक्तामर्थं नं (सं)प्रेक्ष्य क्रियामेतां विचक्षणः ॥
 यथास्त्रं हि (सं) प्रधार्य प्रमेहान्वाधयेद्विषक् ।
 एतप्रसे (प्रामे)हिकं प्रोक्तं शिष्याणामर्थसिद्धये ।
 चिकित्सितं विस्तरेण यथावदनुपूर्वशः ॥

इत्याह भगवानात्रेयः ।

इति भेले चिकित्सिते सप्तमोऽध्यायः ॥

अथात उन्मादचिकित्सितं व्याख्यास्याम इति

ह स्माह भगवानात्रेयः ।

पञ्चोन्मादास्त्रमाख्याता निदानेषु सविस्तराः ।
सलिङ्गास्त्रसमुद्यात्यानाः शृणु तेषां चिकित्सितं ॥
संबृद्धाद्यन्दियाणां हि तेषामपि विचेष्टितम् ।
शिरस्ताल्खन्तरगतं सर्वन्दियपरं मनः ॥
तत्रस्य तद्विषयानिन्द्रियाणां रसादिकान् ।
समीपस्था(स्था)न्विजानाति त्रीन् भावांश्च नियच्छति ॥
व(म)म(न)न(स:)प्रभवं चापि सर्वन्दियमयं वलम् ।
कारणं सर्वबुद्धीना॑। चित्तं हृदयसंश्चितम् ।
क्रियाणां चेतरासां च चित्तं सर्वस्य कारणम् ।
सुचित्ता सत्यथं यान्ति दुश्चित्तासु विमार्गगाः ।
कि(वि)दितं मनसा चित्तमालम्भो लभ्यते ततः ।
ततो बुद्धिः प्रभवति कार्याकार्यविचार(रि)का ।
शुभाशुभं हि कु(का)र्याणां बोधनं बुद्धिरिष्टते ।
बोधनाच्चापि बोध्यस्य क(न)रो बुद्ध इज्जोच्यते ।
सा(स) बुद्धिः परमात्मा च सर्शरीर(रः) प्रकौर्तितः ।
यथा कृति(ती) कर्मकरैः क्रियां योजयते नृषु ।
मनसचित्तबुद्धीनां स्थानान्येतानि कर्म च ।

(मनसचित्तादिदोष निमित्तम् ।)

सन्दूषितानां तेषां तु शृणु हेतुमतः परम् ।
जर्खं प्रकुपिता दोषाः शिरस्ताल्खन्तरे श्विताः ।
मन(ः)सा(सं) दूषयन्त्याशु ततचित्तं विपद्यते ।
चित्त(त्ते)व्यापदमापन्ते बुद्धिनाशं निय(ग)च्छति ।

ततसु बुद्धिव्यापत्तु(तौ) कार्यकार्यं न बुध्यते ।
एवं प्रवर्तते व्याधिरुक्तादो नाम दारुणः ।

(मदोन्मादयोर्विशेषः ।)

तस्माहिशेषं वच्चामि ह्यन्मादमदयोरपि ।
शोकाल्कोपात्तथा हर्षात् द्रव्याणां च विनाशनात् ।
चलितं चित्तमनसि मदमाशु निगच्छति ।
प्रध्यायति प्रस्तुपिति रोदिति(तौ) हानिर्मित्ततः ।
हसत्यकस्मा(तु) निद्राशु(लु)रत्यवान्नि(ड्नि)त्यमुत्सुकः ।
वस्तश्शरौर(रे)दीनान्त्रिकोधनो निरपत्रक(पः)ः ।
पुरस्तादवलोकी च न यथावृत्त एव च ।
पर्हष्टलं त(य)थालोमा(म)माविलं चक्षुषोरपि ।
एतानि यस्य रूपाणि स मदो नाम कीर्तिः ।
विवर्धमानसु स मद उन्मादलं निय(ग)च्छति ।
मवातिकानि रूपाणि श्वेषपित्तोङ्गवानि च ।
उन्मादः(दे) शृ(ब्रु)यते धीरैः(गाः) सन्त्रिपातात्मिकानि च ।
एतस्तत्त्वामुहिष्टमुन्मादस्य निरुक्ततः ।

(अपस्मारचिकित्सितनैवोन्मादस्यापि चिकित्सा ।)

निदाने पूर्वसुहिष्टं शृणु तेषां चिकित्सितम् ।
स्वेहितं स्वै(स्वे)रि(दि)तं चैव योजयेत् पञ्चकर्मणा ।
दाधिकं वा पिवेत्सपिस्तैलं शैरि(री)षमेव वा ।
(१)शतपाकं बलातैलं महापैशाचिकं दृतम् ।

(१) बलातैलं गुडूचाय पादं राज्ञाष्टभागिकम् ।

जलादकशर्ते पक्वा दशभागस्यांतं रसे ॥

दधि मस्तिचूर्णिर्यासशुक्तिसैलादकं समैः ।

पचेत्साजपयोर्दर्शाणः कर्क्केरभिः पलोन्नितेः ॥

शटी-सरल-दोला-मञ्जिष्ठाऽग्रु-चन्दनैः ।

पञ्चकाऽतिविषा-मुक्त-सूक्ष्म-पर्णी-र्वर्षेभिः ॥

दाधिकं च महाचारं उम्भत्तशौलयेत्सदा ।
यच्चिकित्सितमाख्यातं अपस्मारविनाशनम् ।
तदेव सर्वं निखिलं उम्भादेष्ववचारयेत् ।

(कशाघातादिभिरुम्भादिनो विवासनावश्यकता ।)

घातयेत्तं कचा(शा)भिश्च भीषयेत्ताडयेत्तथा ।
गजेनप्यथवाखेन त्रासयेत्पन्नगेन वा ।
पुनस्तुगामिना वापि सर्वतस्म(स्त)मवाकिरेत् ।
अवती(को)र्याथवाऽङ्गारै(ः) प्रटीप्त(सैः) पारिभद्रकैः ।
प्रयुक्तं शौतलेनैव जलेनाभ्युक्तयेत् पुनः ।
प्रसारयेहाऽसरिते मरणे वा निरोधयेत् ।
बुभुक्तया शोषयेदा रो(कोऽपि) प्रक्षिप्य मानवः ।
अपूर्वा भिर्भीषयेयस्तु पुरुषाः शस्त्रपाण्याः ।
विज्ञा(त्रा)श(म)येयुर्वैद्यास्तु(स्तुं) त्रासनैस्तु पृथग्विधैः ।
त्रासास्त्रैत्रा हि कुर्वन्ति चित्तस्य विकृतिं भयात् ।
भयमेव तु चित्तस्य स्थानवा(हा)नार्थमुच्यते ।
प्रक्षिप्तचित्तो विचरेत् त्रास्यमानोप(पि) शस्त्रशः(तः) ।
कुमारबंबानुगतः तमसार्धं विनिर्दिशेत् (?) ।

यक्षाह्मुरसव्याप्त्र-नग्वर्षभक्त जीवकैः ।
पलाशरसकस्तुरै ननिका जाति कोषकैः ॥
पृकाकुङ्गमशीलिय जाता कटु फलास्तुभिः ।
त्वक्चन्दनैलाकर्परतुरुक्त श्रीनिवासकैः ॥
लवङ्गनखकक्षोलकङ्गमांसी प्रियङ्गभिः ।
स्त्रौण्यथ-तगर-ध्यासवचा मदनकप्तवैः ॥
सनागकेशरैः सिङ्गं चिपंचावतारिते ।
पावकक्लं ततः पूर्तं विधिना तत् प्रयोजयत् ॥
बलातैलमिदं श्वेषं वातव्याधिविनाशनम् ।
सहस्रं शतपाकं वा वातास्त्रक्वातरोगनृत् ॥
इति चर-२४-षष्ठ्याय

वमनादिभिरुमादचिकित्सा ।

प(व)मनाञ्जननस्यैष चारैः क्षारागदैरपि ।
 प्रोक्तैरपस्मारहरैरुमादं समुपाचरेत ।
 (१)पुराणं पाययेच्चैनं सर्पिरुमादनाशनम् ।
 स्थितं वर्षशतं श्रेष्ठं कुम्भसर्पिस्तुच्यते ।
 पानाभ्यञ्जननस्येषु वातमुम्मादिनां यति(दि) ।
 काञ्जकं लशुनं चैव वस्तमूलेण पिषयेत् ।
 उम्मादिनां प्रयोगोऽयं पुराणदृतसंयुतम्(:) ।
 एताः क्रियाः प्रयुज्जीत वैद्यः कायचिकित्सकः ।
 चं-(ड)कर्माणि होमांश्च कुर्याद्वा(ह्नु)तचिकित्सकः ।
 इष्टयः शान्तिकर्माणि हेमा स्वस्थयनानि च ।
 वेदोक्ताः कर्मविधयः कार्यांश्चमादनाशनाऽऽनिवारणानि ॥

इत्याह भगवानात्रेयः ।

इति भेले चिकित्सितेऽष्टमोऽध्यायः ॥

अथातोऽपस्मारचिकित्सितं व्याख्यास्याम इति

ह स्माह भगवानात्रेयः ।

(अपस्मारनिमित्तानि तद्रपाणि च ।)

उक्तरूपं समुत्थानं अपस्मारस्य क्षातस्त्रशः ।
 निदानेषु चिकित्सां तु विस्तरेण निबोध मे ॥
 गजाश्वयानात् पतनादभिघाताङ्गुमादपि ।
 इष्टद्रव्यविनाशाच्च चित्तं विभ्रममृच्छति ॥

(१) उयगम्भ' पुराणं स्यात् दशवर्षं स्थितं घृतम् ॥

इति ऐदाकप्रशस्तिनिधंटः ।

तस्य चित्ता(त्ते) परिभ्रान्ते हृदयं परिशुष्यति ।
रुणद्वि वायुरुषाणं नाड़ीः प्राप्य जलावहा(ः) ॥
भृशं दृश्यापरीतस्य(स्स) मोहं गच्छत्यपस्मरन् ।
अपस्मारत्यपस्मार(री)फेन मुच्छति वेपते ॥

(अपस्मारे कल्याणघृतादि चिकित्सा ।)

सेवेत तैलं शैरीषं दृतं कल्याणकं (१) तथा ।
महापैशाचिकं वापि महाक्षारं च दाधिकम् ॥
शशबीजानि कौडर्यं चापलूनकम् (२) ।
रूपस्था च वयस्था च पूतना केशधारिणी ॥
विफला त्रूपणं मुस्ता लशुनं पापचेलिका ।
एतानि समभागानि वसातैल घृतानि च ॥
ऊर्णकं च त(था) कम्भं पचेङ्गोमूत्रसंयुतम् ।
यदा प्रज्वलितं शान्तं अथैनमवतादयेत् ॥
बडालपदमूत्रं तु चरस्यास्य सुखाम्बुना (१) ।
पिबेदपस्मारहरं उम्मादस्य च नाशनम् ॥
अर्शांसि गुल्मान् भेहांश्च प्लिहान्-(मु)दरामया(न्) ।
इति भेले चिकित्सिते नवमोऽध्यायः ॥
.....(२)

(१) हिङ्गसौवर्चलाब्दोषैर्द्विपलाशैर्द्वृतादकम् ।
चतुर्गुणे गवां भूते सिङ्गसुन्नादनाशनम् ।
विशाला विफला कौन्ती देवदावेलवालकम् ।
स्थिरा नतं रजन्तौ द्वे शारिवे द्वे प्रियङ्का ॥
नीलोत्पलैला मञ्जिष्ठादन्ती दाढ़िमकेशरम् ।
तालीशपवं ड्वहती मालन्या कम्सम् नवम् ॥
विडङ्गः पृश्निपर्णी च कुष्ठं चन्दनपत्त्यकौ ।
अष्टाबिंशतिरिव्यतैः कल्प्येः कर्षसमन्वितैः ॥
चतुर्गुणे जले सम्यक् दृतं प्रस्थं विपाचयेत् ।
अपस्मारे ज्वरे कासे शोषे मन्दानले चये ॥
कल्याणकमिदं सर्पिः शोष्णं पुंसवनेषु च ॥
चर-चिकित्सा अध्याय ॥

(२) अत्र किंचित् मालकायां त्रुटिं भाति ।

(अतिसार निमित्तं तत्र लंघनादिचिकित्सा च ।)

भयाद्वा यदि शोकात् योऽतिसारः प्रवर्तते ॥

अतिसारसु भूयिष्ठं सर्वमेव समं भवेत् ।

तस्मात्सर्वमतीसारं लङ्घनैस्समुपाचरेत् ॥

लङ्घने बलवन्तं च दीपनीयानि कारयेत् ।

दुर्बलस्य तु संसर्गं कारयेत्तु विरक्तवत् ॥

स्तिमितं यस्य गुरु च पर्याधातमितो(वो)दरम् ।

दैपनीयोपपत्रे तु बहुदोषं तु देहिनाम् ॥

स्त्रीकं स्त्रीकं स्तं समानं विगृहीतं सवेदनम् ।

दैपनीयसमायुक्तं पाययेत् स्तं सनं परम् ॥

विरुद्धस्रोतस्तस्य दोषेषु स्तं सितेषु च ।

सुखं तदृग्रहणं कर्तुं पाचनं स्तम्भ एव च ॥

(आमस्नेषातिसारयोगः ।)

हरीतकीं विकटुकं हिङ्गु सौवर्चलां वचाम् ।

शुक्रामतिविषां चैव पाययेदुष्णवारिणा ॥

वतयं (?) मनिमुधानं अतिसारं सवेदनम् ।

ख्यापयत्यति संतुडं विलेपमरुणालये (?) ॥

हरीतकी सातिविषा हिङ्गु सौवर्चला वसा ।

सैन्धवं चेति वि(पि)ष्टानि पाययेदुष्णवारिणा ॥

अमातिसारयोगीयं विधि(हि)व(त)सु चिकित्सकैः ।

युक्तकाथः प्रयोक्तव्यो वेदेनापि यशीर्थिना ॥

अमातिसारो योगाभ्यां योगाभ्यां न निवर्तते ।

न स सौ(सा)धयितुं शक्यो ह्यत्ये(न्यैः) मार्गश्तैरपि ॥

भूयिष्ठमामप्रभवः कुच्चिरोगः कथात्मिकः ।

प्रवर्तते नुणां तस्य शृणु सम्यक् चिकित्सितम् ॥

चित्रकः पिप्पलीमूलं वचा कटुकरोहिणी ।

पाठा वत्सकबीजानि हरीतक्यो महीषधम् ॥

एतदामसमुत्थानं अतिसारं सवेदनम् ।
 कफामकं सपित्तं च वर्चो बभ्राति च ध्रुवम् ॥
 पाठा वचा चिकटुकं कुष्ठः कटुकरोहिणी ।
 त(व)त्सादु(दि)वि(नौ)तान्येतानि श्वेषातीसारनाशनम् ॥
 भज्जातकं शक्रयवाः पाठा कटुकरोहिणी ।
 यवान्यजाजिशुष्कं च चित्रकोऽतिविषा वचा ॥
 क(श)टी पुष्करमूलं च तथा हिङ्गु हरौतकी ।
 सौवर्चलं शृङ्गिबेरं गवां मूत्रेण पिषयेत् ॥
 वटकानन्नमात्रांस्तान् क्षाया शुष्कं निदापयेत् ।
 तेषामिकं दिवा ह्वौ वा सुखोष्णोन नि(च)वरिणा ॥
 एतद्यु(द्वा)मसमुत्थानमतिसारं सवेदनम् ।
 म(नु)दु(द)त्यर्शांसि च तथा तमांसौव दिवाकरः ॥
 गृहणी दीपनीयाश्च ये योगाः परिकीर्तिः ।
 श्वेषातिसारिते कार्याः चाम(रः)चारगुडस्तथा ॥
 एतदामातिसाराणां श्वेषातीसारिणामपि ।

(पित्तातीसारचिकित्सा ।)

चिकित्सितं समाख्यातं पित्तातिसारिणां शृणु ॥
 अतिसारस्तु यः पित्तादुद्वोति(ती) सार वी(ए)व सः ।
 पाचितं स्तम्भयेदेन यथावत्तं निवोधत ॥
 विडं बिल्बशलाटूनि तिन्त्विणीक्तं सदाडिमम् ।
 सौवर्चलं धातकी च समंगा चेति तत्समम् ॥
 कल्कपिण्ठं भवेत् पियं काल्यमुष्णोन वारिणा ।
 पित्तातिसारशूलार्थः नरः मद्यः चिकित्सिते ॥

(पित्तातिसारे योगान्तरम् ।)

रसाञ्जनं सातिविषं कुटजस्य फलं त्वचम् ।
 धातकीं शृङ्गिबेरं च पाययेत्तण्णुलाम्बुना ॥

गोक्षीरयुक्तो नुदति पित्तातीमारमुत्त्वणम् ।
मन्दं दीपयते चारिनं शूलं चाशु निवर्तयेत् ॥

(लृतीययोगः ।)

पाठादारु हरिद्राजी पिप्पलौमूलमेव च ।
फलत्वचे वत्सकस्य शृङ्गिबेरं तथैव च ॥
एतानि कल्कपेष्याणि पाययेत्तरण्डुलाम्बुना ।

(पित्तातीसारे चतुर्थी योगः ।)

अम्बष्टकी शिलादन्दं धातकी चाम्लवेतसम् ॥
उश्चिरं वालङ्गीबेरं दाढिमत्वङ्गमहीषधम् ।
जब्बूफलं कपित्थस्य मध्यं बिल्वशलाटु च ॥
एतानि चैव तुल्यानि पाययेत्तरण्डुलाम्बुना ।
मार्क्षिकयुक्तं नुदति पित्तातीसारलक्षणम् ॥
सवालांच समूलां च नाशयेत् परिकर्तिकाम् ।

(पित्तातीसारे पंचमो योगः ।)

समझा निचुलं लोध्रं धातकी मधुकं तथा ॥
वटलोध्रप्रवालाश्च दाढिमस्य फलं त्वचम् ।
माषपर्णी शिलोङ्गेदं साम्बष्टाकमथापि च ॥
पित्तातिसारे दातव्यं तरण्डुलोदकसंयुतम् ।

(पित्तातीसारे षष्ठसप्तमयोगौ ।)

समंगा धातकीपुष्पं साम्बष्टाकमथापि च ॥
पित्तातिसारे पद्मं च तरण्डुलाङ्गिः पिबेन्नरः ।
शशस्यैणस्य वा रक्तं मधुकं क्षणमृत्तिका ॥
पित्तातिसारे दातव्यं तरण्डुलोदक संयुतम् ।
दृष्टपित्तातिसारस्तु गम्भीरस्यानमाश्रितः ॥
अतीव सार्यते रक्तं अतिसारस्तु रक्तजः ।

(रक्तातिसारे योगः ।)

नीलोत्पलं बिल्बतिला मधुकं गुडशर्करा ॥
केसरं पुण्डरीकस्य कुमुदं चौद्रमेव च ।
अजेन पयसा पि(पी)तं(तं) रक्ताति(तो)सारनाशनम् ॥
निर्वाहि ।

(शूलातिसार चिकित्सा ।)

अथास्यवर्चीजननीमनुयुक्तिं प्रदापयेत् (?) ।
दोमाग्निक्षीणमांसस्य सशूलस्यातिसारिणः ॥

(वातोतीसार चिकित्सा ।)

अजस्य महतो मद्याविश्वारं सशोणितम् (?) ।
दध्नाऽथय(वा)पाकसिङ्गं गुडत्रिकटुकान्वितम् ॥
तेन संभोजयेकाल्यं शुद्धसुस्विन्द्रदेहिनम् ।
कल्पेनैतेन वाराहं कांच मांसं च (?) कारयेत् ॥
एतेनैव च कल्पेन कारयेच्चरणाशुधान् ।
तित्तिनीन् कच्छपान् लाभा(वा)न् मयूरान् (सू.)करानपि ॥
वातातिसारिणामेतत् समाख्यातं चिकित्सितम् ।
वातातिसारे कर्तव्यं सर्वमर्श(ः) चिकित्सितम् ॥

(अतीसारे आश्वासनाद्यावश्यकता ॥)

भयादा यदि वा शोकाद्योऽतिसारः प्रवर्तते ।
यः कुप्यति ततो दोषः तस्य कुर्याच्चिकित्सितम् ॥
नित्यमाश्वासयेयुक्तं(स्तं) सुहृदस्य विपश्चितः ॥
मनः प्रहृष्टं कुर्याच्च तदा संपद्यते सुखी ।

(वर्जनीयातिसारिणः ।)

सर्वगात्रपरिस्तब्धो विवर्णः स्तिमितश्च यः ॥
न च दुःखं विजानीते परिवर्ज्यस्तथाविधः ।
यस्य केशाः प्रलुप्यन्ते बलं वर्णाः(ः) च हीयते ॥
विचेष्टमानो यस्तैः सर्वगात्राणि विक्षिबेत् ॥

स्तु अगात्रो न संहारो परिवर्ज्यस्तथाविधः ।
 हनुं र(द)शति योऽत्यर्थं न वेदयति योऽसुखम् ॥
 विप्रकीर्णमुखो यश्च न स जोवति तद्विधः ।
 जिह्वां खादति चात्यर्थं गतायुरिति निर्दिशेत् ॥

(असाध्यातिमारचिकित्सा निन्दा ।)

संरक्षस्त्रै(न्वै) यशः प्राज्ञो नचैनं समुपाचरेत् ।
 अर्थम् च यशोन्मृतं च न कर्म समुपाचरेत् ॥
 दृष्ट्वा साध्यमसाध्यं च यः करोति स सिद्धति ।
 पूजां च लभतेऽत्यर्थं विहत्यु च विराजते ॥
 इति भेले चिकित्सिते दशमोऽध्यायः ॥

(विषूचिकालक्षणम् ।)

विषूच्यास्तु प्रवच्यामि चिकित्सां लक्षणानि च ॥
 विरुद्धगुरुशि(पि)ष्टान्वशाकरूक्तरसाशिनाम् ।
 अजीर्णभीजनान्तित्यं त्रयः कुप्यन्ति धातवः ॥
 तद्वेषबलमुद्भूतं मारुतेन विवर्द्धितम् ।
 अध्यशोर्ध्वं च तिर्यक् च स्तोतांसि निरुणद्वति ॥
 रुद्धैश्च मारुते रुद्धे स्तोतांसि निरुणद्वि च ।
 तेषु दोषपरि(रा)स्तेषु दुष्टेनान्वरसेन च ॥
 ऊर्ध्वं चाधश्च वेगस्य(स्म) कथंचित्संप्रवर्तते ।
 सोऽविलम्बं वि(ज)ग(न)ह्र्य(य)न्ति(ति) विषकल्पां विषूचिकाम् ॥
 ...यथोत्पन्नरसो दहेषु विषमाश्रितः ।
 नाडीस्म(स्त)वा(चा)कुलीक्षत्य वर्धयेत्तु बलासकम् ॥
 तस्य कासो ज्वरो मूर्छा भक्तदेषो विवर्णता ।
 ग्लानिश्चैवाविपाकश्च ल्लेष्यशीकः प्रभा(दा)हिका ॥
 उरोधातस्तदात्यर्थं हृद्रोगश्च ।
गात्रहानिश्च सोऽलसो नाम दारुणः ॥

उत्केशो वेपथुः च्छर्दिं विद्वाहे(हः)चेष्टसं(नं)ज्वरम् ।
 श्वासात्मा(स्मा)नं (स) शक्तिदेवो(धो) विद्विद्विष्टाहारलक्षणम् ॥
 श्वेषः प्रशिरकासश्च जृभ्यणं हृदययहः ।
 तथाश्वासश्च कासश्च पार्वतीर्धरुजान्विताः ॥

(विषूची पूर्वरूपाणि ।)

विषूच्या(:) स(पू)र्वरूपाणि खेदो गात्रस्थशि(शी)त(ता) ।
 उद्धारो गुरुकोष्ठत्वं सूत्रानिलशक्तदग्रहः ॥
 एतत् पञ्चविधं प्रोक्तमन्वयविभ्रमलक्षणम् ।

(समाप्तेन विषूचीचिकित्सा ।)

चिकित्सां तत्र कुर्वीत सर्वमामातिसारिणाम् ॥
 उपद्रवाश्च ये प्रोक्ताः विषूच्यामलसे य(त)था ।
 तां (तान्) चिकित्सेद्विष्टक् सम्यक् यथा खेदे चिकित्सिते ॥
 एतद्विषूच्यामाख्यातं समाप्तेन चिकित्सितम् ।

(विषूच्यामुष्णलवणाम्बुकारककषाय-मुस्तादि
 कल्पादि वर्मनचिकित्सा ।)

क्रूरत्वादस्य रोगस्य भूयो वच्चामि विस्तरम् ॥
 विषूच्याः पूर्वरूपाणि तं(सं) निश(त)स्य चिकित्सकः ।
 वर्मनं कारयेत् त्विप्रमुष्णो(ष्णो)न लवणाम्बुना ॥
 यावत् स तिष्ठेत्तस्य न्या(स्यात्)नान्यदुद्धरणोनुखम् ।
 कारकं च कषायं स्यादथवाऽर्जुनखादिरम् ॥
 पियोन्तं(तं) कषायं वर्मनं सद्यो हन्ति विषूचिकाम् ।
 तथा मुस्तादिकं कल्पं पिप्पलीकल्पसंयुतम् ।
 पीतं कोष्णेन तोयेन हन्यात् त्विप्रं विषूचिकाम् ॥
 विरुद्धा हि रसा भुक्ता दूषिताः पवनादिभिः ॥
 विषीभवन्ति देहेषु पूर्ववृद्धि(द्वै)र्मलाशयैः ।
 तस्माद्विषसमा ह्याशु क्रियाः सर्वाः प्रयोजयेत् ॥

(विषूच्यां धूम-कषायवर्त्ति प्रदेहादि चिकित्सा ।)

धूमाः कषाया वर्त्यस्व प्रदेहोत्सादनानि च ।
 अवं(व) पि(पी)डान् प्रधमनमग्निकमोपनाश(इ)नम् ॥
 संस्यर्शनपहारांश्व विषूच्यां कारयेत् क्रियाम् ।
 भज्ञातकीं विकटुकीं पूतिकं ज्ञवकं बलाम् ॥
 लशुनं फणिज्जकं कुष्ठं कद(र)ज्ञस्य फलानि च ।
 विफलां च यवानां(नीं) च कुटजस्य फलानि च ॥
 वर्तिमेतां शिवां नाम वस्तमूलेण पेषयेत् ।
 विषूचलाक्षाक्षारस्य जायते,..... ॥ (?)

इति भेले चिकित्सिते एकादशोऽध्यायः ।

.....

(अर्दितलक्षणं स्नेहपानादि चिकित्सा च ।)

हनुम्यां सिग्नहोताभ्यां अव्यक्तं व्याहरत्यपि ।
 सुसंष्टुतहनुर्वापि न व्याहरति किञ्चन ॥
 स्नेहपानानि नस्यं च स्वेदाः प्रत्यशनानि च ।
 उपनाहस्य प(श)स्यन्ते वस्तयश्वार्थि(र्दि)ते हिताः ॥
 धद्या(न्या)रसालयोद्दीर्णे व सालाभेनचाढके (?) ।
 आनूपोदक नित्यानां मांसान्वयिच लाभतः ॥
 तिलान् कुलुत्थान् माषांश्व बदराणि यवान् बलाम् ।
 हे पञ्चमूर्त्या(त्व्यौ) रासां च शतवेगां शताबरीम् ॥
 एतत् सर्वं समाहृत्य साधयेन्द्रुदुनाऽग्निना ।
 बाष्पेणोच्चतरातेन (?) नातिस्वेदेन स्वेदयेत् ॥
 तैलमेभिश्च विपच्चेदभ्यङ्गे(ज्ञगा)च्च पिवेच्च तत् ।
 एतदेव च संभारमुपनाहं च कारयेत् ॥
 यज्ञिकित्सितमारुष्यातं वातव्याधिविनाशनम् ।
 तदेव सर्वं निखिलमर्धि(र्दि)तेष्वपि कारयेत् ॥

महास्तेहं बलातैलं तैलं शैरीषमेव वा ।
 पानाभ्यङ्के च नस्येषु वस्त्रौ वापि प्रयोजयेत् ॥
 अ(आ)नूपानि च मांसानि दशवारं प्रकुट्येत् ।
 नातिस्त्रिग्भे न तेनास्य कारयेदपनाहनम् ॥

(श्वेषोपष्टव्यार्दितलक्षणम् ।)

श्वेषणा समुपस्तव्यो यस्येह पवनो भवेत् ।
 मन्ययोर्मूर्ख्निर्गण्डे च शोषस्तस्योपजायते ॥
 मूको निद्रापरीतश्च कण्ठनिश्वसितो भृशम् ।
 भृशं लालापरीतश्च-(का) मञ्जिंहा(ही) कातोदरः ॥
 श्वेषोपष्टव्यमेताष्टगर्थि(र्दि)तं परिकीर्तितम् ।
 तस्यानुवासनं कुर्यात् तदा(था) शीर्म(र्दि)विरेचनम् ॥
 बिल्वकेन विरक्तव्यो भवेद्विक्षिप्तते न च ।
 पुराणं वा पिबेत्सर्पिर्धूमं तीक्ष्णं पिबेत्तदा ॥
 श्वेषरथ्युपरते तस्य बुङ्हणं समुपक्रमः(मेत) ।
 वातव्याधि चिकित्सां च यथोक्तां समुपाचरेत् ॥
 स्थानं तत्र च कफा-वायुरागन्तुरुच्यते ।
 तस्मात्तयोर्गतिं दृष्ट्वा वातज्ञीं कारयेत् क्रियाम् ॥
 इत्याह भगवानात्रेयः ।
 इति भेले चिकित्सिते षड्डिंशो(द्वादशो)ऽध्यायः ॥

— — —

अथातो यहणीचिकित्सां व्याख्यास्याम इति

ह स्माह भगवानात्रेयः ।

(यहण्युत्पत्तिक्रमः ।)

अग्निवार्युर्मनुष्याणां प्राण(१)स्त्रै प्रतिष्ठिताः ।

बलमारोग्यमायुश्च सुखः दुःखं तदाश्रयम् ॥

म्भियते ह्युपशाम्तेऽग्नौ युक्ते चोषणा मे(जी)वति ।

तस्मात्वाणायुषिः(षी) विद्यादग्निमूले शरीरिणाम् ॥

सोग्निस्समुचितं भुक्तं रसाय वितनोत्यधः ।

तेनेन्द्रियबलं पुष्टिं वर्णं च लभते नरः ॥

चतुर्विधं पचत्यग्निः समं तौक्षणं तथा मृदु ।

विषमं चेति तेषां तु यस्माऽग्निस्स शस्यते ॥

भजतां गुरु रुक्षं च दिवा स्वप्नं च नित्यशः ।

रात्रौ सदारं स्वपतां तथा वेगविधारिणाम् ॥

अध्य(त्य)अतामजौर्णेन अतिस्तेहविवे(रे)किणाम् ।

ज्वराद्ध्य(द्य) प्रसङ्गाच्च तथाऽसात्म्यविषेवणात् ॥

मधुरं त्वीरनित्यानां तथा जलविहारिणाम् ।

पिष्टाद्रवदधशाकानामह्यानां निषेवणात् ॥

ईदृशैर्ग्यहणी जन्तोर्दृष्टिं अतिनिषेवितैः ।

मन्दा तितीचा(क्षणाऽ)तिविषमा चिविधं सा प्रकृष्ट्यति ॥

(ग्रहणीदोषज व्याधयः ।)

तथा रोगाः प्रवर्तन्ते ग्रहणी दोषजा नृणाम् ।

ज्वरः कासः पाण्डुरोगः श्वयथुः परिकी(क)र्तिता(का) ॥

आरुचिश्वाविपाकश्च गुलमार्गांसि भग्न्यरम् ।

अतिसारश्च कुष्ठश्च शूलान्यलसको भ्रमः ॥

एताँश्वान्याँश्च जनयेद्विगानस्य विलासिनः ।
ग्रहणो दूषिता(तैः) जन्तोः समा रोग(न)ह(स)न्ति वा(वै) ।

(मन्द-मृदु-विषमात्यग्निलक्षणानि ।)

यस्याक्रान्ते हि कायाग्नौ स्नेषणा मधुरा(शि)शनः ।
न पच्यतेऽन्नं कालेन स मन्दग्निरिति स्मृतम् ।
अग्नौ मन्दे कफेनास्य शीघ्रं भुक्तं न पच्यते ।
स भूयो मृदुतां यान्ति(ति) गुरुभोजनदूषितः ।
एवं रूपं च दृष्टैश्च कफे(फैः) त(य)स्य नियच्छ्रुति ।
एवं स विषमो नाम ग्रहणोदोष उच्यते ।
अग्निः सोमक्षयाद्यस्य भृशं देहे प्रकृप्यति ।
भुक्तं भुक्तं जीरयते न च वर्णबलाय च ।
भुक्ते भुक्ते चुधान्य(प्य)स्य जायते न च पुष्टति ।
अत्यग्निरिति तं विद्यात्स च दुःखितमः स्मृतः ।

(ग्रहणो चिकित्सा ।)

इत्येष रोगस्त्रिविधः ग्रहणोसंश्लिष्टो मया ।
प्रोक्तस्तस्य चिकित्सां तु विस्तरेण निबोध मे ।
धात्वन्तरं पिबेत् सर्पिः प्राजापत्यमथापि वा ।
ततोऽस्मै वमनं दद्यात्तत्त्वोच्चे विरेचनम् ।
पिप्पलौवर्धमानं वा पिबेत् चारघृतानपि ।
तक्रां(१) मां(स)वं पिबेच्चापि गर्खिण(गडी)रारिष्टमेव वा ।
दाधिकं वा पिबेत्सर्पिः(ः) तैलं शैरोषमेव वा ।
महद्यत्वं च गम्यं वा.....

.....

(इति भेले चिकित्सिते त्रयोदशोध्यायः ।)

(भूतकच्छ चिकित्सा ।)

ताप्तपत्रकषायांसु भूताधातुषु दापयेत् ।
 भोजनं क्रौञ्चमांसेन मा(भू)त्राधातेन(षु)षु(श)स्त्राते ।
 पिण्डा तु तस्य चैवास्थि क्षीरण सह पाययेत् ।
 भूतकच्छाणि शमयेदश्मरीं च मिनत्यपि ।
 एभिर्यदि प्रयोगैसु शर्करा नोपशाम्यति ।
 तामुद्धरेच्छल्यहर्ता दृष्टकर्मा बहुशुतः ।
 प्रतिधातादिन्द्रियस्य यस्य क्षच्छं प्रवर्तते ।
 अनुसन्धं च शूलं च शृणु तस्य चिकित्सितम् ।
 बलात्तेलेन स्वभ्यक्तमुषाम्बुपरिषेचितम् ।
 आस्थापयेत् पाचने च मुस्तादेन तु वस्तिना ।
 पथ्यागते निरूपे(हे)ण भोजयेत्सिद्धमोदनम् ।
 तमुना मुद्रयोषेण जाङ्गलेन रसेन वा ।
 ततसु शुद्धाम्बरया नार्या स्नातानुलिप्तया ।
 इष्टया संविशेष्यार्थं कल्याणगुणयुक्तया ।
 विशुद्धरेतसे मार्गे मारुतः प्रगुणो भवेत् ।
 संस्थानं मारुते प्राप्ते क्षच्छं तस्य निवर्तते ।
 अष्टानां भूतकच्छाणां एतदुक्तं चिकित्सितम् ।
 रूपाणि चैव सर्वेषां शिथाणामर्थसिद्धये ।
 इत्याह भगवानात्रयः ।
 इति भेले चिकित्सिते एकाद(चतुर्द)शोऽध्यायः ॥

अथात उदरचिकित्सां व्याख्यास्याम इति
ह स्माह भगवानात्रेयः ।

(वातोदर लक्षणम् ।)

भाराभिहतदेहस्य कटुतिक्षोपसेविनः ।
वायुस्तर्वशरीरस्यो दुष्टो वातहता(ः)शिराः ।
गत्वापि पूरये(त्)कोपं(ष्ठं) तथाध्यानं करोति च ।
दृतिवच्च समुच्छङ्गं उदरं स्यात्समन्ततः ।
क्षणराजि शिरावडं क्षणरोमाचितं तथा ।
एतद्वारो(तो)दरं विद्यात् एतैर्लिङ्गैस्तमन्तिम् ।

(कफोदर लक्षणम् ।)

उष्णाभितसी यो जन्तुर्विदाह(ही)न्युपसेवते ।
व्यायामोपरतस्यैव आन्तो यस्तोदकं पिवेत् ।
तस्य देहे कफो दुष्टः शिराः कफावहा गतः ।
उक्तव्वो दूषितस्यापि कोष्ठमम्बन्तदा(रा)श्रितः ।
सर्वमादापयेक्षोषं वेदनां च करोति सः ।
शुक्लराजि शिरावडं च शुक्लरोमाचितं तथा ।
तस्य सौदन्ति गात्राणि मुखस्त्रावस्थ(श्च) जायते ।
दुर्गम्भितास्य मूल(ल)स्य स(तत्) कफोदरि(र)लक्षणम् ।

(सन्निपातोदर लक्षणम् ।)

समश्वतः सर्वरसान् मिथ्याहारविहारिणः ।
तस्यान्य(य)धेमिवात्यर्थमुदरं संप्रकाशते ।
नानाराजिशिरान्दं नानारोमाचितं तथा ।
तथा नानावेदनाद्यमुदरं सान्निपातिकम् ।

(दूषोदर सान्निपातिक लक्षणम् ।)

आमनन्त्युदरं नायींनरमात्मोदरं यथा ।
 कर्णं रोधक्तं चापि शुल्कं जिह्वामलं नखम् ।
 यदाऽस्य भेदो रोमाणि स्त्रीणामार्तवशोणितम् ।
 पुरीषं च प्रय(ग)च्छन्ति रक्तो(क्तं) दुषोदरं भवेत् ।
 सर्ववर्णशिरानडं नीलपीतप्रभं तथा ।
 स्त्रीणां दूषोदरं नाम जायते मान्निपा(f)तकम् ।

(अमाध्य दूषोदर लक्षणम् ।)

तस्याङ्गमर्दः कासश्च श्वासो हिक्का च जायते ।
 निद्रा तन्त्रा तथाऽलस्यं दाहश्चाङ्गगतो भवेत् ।
 सदनं सर्वगताणां शोषणं पाण्डुवर्णता ।
 विषपीति च यज्ञिङ्गं तच्च तस्योपजायते ।
 एवं दूषोदरत्वे तैर्लिङ्गैर्मरणमृच्छति ।

(उदकोदर लक्षणम् ।)

अभुक्ता यः पिबेन्नित्यं उदकं प्रातरुद्यितम्(;) ।
 वर्षाहैमन्तकालेषु पिबेद्यशोदकं बहु ।
 तस्योदरेऽधिका पोडा चाप्यतः संप्रपद्यते ।
 सदनं रोमहर्षश्च श्रीतामित्यं शिरोग्रहः ।
 तथा स्त्रिघावभासं च स्त्रिघरोमाचितं च यत् ।
 एतैर्लिङ्गैस्समस्तैरु नृणां तदुदरो(को)दरम् ।

(संस्नावि जठर लक्षणम् ।)

शङ्खना स्नायुभेदेन मत्स्यानां वा ध(थ)कण्टकैः ।
 शक्तन्तृणाग्रैर्वा भक्तैरात्रव(न्व) विभिद्यते ।
 तेनान्नपानं छिद्रेण स्ववेच्छस्यान्तरोदरे ।
 उच्चतं जायते तस्मादुदरं स्यात्समन्ततः ।
 निधायतं जायते चत्वरै जठरसन्निभौ (?) ।
 संस्नाविणि च जठरं(रे) लक्षणं परिकीर्तितम् ।

(बद्धगुदोदर लक्षणम् ।)

यः प्लवेष्टङ्ग्येहापि यश्च न प्लवते नरः ।
 तेनात्(स्य)गं(जं)जा(धा) तुद्यन्ते बध्यन्ते चाप्यथैकतः ।
 यथा मुञ्जैश्च वातैश्च भुक्तैरान्त्वं निवेष्ययते ।
 तेन बद्धं गुदं नृणां जायतेऽन्व प्रपौडनात् ।
 उच्चिसकुच्चिर्भवति तथा संच्चिसमेहनः ।
 शूनाक्षः शूनवृषणः शूनहस्तस्तथैव च ।
 शूनपादगुदस्त्रैव सुप्ताङ्गशापि जायते ।
 नतोन्नतिः(त) समशापि नरो बद्धोदरो भवेत् ।
 आमधान्ययवान् यस्तु नरो भुडक्ते निषेवते ।
 सकेसरं फलं चापि भन्नयित्वोदकं पिबेत् ।
 हस्त्यश्वरथभयानं च भुक्तमा(?)।

(सर्वोदर चिकित्सा यां सुवर्णं चूर्णम् ।)

समरींचं.....द्वौ क्षारौ त्रिफला वचा ।
 यवान्यो(ः) कुञ्चिका हिङ्गः तिन्ती(न्ति)णि(णी)काम्लबेतसः ।
 धान्याजगम्या त्रायन्ती दाढिमं मय(म)वार्षिकम् ।
 कटुका-कटु-जंबीजं(रं) मैन्यवं च समान् भिषक् ।
 ल्लृत्ता सप्तला दन्ती कंपिङ्गं नौलिकाऽभया ।
 सुवर्णक्षोरी द्विगुणं सर्वाख्येतानि चूर्णयेत् ।
 अजे गव्येऽथवा मूले सप्ताहं परिभाव्य तम् ।
 द्विगुणं शर्करा चात्र दापयेत्त्राङ्गुलं पिबेत् ।
 गोमूलत्रिफलाक्षारसैर्मध्यै(द्यै)सुखाम्बुना ।
 सुवर्णसमकं चूर्णं सर्वरोगार्तिभेषजम् ।
 सर्वोदरे प्लिहशोषगुल्महृद्रोगनाशनम् ।
 वाताष्ठीना(ला)मथाऽनाहं श्वयथुं सर्वगावजम् ।
 हल्लीमसमिलापाण्डुप्रमेहज्वरगुल्मिनाम् ।
 जीविते संशयं क्षत्वा तगरूजितरिपिबेत् (?) ।

(क्षिद्रोदरे शस्त्रं चिकित्सा ।)

तपुसो(सं) वारुकं चापि भूलकं चापि दंशयेत् (?) ।
 क्रुद्धेन क्षणासर्पेण जठरि(रो)तानि भक्षयेत् ।
 विपात्यमानं कुच्छिं च क्षिद्रमान्वस्य वौच्छ च ।
 ततः पिपोलिकादंशं क्षिद्रमान्वस्य दापययेत् ।
 आन्वच्छिद्रे संगृहीते सिसी(सी)यो(व्ये)ल्कुच्छिं ।

ततो भिषक् ॥

एवं क्षिद्रोदरं वैद्यः शस्त्रकर्तुरुपाचरेत् ।

(बद्धगुदोदरे शस्त्रक्रिया ।)

तथा बद्धगुदं चैव पाटयेच्छस्त्रशास्त्रवित् ।
 गुच्छान् पलान् तथोद्भृत्य बद्धं सिसी(सी)यो(व्ये)त्तो भिषक ।
 उदक् भवन्ति सर्वाणि जठराण्यक्रियावताम् ।
 व्यथनं तेषु कुर्वीत शस्त्रकर्तुः प्रयोगवित् ।
 वामे पार्श्वे तु(ल)धे(धः) कुच्छिः मुक्ता च चतुरङ्गुलम् ।
 नाभ्या वा प्रणयेच्छस्त्रं मात्रायुक्तं चिकित्सकः ।
 विस्त्रावयेच्छ (ज)ठरं भिषगामयपौडनम् ।
 मर्दयेदुदरं चान्यस्य वेष्ये(ने)न तु वेष्येत् ।
 वेष्टित जठरं चास्य नाधापयति मारुतः ।
 पिबेद्यवाग् च ततो लवणस्तेहवर्जिताम् ।
 ततः परंतु चौरेण मासाधैं समुपाचरेत् ।
 ततः चौरयवाग् तु त्रीमासांसु यवान्भिषक् ।
 भुज्जीतालवणं तस्मात् त्रीमासान् लघुभोजनम् ।
 ततस्मलवणे भेल मुच्यते तूदरेऽपि च ।
 केतूदराणामत्यन्ति लवणं योगवाहितः(नः) ।

(जठरेऽग्निकर्मादि ।)

केचिच्चु जठरे प्राहुरग्निकर्म चिकित्सकाः ।
 अजाततोये जठरे पूतनो मध्यदारयेत् (?) ।
 हिंहोदरं हि हित्य(ला)ऽग्निः जयेत्तस्माहिश्रेष्ठः ।

निवृत्तिर्वर्णिता तत्र सलिलोदर खेदिनः ।
 यावत्पच्चप्रकोदरम् (?) ।
 मण्डलं निर्मितं यज्ञ श्वायदु मृदुः (?) ।
 अरोची निष्ठादं चैव नचराग्निस्तमाकुलम् (?) ।
 आक्रम्यमाणिनाभ्यां तु मृदुरेव हि वर्षति (?) ।
 पिञ्चन्नैश्यविनिर्दिशेत् (?) ।
 क्रियायतिश्च सर्वाणि सक्रियाभिश्च देहिनाम् ।
 (भस्त्रातकयोगः ।)

भस्त्रातकानां पवनाहृतानां
 वृत्तच्युतानामिह वा(चा)ध(ठ)कं स्यात् ।
 तदिष्टकाचूर्णकगौः प्रष्टष्ठ
 प्रक्षालयित्वा विसृजेत्तद्विष्टुपाता)ते(पे)
 शुष्कं पुनस्तदिदलीकृतं च
 विनिच्छिपेदप्सु चतुर्गुणासु ।
 पादावशिष्टं परिपूतशीतं
 क्षीरेण तुल्येन पुनः पचेत ॥
 तदर्थया शर्करायावगातं(ठं)
 लोहं भयाव्योषकचूर्णयुक्तम् ।
 एतत्समं शर्करापादयुक्तं
 ददत् खजेनोग्र(म्म)वियिधं(तं) विधाय ।
 प्रस्थद्वयेनामलकी मधूनां
 शीतेव(न) तुल्येन पुनः पचेत ॥
 तत्व(त्व)सरात्रादुपजातवीर्यं
 सुधारसादप्यधिकत्वमेति ॥
 प्राग(क्ज)स्त(न्म)शुद्धी(क्त)देहभाजां
 क्रताक्षदेवाक्षरीरयोगिनाम् ॥
 नचाक्षपाने परिहार्यमस्ति
 नवोषणवाताध्वनि मैथुने च ॥

जन्तुर्नितान्तं नरसिंहवत्स्यात्
 भवेत्तरः काञ्चनराशिमारः ।
 दन्ताश्च शौर्ण्यः पुनरुद्धवन्ति
 केशस्थं शुल्कः पुनरेति क्षणः ॥
 विशौर्ण्यकर्णां गुलिपाणिकोटि
 कृता(शा)र्जि(टि)तो (यश) विदन्तो(न्त) कुष्ठः ॥
 मोऽपि क्रमेणाङ्गुलिगात्रशाखो
 तरुर्यथा रोहति वारिमिक्तः ।
 महामयूरान् जयति स्वरेण
 बलेन नागान् तुरगान् जवेन ॥

.....

(इति भेले चिकित्सिते पंचदशोऽध्यायः ।)

.....

(जरस्तम्भे वंशकादि योगः ।)

वंशको नक्तमालश्च मूर्वा कटुकरोहिणी ।
 तत्कारी प्रग्रहश्चैव पीलूनि निचुलानि च ।
 असनस्मपर्णश्च विफला मरिचानि च ।
 एतानि समभागानि कषायमुपसाधयेत् ।
 एतान्येव च चूर्णानि मान्द्रिकेण पिवेत्तरः ।
 अनेनैव कषायेण भोजयेत्तिष्ठमोदनम् ।
 पिचुमन्दस्य मूलानि चित्रको हस्तिपिपलीः ।
 त्वक्प्रतफलमूलानि करञ्जास्मर्षपास्तथा ।
 तुल्यान्येतानि सर्वाणि वत्त्वीकस्य च सृत्तिका ।
 गवां मूलेण पिष्ठानि श्वस्त्रान्युद्दर्तनं वरम् ।

(जरस्तम्भे रास्त्राद्युद्दर्तन योगः ।)

रास्त्रा वचा ह्यकर्मूलं हिंस्त्रा दन्तो तथैव च ।
 ग्रतपुष्पा च कुष्ठा च द्वे हरिद्रे पुनर्नवा ।

अश्वमूले त्वपामार्गं शारिभा(वा)नक्तमालिका ।
वत्सौकमृत्तिका युक्तमेतैरुद्दर्दनं परम् ।

(ऊरुस्तम्भे करजादिलेपः ।)

करजस्मुरसो वित्वा देवदारु वचार्जुनः ।
तर्कारी मेषशृङ्गी च सौभाज्जनक आरली ।
उभे बृहत्यौ स्थोनाकः श्वदंशा खदिरामनौ ।
जलैस्मिद्विरिमै(?)सुत्यैः कषायपरिषेचनम् ।
एतैरवौषधैसुत्यैः क्षीरपिण्ड(ष्टैः) प्रलेपयेत् ।
अनेन विधिना ग्रोष्मभूरुस्तम्भः प्रशास्यति ।

(द्विपंचमूल्यादि तैलम् ।)

द्वे पञ्चमूल्यौ त्रिफला चित्रको देवदारु च ।
एकाष्टि(ष्ठी)ला त्वपामार्गं श्रेयमौ वायसि(सी) सुधा ।
काला भार्जिङ्गी पृथक्पर्णी सुवहा मदयन्तिका ।
काश्मरो च विश्वल्या च हिंस्ता हृन्योपिदार्विकः(?) ।
चिरवित्वो ह्यशोकश्च बला चांशुमति(ती)तथा ।
वयस्या पौलुपर्णी च पाठा च शतावरी ।
एषां पञ्चपलान् पूतान् जलद्रोगेषु समसु ।
अष्टभागावशेषं च पचेत्तेलादी(ठ)कं शनैः ।
कुष्ठं च शतपुष्पा च चित्रकः तूष्णयणं तथा ।
देवदारुगुरुश्चेष्टं विडङ्गं मुस्तमेव च ।
अश्वगन्धा च पाकी(ठा) च मूर्वा स्थोनाक एव च ।
पिप्पल्यः शृङ्गिवेरं च दन्ती हिङ्गम्बलवेतसी ।
कल्के नानिन वैद्यसु कषायेण सुसाधयेत् ।
सिंहं शुष्कं च पूतं च क्षीद्राज्येनानुसंसृजेत् ।
तदस्य दद्यात्पानार्थं तदि(दे)वाभ्य(ज्ञ)नादिषु ।
ऊरुस्तम्भश्चिरोत्पन्नः(:) तैलेनैतेन शास्यति ।
श्वी(श्वी)व(प)दान्याद्यवात्मं (?) च खण्डपातौश्च नाशयेत् ।

(जरुस्तम्भे भेषजान्तराणि) ।

पिललीवर्धमानं वा मात्रीरे(कं)ण जलेन वा ।
 जरुस्तम्भे प्रशंसन्ति ग(ण्डी)रारिष्टमेव वा ।
 क्षारा क्षारदृताश्वैव निरुदां(हा)श्व पृथविधाः ।
 हरीतक्या प्रयोगो वा ह्यरुस्तम्भे प्रशस्यते ।
 विलेख्यमानो हि यथा क्षीणमांसबलो भवेत् ।
 शरीररक्षणार्थाय भोजयेद्दुःहयेदपि ।
 भुज्जीत घटिकान् जीर्णे पुराणांश्वैव शालिकान् ।
 जाङ्गलानि च मांसानि सेवेत मृगपक्षिणाम् ।
 जरुस्तम्भपरोतो यो यदा वाताधिको भवेत् ।
 सम्यक् प्रोक्तमिदं सर्वे जरुस्तम्भचिकित्सितम् ।
 इत्याह भगवानावेयः ।
 इति भेले चिकित्सिते लयोद(घोड)शोध्यायः ।

अथातो विसर्पवातशोणितं व्याघ्रास्याम इति

ह स्माह भगवानात्रेयः ।

(वातवीमर्पं लक्षणम् ।)

वातात्यित्ताकफाचैव सन्दिपाताकफादपि ।

विसर्पाः पञ्च निर्दिष्टाः तेषां वच्चामि लक्षणम् ।

कषायकटुका(रु)चांश्च यो नित्यमुपसेवते ।

तस्य वायुः प्रकुपितः त्वयत्रिं मांसमेव च ॥

सिराश्च समधिष्ठाय विसर्पं जनयेद्दलम् ।

पिपोलिका विसर्पन्ति(न्ता) मन्त्यते तु धृतेऽपि च ।

जृमिका तालुशोषश्च शूलपार्श्वज्वरो ग्रहः ।

घोरश्वारुणवर्णामः श्वयथुः कृष्ण एवैच ।

इत्येष वातवि(वी)मर्पः तस्य कर्मविधिं शृणु ।

(वातवीमर्पं चिकित्सा ।)

गवां मूत्रं च क्लीरं च गोशकृद्रसमेव वा ।

य(ष)ष्टि(कं)मधुमंयुक्तं एतदालेपनं परम् ।

पञ्चमूलि(त्वा) च तक्षिङ्गं जलसेकः प्रशस्यते ।

शुङ्गाणि क्लीरत्त्वक्षाणां मधुकं नीलमुत्पलम् ।

क्लीरसिङ्गमिदं कोशणं वातपी(वी)य(म)र्व(र्प)नाशनम् ।

एतैरवैषधैसूर्वैः क्लीरत्वं(पि)ष्टै(ः) प्रलेपयेत् ।

सुखोष्णैर्वातवि(वी)सरै(र्प) तथा मंवि(प)द्यते सुखी ।

अथवा दधिमन्दे(त्वे)न तैलक्लीरधृतेन वा ।

सेचयन्ति सुखोष्णेन विसर्पे वातसंभवे ।

तस्य निर्वापणं कुर्यात् क्लीरणं परिषेचनम् ।

पीत्वा च तैल्कं सर्पिः हरीतक्या विरेचनम् ।

अविदाहि(हो) नि चान्नानि भोजनार्थं प्रदापयेत् ।

क्लीरं च यवचूर्णं च धृतं चैवात्य(ति)साधयेत् ।

(पित्तवौसर्पीत्यत्तिक्रमः तस्त्वर्ण ।)

कटुम्हलवण्णारतीक्ष्णं द्वे(पै)ता(त्ता)नि चाश्वतः ।
 तस्य पित्तं प्रकुपितं शिरामांमत्वगाश्रितम् ।
 रक्तेन सह संस्तृष्टं शरीरे देहचेष्टितम् ।
 ज्वलयित्वा ज्वरं पूर्वं ज्वलताग्निशिखोपदु(म)म् ।
 विसर्पे जनयेत्तीव्रं दारुणं पित्तसंभवम् ।
 स्फोटास्तस्योपजायन्ते वक्त्रं वक्त्रं व प्र(स)मीरिताः ।
 यत्र यत्र च जायन्ते स्फोटास्तव विलीयते ।
 हरिद्रं हरितं कृष्णं दोषं मुच्यत्वर्तन्नर्णः(?) ।
 एषोऽग्निकल्पो विसर्पः पैत्तिको देह नाशनः ।

(पित्तवौसर्प चिकित्सा ।)

चिकित्सां तत्र कुर्वीत प्रत्याख्याय चिकित्सकः ।
 विरेचनं स्वेहयुक्तं पाययेत्तं चिकित्सकः ।
 परिषिकांश्च कुर्वीत चौररिहुरसेन वा ।
 अभीक्षणं सेवयेच्चैव हिमकल्पेन वारिणा ।
 चौरवृक्षकपायैर्वा कषायैर्मधुकस्य वा ।
 प्रदेहस्य तु कुर्वीत शतधौर्तनं सर्पिष्ठा ।
 मधुकोत्पलकल्केसु चौरपिष्ठैः प्रलेपयेत् ।
 मञ्जिष्ठापद्मकं पद्मं चन्दनं नीलमुत्पलम् ।
 मधूकं मधुकं द्राक्षा लामज्जककसेरुकः ।
 मृगालानि विदारी च ममुद्रान्ता शतावरा ।
 महस्त्र(वी)र्या नलदः बला दन्ती मधूलिका ।
 एतानि समभागानि जलद्रोणि विभावयेत् ।
 एतैरेव कषायैश्च पिष्ठै(ष्टै)च्चैव विपाचयेत् ।
 दृतं तस्य कुतेऽग्न्यज्ञे विसर्ति(पै)पित्तसंभवे ।
 उपचक्रचकोराणां हंससारसयोरपि ।
 वसाः प्रदेहे शस्यन्ते विसर्पे पित्तसंभवे ।

न्यग्रोधोदुखराश्वत्य प्लक्षवेतसजास्तथा ।
कल्काः पञ्च प्रशस्यन्ते नौरवृ(पि)ष्टाः प्रलेपने ।
(श्लेषवौसर्पीत्यत्तिक्रमः, तस्तत्त्वां च ।)

श्लेषलास्य(न्य)न्रपानानि श्लेषलो यो निषेवते ।
तस्य श्लेषा प्रकुपितो रक्ते तिष्ठति देहिनः ।
ततोऽन्य(स्य) श्लेषवि(वी)सर्पी जायते मन्दवेदनः ।
स्फोटोऽपि तस्य जायन्ते श्वयश्चुः पाण्डुरिव च ।
तस्य तन्द्रा च निद्रा च ज्वरः कामः शिरोग्रहः ।
चिराच्च पाकं व्रजति विमर्शश्लेषमंभवः ।

(श्लेषवौसर्प चिकित्सा ।)

वमनं रेचनं चैव कुर्यात्तस्य यथाबलम् ।
तैल्य(त्व)कं वा पिंवत्सर्पिः पुराणं धृतमेव वा ।
मर्जाश्वकर्गौ मुस्ता च मल्कौ मोमवल्कला ।
द्वौ करञ्जौ कपिलत्वक् शिरोषोग्नि(शी)रग्नारिवाः ।
नौरवृक्षप्रवालानि कुटजत्वक् धनंजयः ।
धवः पलाशः स्योनाश(क)ः खर्दिरो वेतमामनौ ।
कषायं साधयेदेतं(तैः) सुखोष्णेन च सेचयेत् ।
अजाच्चीरण पिष्टेस्तु कल्करेतैः प्रलेपयेत् ।
तैलप्रस्थं पचेदेभिः कषायैरथं पेषिमैः(तै) ।
अभ्यञ्जनेन वीमर्पि(र्पी) श्लैषिकस्तेन शाम्यत(तिः) ।
गोमांसखण्डुरण्डैश्च विमर्शमुपनाहयेत् ।
मज्जमिर्जाग(ङ्ङ)ता(ला)नां च तदभ्यङ्गं प्रकल्पयेत् ।
मांसोपनाहं कुर्वीत श्लैषिकं वातिकेऽपि वा ।
जाङ्गुलैर्गव्यमायूरैः कुक्कुटैश्चा(श्चा)गतै(लै)रपि ।

(वातशोणितोत्पत्तिस्तत्त्वां च ।)

यथा(दा) प्रकुपिता दोषास्त्वयस्त्वङ्गममाश्रिताः ।
रक्तेन सह संस्तुष्टाः शरीरोद्देशचेष्टिताः ।

संश्यामण्डलं तत्र जायते क्षणमेव च ।
 अथ लोहितपर्यन्तं विसर्पति सवेदनम् ।
 ज्वरस्तृणा च दाहश्च ऋदिमूर्क्षा भ्रमस्तथा ।
 यद्यच्च सृशते तेन तत्रोषा न निवर्तते ।
 दग्धेन शोणितेनान्वं शुष्कालाबुनिभं भवेत् ।

(वातशोणित चिकित्सा ।)

सुकुमारं बलातैलं तैलं शैरीषमेव वा ।
 धान्वन्तरं चापि छृतं पाययेद्वातशोणितम् ।
 पिप्पलीवर्धमानं वा तक्रासवमथापि वा ।
 खादिरं वा निषेवेत वातशोणितपौडितः ।
 नित्यमास्थापयेच्चैनं मुस्ताद्येन तु वस्तिना ।
 पाययेत वस्तिभ्यां अथवा (?) मधुतैलकैः ।
 यच्चिकित्सितमाख्यातं विसर्पे वातसंभवे ।
 तद्वातशोणितं सर्वं कर्तव्यं शोणितोन्तरे ।
 इति शोणितमाख्यातं गंभीरे वातशोणिते ।
 वातवन्तं चिकित्सेत स्त्रेहपानानुवासनैः ।
 मयूरक्रौचलावानां वसामज्जा च लाभतः ।
 पानेऽभ्यङ्के च वस्त्रो च बलातैलं प्रशस्यते ।
 अक्रियाभिः क्रियाभिर्वा नशेद्वातशोणितम् ।
 पाटनं तत्र कुर्वति स्वल्पीकृप्य प्रयोगवित् ।

इत्याह भगवानावेयः ।

इति भेले चिकित्सिते चतुर्द(मस्त)शोऽध्यायः ।

अथातोऽर्शसां चिकित्सितं व्याख्यास्याम इति
ह स्माह भगवानात्रियः ।
अशेषं निमित्तम् ।

वातात्प्रित्तात्कफाच्चैव सन्निपातास्तु(त्त)यैव च ।
सहजानि च रक्ताश्च(च्च) पोडा(दा)शांस्यथ देहिनाम् ।
तेषां निदानं वच्यामि चिकित्सां चानुपूर्वशः ।
अदृश्यानां च यत्प्रोक्तं दृश्यानां च यथाक्रमम् ।
विदाहिगुरुरुक्ताणां आनुपोदकसे(६)वनाम् ।
दधिदुधगुडादीनां पिण्डितानां च भोजिनाम् ।
यानानामुदकानां च दुष्टानामुपचारणात् ।
नित्याजोर्णभुजां चापि विगानां च विधारणात् ।
प्रभा(वा)हणाच्चातिमात्रं मैथुनस्यातिसेवनात् ।
दुष्टपानप्रसङ्गाच्च कठिनात्पृष्ठपीडनात् ।
निरुहस्यातियोगाच्च वस्त्रिनां विभ्रमादपि ।
स्त्रेहपाने च विभ्रान्तात् मद्यदीषाश्चयात्क्रयात् ।
एभिः प्रकृपिता दोषा वातपित्तकफास्त्रयः ।
वि(ए)कशस्सर्वशो वातः इन्द्रशः शोणितेन वा ।
गुदाभिष्ठन्दमेवाशु ज्ञुर्वन्ति गुदमाश्रिताः ।

(अशेषलक्षणम् ।)

शि(की)लास्त्रात्र प्रोहन्ति सूक्ष्मसर्वपसन्निभाः ।
यवमुहादिनिष्ठाव कर्कन्दवदरोपमाः ।
श्रीराङ्गुष्ठमात्रा वा ताम्भा गोस्तनसन्निभाः ।
निरुद्धास्ते गुदे श्री(की)लाः स्तम्भयन्ति गुदं भृशम् ।
स्त्रोतसां गुदमानाहं भूलं बभ्रन्ति वाप्यथ ।
निरोधात् स्त्रोतसां तेषामूर्धदीषास्समुत्तिताः ।
एकैकं दूषयित्वा तु रोगात्कुर्वन्ति चातुरान् ।

(अशीं निदानम् ।)

पुरीषभेदं वैवर्ण्यं शूलं निर्वाहिका तथा ।
 अवदारस्तृषा दाहो गुरुपृष्ठो मदो ज्वरः ।
 अरुचिश्वाविपाकश्च गात्रज्ञ(त्र)यबलक्ष्यौ ।
 पाण्डुत्वं पर्वभेदश्च खयथुश्वाक्तहृष्योः ।
 ग्लानिर्मैयुनहानिश्च गुदभ्रंशो गुदग्रहः ।
 अर्शसां रूपसाटश्यं पृथक्त्वं तेषु वच्छते ।

(वातपित्ताशीं लक्षणम् ।)

क्षणं पुरीषं भवति रुक्तं किंचित्सफेनिलम् ।
 नित्यं गाधपुरीषश्च भिन्नवर्चाः पुनः पुनः ।
 अरुपृष्ठकटिग्राहो नित्यानर्थसुदुर्लभः ।
 जायते पर्वभेदश्च कर्णशूलस्तृषा भ्रमः ।
 अशीं यक्षाद्वि पवने जाठरं वाय्यवर्धतः (?) ।
 कीलाशास्योपजायन्ते आत्मा(धा)नं च पुनः पुनः ।
 गृहणी दूषिता चास्य वैवर्ण्यं चोपजायते ।
 हृत्यार्खकोषशूलश्च दुर्नामै(?) वातसंभवैः ।
 सज्जरं पित(ट)कं लक्षणा तौक्षण्विगं सशोणितम् ।
 उष्णद्रवं सदाहं च पित्तार्शस्तूपलक्ष्यते ।
 पाण्डुवर्णं च भवति पौताभासं च लक्ष्यते ।

(श्वेषाशीं लक्षणम् ।)

दृष्टिं च गुदोऽत्यर्थं गुदपाकश्च जायते ।
 श्वेषलेष्वपि चार्षस्तु पिच्छिलं शुक्रसप्लवम् ।
 पुरीषं सकफं याति स्तोकं स्तोकं सवेदनम् ।
 उपविष्टश्विरं चास्ते निस्त्रेनं चोपवेश्यते ।
 शार्यते मेद्वृष्टयं वस्तिश्च गुद एव च ।
 अरुचिश्वाविपाकश्च न च पक्तं विरिच्यते ।
 खयथुश्च विश्वल्यैनं विशेषेणात्तिकूटयोः ।
 एतत् श्वेषसम्यानमर्शसां रूपमुच्यते ।

(सन्निपातार्शीं लक्षणम् ।)

सन्निपातसमुद्यानं जानीयाक्षर्वलक्षणैः ।
 सद्वातरक्तं विस्त्रं वा भिन्नं वा पि(त्त)मिश्रितम् ।
 चिरेण च प्रवाहोऽस्य प्रसक्तं वा कदाचन ।
 अभिष्ठन्दानि मुच्चल्लिं रक्तार्शांस्यथ शोणितम् ।
 वहन्ति धारया रक्तं यथा विद्वा सिरांस्थिता ।
 रजस्वलेव शुवतिः रक्तं मुच्चत्यभीक्षणशः ।

(अर्शश्चिकित्सा ।)

अतिसुक्तं सूरांदम्ति(ल्तीं) ककुभं समयूरकम् ।
 गवां च महिषीणां च मूत्राण्यथ समाचरेत् ।
 भस्मीकृत्य तु तं क्वारं युक्त्या मध्ये(द्य)न पाययेत् ।
 श्लेष्मार्शांसि प्रशमयेत् श्वयथुं पाण्डुतामपि ।
 अर्शसां वातिकानां तु यदुक्तं वै चिकित्सितम् ।
 तथैव श्लेषिकानां तु स्नेहवर्जं समाचरेत् ।
 रक्तजीष्वपि चार्शस्सु चौरमाजं प्रशस्यते ।
 ऋतुं वाप्ययनं वापि पिवेन्मासमयापि वा ।

(बलादि दृतम् ।)

बला बिल्वशलाटूनि त्रिफला हस्तिपिण्डी ।
 करञ्ज-मधु-पालाशैः मधुकोत्पलतिन्दुकैः ।
 कल्कैरक्षसमैरेतद्वृत्प्रस्थं विपाचयेत् ।
 अजाक्षीरे दशगुणे तक्षिङ्गं मात्रया पिवेत् ।
 एतद्रक्तसमुद्यानि पित्तजानि(नौ) ह यानि च ।
 अर्शांसि नाशयत्याशु भिन्नाभार्णीव मारुतः ।

(लोध्रादियोगविशेषाः ।)

लोध्रं दारु हरिद्रा च मज्जा वैभीतको तथा ।
 तण्डलोदकपीतानि मधुनार्शींविनाशनम् ।

लाक्षा हरिद्रा मस्तिष्ठा मधुकं नीलमुत्पलम् ।
 अजाक्षीरण पीतानि रक्तजानां विनाशनम् ।
 शिरीषपुष्पं पुष्पं च कुटजं ककुभस्य च ।
 दार्ढी हरिद्रा लोध्रं च वातकी कट्फलं वृषः ।
 एतेषां पाययेत्कल्कान्युक्तिस्तरणुलाम्बुना ।
 मधुयुक्तां (कः) प्रश्नमयेदशीं वै रक्तं पित्तजाः (जम्) ।
 मधुकं बदरं द्राक्षा मूलं च कुशकाशयोः ।
 तण्डुलोदकपीतानि मधुनाशीविनाशनम् ।

(शाङ्खरौघ्नतम् ॥)

न्ययोधोदुम्बराश्वस्य बदरीप्लक्षवेतसम् ।
 पृथक् प्रवाल्लान्युद्दर्दणि हिपलीकानि संहरेत् ।
 अवाक्पुष्पः फलान्यष्टौ अष्टौ दार्ढास्तथैव च ।
 सालपर्णीपृष्ठिपर्णीः पले हे हे समावपेत् ।
 हे राक्षशाकस्य पले सर्वमेतत्समावपेत् ।
 हिद्रोणि सलिले साध्यमष्टभागावशेषितम् ।
 दृतस्य चाढके साध्यः सकषायं सुखाम्बुना ।
 शाङ्खर्याम्लिकया जातः सुरसः स्नेहसम्मितः ।
 देवदार्ढभया मुस्ता चिच्चको विल्वपीशिका ।
 कट्फलं शृङ्गबिरं च पिप्पली चन्दनं तथा ।
 सोवीरमज्जनं मूला पिप्पल्या सि(ति)क्तरोहिणी ।
 गुडं प्रियकृपुष्पं च शाल्मली बीजसाह्यया ।
 वल्सकस्य च बीजानि तथैवातिविषा वचा ।
 एतानक्षसमान् भागान् पृथक् दत्वा विपाचयेत् ।
 एतस्तिष्ठं दृतं युक्त्या रक्ताशीं वै विनाशयेत् ।
 पित्तगुल्ममति(ती)सारं शूलं वरमरोचकम् ।
 स्त्रीषामस्त्रधर्म घोरं रक्तपित्तं प्रदाहिकाम् ।
 पाण्डुरोगं वृषं कासं क्रिमींश्वेवापकर्षति ।

नाशनं श्लेष्मजातानां कायाग्निदीपनं परम् ।
 गर्भाधानं च वस्त्यानां शोषिणां चामृतोपमम् ।
 शार्ङ्गरीष्टतमित्येतत् या(स्त्रा)तमशीविनाशनम् ।
 वलवर्णकरं चैव रक्तगुल्महरं तथा ।
 पित्तजेष्वपि चार्शस्सु हितं तद्रक्तजेष्वपि ।
 सन्निपातसमुद्येषु सर्वेष्वेव सुपूजितम् ।
 अर्शसां सहजानां तु यथा प्रक्षतिमाचरेत् ।
 चिकित्सितं स्वयं बुद्धा संप्रधार्य यथाबलम् ।

(ताळीस पत्रवटकाः ॥)

त्रिफ(प)लं शृङ्गिवेरस्य चतुर्थं मरिचस्य च ।
 पिप्पलीकुडुवार्धं च चव्यस्य पलमेव च ।
 ताढ़िसपत्रस्य पलं पलार्धं किसरस्य च ।
 द्वे वती(पले) पिप्पलीमूली चित्रकस्य पलं तथा ।
 तथा तमालयोः कर्णौ सूख्यलाकर्षमेव च ।
 त्रिंशहुडपले शुष्टे चूर्णन्येतानि साधयेत् ।
 ततोऽच्चमाला वटकाः प्राणदा इति विश्रुताः ।
 ताळीसपत्रवटकास्ता एव(ताः) परिकौर्तिसाः ।
 पूर्वं भक्तस्य पश्चाद्वा भक्तयेत्तु यथाबलम् ।
 मद्यमांसरसैर्यूषैः क्षीरैश्चाप्युपभोजयेत् ।
 एतेन हन्ति कफजान्यर्शांसि सहजानि च ।
 वातपित्तसमुद्यानि रक्तजानीतराणि च ।
 मदात्यये मूत्रकच्छे प्रमेहे हृदययहे ।
 विषमज्वरे पार्श्वशूले क्षते क्षीरे(वे) विरेचने ।
 मन्दाग्नि विषमाग्नीनां तथैव क्रिमिकोष्ठिनाम् ।
 शूलगुल्मपरीतानां क्षर्वतीसारिणामपि ।
 हृद्रोगिनां कामिलानां शोषिणामूर्ध्ववारिणाम् ।
 कामश्वासपरीतानां सेव्यास्त्र वटकाः शुभाः ।

भूयिष्ठं सहजानीमि क्षेपयन्ति शरीरिणाम् ।
तस्माच्छोधोपचारेण कुर्यात्तस्य चिकित्सितम् ।

अर्शसः शस्त्रचिकित्सादिः ॥

रोगानि(नी)कस्य सर्वस्य परमर्शस्मुकीर्तितम् ।
तस्मादश्रीं विस्तरेण चिकित्सेत्तु चिकित्सकः ।
शस्त्रेण क्षेदनं तेषां न्नारेण दहनं तथा ।
शस्त्रकर्ता प्रयुज्जीत दृष्टकर्मा चिकित्सितम् ।

(अर्शसि आलेपनादि चिकित्सा ।)

आयुर्वेदविदा यत्तु प्रयोक्तव्यं चिकित्सितम् ।
आलेपनाभ्यङ्कविधिं स्वेदकर्म च तच्छृणु ।
अस्थ्यज्य नाभिं कुक्रिं च वस्तिसुष्कौ गुदं तथा ।
अर्ज्ज्वलः क्षीरैश्च मूलैश्च सुखोष्णैः परिषेचयेत् ।
तरुणैर्मूलकैः स्वेदैः तथा गृजनकैरपि ।
सुखोष्णैः स्वेदयेद्युक्त्या पिण्डाकैर्गोमयेन वा ।
रा-मे(?) कन्दमूलं च मधूकं देवदारु च ।
यवचूर्णनियुक्तानि क्षीरेणाऽलोड्य पाययेत् ।
त(ते)नोपवाहं कुर्वीत स्वेदयेच्च पुनः पुनः ।
(दुर्मेदां)सि समायान्ति विदना च निवर्तते ।
दृष्टोष्ठनक्तमालानां काशमयीं दण्डयेस्तथा(?) ।
यत्र क्वायन्वादयेत् तत्र चैवोपवेशयेत्(?) ।
.....ङ्गिवरं च कुष्ठं कासि समेव च(?) ।
सैन्धवं चित्रकं दग्धीं करवौरं शुकानि च ।
पूतिकं वरणत्वक् च विदारी लाङ्गलाङ्गया ।
अत्र.....क.....ङ्गं च पिषयेत्(?) ।
गर्भेणानेन विपचेत् तैलं मूलचतुर्गुणे ।
ज्वराक्षीरयोषात्र कुडुबः कुडुबो भवेत् ।

र्णसां शमनं पक(र)म् ।
 शौरकन्दकलात्येतत्र च दूषयते गुदम् (?) ।
 कुळीरश्चङ्गं हस्यस्थ बला लाङ्गलिकी तथा ।
 बिल्वं भज्ञातकानि च (?) ।
 अर्णसां लेपनं तेन सप्तरात्रं पुनः पुनः ।
 श्रीरूषबीजं ह्रौ न्नारौ लाङ्गलीं सैन्धवं तथा ।
 भावयेत् (?) ।
 अर्णसि लेपयेत् तेन सप्तरात्रं पुनः पुनः ।
 एतेन लिप्तान्यर्णसि विनश्यन्ति न संशयः ।
 शियु..... (?) ।
 (स)वैमिकत्र संहृत्य स्तुहित्रीरेण पेषयेत् ।
 करवीरोऽनवद्यश्च मालतिः स्वर्णयूथिका ।
 प्रक्षाठनं कषाया..... ।
 सक्षौद्रं नवनीतं तु प्रलेपो व्रणरोपणः ।
 दद्यते सप्तरात्रेण पुंस्ल्वं च न विनश्यते(ति) ।
 सौमिकाभिदं दं.....
 ...र्णत्रिकटूं स्तुहित्रीरेण पेषयेत् ।
 एतदालेपनं शेषं दुर्नामानं विनश्यति (?) ।
 स्वर्णत्रीरीतु..... किंत्रसकम् ।
 कुक्कुटस्थ पुरीषं च स्तुहि त्रीरेण पेषयेत् ।
 एतदालेपनं शेषमर्णसां न्नारममितम् ।
 द(द्यते सप्तरात्रेण) पुंस्ल्वं च न विनश्यति ।
 यवास्मिहार्थकाश्चैव भज्ञातकमयो वचा ।
 धूपनं चन्दनं कुष्ठशिंश(शु)सा(पा)पार एव च ।
 गवां..... पत्रे वारिष्ठशिग्रजे ।
 घृतमिश्रं प्रशंसन्ति शेषं धूपनमर्णसाम् ।
 रक्तपित्तसमुद्येषु प्रशस्ता त्रीरवस्त्रयः ।
 तीच्छां कफेन मत्तेषु वातिकेष्वपि वासकम् ।

सत्रिपातान्यसाध्यानि चिरोत्यानि(नौ) ह यानि तु ।
रक्षजा सहयोत्यानि सिद्धेत्वाधिकेऽपि ते(?) ।

इत्याह भगवानात्रेयः ।
इति भेले चिकित्सिते पञ्चदशोऽध्यायः ।

अथातः श्वयथुचिकित्सितं व्याख्यास्याम इति
ह स्माह भगवानात्रेयः ।

(श्वयथुनिमित्तं तज्ज्ञाणं च ।)

यः क्षीणमांसो मन्दाग्निव्याधियुक्तः सुटुर्बलः ।
गुरुणि सेवतेऽत्यर्थमन्त्यपित्तक्षतानि च ।
सद्यो वान्तो विरक्षो वा गुरुण्यन्नानि सेवते ।
उपोषितश्च योऽत्यर्थं शाकमूलफलाशन ।
मत्स्यान् दधि पयो भुड्के दिवा स्वप्ररतिश्च यः ।
अपथ्याजीर्णभोजी च नरो व्यायामसेवितः ।
यश्च तिक्तकषायाणि द्वाराम्लकटुकानि च ।
लघूनि सेवतेऽत्यर्थं रुक्षाणि तु विशेषतः ।
तस्य वातः प्रकुपितः शिरा बाह्याः प्रपद्यते ।
स पित्तं कोपयत्याशु रक्तं श्वेषाणमेव च ।
सिरासा(स्ता)दोषसंपूर्ण(१) स(सं)विसर्पन्ति दारुणाः ।
समुपेत्यैकदेशे वा सर्वगात्रेषु वा पुनः ।
एवं तत् श्वयथुर्नाम व्याधिर्भवति दारुणः ।
दोषैः पक्वाशयस्यैस्तैः सोऽधस्तात् श्वयथुर्भवेत् ।
पादविह्व(क)त्त(स्थः)श्वयथुर्नराणां नाशयत्वस्तुन् ।

योषितां मुखसंभूत उभयोरपि गुह्यजः ।
 भूयिष्ठमिह शोधसु दोषसंस्पर्शसंभवः ।
 यस्तेषां त्वधिरोही स्यात् स(त)स्स(स्व) रूपं हि दर्शयेत् । ०

(वातिकादि-श्वयथुलक्षणम् ।)

खयथुर्वातिको रुक्षः क्षणवर्णः सवेदनः ।
 करोति पीडितो निम्नं यन्निमित्तश्च नश्यति ।
 पैत्तिकश्च यथा नीलो लोहितः पीत एव वा ।
 रुजादाहपरीतश्च क्षिप्रपाको ज्वरान्वितः ।
 शुक्लावभासो वहसः स्वेदः पित्तस्थिरस्तदा(?) ।
 आलब्बश्वाप्यनाशश्च नृशंसो यः कफात्मकः ।
 वातपित्तकफानां तु रूपं स्यात्निपातके ।
 असाध्यसोपसर्गश्च खयथुः प्रस्तृतश्च यः ।
 नीलपीतारुणं ज्योतिर्द्युश्यते खयथुर्यदि ।
 किञ्चित्करत्यसलिलं तमसात्त्वं विनिर्दिशेत् ।
 शस्त्रदण्डप्रहाराभ्यां प्रपातादस्थिभङ्गतः ।
 खयथुः पञ्चमो दृष्टो भूयिष्ठं स हि रक्तजः ।
 अभिभातात्त्वं जातानां मांसमस्थि च पीडितम् ।
 नि(सि)रा(;)संदूषयत्वाशु ततो रक्तं प्रदुष्यति ।
 स दाहरागबहुङ्गो वर्धतेऽतिप्रवेदनः ।
 क्षतवैसर्पिकीं तथ क्रियां कुर्याच्चिकित्सकः ।
 एतस्तत्त्वमुहिष्टं खयथूनां यथाविधि ।

(खयथु-चिकित्सा ।)

चिकित्सितं प्रवच्यामि यथावदनुपूर्वशः ।
 कल्याणकं पिवेत्सर्पिर्महातिक्तमथापि वा ।
 महद्यात्पञ्चगव्यं वा ततस्संशोधयेत्वरः ।
 हरीतकीं समधुकां सच्चौद्रं वापि लेहयेत् ।

मात्रिकेण च कृष्णां च लिङ्गात्क्रीरेण वा पिवेत् ।
 हरीतकीं शुद्धिंबेरं देवदारु च तत्समम् ।
 एतत्स्खाम्ब्ना पीतं श्वयथूनां निवारणम् ।
 अयोरजस्तिकटुकं त्रिवृता तिक्तरोहिणी ।
 त्रिफलारसपौतं तत् श्वयथूनां निवारणम् ।
 महीषधं देवदारु सुधा व(ऋ)र्घ(ष) भरे(को)वच(१) ।
 एतैः क्षीरसमैः सिञ्चं श्रेष्ठं श्वयथूनाशनम् ।
 गोमूत्रस्य प्रयोगो वा श्रेष्ठः श्वयथूनाशनम् ।
 सक्तीरं वा पिवेन्मूत्रं माहिषं मूत्रमेव वा ।
 श्रीष्ठं मूत्रं पिवेचैव तदुद्धक्षीरमेव वा ।
 यथाबलं यथादीषं श्रेष्ठं श्वयथूनाशनम् ।
 मूलकानि च सिङ्गानि मानिले भक्तयेन्नरः ।
 रसेन मूलकानां तु कुर्वीत परिषेचनम् ।
 नक्तमालार्कमूलानां वृषस्यारग्वधस्य च ।
 कषायं परिविक्तं तु श्वयथूनां निवारणम् ।
 सुवर्चला व्याघ्रनखं कुष्ठं कटुकरोहिणी ।
 काकमाची कृषभको रास्ता मूर्वा पुनर्नवा ।
 वार्ताकी निचुलं मूलं त्रिफला चित्रको वचा ।
 कुठेरको हरिद्रे हे श्यामा मूषकपर्णिका ।
 विठ्ठङ्गं शिशु वलकं च नक्तमूलं महीषधम् ।
 गोमूत्रपिष्ठं श्वयथौ मुख्यमुद्दर्तनं भवेत् ।
 दन्ती विठ्ठङ्गं त्रिफला चूप्रशग्नं कटुरोहिणी ।
 चित्रकं देवकाष्ठं च चित्रता हस्तिपिपली ।
 चूर्णान्वेतानि तुल्यानि द्विगुणं स्यादयोरजः ।
 क्षीरेण(१) लोक्य(२) पोतानि श्रेष्ठं श्वयथूनाशनम् ।
 त्रिफलायासु कुडवं पिपली कुडवं तथा ।
 विठ्ठङ्गं मिरिचानां तु हे(हे) चैव पले स्मृते ।
 पलं पलं च कुर्वीत दन्तीचित्रकयोरपि ।

(अयोरजीय रसायनम् ।)

एलं च पिप्पलीमूलौ तुष्टभ्य (?) च पलं तथा ।
 शृङ्गिंबेरपले द्वे च गव्यात्पञ्चपलानि च ।
 शिषारण्यर्धपलोनानि यानि तानि निबोध मे ।
 रास्ता बला गोकुरकं मधुकं देवदारु च ।
 वचा सातिविषा पाठा मुस्ता कट्करोहिणी ।
 कट्फलं शारिवे द्वे च श्यामा भज्ञातकानि च ।
 पुनर्नवं सतिजोह्वं लक् च पत्रं शतावरी ।
 निदिग्धिका व्याघ्रनखं मञ्जिष्ठा कुशकं स्म(व)ला ।
 त्रिफला त्रिवृता भार्जीं कुटजस्य फलत्वचः ।
 एतदाह्वल्य संभारं द्विस्तावस्ता(त्या)दयो रजः ।
 तथैकथा कृतं युक्त्या लेहयेन्नभुमपिषा ।
 क्षीरं चानुपिबेद्युक्त्या निरन्तरेविता ।
 अयोरजीयमित्येतत् ख्यातं सिङ्गरसायनम् ।
 संवक्षरप्रयोगेण शतवर्षाणि जीवति ।
 वर्षद्वयेन मनुजो द्वे जीवेत् शरदां शतम् ।
 निहन्या(त्) श्ययं धोरं वृक्षमन्द्राशनिर्यथा ।
 पाण्डुरोगमथार्गांसि मन्दमग्निं क्रिमीनपि ।
 भग्न्यरं कामिलां च कुष्ठाणि जठराणि च ।
 सप्तोहानमपस्तारं शूलानि परिकर्तिकाम् ।
 अतिसारं प्रमेहांश्च कृतं शा(का)सं क्षयं तथा ।
 यस्मिन् यस्मिन् विकाले(रे)तु योगोऽयं संप्रयुज्यते ।
 तं तं निहन्ति वै रोगं देवारीन् केशवो यथा ।

(उक्त रसायनेऽनुपान विशेषाः ।)

अनुप्रयोगा लाजानां सक्त (क्तु)तो मधुना सह ।
 क्षीरानुपानलेहोऽयं दिवसान् सप्त पञ्च वा ।
 अर्गःस्वामातिसारेषु विधिस्थात् परिकर्तने ।

ततः क्षीणेषु कासेषु ज्वरेषु विषमेषु च ।
 वर्षांहितोऽपि खयथुः तस्मान्मासेन शास्यति ।
 रसायनप्रयोगाच्च पूर्वोहिष्टाद् यथाविधि ।
 शालीन् सषष्ठिकांस्वैव रसान्नविकृतीस्तथा ।
 क्षाराग्न्त्वलवणांश्चापि सदा धूमं विवर्जयेत् ।
 आगन्तुखयथुर्वापि यो वा स्थाद्वेषसंभवः ।
 लङ्घनैश्च विलेपैश्च क्षीरसेकैः प्रशास्यति ।
 अविपाको ज्वरम्भर्दीं दीर्बल्यं परिकर्तिका
 खासातिसारो हिक्का च शूलस्योपद्रवाः स्फृताः ।

इत्याह भगवानात्रेयः ।
 इति भेले चिकित्सिते षोड(ऊनविं)शोऽध्यायः ।

अथात उदावर्तचिकित्सितं व्याख्यास्याम इति ।

ह स्माह भगवानात्रेयः ।

(उदावर्त निमित्तम् ।)

प्रकृत्या वारि(ति)नो(को) यस्तु रुक्षान्यन्नानि सेवते ।
 कषायं कटुकान् नित्यं रसान् तिक्तांश्च सेवते ।
 कर्कन्धूनि र(क)पित्यानि करीरलिकुचानि च ।
 पारावतानि भव्यानि यज्ञान्यत् फलमीदृशम् ।
 शुक्तानि च वस्त्रं पिण्याकं कोद्रव(वौ)दनम् ।
 अभिष्ठन्दासु कटुकं वित्र शाकं च सेवते ।
 वातमूत्रपुरीषाणां विचाधा)रा(त्)स्मै(मे) म(ह)नस्य च ।
 एतैरन्यैश्च गुरुभिः हेतुभिः कुपितोऽनिलः

निग्नहाति गुदद्वारं शरीरं वाप्यसर्वशः ।
 न शोषयति तत्रस्यं शरीरं शोषयन् भृशम् ।
 अधोवहानि स्तोतांसि पितृस्त्रेष्ववहान्यपि ।
 मूत्राद्वमलवाहौनि बध्नाति पवनो भृशम् ।
 वातसन्दूषितास्ते तु धावतो ह्यूर्ध्वमास्थिताः ।
 आमपक्षाशयस्थानं उच्चादन्ति सुदारुणम् ।
 ऊर्ध्वं ह्यपानं संप्राप्य उदानेन समागतः ।
 उदावर्त इति प्रोक्तः शस्ते सर्पविषोपमः ।

(उदावर्त निमित्तोपद्रवाः ।)

अस्य शूलानि तौत्राणि दाहो मूर्छा विवर्णता ।
 स्तूयते वस्त्रमूलं च मूत्रक(क्व)चीं(च्छो)यहस्तथा ।
 तनावथ च कुच्छौ च हृदि पाश्वीदरे तथा ।
 वेदनाभिपरीतश्च निस्संज्ञो वेदतेऽसक्त ।
 उपद्रवा ह्युदावर्ते शृणु तेषां चिकित्सितम् ।

(उदावर्त चिकित्सा ।)

सुस्त्रिग्निमेनमभ्यज्य तैलेन लवणेन च ।
 सङ्करे(?) प्रस्तरस्वेदो द्रोख्यामास्वेदयत्ततः ।
 ततोऽस्य गुदमभ्यज्य निरुहं संप्रदापयेत् ।
 एकं हौ वा भिषक्तृत्वा यावद्वायथ तु मन्यते ।
 सुनिरुहं च तं ज्ञात्वा सुखास्तु परिवेवितम् ।
 उण्ठोदकानुपानं च भोजयेन्दुमोदनम् ।
 खुष्णायाः स(प)च्काशेन विष्वक्षाकेन वा पुनः ।
 ताम्यां यूषेण भुज्जीत यज्ञान्यद्देवनं परम् ।
 नित्यं भिन्नपुरीषेसं भोजनीयैरूपाचरेत् ।
 एवं तस्य पुरीषं हि वायुर्भूतो न शो.....(?) ।

(इति भेले चिकित्सिते विंशीऽध्यायः ।)

.....
 (सांन्निपातिकहृद्रोग निदानम् ।)

.....गानि दृश्यन्ते सर्दुरोगिणः(?) ।
 सन्निपात समुत्थोऽसौ नव(च) सिद्धति कर्मणा ।
 निर्भिद्यति वेदनातीर्दह्यते मर्म दूयते ।
 भक्तादेषो ज्वरो भूर्भू कासश्च दरितस्य ते(?) ।
 भिन्नवर्णीऽथ दोनश्च हृदि कण्ठश्च जायते ।
 हृद्रोगः क्रिमिजाः पञ्च पञ्चमस्स तु दुर्जयः ।
 साध्यास्वयस्तु हृद्रोगा वातपित्त कफाक्षकाः ।
 द्वौ चासाध्यौ स्मृ(तौ) तत्र माध्यानां शृणु भेषजम् ।

(हृद्रोग चिकित्सा ।)

हृद्रोगिणं स्तेहयित्वा शामयेत्वासयेत्तथा ।
 लङ्घयेदचिरोत्यं तं हृद्रोगं वातिकाद्विना ।
 हरीतकी म(व)चा रास्ता पिप्पली विश्वभेषजम् ।
 शटी पुष्करमूलं च चूर्णं हृद्रोगनाशनम् ।
 पाठा वचा यवक्षारा अभया चास्त्वेतसम् ।
 दुरालभा चित्रकं च तूषणं लवणतयम् ।
 शटी पुष्करमूलं च तिन्तिणीकं सदाडिमम् ।
 मातुलुङ्गश्च बौजानि सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत् ।
 सुखोदकेन मद्यैर्वा चूर्णन्वेताति पाययेत् ।
 अर्कशूलं सहृद्रोगं गुल्मं चापि व्यपोहति ।
 सौर्वचलं शृङ्गिवेरं दाढिमं सास्त्वेतसम् ।
 श्वासहृद्रोगशमनमिदंस्याद्विङ्गुपञ्चकम् ।

(१) भज्ञातकानां दिपलं पंचमूलं पलोन्मितम् ।

साथ्यं विदारीगन्धाद्यमापोद्य सन्निलाठके ॥

पादशेषे रसं तमिन् पिप्पलौ नागरं वचाम् ।

बिङ्गुं सैन्धवं हिङ्गं यावश्यकं विंश्टीम् ॥

चित्रकं रास्तां पिदा कर्षसमं भिषक् ।

प्रस्थं च पयसो दत्वा षट्प्रस्थं विपाचयेत् ।

एतत् भज्ञातक षट्कं कफगुल्महंवं परम् ॥

इति चर-चिकि-अप्याये (५) ।

(भज्जातक घृतम् ।)

..... “पञ्चमोवर्चलस्य च” ।
 चतुर्गुण जले मुख्यं घृतप्रस्थं विपाचयेत् ।
 एतद्वाभकं नाम प्राणिनां सर्पिंहृत्तमम् ।
 अमृतप्रतिमं स्तु खासहृद्रोगनाशनम् ।
 पिवेत् कल्याणकं सर्पिंधान्वन्तरमथापि वा ।
 मातुलुङ्गस्य च रसं पिवेत् का मञ्चा(रा) गदानपि ।
 शतपाकं बलातैलं शैरोषं सुकुमारकम् ।
 तैलान्येतानि सेवेत सदा हृन्दपीडितः ।
 पिवेद्रसायनं सर्पिः क्षीराणि च गुडानपि ।
 पित्तहृद्रोगशमना ये चेत्का घृतमोदकाः ।
 जीवकर्षभकौ द्राक्षा शर्करा श्रेयसी बला
 द्वे मेदे द्वे च काकोल्यौ खर्जूरमिलमुत्पलम् ।
 घृतप्रस्थं पचेदेभिसुल्यांशैर्माहिषं भिषक् ।
 चतुर्गुणेन पयसा पातव्यं युक्तिश्च तत् ।
 वातपित्तसमुद्याने हृद्रोगे नाशनं परम् ।
 वसा लाभेन मज्जा च तुल्यं तैलघृतं तथा ।
 अमूनि लाभतो दद्यात् अथ चापि चतुर्गुणम् ।
 वचा त्रिकटुकं रास्त्रा जीवन्ती जीवको बला ।
 निदिग्धिका चांशुमती नौली भाङ्गी पुनर्नवा ।
 सिङ्गमेभिर्महास्तेहं बलमालोक्य पाययेत् ।
 हृद्रोगं वातिकं स्त्रेहः सदा एव चिकित्सति ।
 विचारयेत् स्थयं दुधा वैद्यो हृद्रोग भेषजम् ।
 मधुरं पित्तहृद्रोगे स्निग्धमुण्डं च वातिर्कं ।
 लयसु परिशेषा ये तौक्षण्यौस्तानुपाचरेत् ।
 क्षारैः क्षारगदैश्वैव वमनैस्सविरेचनेः ।
 चिकित्सितं विस्तरेण यदुक्तं क्रिमिकुष्ठिनाम् ।
 तदेवं क्रिमिहृद्रोगे कर्तव्यमनसूयया ।

श्रौदकाऽनूपमांसानि इधि दुःखं गुडोरसम्(?) ।
 अभिष्ठन्त्करं सर्वं वातहृद्रोगनाशनम् ॥
 वि (ए)तान्येव तु शेषेषु हृद्रोगेषु विवर्जयेत् ।
 लघूनि चात्रपानानि शस्यन्ते तेषु सर्वदा ॥

इत्याह भगवानात्रेयः ।
 इति भेले चिकित्सिते अष्टाद(एकविंशतिः)शोऽध्यायः ॥

अथातः कासचिकित्सितं व्याख्यास्याम इति ।

ह स्माह भगवानात्रेयः ।
 (कास निमित्तम् ।)

पञ्च कासास्ममुहिष्टा वातपित्तकफात्मकाः ।
 चक्षतजो च्यजश्वेति तेषां वच्यामि लक्षणम् ॥
 उदावर्तादभीघाताद्वायामात् श्रमकर्षणात् ।
 संभोजनाद्वाख्यप्राद् घृतपानात् प्रलस्वनात् ॥
 कर्शितानां च रोगेभ्यो दोषाः साक्षरतमात् च्यात्(?) ।
 तीक्ष्णोशणगुरुसेवाभिनृणां कासा भवन्ति ते ॥
 तेषां रूपणि वच्यामि चिकित्सां च पृथग्विधाम् ।

(वातकास लक्षणम् ।)

मारुताक्षासते शुष्कं शुकपूर्णकलो(?) यथा ॥
 निष्ठौवति च शुष्कं च तच्च युक्तं स कासते ।
 प्रताम्ब्येल्कासमानस्य हृदयं चावकुप्यते ॥
 पाश्वें च रुजतेऽत्यर्थं श्वासेन च विकूजते ।
 शङ्खयोर्जायते शूलं ताल्पोश्शोषस्तथैव च ॥

श्यावि(वि)नेत्रे च वोच्येते स्तो वर्णश्च विद्यते ।
विशेषाद्रिक्तकोष्ठश्च कासते वातपौडितः ॥

(पित्तकास लक्षणम् ।)

अम्लरुक्तान्नपानानां व्यायामोष्णनिषेविणाम् ।
कटुक ज्ञाररुक्ताणां तौणमद्यनिषेविणाम् ।
मदाहस्मज्वररस्यैव पित्तकासः प्रवर्तते ॥
हारिद्रं कटुकोषाणं च पौतं ष्टीवति चाति सः ।
मुखस्य कटुकलं च लृणा चास्योपजायते ।
हारिद्रे चहृषी चास्य लक्ष्येते पित्तकासिनः ।

(कफकास लक्षणम् ।)

अभिष्ठन्ति गुरुस्त्रिघ शीतमेध्यान्नसेविनः ।
दिवास्वप्नप्रसक्तस्य विगांशापि निरुभ्यतः ।
कफप्रसेको बलहा कासस्तस्योपजायते ।
गुरुत्वं शिरसोऽत्यथं माधुर्यं वदनस्य च ।
कासमानं च हृदयं भक्तस्यानभिनन्दनम् ।
स्तम्भस्यैवाविपाकश्च कफकासस्य लक्षणम् ।

(नृतकास लक्षणम् ।)

व्यायामाङ्गारहरणानिग्रहादश्वदन्तिनाम् ।
निहन्यते यस्य वक्त्रः नृतकासस्य उच्यते ।
सरक्तं पूतिपूयाभं ग्रथितं दोषसञ्चयम् ।
निष्वष्टीवति स कासातो ज्यर्यते चातिसार्यते ।
उरो निर्भिद्यमानं च मन्यते स श्वसित्यपि ।
स ताम्येत् कासमानश्च लृणा शोषो मुखस्य च
मुहुराशूयते कण्ठः स्वरभेदश्च जायते ।
सघोषं कासते चापि विकृतं भिन्नविस्वरम् ।
दुर्गम्यं च तथोङ्गारं नृतकासे विमुच्यति ।

(च्यकाम लक्षणम् ।)

मर्वेषां सत्रिपाताच्च च्यकामः प्रवर्तते ।
 तस्य ज्वरः पार्श्वरुजा हस्तपादं च दह्यते ।
 कासमानश्च निष्ठीवेत् कफपूर्वं सशोणितम् ।
 नीयेते बलवर्णो च गात्रं च परिहीयते ।
 न चास्य स्वदर्तं भोज्यं न भुक्तं च विपच्यते ।
 अतिमारो ज्वरस्त्रिंमूर्क्षा चास्योपजायते ।
 च्यकामसम्माख्यातस्मचामाध्यः प्रकोर्तितः ।
 चतुकासस्तु याप्यः स्यात्साध्यानां माधनं शृणु ।

(कासिनो भोज्याभोज्य विवेकः ।)

बलवन्तं स्वेहदानैः शोधनैस्मृपाचरेत् ।
 शोधितं भोजयेच्चैनं पुराणान् शालिषष्टिकान् ।
 जाङ्गलानां च मांमानि निषेवेन्मृगपच्चिणाम् ।
 औदकानृपमांमानि गुरुणि च विवर्जयेत् ।

(कल्याणकादिष्टैः कासचिकित्सा ।)

दशकल्कोपमिष्ठं हि कल्याणकमश्चापि वा ।
 रसायनं च सेवेत् सर्पिः सर्पिंगुडानि च ।
 सर्पिंमोट्टिकयोगं वा रसायनविधिं तथा ।
 यदुक्तं शोणितं पूर्वं तत्कासेष्वपि योजयेत् ।

(कासे लेह विशेषाः ।)

पिप्पल्यामलकं द्राच्चा तुगात्रीयथ शर्करा ।
 लाजा घृतं माच्चिकां च लेहः कासविनाशनः ।
 पिप्पल्यामलकं रास्ता लेहो माच्चिकसंयुतः ।
 हरितकामसपिप्पल्याः चूर्णं माच्चिकसंयुतम् ।
 प्रलेहस्याच्चधृतं सत्त्वोद्रं शर्करान्वितम् ।
 त्रूपरषगं त्रिफलं चैव पद्मकं देवदारु च ।
 रास्तां बलां विलङ्घानां सूक्ष्मचूर्णेन कारयेत् ।

चूर्णं शर्करया युक्तं लेहयेन्द्रियसर्पिषा ।
 एष लेहः प्रणदति पञ्च कामान् समुत्तितान् ।
 यवक्षारं विलङ्घनि जाङ्गु(?)भाङ्गी महोषधम् ।
 सैन्धवी पिप्पली रास्त्रा तुल्यान्वेतानि चूर्णयेत् ।
 दृतमात्रायुतं चूर्णं पिवेत् कासविनाशनम् ।
 मञ्चग्नितां तमश्वासं(?) हिकां चैवापकर्षति ।
 समूलफलशाखां तु कुटयेत् कण्ठकारिकाम् ।
 तां पचेत्सलिलद्रोणे चतुर्भागावशेषितम् ।
 कषायं तं परिस्त्राय पुनरग्नावधिश्चयेत् ।
 दृतं च युक्त्या दातव्यं कल्पानितान् प्रदापयेत् ।
 दुरालभां क्षिन्नरुहां तूष्णयां चित्रकं तथा ।
 रास्त्रां कर्कटकाश्वां च पिप्पलीमूलमेव च ।
 एतान्यर्धपलीकानि तथा फाणितशर्कराः ।
 पलानि विश्विति दत्त्वा तं लेहं सान्द्रमुद्दरेत् ।
 श्री(श)ते(तं) दद्यात् पिप्पलीनं चूर्णस्य कुडवं मितम् ।
 तुगाञ्छीर्याश्च कुडवं मधुनः कुडवं तथा ।
 तं लिह्वान्मात्रया लेहं पञ्चकासविनाशनम् ।
 हृद्रोगानय हिकां च श्वासं चैवापकर्षति ।
 मिद्मन्त्रं यथा सर्पी नातिक्रामेदुदीरितम् ।
 तथा लेहमिमं कासो नातिक्रामति देहिनाम्

(इति भेले चिकित्सिते द्वाविंशोऽध्यायः ।)

.....

(दशमूलादिलेपनेन शंखक चिकित्सा ।)

दशमूलीमपामार्गं शङ्खपुष्पं नदीं वचाम् ।
 चित्रकं चात्मगुप्तां च पिप्पलीमूलमेव च
 बलां पुष्पकरमूलं च तथैव गजपिप्पलीम् ।
 द्वापलीनं पृथगदद्यात् प्रत्ययं चाभयाशतम् ।

यदात्मकं सहैभिश्च जलं पञ्चाठकं पचेत् ।

अवतार्य यवैः सिद्धेरुद्धरेत्तु हरीतकीम् ।

भेदनं तासु कर्तव्यं ततो वंशगलाकया ।

एतदालेपनं कार्यं शङ्खकस्य विनाशनम् ।

एतान्येव तु सर्वाणि कषायमुपधारयेत् ।

तेन शीतेन कर्तव्यं बहुशः परिषेचनम् ।

(सूर्यावर्तं लक्षणम् ।)

नित्यविग्रतीघाताटजोर्णाद्यशनादपि ।

रक्तं वायुश्च कुपितौ मस्तके प्रतितिष्ठतः ।

स मस्तकगतो वायुः रक्तं चैकव मूर्कितम् ।

उदयेऽकस्य संपातादादित्यकरदूषितम् ।

वेदनां जनयेत्तीव्रां शङ्खयोर्मूर्धिं गण्डयोः ।

निष्प्रनिव शिरोऽत्यर्थं मुहूर्गृह्णाति पाणिना ।

निष्पन्द्ते हि मस्तकमादित्योष्मसमुद्यतम् ।

वर्धते वर्धमाने तु सूर्ये शीर्षकजाह्वतः ।

समस्तकश्च निर्बा(र्या)ति दिवसस्य परिक्षयात् ।

सूर्यावर्तमिति प्राहमुर्मनयोऽनेन हेतुना ।

(सूर्यावर्तं कल्याणघृतादिचिकित्सा ।)

कल्याणकं पिबेत्पर्पिः सूर्यावर्तनिपीडितः ।

विरेचनं च कार्यं स्यात् तथा शीर्षविरेचनम् ।

नस्यकर्म तथा कुर्यात् स्नेहशोत्तरभक्तिः ।

घृततैलरसाभिस्तु धार्यास्युः शीर्षवस्तयः ।

मयूरान् कुकुटान् लावान् चौरेण सह सादयेत् ।

त्वत्(क्)चौरमन्द(स्या)यो(नो)द्वृतं नवनीतमथोष्ठरेत् ।

त्वत्(क्)चौर षङ्खणि साध्यं जीवनीयैस्महीषधैः ।

ततोऽस्य नस्यं दातव्यं सूर्यावर्तविनाशनम् ।

बिल्वमंशुमती रास्ता सहदेवा पुनर्नवा ।

काला गुलूची सुषवी पद्मकं मधुकं बला ।

एतान्याजेन दुर्घेन सिद्धानि परिषेचनम् ।
 एतैरेवोप(ष)दै(धैः)सिद्धं सर्पिराजंव(वि)नाशयेत् ।
 जाङ्गलानि च मांसानि कारयेदुपनाहनम् ।
 तेनास्य शास्यति व्याधिः सूर्यावर्तस्मुदारुणः ।

(अनन्तवातनामशिरोरोगनिमित्तलक्षणे ।)

पललं दधि मत्यांश पिण्डाद्विक्षितिः पयः ।
 दिवास्वप्नं च भजतः त्रयः कुप्यन्ति धातवः ।
 मद्यात् पश्याद्यथा तासु तौब्रां कुर्वन्ति वेदनाम् (?) ।
 ततस्यैवोल्लितं तीक्ष्णं भूवीश्वाक्षणोश्च तिष्ठति ।
 स्पन्दयेद्वेष्टुपार्श्वं च हनुमाल्या(स्था)य तिष्ठति ।
 नेत्रयोरामयान् कुर्यात् शङ्खौ चास्य प्रतोदयेत् ।
 अनन्तवात इत्येषः शीर्षव्याधिस्मुदारुणः ।
 सन्निपातसमुद्गावः तस्य वच्यामि भेषजम् ।

(अनन्तवात चिकित्सा ।)

ललाटस्य शिरां विष्वेत् स्नेहपानं च कारयेत् ।
 कायं विरेचयेत्स्य शिरश्चास्य विरेचयेत् ।
 चिकित्सितं यथा ख्यातं सूर्यावर्तं शिरोग्रहं ।
 अनन्तवाते तत् कार्यं तदा संपद्यते सुखम् ।

(अर्धावभेदकशिरोरोगनिमित्तलक्षणे ।)

संभोजनाद्विवास्वप्नात् कर्दिन्द्रियुनिग्रहात् ।
 अभिधातात् प्रतापाच्च विगमस्यारणादपि ।
 शिरोवहा भृशं गुं(ग) द्य तस्योभौ कफमारुतौ ।
 शीर्षाधिं शङ्खमूलं च दारयन्तौ च तिष्ठतः ।
 खयथुर्जायति गगडे चन्द्रुश्वैर्वं विरज्यते ।
 अर्धान(व)दभेदको नाम शीर्षव्याधिः सुदुस्तरः ।

(उक्तं शिरोरोग चिकित्सा ।)

विरेचनं च शिरसो नस्यकर्म च कारयेत् ।
 लाभ(त)श्च वसा सर्वा धृतं हैलं च युक्तिः ।

तस्यैव महतीं मात्रां पाययेत्तेन मिथ्यति ।
 कार्पामबीजं माषांश्च गौधूमान् सर्वपान् यवान् ।
 पञ्चमूल्यौ तथा द्वे च चौरेण सह साधयेत् ।
 औषेण भरता तेन नाडीस्वेदेन स्वेदयेत् ।
 उष्णैश्च तैः चौरसिद्धैः कुर्यात्तस्योपनाहनम् ।
 करञ्जं शिशुबीजानि त्वक् पत्रं शर्करा तथा ।
 सर्वेषां श्रीषरोगाणां एतच्छ्रीषविस्त्रेचनम् ।
 शिरसोऽन्ते ललाटान्ते शङ्खपर्यन्ते एव च ।
 मन्ययोश्चापि पिप्पल्या दहेत् काण्डेन वा पुनः ।
 तथैवार्धावभेदस्य तनैव विधिना भवेत् ।
 वातिके श्रीषरोगे च दहनं श्वेषकेऽपि च ।
 तस्मादतिप्रवृद्धेषु श्रीषरोगेषु बुद्धिमान् ।
 आरण्यपिप्पलीभिर्वा दहेत् काण्डेन वा पुनः ।

(शिरोरोगान्तर चिकित्सा ।)

रुचान्नसेविनां नित्यं तथोदावर्तिनामपि ।
 ऊर्ध्वमुत्क्रास्य पवनः शिरः कम्पमुदीरयेत् ।
 तं पाययेद्युद्देहं बलातैलमथापि वा ।
 नस्यकर्म स्नेहपानं नित्यं चैवानुवासनम् ।
 समश्वतस्मर्वरसान् अजीर्णाद्यशिनामपि ।
 कुर्वन्ति मूर्धिं ज्वयथुं वयो दोषास्मसुत्यिताः ।
 तस्य पूर्वं शिरां विष्येत् पिबेच्छीर्णष्टुतं तथा ।
 विशोधनं धूमपानं शिरसश्च विरेचनम् ।
 इत्येष श्रीषरोगाणां प्रादेशः परिकीर्तिः ।

(कण्ठरोग निमित्त चिकित्सित ।)

अतः कण्ठगतान्नोगान् वच्यामि सचिकित्सितान्
 उच्चैः प्रलापात्संरक्षादतिवात्यशनादिभिः ।

रुक्षान्नपानसेवाभिः भिनत्ति पवनः परम् ।
 धूमायते गलस्तस्य तथा धुमधुमायते ।
 दूयते हृदयं चास्य खरभेदेस(न)मारुतात् ।
 नस्यकर्मणि पाके च बलातैलं प्रशस्यते ।
 *तरे धार्यास्तथैव कबलग्रहाः ।

(कबल ग्रहविशेषाः ।)

पिप्पली पिप्पलीमूलं मरीचानि हरीतकी ।
 शृङ्गिबेरं यवक्षारो लोध्रं तेजीवती तथा ।
 एतानि समभागानि चूर्णानि मधुना मह ।
 अरोचके श्वेधभवे प्रधानं मुखधावनम् ।
 पिप्पलो मधुकं मूर्वा चन्दनं कमलोत्पलम् ।
 उशीरं पद्मकं लोध्रं एला लामजकं तथा ।
 एतानि समभागानि चौद्रेण सह माधयेत् ।
 हिगुणं शर्करां दत्वा पित्तखाया मदारुचा(?) ।
 अजाज्यो मरिचं कुष्ठं बिल्वं मौवर्चलं तथा ।
 मधुकं शर्करा तैलं वातिकं मुखधावनम् ।
 जर्ख्वान्नपल्लवं लोध्रं त्रिफला चव्यचित्रकौ ।
 पटोलं नक्तमूलं च शिरोषं खदिरामनौ ।
 दार्वीं हरिद्रा मुस्ता च तेजोह्वा मधुकं बला ।
 एतानि समभागानि कषायमुपमाधयेत् ।
 इत्येष कबलग्राहः कर्तव्यो मधुसंयुतः ।
 साद्रवश्वकपि.....न्योषामधुशर्करा (?) ।
 अरोचकेषु प्रशस्तो धावनान्मुखशीधने । †
 अजाज्यो मरीचिं द्राक्षा तिन्तिणीकं सदाडिमम् ।
 सौवर्चलं कारवीं च गुडमान्त्रिक संयुतम् ।
 द्राक्षाधौतकपि.....मुखविशेधनम्(?) ।
 अरोचकानां सर्वषां प्रशस्तः कबलोक्तमः ।

(गलशुग्णिका चिकित्सा ।)

संभवन्ति लयो दोषाः गले यस्यौदनाश्चिनः ।
 गलशुग्णिं वर्धयन्ति घोरां गलविसारिणोम् ।
 सिराव्येषं स्नेहपानं तीक्ष्णं शीर्षविरचनम् ।
 च धूमं च नाशयेद्गलशुग्णिकाम् ।

(कर्णरोग चिकित्सा ।)

वातिकः कर्णशूलश्च कर्णवातश्च वातिकः ।
 बाधिर्यं च समाख्यातं वातश्वेषमसुङ्गवम् ।
 स्नेहपानानि नस्यं च नाडीस्वेदोपनाहनम् ।
 आनूपाश्च वसा..... कर्णपूरणौ(?) ।
 पिप्पल्यौ बिल्वमूलं च कुष्ठं मधुकमेव च ।
 लोध्रं व्याघ्रनखं मांसी सूक्ष्मैला देवदारु च ।
 गर्भेणानेन तैलस्य प्रस्थं मृदगिना पचेत् ।
 मूलकस्ये..... स्नेहसमौ तथा ।
 तेन कर्णे पिचुं दद्यान्नस्यकर्म च कारयेत् ।
 तेनोपशास्यते चिप्रं कर्णशूलः सुदारुणः ।
 शैरीषं शतपाकं च बलातैलं च चित्रकम् ।
 आशु कर्णगतं शूलं बाधिर्यं चाप क(र्षति) ।
 मयूराणां नक्षश्वल्यकयोरपि ।
 तुलां मांसस्य विपचेत् क्षीर क्षीद्रेषु सर्पिःषु ।
 पादभागावशिष्टं तु शौतं पूतं विमण्डयेत् ।
 तत्र यद्ववनीतं स्यात्तदेभिर्विपचेत्समैः ।
 क्षव..... फणिज्जकोमि (सै)भ्ववं बला (?) ।
 वचा व्याघ्रनखा मांसी देवदार्वगरु तथा ।
 जीवकर्षाभकौवेर शृङ्गी क्रक्टकस्य च ।
 आमगुप्तफलं द्राक्षा त्वक् पत्रमय वालुकम् ।
 तत्सर्वं स्नावयित्वा तु स्वनुगुप्तां विधापयेत् ।

.....ज्ञनं दानं वस्तिकर्म च कारयेत् ।

एतेन शीर्षरोगाश्च कर्णशूलानि यानि च ।

कर्णस्त्रावाश्च शाम्यन्ति रोगा जत्रुभवाश्च ये ।

एतद्वातोत्तरे प्रोक्तं कर्णशूले चिकित्सितम् ।

(रक्तजादि कर्णशूल चिकित्सा ।)

(अतः परं तु) वच्चामि रक्तजं क्रिमिजं च यत् ।

यदा दुष्टं पित्तरक्तं कर्णमेव प्रधावति ।

खयथुश्च हि रागश्च कर्णशूलश्च जायते ।

विध्याक्षिरां ललाटस्य दद्याच्चास्य विरेचनम् ।

.....क्ले(?) शिरपानं च तथा शीर्षविरेचनम् ॥

अक्रियाभिः क्रियाभिश्च कर्णपाकान्त्रियच्छृति ।

तस्योपनाहं कुर्वीत ब्रणतैलं च रोपणम् ।

तथाकल...तिभिः(?) कर्णस्त्रावं विशेधयेत् ।

(तूरणादि तैलम् ।)

तूरणं संस्वरं कुष्ठं मञ्जिष्ठा मधुकं तथा ।

गाहा हरिद्रा तेजोद्वा वराङ्गं बिल्वकं त्वचम् ।

लाक्षा...मूर्वा(?)रु केसरामन वीरहाः ।

सूक्ष्मैला तगरं पदं त्वरव्याघ्रनखमेव च ।

आरनालतिला माधा भूर्जयन्त्रिनिर्दिग्धिका ।

एतैसुत्यक्तैर्भागैः तैलप्रस्थं विपाचयेत् ।

भोगिनश्च वसां दद्याच्चासं बभ्रो(;)त्वरस्य च ।

एतेन पूरयेत् कर्णं मुहूर्ताच्चावनामयेत् ।

कर्णस्त्रावं कर्णशूलं बाधिर्यं कर्णवेदनाम् ।

सर्वांश्चैव शिरोरोगान् तैलमेतन्त्रियच्छृति ।

(क्रिमिजकर्णरोग लक्षणम् ।)

कर्णस्त्रोतस्सु रन्ध्रेषु तालुकं मस्तकं तथा ।

वेदना जायते तौद्वा विदाहस्तोदविभ्रमौ ।

एतानि कर्णशूलस्य क्रिमिजस्य मनौषिणः ।
रूपाण्यस्माक्षमुक्तानि तच्चासाध्यमिहोच्यते ।
पतङ्गः शतयूधस्य तथा कीट पिपीलिकाः ।
प्रविश्य कर्णस्त्रोतो वै भृशं कुर्वन्ति वेदनाम् ।
कर्णयोस्तुद्यतस्तस्य तथा बुरबुरायनम् ।
कीटे चरति रुक् तीव्रा निष्ठन्देन भवेत्तु रुक् ।
मधुयुक्तेन पयसा सुरया वाऽसवेन वा ।
उषेन पूरयेत् कर्णं मुहूर्तच्चावनामयेत् ।
सुते कीटे तु यद्यस्य कर्णस्त्रावः प्रवर्तते ।
यथोक्तं तस्य कुर्वति कर्णस्त्रावचिकित्सितम् ।
(इति भेले चिकित्सितं त्रयोविंशोऽध्यायः ।)

(अजोर्णे दिवाभुक्तस्यादूषकतार्हतुः ।)
अजोर्णे यद्विवाभुक्तं न दुष्टति यथा नृणाम् ।
दूषितं दूषित वाऽपि तत्र हेतुं निबोध मे ।
व्यायच्छ्रव्से(तो) विचरतो व्याच्चिसमनस्तथा ।
मन्दे रसप्रसेकं च दिवा भुक्तं न दुष्टति ।
कमलप्रतिमं प्राहुः हृदयं दिवसच्चयात् ।
संबृतं विवृतं चैव भवत्यादिल्यरश्मिभिः ।
विवृज्ञे हृदये चास्य स्त्रोतस्यु विवृतंषु च ।
हृदयप्रभवाशास्य स्त्रोतोभिर्विवृतैर्दिवा ।
न क्लेदमुपगच्छन्ति दिवा तेनास्य धातवः ।
अजोर्णे प्रातराशे तु सुप्रस्यापि दिवा तथा ।
अनेन विधिना भूतं सायमाशो न दुष्टति ।

(अजोर्णे निमित्ता रोगाः ।)
दृष्टिं दृश्यते चापि रोगान् संजनयत्यपि ।
संबृतंष्वपि देवास्य(?) वायुशाग्निश्च देहिनाम् ।

व्यायामिनं विनैदेह तावनपंचतानिशि(?) ।

माने तु हृदये रात्रौ उत्सेकेषु पदेषु च ।

संहृतेष्वपि स्वोतस्मु उत्सेदं च न सेवते ।

यदवशेषं हृदये तिष्ठत्यामाश्येऽपि च ।

तेनास्यामप्रलभेन देहपक्षिमगच्छता ।

हृदयं व्याधिते बुद्धे विमूषस्य निशात्यये(?) ।

उपस्थिते चावरसे पित्तस्तेष्म समज्वरे ।

अन्नसंपुटरुद्धे च मारुते चोर्ध्वमास्यिते ।

हृदयग्रहसुत्सेकमुस्तासं गुरुगावताम् ।

तदवशेषं जनयेन्मूर्छां परिकिनीतृष्णाम्(?) ।

ज्वरं कृदिमतीसारं हङ्कां भक्तस्य वाऽरुचिम् ।

अजीर्णाध्युषितं कुर्यात् रोगानेतान्विषोपमान् ।

तस्मादजीर्णाध्युषितं भोजनं प्रतिषिध्यते ।

(इति भेले चिकित्सिते चतुर्विंशोऽध्यायः ।)

(निद्रादिनिमित्तम् ।)

निद्रां चैवातिनिद्रां च मूर्छां चैव निबोध मे ।

तमसा हि समाक्रान्ते जावे दिवससङ्घ्यात् ।

इन्द्रियाण्यस्य कर्मभ्यः क्रमात् विरमन्त्यथ ।

भुक्तेऽन्ने पच्यमाने च श्वेषणा हृदर्तेन तु ।

विवृद्धेन निरुद्धेषु चक्षुश्चोतवर्हेषु च ।

कर्मक्रिया सूर्यपादैः क्वेदिताः प्राणिनो दिवा ।

शारोरमासैसंस्नैव(?) तैस्तै रुक्तैरुपद्रुताम् ।

एवं क्रियान्वसंज्ञानि तन्द्रा विश्विति तामसी(?) ।

एवं सर्वेषु भूतेषु निद्रा नामोपजायते ।

चिन्ताशोकश्चमहरी ब्रह्मणा विहिता पुरा ।

श्वसतस्यस्य देहेऽस्मिन् प्राणापानौ सहेष्वको(?) ।

जाग्रतो जीवसंयुक्त नासा न विनश्यति(?) ।

इन्द्रियाणामुपरमे मनस्सूपरतं यदा ।
 सेवतेऽगोचरं तेषां विज्ञि तं स्वप्रनाशनम् ।
 पितृदेवमनुष्येषु संहाराणामुपैति च ।
 परं च लभते स्वप्रे भेदस्य हि नरात्मनः(?) ।
 अतिनिद्रा तु जल्लूनां श्वेष्मण्युच्छायमागते ।
 वातोत्तराणां नियतं निद्रा नाशं व्रजत्यपि ।
 वस्तुयः स्त्रे हपानानि ग्राम्यानूपोदका रसाः ।
 गुड्डुधस्य पानं च निद्राभंजननं परं ।
(मध्यं मधुष्टुतं तथा)
 मनः प्रसादा निर्याणा तिष्ठ निद्रस्य भेषजम्(?) ।
 धूमपानं विरेकस्य धूमपानं विरेचनम् (?) ।
 प्रच्छर्दनं लङ्घनं च निद्रासङ्घं निवर्तयेत् ।
 पग.....नायं व्यायामो गूढार्थपरिचिन्तनम्(?) ।
 यवाक्षनित्यसेवाऽथ निद्रासङ्घं निवर्तयेत् ।
 इन्द्रियाणां प्रसन्नत्वं मनस्तात्क्षं तदाश्रितम् ।
 हृदि सन्तुष्टते चित्तं बुद्धिसर्वेन्द्रियाश्च यम् ।
 सन्त्रिपातं च रक्तं च त्रयो दोषाश्च दूषिताः ।
 निपीडयन्तीह तृणां हृदयं शोषयन्त्यपि ।
 आशुष्यमाणं हृदयं प्रमादाद्वि विमुह्यति ।
 संपीडितं च हृदयं मनश्चित्तं च मोहयेत् ।
 सौदनाच्चित्तमनसः संप्राप्नोति विसंज्ञताम् ।
 (इति भेले चिकित्सिते पञ्चविंशोऽध्यायः ।)

.....

(वातरोग चिकित्सा ।)

.....पजार्दितम् ।
 हनुग्रहं वातहर्षं पार्वशूलं ज्वरं च्यम् ।
 वर्षकुण्डलक्षक्षाणि हृदयहं चात्र संक्षमम् ।

अशौतीर्वातिकान् रोगान् तैलमेतत् व्यपोहति ।
 सन्निपातसमुद्यांश संषुक्तांशौरजांस्तथा ।
 योनिव्यापत्तिवध्यात्वं प्रबुद्धं यदसुधरम् ।
 बलवर्णकरं चैव कासन्नयनिबर्हणम् ।
 (मूलक तैलम् ।)

बलमूलात्पलशतं दशमूलात् शतं तथा ।
 शतावर्या गुलूच्याश्च रास्नामधुकदारुणः ।
 कुर्यादशपलान् भागान् कुलुत्यान् बदरान् तथा ।
 माषांश कुडवांशानि जलद्रोणिषु पञ्चसु ।
 क्षायं द्रोणावशिष्टं तु तैलाढकममायुतम् ।
 धृतप्रस्थेन विपचेत् चौरद्रोणिन चाप्यथ ।
 तैर्षाप्रदद्यास्तेष्यो वै तगरोशीरवालुकम् (?) ।
 कुष्ठधान्यकमुस्तेला वचा चागुरुचन्दनम् । *
 परिपेलव कालांसं(?) मांसौ श्रीविष्टकं रसम् ।
 कुन्दुरस्कं च तक्कोलं सरलां नालिकां नखम् ।
 स्थुक्का कुङ्कुम कर्पूरं जातितिन्दुकयोः फलम् ।
 पतं चोरकनागाह्वा शराह्वा महरेणका ।
 चतुरस्कं(?) जीवनीयां प्रियङ्कुं हृपुषां तथा ।
 श्वीगोयकीमुशीराणि शैलेयं च समं धृतम् ।
 कल्कपिष्टे पचेत्तैलं एतद्वातामयापहम् ।
 पाने चाभ्यज्ञने नस्ये वस्त्रौ चापि प्रयोजयेत् ।
 सर्वदेहाश्रया वाता संसृष्टाशौरजाश्च ये ।
 तेषां निथङ्गे युत्तं इत्युवाच पुनर्वैसुः ।
 तैलैनानेन सततं विधिवत्तर्पितं नरम् ।
 सर्वामया वर्जयन्ति सिंहवाटं यथा मृगाः ।
 (बला तैलम् ।)
 बलाया जातसाराया तुलां कुर्यात्कुद्दिताम् ।
 पचेत्तोये चतुद्रोणि चतुर्भागावशेषितम् ।

पलानि दश पिष्ठानि बलायास्तच दापयेत् ।
 लुच्चितानां तिलानां तु दद्यात्तंलाढकहयम् ।
 चतुर्गुणेन पथमा पचेत्तं मृदुनार्जिना ।
 वातव्याधिषु मर्वषु रक्तापित्ताश्वयन्नये ।
 व्यापन्नासु च योनोषु शस्तं नष्टे च रेतमि ।
 तालुशोषं लृषां दाहं पार्श्वशूलमसृग्धरम् ।
 हन्ति शोषमपस्तारं विमर्पं सशिरोग्रहम् ।
 आशुर्वर्णकरं प्रोक्तं बलातैलं प्रजाकरम् ।

(रास्ता तैलम् ।)

राज्ञामूलस्य कुर्वीत हे शति च बलाशतम् ।
शतावरीगुडू चौभ्यां वरणं च शतं शतम् ।
आढकान् शिशुकैरेण्डिशिरोषारम्बधादपि ।
खदंश्वाभूतिकाभ्यां च पृथक् प्रश्नशतं त्रिपेत् ।
तोयद्रेणु दशसु माधयेत्सृच्चमुक्तितम् ।
तोयावशेषे तस्मिंस्तु तैलस्याधार्मणं पचेत् ।
द्रोणान् दश च दुधस्य दृतस्याधार्दकं तथा ।
तथैकध्य विपक्तव्यं गर्भं चात्र विपाचयेत् ।
मधुकं मालतीपुष्पं मञ्जिष्ठां मदयन्तिकाम् ।
काशमर्याद्यजमोदं च शृङ्गिं कपिलमुस्तकम् ।
आत्मगुप्ताऽऽठकी मूर्वा वार्ताकानि मधूलिकाम् ।
सहदेवा मदार्यदां(?) रोहिषं नवमालिकम् ।
फणिज्जकं मधुकानि बीजानि पदकं बलम् ।
फलां च पौलुपालाणं कुमार्यश्वत्यतैन्दुकम् ।
झीबेरं पिप्पली-कुष्ठं द्राक्षां कटुकरोहिणीम् ।
कायस्यां च वयस्यां च मधुपर्णीं सचित्रकाम् ।
महापुरुषदत्तां च मोदकीं सङ्कोमपि ।
देवदार्वगुरुषेषां चन्दनं परिपेत्वम् ।

नीलोत्पलमुशीराणि मृद्वीकां साम्नवेतसाम् ।
 एतैः पलसमैः पिष्टैः समं तैलं विपाचयेत् ।
 भोजनेऽभ्यञ्जने पाने वस्तौ नस्ये च शस्यते ।
 वातव्याधिषु सर्वेषु चक्तन्नीणे शिरोग्रहे ।
 स्वरक्षये रक्तपित्ते हिकाश्वासेष्वस्मधरे ।
 मारुते पित्तसंस्तुष्टे संस्तुष्टे शोणितेन च ।
 विषमज्वरहृद्रोगे गातकम्ये तथैव च ।
 अपस्मारे रक्तगुल्मे पुंमां नष्टे च रेतसि ।
 राम्भातैलमिदं श्रेष्ठं बलमांसविवर्धनम् ।

(सहचर तैलम् ।)

समूलपत्रशाखस्य शतं सहचरस्य च ।
 चतुर्षु तोयद्वीपेषु माधयेत्पूज्मकुट्टितम् ।
 द्रोणावशेषे पूते च पले(चे) चैहा(ला)टकं गनैः ।
 मांसैश्च शिरम्भस्योपनाहते ।
 न च कर्म च कुर्वीत पित्तं भूर्धि च दापयेत् ।
 सुखं विघटयेत्तस्य सन्दंशेन यथा सुखम् ।
 भृङ्गारणं प्रयच्छेत्तं स्वेहमांसरमं तथा ।
 अभ्यादधानस्य तथा दन्तानुदधाव्य संहतान् ।

(आमाशयवात चिकित्सा ।)

अमाशयगते वाते स्वेहेनोपचिते भिषक् ।
 लंबनं तस्य कुर्वीत तथा संशोधनानि च ।
 आमप्रलेपसंभूतः स्वेष्यानगतोऽनिलः ।
 स्वेहैर्मांसरसैश्चैव स्त्रिह्वामानो विवर्धते ।
 तस्मान्तस्य विरुद्धाणि भोजनानि कटूनि च ।
 आङ्गारे चौषधार्थे च विद्याच्छास्त्रकोविदः ।
 आमाशयस्ये वर्मनं चारा चारगुडास्तथा ।
 अरिष्टाशीधवश्चैव हितं मांसं च जाङ्गलम् ।

श्यामाकाः कोरदूषास्तु मुद्रा लोहितशालयः ।
स्वेदो यवाक्षं च हितमामाशयगतेऽनिले ।

(पक्वाशयगतवात् चिकित्सा ।)

यदा पक्वाशयगतो रूपं विकुरुतेऽनिलः ।
मिरासु सर्वगतेषु मज्जस्त्रियगतेऽनिलः ।
विरूपपूर्वमुक्तस्य तस्य कुर्याच्चिकित्सितम् ।

(वातरक्तगृध्रस्यादि चिकित्सा ।)

क्षत्स्वं यदुपदिष्टं तु वातव्याधिचिकित्सितम् ।
रक्तस्थानगते वायौ पूर्वमुक्तं चिकित्सितम् ।
वातशोणितके तत्तत् कुर्याद्रक्तगतेऽनिले ।
ममुत्थितायां गृध्रस्यां बलातैलं प्रशस्यत ।
श्रेष्ठं मूलकतैलं वा तैलं सहचरस्य वा ।
वस्त्रयः स्नेहपानानि स्नेहश्चोन्नर्दनानि च ।
गृध्रस्यां तु प्रशस्यन्ते शोणितस्य च मोक्षणम् ।

(वातरोगमूला विकाराः ।)

अशोतिर्वातरोगा ये मया पूर्वं प्रकीर्तिताः ।
तेषामेषा चिकित्सा तु वायोस्ता(स्था)नेषु सप्तसु ।
माध्या ये चाप्यसाध्यास्तु रोगा मारुतसंभवाः ।
उत्पत्यन्त्यथ तिष्ठन्ति वायोः स्थानेषु सप्तसु ।
अस्थिमज्जगते भङ्गं कम्पनं गात्रशोषणम् ।
पच्चयहमपश्चारमुश्चादमपि चार्दितम् ।
क्षमुथहं कुणिं कुञ्जं पङ्गं, त्वं सन्धिविच्छुतम् ।
.....वतरोगा भवन्त्यपि ।
माध्यस्थानवशादेव ताँस्त्रिकित्सेद्यथाक्रमम् ।
इतीयं विस्तरणोक्ता चिकित्सा वातरोगिणाम् ।

(वातप्राधान्य विवेकः ।)

वातो हि जीविते हेतु प्राणनां च.....
चन्द्रमसं तथा ।
 वर्षणं वायुना भवति तथैव च निवारणम् ।
 वहते च विमानानि सर्वशः स्वर्गवासिनाम् ।
 सागरे कुरुते वेदां वायुर्मेधान् सृजत्यपि ।
 विगतिर्वायुना मेघो विद्योतयति वायुना ।
 त्रैलोक्यधारी पवनसमर्वं वातात्प्रवर्तते ।
 निर्वर्तयेत्पुष्पफलं वायुधारयते जलम् ।
 उल्कापातान् महीकम्पान् तारणं धारणानि च ;
 आकाशं धारयेन्द्रज्ञां वायुस्वतिबलान्वितः ।
 एकशान्यश्च बहवो वायोर्गुणविभावनाः ।
 तस्मात्प्रयत्नतस्तस्य चिकित्सां भिषजां वरः ।
 कुर्याच्छास्त्रानुसारिण तथा सिद्धिमवाप्नुयात् ।
 इत्याह भगवानात्रेयः ।
 इति भेले चिकित्सिते षड्विंशोऽध्यायः ।

अथातः प्लौहहल्लीमक(ल)चिकित्सितं व्याख्यास्याम इति
 ह स्माह भगवानात्रेयः ।

(प्लौह निमित्तम् ।)

अभिष्टन्दीनि भोज्यानि भुज्जीतातीव यो नरः ।
 लङ्घितो वा पि(वि) रिक्तो वा व्यायाममुपसेवति ।
 भुज्जा पीतोदको यसु सहसा संप्रधावति ॥

पृष्ठयानाह् ताच्चापि प्लवनात्स्नेहविभ्रमात् ।
रोगैरन्यैश्च क्लिनानां दुबलानां च देहिनाम् ।

(पित्तप्लोहादिलक्षणानि ।)

प्लोहा स्थानात्रपद्यन्ते(ते) तस्य रूपाणि मे शृणु ।
करोत्यन्मर्मार्दिवं च शूलं कठिनमेव च ।
महापरिग्रहश्चैष प्लोहा वातसमुद्गवः ।
सञ्चरः सपिपासश्च स्वेदनस्तीव्रवेदनः ।
पीतकः स्तव्यगात्रश्च प्लोहा पित्तामको भवेत् ।
नित्यानाहितकोष्ठश्च नित्योधा(दा)वर्तपीडितः ।
वेदनाभिपरीतश्च प्लोहा श्वेषामको नरः(मतः) ।
वयाणां यत्र रूपाणि दोषाणां लक्षयेद्विषक् ।
असाध्यमीरितं विद्यात् प्लोहानं सात्रिपातिकम् ।

(साध्यासाध्यप्लोहविवेकः ।)

मुष्टिमावस्तुसाध्यस्तु परीतस्तमुपाचरेत् ।
अतिप्रमाणवृद्धस्तु न सिध्यति कथंचन ।
सर्वेषु तेषु गौ(दौ)र्बल्यमानाहो गात्रसादनम् ।
अरुचिश्वाविपाकश्च वर्चो मूत्रयहो ज्वरः ।

(प्लोहचिकित्सा ।)

मार्दीकिं च पिबेद्युक्त्या गण्डौरारिष्टमेव वा ।
चन्द्रप्रभं शार्करां वा पाययेत्तु हळीमके(ले) ।
अयोरजीयं क्षीरणं पाययेत्तु रसायनम् ।
अगस्त्याभयलेहं वा सेवेत प्रयतश्शुचिः ।

इत्याह भगवानात्रेयः ।

इति भेले चिकित्सते पञ्च(सप्त)विंशोऽध्यायः ।

अथातोऽपतन्त्रकचिकित्सितं व्याख्यास्याम इति

ह स्माह भगवानात्रेयः ।

(अपतन्त्रकनिमित्तलक्षणे ।)

रुक्षान्नपानसेवाभिवेगसम्भारणेन च ।
कर्शितस्यातिमेहस्य चेष्टितस्य तथैव च ।
विरिक्तयुक्तनस्यस्य वस्तिना कर्शितस्य च ।
अवस्थंसितभक्तस्य भक्तस्याप्यतिसेवनः ।
शुद्धः पक्षाशयगतो वायुवृद्धः प्रशस्यते ।
स पित्तयित्वा हृदयं धर्म(म)नि(नी)र्दर्श(श)मंस्यितः ।
ऊर्ध्वमाधूर्य स्रोतांसि शिरशशङ्को च धावति ।
आक्षेपतस्य(श) गात्राणि नाम्यन्ते च धनुर्यथा ।
निमीलिताक्षस्त्वयो वा निरुच्छासो विचेष्टते ।
कुच्छुः श्वसितिम पर्प(र्पि) व कूजत्यपि कपोतवत् ।
मुक्ते च हृदि वातेन पुनः स्वास्य नियच्छुति ।
भूयसु श्रेति स्वस्ताक्षो मुहूर्त्यप्रयतो यथा ।
घोरस्स वातिको रोगो धमनीहृदयाश्रितः ।
सन्निरोधाश्व(श) नाडी(नां) यन्त्रितानां च वेगतः ।
स्रोतसां व्याकुलीभावान्तिलं स्यादपतन्त्रकः ।

(अपतन्त्रे सूक्ष्मविरेचनादिचिकित्सा, वमनादिनिषेधश्च ।)

नचैनं वामयेहीरो नचायेनं विरेचयेत् ।
न चास्याऽस्थापनं दद्यान् चैनमवतर्पयेत् ।
पिपल्लोऽथ विष्णुनि शियूणि मरोचानि च ।
एतानि सूक्ष्मपिष्ठानि कुर्यात्सूक्ष्मविरेचनम् ।
श्वसतो यस्य संवृद्धिः श्वेषणो मारुतस्य च ।
तस्य श्वेषण्युपहते संज्ञी समुपजायते ।

(अपतन्त्रके सौवर्चलचूर्णम् ।)

सौवर्चलं दाडिमं च तथा हिङ्गम्लवेतसम् ।
 महीषधं च पीतानि नाशयत्यपतन्त्रकम् ।
 हिङ्गु पुष्करमूलं च तुम्बुरुणि हरीतकी ।
 यवखादूदकेनैतत् दातव्यं लवण्यस्त्रिमिः ।
 हृद्रोगं पार्खशूलं च प्रतुर्जं चापतन्त्रकम् ।
 योगोऽयं श्रामयत्याशु शूलं गुल्म' च वातिकम् ।

(विभीतकादि चूर्णम् ।)

विभीतकं चातिविषं भद्रमुस्तां सपिप्पलीम् ।
 भाङ्गीं सशृङ्खिवेरां च सूक्ष्मचूर्णनि कारयेत् ।
 तानि चूर्णनि मद्येन पीतान्युष्णोदकेन च ।
 नाशयन्ति नृणां क्षिप्रं खासकासापतानकम् ।

(हरीतकादिघृतम् ।)

हरीतकौ वचा रास्ता सैन्धवं साम्लवेतसम् ।
 घृतमात्रासमायुक्तं नाशयत्यपतानकम् ।
 शुकनासा महावल्ली द्वे बृहत्यौ महीषधम् ।
 निचुङ्गश्चैव भाङ्गीं च काढिका ।
 पुनर्नवा चेति समैरक्षमात्रैः पचेद्विषक् ।
 तोयाढके घृतप्रस्थं तर्किङ्गं चापि पाययेत् ।
 खासकासौ महाहिङ्कां हृद्रोगं चापतन्द्रकम् ।
 नातिक्रामेदिदं सपिर्वेलामिव महोदधिः ।

(काकादनीपाचनम् ।)

काकादनी बला लम्बा द्वे बृहत्यौ महीषधम् ।
 कदम्बपुष्पिय(ष्पी) काला च सन्धिवल्ली तथा वृषा ।
 आदारी च विदारी(नी) च सुवहा केश य(इ)त्यपि ।
 एतेषां हिपलान्भागान् जलद्रोणे विपाचयेत् ।

द्विगुणेन कषायेण तस्मिद्युक्तिः पिवेत् ।
असध्यारोगं हिक्कां च श्वासं चैवापकर्षति ।
अपतानं सहृद्रोगं श्वयथं पाण्डुतामपि ।

(हरीतकीष्टतयोगान्तरम् ।)

हरीतक्याशं पञ्चाशत् दे च सौवर्चलात्तुले ।
विपाचयेष्टृतप्रस्थं द्विगुणं त्वौरसंयुतम् ।
अपतानं सहृद्रोगमेतत्सर्पिर्व्ययोऽहति ।
हिक्काश्वासौ च संवृद्धौ सद्य एव चिकित्सति ।
अपतानकनाशार्थमेतदुक्तं चिकित्सकम् ।

(इति भेले चिकित्सिते अष्टाविंशोऽध्यायः ।)

(आर्दित चिकित्सा उदितादिलेपस्थ ।)

अथार्दितानां वच्यामि चिकित्सां लक्षणानि च ।
शस्त्रकाष्ठप्रहाराश्च(च्च) ग्राम्यधर्मातिसेवनात् ।
कूर्दनाम्बद्यपानाच्च धनुषश्च विकर्षणात् ।
निल्यं व्यायामशीलानां पतनास्त्रहनादपि ।
अवतं(स्त्रं)सितभक्तस्य व्याधिना क(र्णि)तस्य च ।
नरस्य कुपितो वायुरुर्ध्वमेव प्रपद्यते ।
हनुमूलं शिरश्चापि ग्रीवां चैवार्दयत्यपि ।
सजिह्नां कुरुते तस्य वदनं चक्षुरेव च ।
कम्पतेऽस्य शिरोग्रीवं नासा वक्राभवत्यपि ।
निमोल्य चाक्षिणी तस्य निष्पन्दे विषमे तथा ।
जर्खं विप्रेक्षतेऽत्यर्थं तिर्यगाकारकेक्षणः ।
ओष्ठौ श्वयथुवन्तौ च चिकुकं च विनाश्यते ।
ष्टीवत्यथातिमत्रं च (वेध) नां(नं) व्रणनाशत(न)ाः(म्) ।

(आर्दितनिमित्तलक्षणी ।)

व्रणस्य कालं संपश्यन् ततः कुर्यादुपक्रमम् ।
वेद(ध)नं पाचनं चैव स्त्रांभनं शोषणं तथा ।

स्नावणं रोपणं चैव व्रणे कुर्यादुपक्रमम् ।
 उदिता(तः) क(प)र्णमूलं च रास्ना मूलकपर्णिका ।
 शुकनासा सुगन्धा च समझा न चिरं कुष्ठकम् ।
 कालेयकं बला दन्ती पाका(ठा) शतपदि(दी) स्थिरा ।
 पीडनीया प्रलेपोऽयं व्रणश्वयथुनाशनः ।

(उदुम्बरादिलेपः ।)

उदुम्बरः शिरोषश्च मधुकं चन्दनं तिलाः ।
 इन्द्रकान्तं समुद्रान्ता तथैव च शतावरी ।
 नीलोत्पलं पद्मकं च लक्षो द्वे चापि शारिवे ।
 एष प्रलेपो रोगं च व्रणानां तानि नाशयेत्(?) ।

(व्रणरोपणतिलकल्कं ।)

तिलकल्कस्समधुको पिचुमन्दच्च कल्कावान् ।
 पुराणमर्पिषा युक्तो व्रणिषु व्रणरोपणः ।

(त्रिफलातैलम् ।)

त्रिफला धातकी लोध्रं समंगा मधुकं बला ।
 द्वे छहत्यो समुद्रान्ता तथैव च शतावरी ।
 नीलोत्पलं कट्टफलं च मालती सर्णयूथिका ।
 एषां कल्कैस्समैस्मिं तैलं स्याद्वारोपणम् ।

(व्रणरोपणतैलान्तराणि ।)

विष्वाम्बामलकौनां च पञ्चवं मधुकं बला ।
 एतैशकुद्रसैसिंहं तैलं व्रणनिबर्हणम् ।

(व्रणे धावनादिचिकित्साविशेषाः ।)

न्यग्रोधोदुम्बराखत्यप्लक्षपारावरार्जुनाः ।
 शमीबद्धर्या एतेषां कषाया व्रणधावनाः ।
 यवानं शालि(लु)का रक्ताः, मुज्जा नीवारषष्टिकाः ।

जाङ्गलानि च मांसानि व्रणीं संशीलयेत्सदा ।
 अस्त्रं च दधि शकं च मांसं चाऽनुपवारिजम् ।
 क्षीरं गुरुणि चान्नानि व्रणी यः परिवर्जयेत् ।
 एतानुपक्रमान् कुर्यात् वृणे कायचिकित्सकः ।

(व्रणी शस्त्रादिचिकित्सा ।)

शत्यक्ष्वापि कुर्वीत वृणे शेषानुपक्रमान् ।
 क्षेयं भेद्यं च लेख्यं च से(सी)व्यं प्रच्छन्न एव च ।
 पाचनं यत्र तैसुल्यं भवेदन्यत्र किञ्चन ।
 हादश व्रणदोषात्र(श्व) परौक्ता चैव षड्बुधा ।
 उपक्रमाः षड्विधाश्च नियताऽः शत्यहेतुके ।
 उद्देशतः क्रियाश्वैताः कुर्यात्कायचिकित्सकः ।
 त्रिफला मधुकं लौध्रं मञ्जिष्ठा वित्तशुशिठका ।
 समझा धातको लाता निर्यासः शात्वलेरपि ।
 पलाशस्य च निर्यासो निर्यासः ककुभस्य च ।
 सूक्ष्मान्येतानि चूर्णानि व्रणानां रोपणं परम् ।
 गुभगुलोस्सल्पकीनां च सर्जस्य तिनिशस्य च ।
 निर्यासा रोपणाः प्रोक्ताः समस्ताः पृथक्वेच च ।
 व्रणधूमक्रमा ये च प्रत्युत्पन्ती च या क्रिया ।
 एतच्छेषं शत्यक्ता कर्तव्यं दृष्टकर्मणा ।

इत्याह भगवानात्रेयः ।

इति भेले चिकित्सिते अष्टा(उन)विं(त्रिं)शोऽध्यायः ॥

अथातः पानात्यर्चिकित्सितं व्याख्यास्याम इति

ह स्माह भगवानात्रेयः ।

(मद्यगुणदोषविवेकः ।)

सर्पिलंवणवर्ज्यास्तु रसा मद्ये प्रतिष्ठिताः ।
तीक्ष्णं चोष्णं तथा रुक्षमाशुकायौ व्यपाय च (?) ।
देवनीयं च हृदयं च सर्वभूतहितं लघु ।
चिन्ताशोकक्षमहरं रतिप्रीतिविवर्धनम् ।
हर्षस्थाने हर्षकरं भयस्थाने भयापहम् ।
रतिविहार जननं द्युतिशीर्यकरं परम् ।
शरीरावयवान् सर्वान् अनुगच्छत्यगूनपि ।
तैक्षण्यात् मोहयते चिन्तमौष्ण्यात् पित्तकरं च तत् ।
हृदयं वैशद्यभावाच्च रैच्याभारुतकोपनम् ।
श्वेषमन्नं तीक्ष्णभावाच्च हर्षणाहृष्टसुच्यते ।

(मद्यात्यर्चिकित्साः ।)

मद्यावचारणात्तस्य कुपितौ पित्तमारुतौ ।
श्रीधयेतां रसवहाः शिराः रोम च तालु च ।
तृष्णापरीतः सोऽत्यर्थं पानमेवाभिनन्दति ।
पीतं पीतं शोषयतौ देहं तस्याग्निमारुतौ
गच्छत्याशु जरा देहे सिकतायामिवोदकम् ।
तस्मादहोरात्रमपि पिबतः पानसेविनः ।
तृष्णा नोपशमं याति पानं जीर्यति चाऽशु च ।
भामितस्य तु मद्येन पित्तं वायुश्च देहिनः ।
विहीन चिन्तमनसि बुद्धिं पौडयतस्तः ।
स राजति प्रवहति विस्त्रित्यति धावति ।

पतत्युत्पत्ते हन्ति बहुशस्म विभाषते ।
 गच्छयगम्यमानश्च कार्याकार्ये न बुद्धते ।
 ततः शब्दे च पतति श्रेते च स्मृतशायिकाम् ।
 नग्नोऽवश्य विचरेत् विचरेत्ति विचेतनः ।
 ईद्धशोऽपि भवेन्मत्तः पानेनाम्यथितेन्द्रियः ।

(परिमितमद्यगुणः, तत्सेविकर्तव्यानि च ।)

प्रमाणेन पिवेत्यादं नातिसेवेत परिणितः ।
 युक्त्या तु सेव्यमानं तत्पानं चामृतमुच्यते ।
 पानं तद्वैजनेऽत्यर्थं स्त्रिमन्त्रकरोति च ।
 हर्षं जनयते स्त्रीषु तस्य रोगं चिकित्सकः ।
 पानेनैव प्रशमयेन्नान्यत्य चिकित्सितम् ।
 तस्मान्मादं निषेवेत क्लेमाणि पतनानि च(?) ।
 भजेष्ठान्त्रिनि चान्नानि जाङ्गलान्नन्(म) सृगद्विजान् ।
 स्नानं सुगम्यैः स्नानीयैः कृत्वा त्वग्नुस्तेपनम् ।
 शब्दान् मनोज्ञान् शृगवंश्य मनोज्ञैस्त्रह बन्धुभिः ।
 गृहेऽत्यन्तसुखेऽप्येतकुर्यात्यस्थीतरोत्तरम् ।
 कान्तास्मुमध्यवयसः तनुमध्याश्शुचिस्मिताः ।
 चन्द्रपादान्मनोहष्टाश्चित्तमात्याव्यरस्त्रजः ।
 चतुरा क्लौनु(म)वसना मुक्तामणिविभूषिताः ।
 रक्तचन्दनदिघाङ्गा मनोज्ञमणिमेखलाः ।
 तास्मालिङ्गं शयने सहिता प्रतिमास्त्रियः ।
 योषितो वै प्रधाना वै श्रीतस्पर्शस्वभावकाः ।
 नृणां स्वभावतस्वै नायोँ हर्षविवर्धनाः ।
 सोमो हि शिशिरो धातुः हृदि हर्षः प्रवर्तते ।
 तस्मादालापसंलापैसंवाहनविनोदनैः ।
 नारीं प्रहर्षजननीं सेवेताशु मदालये ।
 गैतर्यस्वनास्त्रव सहृदश्च मटोत्कटैः ।

प्रियानुवर्ति गायन्तो हृषे कुर्युमदात्यये ।
निर्दीषाणि च मद्यानि युक्तानि शिशिरेजलैः ।
यानि तानि शुभैर्मासैः स्वोपदंशानि पाययेत् ।

(पानात्यये पानकशिशिषः ।)

पानकानि च मुख्यानि घाडवास्तर्पणानि च ।
अविक्षीरं सचुक्रो(क्रं) च सेवेतासौ मदात्यये ।
तक्रं द्राक्षा रसस्मिन्बुक्तैत्तिरिको रसो मधु ।
आरनालं सचुक्रां च कोलदाडिमयो रसौ ।
जालासन्तर्पणाश्वैव सूक्ष्मात्य यवतर्पणः(?) ।
सौदर्चलमजाज्यश्च मैन्यवं लवणं तथा ।
शिशिरेण जलेनैतत्तर्पणं पानवत्पिवेत् ।
मातुलुङ्गोपदंशं च हन्यात्पानात्ययं नृणाम् ।
लाक्षारसस्तैत्तिरिको दाडिमस्य रसो मधु ।
पूर्वकल्पेन पातव्यं संपन्ने पानविभ्रमे ।

(पानकं तद्गुणाश्च ।)

कर्कन्धूबदराणां च प्रस्थं कुर्यात् सुकुट्टितम् ।
सप्रस्थे गालयंस्तोये सप्तकृत्वः पुनःपुनः ।
मृगमये तन्वे भारणे स्वनुगुम्नं निधापयेत् ।
ज्वे च दद्याहुडपले शर्करायाः पलं तथा ।
सूक्ष्मं च मरिचाल्कर्वचतुर्थं केसरस्य च ।
त्वक्पत्र भरणि द्वेच सूक्ष्मैलाकर्षमेव च ।
अमृणालार्धकर्षं च सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत् ।
जातीरससमोपेतं पानकं पानविभ्रमे ।
नाशयत्वाशु पानेन छिक्काभाणीव मारुतः ।
एतच्छृद्दिं लृषां दाहमतिसारं प्रवाहिकाम् ।
अहं चं मूवक्षच्छृं च हन्यात्पानात्ययं नृणाम् ।

(काश्मर्यादिंपानकम् ।)

काश्मर्यै दाडिमं द्राक्षां मधुकं सपरूषकम् ।
 कुटजानि च संक्षुद्य प्रक्षिपेत् जलाठके ।
 सूक्ष्मैला मधुकं लोध्रं मञ्जिष्ठा पिष्पलौ तथा ।
 एतानि सूक्ष्मचूर्णानि दद्यात् पानं च युक्तिः ।
 केसरं चाच दातव्यं पुष्पं नीलोत्पलस्य च ।
 एतत् पानात्यये देयं लृषाश्चर्दिनिवारणम् ।
 हे गुडूची पले हे च बला द्विपलमेव च ।
 लामज्जिकामृणालाभ्यां हे परी(ले) मधुको(का)त्पलम् ।
 एतान्यापोथ्य तुल्यानि नवे भार्खे जलाठके ।
 गुडस्य च पलान्यष्टौ दद्यानीलोत्पलं तथा ।
 एतत्पानात्यये देयं पानकं केसरैर्युतम् ।
 ज्वरदाहलृषाश्वासान् छर्दिं हिकां च नाशयेत् ।

(पानकैः पानात्ययानुपश्मे चिकित्सान्तरम् ।)

यदि संशमयेनैतत् न ग्राम्येत्पानविभ्रमः ।
 पाययेत्तं चिवृचूर्णं युक्त्या मद्येन संयुतम् ।
 पिबेद्विरेचनं चूर्णं महातर्पणमेव वा ।
 पूर्वोक्तान् मोटकांशापि भक्षयित्वा पिबेत्पुराम् ।
 वमनीयं यदा वीर्यात्तथैनं वामयेद्विषक् ।
 वमनैर्मद्यसंयुक्तेश्वृणैः पाचनकैरपि ।
 यवक्षारैश्च संसर्गं तस्य कुर्याच्चिकित्सितम् ।

(पानात्यये पानमेवौषधम् ।)

नहि पियाः प्रशस्यन्ते मनुष्याणां मदात्यये ।
 मदात्यये प्रशस्यन्ते यह्वा(वा)ग्वो दोषनाशनाः ।
 यस्मात्पानस्य पीतस्य विगं जनयते पुनः ।
 स मद्यशीषः संहङ्गः कुर्याद्वोरानुपद्रवान् ।
 तस्मात्पानात्यये पथ्या स्नेहाः पिया यवाग्वपि ।

सूक्ष्माणि देहस्रोतांसि मद्यं समनुधावति ।
 तिष्ठत्यवयवैश्वान्यै स्रोतस्मु विषमेष्वपि ।
 भिषगृष्टातांसु कोषस्थान् कोपयत्यनिलादिकान् ।
 धातवस्ते खरीभूता विवृद्धा पानदूषिताः ।
 पानेन सह संसृष्टा जनयत्यामयान् वङ्गन् ।
 व्यावायं मद्यसुहिष्टं विशेषेण मनोषिभिः ।
 ये तु सूक्ष्मासु विषया मद्याभ्यमनुयान्ति वै ।
 नहि तन्विषयानन्यो रसशक्तो विधारितुम् ।
 तस्मात्यानात्ययाभ्यानां पानमेवौषधं परम् ।
 स्वां हि योनिं च तत् पानं प्रलीनं कोषमाश्रितम् ।
 वशीभूतं प्रदुषेन महास्रोतः प्रपद्यते ।

(विषचिकित्सा पानात्ययचिकित्सा ।)

आर्तस्य मद्यसंयुक्तान्यौषधान्यपि सर्वशः ।
 मदात्यये प्रकुर्वीति क्रियाः श्रीताश्च मर्वशः ।
 अतश्च मद्यसंयुक्तास्तर्पणाः खलु देहिनः ।
 देयाश्चातिविरक्ताय स्रोतमां शोधनाय च ।
 श्रीशंगात्मैत्यगादिकासित्वाद्यतायित्वाच्च रीच्यतः ।
 तुल्यं हि रसवीर्याभ्यां विषं मद्यं च कीर्तितम् ।
 तस्मात्तत्त्वक्रियाः सर्वा विषवत्समुपाचरेत् ।

(पानात्ययवर्ज्या भोज्याश्च ।)

क्लेदनं तौत्त्वामुषणं च विदाह्य वनधारकम् (?) ।
 तस्मादुशोदकं खेदं धूमपानं च सर्पिषः ।
 ज्वालानलं तु सर्वेषां यवागूष्म विवर्जयेत् (?) ।
 दधि दुखं च शाकं च ग्राम्यानूपोदकानि च ।
 तिलपिष्टकृ(शृ)तं चैव पानरोगी विवर्जयेत् ।
 शालीन् सषष्टिकान् सुज्ञान् जाङ्गलान्मृगपक्षिणः ।
 पानात्यये प्रशंसन्ति भोजनेषु चिकित्सकाः ।

(वातिकपानात्ययचिकित्सा ।)

समेषु धातुकोपेषु विरिक्तेषु च मे शृणु ।
 अतिमात् यदा पान् पित्तं कोपयतेऽनिलः ।
 संदृश्य वातिकं रूपं तस्य कुर्याच्चिकित्सितम् ।
 सौवर्चलव्योषयुतं मद्यं मात्रिकसंयुतम् ।
 चुक्रवारिम(?)संयुक्तं वातपानात्यये हितम् ।
 तोयं मद्यं च शुक्रं च दधि त्वस्त्रं च काच्चिकम्
 समात्रिकस्तर्पणोऽयं वातपानात्यये हितम् ।
 अभ्यङ्गो मर्दनं स्नानं पानान्यर्थी(धर्मी)दकानि (१) च ।
 व्यक्तारूपवेषसंयुक्तान् रसान् ब्रोह्मीश्च शौलयेत् ।
 क्षागलं तैत्तिरिं क्रोधं कौकुटं बर्हिणं तथा ।
 कातपानात्ययार्तानां भोजनार्थं हितं दृणाम् ।
 आम्रमारुपतकं भव्यं कपिलं करमर्दिकम् ।
 पूर्वकल्पेन पातव्यं पानकं वातरोगिणाम् ।
 सारसौवर्चलं हिङ्गु मातुलुङ्गं महोषधम् ।
 तथाऽजमोदचूर्णं च मद्येन सह पाययेत् ।

(पित्तपानात्ययचिकित्सा ।)

पानात्यये पित्तकृते पानकं शर्करायुतम् ।
 पिबेन्मात्रिकसंयुक्तमर्धतो(२)यपरिषुतम् ।
 केचित्पानं तु गर्हन्ति पित्तपानात्यये दृणाम् ।
 तम्भद्यासहिनत्यं भिनाचान्यैः चिकित्सितम् (?) ।
 संयुक्तं तद्विं पित्तज्ञेमर्द्यमेवातिरिवतु (?) ।
 विदायीमलकानां च रसैरिक्षुरसेन वा ।
 मधूकमधुकाश्मर्यखर्जूरं नीलमुत्पलम् ।

(१) अर्धेर्दिकं पयः शिष्टमामाल्पघुतरं सृतम् ॥ इति हेमाद्री ॥

(२) अर्धेर्दिकम् ।

पानकं मद्यसंयुक्तं पूर्वकल्पेन साधयेत् ।
 आर्द्रचौमपरिच्छन्ना मुक्तामणिविभूषिताः ।
 श्यामाश्वन्दनदिघाङ्गस्खप्यादाश्चिष्ठ योषितः ।
 मद्यं खर्जूरकल्केन पिवेदिन्द्रुरसेन वा ।
 पक्कं पौलुरसं वाऽपि वार्ताकीरसमेव वा ।
 रसो द्राक्षाविदारीभ्यां मद्यमिक्तुरसो मधु ।
 पित्त(पा)नात्य्यार्तानामेतत् पानं हितं नृणाम् ।
 दृतिं हिमाम्बुसंपूर्णां गन्धमाल्यासमुज्जिताम् ।
 स्खप्यात्परिष्वज्य गृहे पित्तपानात्य्यार्दितः ।
 सरसा वनराजिश्च नलिनी फुलपङ्कजा ।
 भवेत् पङ्कजपत्रैश्च शयनं चन्दनोच्चितम् ।
 उपगृह्ण मृणालानि कलहारकुसुमानि च ।
 शयीत जलसंस्तुव्यज्ञनैरुपवीजितः ।
 पानात्य्ये पित्तकृतं शस्त्रकर्म विषोपमम् ।
 जाङ्गलैर्दृतमंयुक्तैः भोजयेद्रक्तशालिकान् ।
 मुद्रयूषिण वाऽशीत भोजयेमृदुलौदनम् ।
 त्रिफलायाः कषायं वा पिवेन्मद्येन मंयुतम् ।
 चौद्रेण रसमिक्तोर्बा त्रिष्टुलकल्के न वा पुनः ।
 त्रिफलालड्मधूकानि पद्मकं पद्मकसरम् ।
 नौलोत्पलं मृणालानि नलदं चन्दनं बला ।
 सिंहं कषायं शीतं तैः शर्करामधुसंयुतम् ।
 किञ्चिन्मद्येन संयुक्तं पित्तपानात्य्ये हितम् ।
 द्राक्षा पौलूनि पक्कानि खर्जूराणि परूषकम् ।
 चव्यं पनसमज्ज्वा च मज्ज्वा तात्र(ङ्ग)फलस्य च ।
 आपोथ्य तानि सर्वाणि पलांशानि जलाढके ।
 चतुर्भागवशेषे तु नवे कुण्डे समावपेत् ।
 दल्वा शीतोत्पलान्यश्चौ पलं नौलोत्पलस्य तु ।
 तत् पिवेत्पानकं युक्त्या पित्तपानात्य्यार्दितः ।

(श्वेषपानात्ययचिकित्सा ।)

श्वेषिके वातरोगी च मद्येन वमनं हितम् ।
 पटोलं पित्तुमन्दं च मदनस्य च पञ्चवम् ।
 गुलूचौ चाटरुषस्व त्रिफला पारिभद्रकः ।
 कषायं पाययेदेतं शीतं माच्चिकसंयुतम् ।
 नित्यं सेवेत तिक्तानि कषायकटुकानि च ।
 जाङ्गलानि च मांसानि सेवेत मृगपक्षिणाम् ।
 पिबेत् कुटन्नटाचूर्णं त्रिफलारससंयुतम् ।
 दीपनीयांश्च सेवेत योगान्पानेन नित्यशः ।
 विकारे श्वेषणि हितं मद्यं भूयिष्ठमेव हि ।
 तस्मात् पानात्यये मद्यं श्वेषिके परिचक्ष्महे ।

(सन्निपातपानात्ययचिकित्सा ।)

एषा विमानतः प्रोक्ता श्वेषपानात्यये क्रिया ।
 सर्वतः सन्निपातं तु सदा कुर्याच्चिकित्सितम् ।
 अहानि सप्त चाष्टौ वा नृणां पानात्यये स्मृतम् ।
 पानं हि भजते जीर्णमत ऊर्ध्वं विमार्गतः ।
 अनेन कालयोगेन यो रोगो न निवर्तते ।
 क्षत्वाऽनुपूर्व्या पानस्य कुर्यात्तत्तचिकित्सितम् ।
 हिङ्काश्वासादयो रोगा ये च सर्वे समुत्थिताः ।
 तेषां चिकित्सितं कुर्याद्यथा स्वे स्वे चिकित्सिते ।
 इति पानात्ययादीनां विस्तरेण चिकित्सितम् ।
 प्रजाहितमिदं प्रोक्तं शिष्याणामर्थसिद्धये ।

इत्याह भगवानात्रेयः ।

इति भेले चिकित्सिते त्रिशोऽध्यायः ।

इति भेले चिकित्सास्थानं समाप्तम् ॥

अथ कल्पस्थानम् ।

अथातो मदनकल्पं व्याख्यास्याम इति

ह स्माह भगवानात्रेयः ।

(मदनकल्पप्रयोगः ।)

पिण्डीतकानि तु त्रीणि संयहोक्तानि मे शृणु ।
कृष्णो श्वेत उभे तव लृतीयं मदनं स्मृतम् ।
फलानां त्वेवमितेषां मदनं सर्वशोधनम् ।
वमन(1)स्थापने योज्यं तथैवाप्यनुवासने ।
यदा न परिपूर्णानि परिपक्वानि तानि च ।
भवन्ति रसवर्तीनि ततस्तान्युद्धरेद्धिषक् ।
यवपर्णे तथैतानि तुष्ववर्णे तथा पुनः ।
मसरातं वासयित्वा सङ्कु(ङ्को)चितफलत्वचः ।
सुभावितानि विज्ञाय स्मद्भूतानि शास्त्रवित् ।
द्विधा त्रिधा शोधयित्वा सम्यक् संशोध्य चाऽवपेत् ।
धान्येषु मासं संख्याप्य सृदा चैवावलेपयेत् ।
निधूमि च निवार्ति च कपाटपिहिति गृह्णे ।
वैहायसे स्थापयेच्च यथा स्वेदो न संभवेत् ।
एतेषां फलमज्जानं संष्टुतं मुष्टिमाहरेत् ।
जर्जरीकृत्य दृष्टिं पात्रेष्वभ्यधि(?)चाहरेत् ।
मधुकस्य कषायेण रात्रिमिकां निधापयेत् ।
अथ चोत्थाय पूर्वाह्ले हस्तौ प्रक्षाल्य मर्दयेत् ।
परिस्तुतं सलवणं मधुयुक्तं प्रताप्य च ।
पाययेदातुरं स्त्रिग्रं छर्दयेत्तेन माधुना ।

(मदनकल्पार्थं जीमूतादिकषायः ।)

एतेनैव च कल्पेन जीमूतकफलैरपि ।
 इच्छाकुकुटजाम्बां च लवणैश्चापि कारयेत् ।
 क्षतवैदे(धै)र्हस्तिपर्णः धामार्गवफलैरपि ।
 कषायं कारयेदेभिः फलबीजानि भावयेत् ।
 अनेन कल्पेन भिषक् पाययेत् यथाबलम् ।
 मदनस्य फलान्येव पुनरुद्धारयेद्विषक् ।
 यथा स्त्रिज्ञानि पाण्डुनि तथैव हरितान्यपि ।
 परिपूर्णानि पक्वानि तथा जातरसानि च ।
 सूच्या वा कण्ठकैर्वाय व्यथयित्वा समन्वतः ।
 मदनानां कषायेण 'चरात्' भावयेद्विषक् ।
 एतेनैव च कल्पेन जीमूतकफलैरपि ।
 इच्छाकु कुटजानां तु धामार्गव फलैरपि ।
 क्षतवैदे(धै)र्हस्तिपर्णः वृद्येत्तेन साधुनाः ।
 सतिल्बकेन कल्पेन कुशानां वरुणस्य च ।
 काकोदुम्बरिकायाश्च कुष्ठाख्यायास्तथैव च ।
 एकैकस्य कषायेण सुस्त्रिग्न्धं वामयेद्विषक् ।
 इत्याह भगवानात्रेयः ।
 इति भेले कल्पे प्रथमोऽध्यायः ।

अथात इच्छाकुकल्पं व्याख्यास्याम इति

ह स्माह भगवानात्रेयः ।

इच्छाकूण्युद्देष्मान् वसन्तेऽय शरदपि ।
यदा प्रपुष्टिर्तानि स्वर्मद्यगन्धीनि वान्ति च ।
तेषां क्रियां प्रवच्छ्यामि इच्छाकूणां यथाविधि ।
इच्छाकुभिः पद्यस्मद्देष्मानि वान्तैव वामयेद्विषक् ।
पयसा इधि कृत्वा वा वामयेत्तु यथाबलम् ।
निर्मन्त्रय वामयेद्वैनं नवनीतेन वा नरम् ।
विहिता चेच्छाकुष्वेषा समाख्यात(१) क्रिया मया ।
हृन्ताण्याद्र्गणि चादाय स्थापयेत्पापा(फा)ण्टोदरे ।
एकरात्रस्थितान्यत्र हस्तौ प्रक्षाल्य मर्दयेत् ।
परिस्त्र(स्तु)तं सलवणं मधुयुक्तं प्रताप्य च ।
पाययेदातुरं स्त्रिघं क्षर्दयेत्तेन साधु सः ।
एतैनैव च कल्पेन इच्छुदर्भेच्छुवारिकैः ।
तथा पौटगर(ले)क्षोश कारयेत्तु रसाढकम् ।

(इच्छाकुकल्पप्रयोगान्तरम् ।)

अथवा कोविदारस्य पत्रैस्स(स्त्रं)मे(शो)धितानि तु
इच्छाकूणां पङ्गवानि स्वेदयेहोमयाग्निना ।
तानि स्त्रिकानि चोद्वृत्य क्षोदयित्वा उलूखुले ।
ततः फलकषायेण स्वभ्यासिच्य समस्य च ।
एकरात्रं कषायेऽस्मिन् स्वनुगुप्तं निधापयेत् ।
पूर्वकल्पविधानेन वामयेत्तु यथाबलम् ।

(इच्छाकुण्डिकायोगादिः ।)

इच्छाकूणां प्रस्तृतं च सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत् ।
कोविदारकषायेण गुण्डिकाः कारयेद्विषक् ।

एतेनैव कषायेण विनीय गुँडिकां तु ताम् ।
 यथाबलं पाययेत्तु कर्दयेत्तेन साधु सः ।
 स खलवेतेन कल्पेन कुशानां तगरस्य च ।
 एकैकस्य कषायेण सुनिष्ठं वामयेहिष्ठक् ।
 यथाबलं यथोहिष्ठं कर्दयेत्तेन साधु सः ।
 इच्छाकुभिः पयस्मिष्ठं पाययेत्तु यथाबलम् ।
 इच्छाकूणामयं कल्पो वमनार्थाय कीर्तितः ।
 मृदुरभ्यासतस्मिष्ठं प्रयोज्यो देशकालतः ।

इत्याह भगवानात्रेयः ।

इति भेले कल्पस्थाने लृतीयोऽध्यायः ॥

अथातो धामार्गवकल्पं व्याख्यास्याम इति

ह स्माह भगवानात्रेयः ।

(धामार्गवकल्पयोगप्रकाराः ।)

धामार्गवास्यु(न्यु)इरेत वसन्ते वा शरद्यपि ।
 यथा प्रपुष्टितानि स्युः मधुगधि(स्मी)नि वान्ति च ।
 समे भूमिप्रदेशस्मिन् कुशरोहिष्ठसंस्कृते ।
 क्षणमृतस्नाप्रभे वाऽपि अथवा स्वर्णमृत्तिके ।
 व्यातपे न नदीतीरे श्वभवल्मीकयोस्थथा ।
 परिपूर्णनि पक्कानि तथा जातरसानि च ।
 भिषगुड्युल मतिमान् यवपर्णे निधापयेत् ।
 बुसपर्णैऽथवा धौरः सप्तरात्रं निधापयेत् ।
 सुभावितानि विज्ञाय मृदुभूतानि शास्त्रवित् ।
 जर्जरौक्षात्य दृष्टिं पात्रेष्वासेच्य निर्हरेत् ।

कोविदा(रक्षा)येण रात्रिमेकां निधापयेत् ।
 अथचोत्थाय पूर्वोर्हे हस्तौ प्रक्षाल्य मर्दयेत् ।
 परिसूतं सलवणं मधुयुक्तं प्रताप्य च ।
 पाययेदातुरं खिंधं छर्दयेत्तेन साधु सः ।
 धमार्गवाणमेतेषां मुष्टि' संगृह्य संवृतम् ।
 जर्जरीकृत्य दृष्टिं पात्रेष्वभ्यवहारयेत् ।
 कोविदारक्षायेण रात्रिमेकां निधापयेत् ।
 पूर्वोक्तेनैव कल्पेन वामयेत्तु यथाबलत् ।
 नलदस्य कषायेण तालीकशतपुष्पयोः ।
 कुष्ठस्य भूर्वा पाठायाः पूर्वकल्पे न छर्दयेत् ।
 धमार्गवाञ्छलिं पूर्णं सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत् ।
 श्यामाकषाये प्रक्षिप्य एकरात्रं यथाविधि ।
 तथा फलकषायेऽस्मिन् इच्छाकुक्ततविधनम् ।
 जीमूतकौ हस्तिपर्णे कषाये परिभावयेत् ।
 तत उच्चृत्य संशोष्य सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत् ।
 क्षसरां तैलसंयुक्तामत्युषाणां पाययेन्नरः ।

(उत्पलादि ग्राण्योगेन वमनम् ।)

उत्पलं पुरुणरीकं च नलदं कुमुदं तथा ।
 तेन चूर्णेन संसृज्य ग्रातुमस्मै प्रदापयेत् ।
 सिराहृदयमाप्नोति यदुक्तं तिलमिश्रकम् ।
 त्वरितं तानि पुष्पाणि ग्रातुमस्मै प्रदापयेत् ।
 ग्रातुं पुनः पुनर्मद्यं चूर्णयित्वा सुहमुङ्गः ।
 अनेनैव च कल्पेन सुखं वमति मानवः ।

(धमार्गवादिगुडिकाः ।)

धमार्गवाञ्छलिं पूर्णं सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत् ।
 त्रिधा विभज्य मतिमान् स्वनुग्रुप्तं निधापयेत् ।
 अथ बिल्वकषायेण ही भागी श्वरोत्तयेद्विषयक् ।

च्युतं कषायं विमलं स्वतुगुरुं निधापयेत् ।
 भागं तु गुलिकाः कार्या कौलकर्क्षुसम्मिताः ।
 कोविदारकषायेण पूर्वकल्पेन छर्दयेत् ।
 कर्कन्धूबदराणां च कोलानां वापि सौधुना ।
 गुलिकां विधाय विधिवच्छर्दयेत्तेन साधु सः ।
 रोहितस्य च मत्स्यस्य तथा कर्णटकस्य च ।
 पचिष्णामौदकानां च रसेन तु वभेत्सुखम् ।
 स खस्वेतेन करुपेन चाम्लैश्च मधुविन्दुभिः ।
 गुलिकां विधाय विधिवत् पाययेत्तां यथाबलम् ।
 इत्याह भगवानात्रेयः ।
 इति भेले कल्पस्थाने चतुर्थोऽध्यायः ।

अथातः कुटजकल्पं व्याख्यास्याम इति

ह स्माह भगवानात्रेयः ।

(कुटजकल्पप्रकाराः ।)

वसन्ते वा शरदि वा कुटजान्युक्तरेड्डिष्क् ।
 शुचिशुष्कश्चिरस्त्रातः पुष्पे(थे)णाश्वयुजेन वा ।
 प्रकृष्टानि शुचौ देशे कुशरेहिषसंस्तुते ।
 क्षणमृतस्त्राप्रभे वापि तथा वा खर्णमृत्तिके ।
 व्यातपे न नदीतोरे खभ्रवल्मीकयोस्तथा ।
 परिपूर्णनि पक्वानि तथा जातरसानि च ।
 कुटजानामथैतेषां सुष्टि' सङ्कृत्य संवृतम् ।
 कोविदारकषायेण रात्रिभेकां निधापयेत् ।
 अथ चोत्थाय पूर्वाह्ने हस्तौ प्रक्षाल्य मर्दयेत् ।

परिसुतं सलवणं मधुयुक्तं प्रताप्य च ।
 पाययेदातुरं ख्लिखं कर्दयेत्तेन साधु सः ।
 अनेनैव च कल्पेन कषायं कारयेद्दिक् ।
 कोविदारस्य बौजैश्च नौपस्य विदुर(ल)स्य च ।
 गुलुच्चा(श) सुषव्यास्प पटोलपिचुमन्दयोः ।
 क्षत्वा तु धूलिकायास्प कषायं तेन कर्दयेत् ।
 एषामेव फलानां तु मुष्टिं सङ्कृह्य संवृतम् ।
 मधुकस्य कषायेण रात्रिमिकां निधापयेत् ।
 एतेनैव कषायेण तच्चूर्णं परिमर्दयेत् ।
 यथाबलं यथोद्दिष्टं कर्दयेत्तेन साधु सः ।
 क्षत्वेधनकल्पोऽयं उक्तो वमनविस्तरे । (१)
 य एवं संप्रजानाति स राज्ञां कर्तुमर्हति ।
 इत्याह भगवानावेयः ।
 इति भेले कल्पस्थाने पञ्चमोऽस्यायः ॥

अथातश्चतुरङ्गुलौयं कल्पं व्याख्यास्यामि इति
 ह स्माह भगवानावेयः ।

(चतुरङ्गुलकल्पप्रकाराः ।)

मनोऽन्न देशजातसु यो भवेच्चतुरङ्गुलः ।
 फलमुष्टिं समाहृत्य ततस्त्रूर्णानि कारयेत् ।
 तच्चूर्णितं विधाकृत्य भागमिकां निधापयेत् ।
 ह्यो भागौ च शुचिस्सम्यक् क्षत्वा मन्यनमेव तु ।

(१) कल्पस्थाने चरके द्वादशाध्याया वर्तने भेलसंहितायां तु नवैवाध्याया दृश्यन्ते । तच्च तच्च जीमूतकल्पाध्यायस्त्रुटिः, क्षत्वेधनकल्पस्य तु कुटजकल्पोपसंहारि श्रवणात् तेनैव चारितार्थमिति सूच्यते । तदनन्तरं च चरके सप्तमाध्यायोक्तः चतुरङ्गुलौयकल्पोऽत्र षष्ठाध्याये निरूप्यते । तिलक-महाहत्त्वकल्पावपि चरकोक्तौ न भेले वर्तते ।

स्वरोत्तिला परिस्तिह्य सुप्रसंन्नमनाति(वि)लम् ।
 परियोगं समासाद्य साधयेद्वैमयाऽग्निना ।
 तस्मिन् सुधासिद्धमाने सू(चू)क्ष्मा(र्णा)ग्नी(ती)मानि दाप्येत् ।
 हरीतकौमामलकं विभीतकफलानि च ।
 मधूकभागमावाप्य तद्विलेपनमाहरेत् ।
 ततः पाणितलं चूर्णं लेह्यं तेन विरच्यते ।
 एतेनैव च कल्पेन कण्ठकाद्याः(र्याः) फलैरपि ।
 स्वरोत्तिला लेहजातं परितः स्वासवं पिबेत् ।
 चतुरङ्गुलमद्यानां सृष्टानां पूर्णमञ्जलिम् ।
 दन्तीकषाये संयोज्य परियोगमधिश्वयेत् ।
 विज्ञाय गुलिकायोग्यं गुलिकाः कारयेद्विषक् ।
 इयामाकषायेणाऽलोद्धा पिबेत्तेन विरच्यते ।
 चतुरङ्गुलैसाधयित्वा पेययोग्यं सुसंस्कृतम् ।
 विरच्यते तेन म(सा)धुना(स) योगेनानि(ति) योग ति(तः) ।

(पण्डामलक-घृतम् ।)

धात्रीफलरसद्रोगे शर्करार्धतुलां पचेत् ।
 घृतं चतुष्पलं पक्कां पृथगर्धपलं न्त्रिपेत् ।
 नलं वेङ्गं चतुर्जातं यष्टिसैन्धवजीरकम् ।
 पलाशं विश्वमरिचं मृद्दीकायाश्चतुष्पलम् ।
 प्रस्थं कणात्रिवृतयोः मधुनाच्च निहन्तवत् (?) ।
 तत्पण्डामलकं नाम पाण्डुश्वयथुकामिलम् ।
 शिरोभ्रमणमुच्चादं आम्लपित्तविकारजित् ।

(भज्ञातक योगः ।)

भज्ञातकानां पवनाहतानां
 द्वन्द्वाच्चतानामिह चाठकं स्यात्
 तदिष्टकाचूर्णकण्ठिर्विघृष्ण
 प्रक्षालयित्वा विस्तुजेन्द्रियतापे ॥

शुक्षं पुनस्तद्विदलीक्तं च
 विनिक्षिपेदसु चतुर्गुणासु ।
 पादावशिष्टं परिपूतशीतं
 क्षीरेण तु त्वेन पुनः पचेत ॥
 तत्पादशिष्टं पुनरेव शीतं
 घृतेन तु त्वेन पुनः पचेत ।
 तदर्धया शर्करयाऽवगाढं
 लोहाभयोव्योषकचूर्णयुक्तम् ॥
 एतत्समं शर्करपादयुक्तं
 ततः खजिनोन्मथितं विधाय ।
 प्रस्थदयेनामलकौमधुभ्यां
 शीतेन तु त्वेन पुनः पचेत ॥
 तत्समरात्रादुपजातवीर्यं
 सुधारसादप्यधिकत्वमेति ॥
 प्रातर्विशुज्जीकृतदेहभाजा-
 मात्रां मि(पि)भे(वि)दामशरीरयोग्य(१)म् ।
 न चात्रपाने परिहार्यमास्ते
 न चोषणवाताध्वनि मैथुने च ।
 जन्मुर्नितान्तं नरसिंहवत्सा-
 द्ववेन्द्रः काष्ठनराशिगौरः ।
 दम्भास जी(शी)र्णा(१:) पुनरङ्गवन्ति
 केशस्तु शुक्लः पुनरेति कृष्णः ॥
 विशीर्णकर्णाङ्गुलिनासिकोऽपि
 क्र(क्ष)म्यस्थि(र्दि)तो भिन्नग(क)रोऽपि कुष्ठी ।
 सोऽपि क्रमेणाङ्गुलिगात्रशाखः
 तर्हयथा रोहति वारिसितः ॥
 महामयूरान् जयति खरेण
 बलेन नागान् तुरगान् जवेन ॥

(उक्तायोगानुपानादिः ।)

(इमं भज्ञातकं योगं) सुधाक्षीरेण भावयेत् ।
 तत्पिबेच्चु यथोक्त्वा हं तेन साधु विरच्यते ।
 दम्भक्ता तु तेजोङ्गा तल्कारौ सुदुरालभा ।
 कषाय क्षाय इत्येतत्सुधा क्षीरेण मिश्रयेत् ।
 तत्पिबेच्चु यथोक्त्वा हं तेन साधु विरच्यते ।
 सुधा क्षीरेण गोक्षीरं एतत्स्थमभिसंसृजित् ।
 तत्पिबेच्चु यथोक्त्वा हं तेन साधु विरच्यते ।
 क्षतमूलपुरीषस्य वाति(ति) चाप्यनुलोमिति ॥
 प्रथमं स्निग्धकोषस्य स्विन्द्रस्य च यथाविधि ।
 सम्यावेलामतिक्रम्य विमले च दिवाकरे ।
 मैत्रे मुहूर्ते व्यक्ते तु योगानितान् प्रयोजयेत् ।

इत्याह भगवानात्रेयः ।

इति भेले कल्पस्थाने षष्ठोऽध्यायः ।

अथातो दन्तीफलकल्पं व्याख्यास्याम इति
 ह स्माह भगवानात्रेयः ।

(दन्तीकल्पप्रकाराः ।)

त्रिधा विभज्य मतिमान् स्वतुगुप्तं निधापयेत् ।
 रसे वाऽमलकस्यापि ही भागो स्वरोतयेद्विषक् ।
 शुतं कषायं विमलं परियोगमधिश्वयेत् ।
 तस्मिन् सुधासिद्धमाने तच्चूर्णमभिसंसृजित् ।

तमाचं त्रिफलाचूर्णं आवपेन्द्रधुसंयुतम् ।
 लेहभूतं विदित्वैनं अथैनमवतारयेत् ।
 तस्य पाणितलं चूर्णं लेज्ञा तेस(न) विरिच्यते ।
 एतेषां चैव मूलानां कृत्वा चूर्णानि सूस्मतः ।
 श्यामाकषायेणाऽलोद्य स्वकं सिङ्गं विपाचयेत् ।
 जानीयात्तद्यथा सिङ्गं अथैनमवतारयेत् ।
 तदृढे मधुलिसे तु नवे कुम्भे समावपेत् ।
 मृत्स्नातु(भिः) स्वनुलिसे तु स्वनुगुमं निधापयेत् ।
 प्रसूतं पाचयेत्तत्र तेन साधु विरिच्यते ।
 एतेषां चैव मूलानां कृत्वा चूर्णानि सर्वशः ।
 बृहतीरससंमिश्रैः गुलिकां कारयेत्तु तैः ।
 गुलिकां कारयित्वा त् कक्ष्युर्बदरोपमाम् ।
 श्यामाकषायेणाऽलोद्य द्वे वा तिस्रोऽपि वा ततः ।
 पाययेत्तु यथोत्ताहं तं स्त्रिघस्वेदितं नरम् ।
 विरिच्यते तेन साधु नां(स) योगेनारी(ति)योगतः
 स्त्रेहादिस्त्रेहमूलं तु प्रच्छर्दनं विरेचनम् ।
 नोपजः (?) स्त्रिघकोष्टस्य विशुद्ध्यति विशेधनं ।
 इत्याह भगवानात्रेयः ।
 इति भेले कल्यस्थाने सप्तमोऽध्यायः ।

अथातः शङ्खिनौकल्पं व्याख्यास्याम इति

ह स्माह भगवानात्रेयः ।

(शंखिनौतैलकल्पप्रयोगः ।)

फलानि परिपक्वानि शङ्खिन्यास्तू इरेद्विषक् ।
अन्तरे चैत्र वैशाखमव्यये यवसङ्घ्रहे ।
अनूष्ठरे निरुद्धारे क्षेत्रे सूर्यप्रतापिते ।
कृष्णमृत्स्नाप्रभे वाऽपि तथाच स्वर्णमृत्तिके ।
न व्यभ्वे न च वल्मीके न चापि हृणकादिते ।
सुसमे भूप्रदेशे तु या जाता शङ्खिनौ भवेत् ।
तत्र द्वीणि समारास्य तद्वाने सिङ्गिबन्धनम्(?) ।
यवपर्णीषितां चाऽपि समोत्थृ निधापयेत् ।
सप्तरात्रं (वाऽथ)भा(मा)समाचा(च्छा)द्य च समन्ततः ।
आतपे परिशुष्काणि सूक्ष्मचूर्णनि कारयेत् ।
पलानामयवैतेषां हौ भागौ कारयेद्विषक् ।
तिलं हृतौयकं कृत्वा क्षोदयित्वा उलूख्वले ।
सम्यक् दि(ट)षदि निष्पिद्धा(श्च) तैलमुद्धारयेत्ततः ।
शङ्खिन्या हृत्वमात्रं तु तिवृत् कल्कमथाऽपि वा ।
तस्मिन् तैले पयस्वैव भिषगदद्याच्चतुर्गुणम् ।
एतत्सर्वं समालोद्धा पाचयेनमृदुनाऽग्निना ।
पक्षमाहृत्य विस्ताव्य स्वनुग्रहं निधापयेत् ।
तस्याञ्जलिं प्र(त)सि(द)ईं वा प्रसृतं वाऽपि पाययेत् ।
विरिच्यतं तेन साधुना(स)योगं(गी) नातियोगतः ।

(शंखिनौचूर्णयोगः ।)

सुसूक्ष्मस्याथ शङ्खिन्या चूर्णस्य प्रसृतं सुतम् ।
क्षीरपात्रेण संयोज्य पल(रि)योगमधिश्वयेत् ।
तथा प्रहृत्य विस्ताव्य शौतौकत्याभि स(म)भ(न्य)येत् ।

तत्रयं(य) न(न) वनीतं स्वात्तदुदृत्य विपाचयेत् ।

शङ्खिनीफलकल्केन चौरिण मस्तिलेन च ।

स पिबेत्तद्यथोक्षाहं तेन साधु विरिच्यते ।

(शंखिनीफलकल्कयोगः ।)

शङ्खिनीफलकल्कं तु सम्यग्दृष्टिं पिषयेत् ।

गोक्कौरेण समालोच्चा पिबेत्तेन विरिच्यते ।

एतेनैव च कल्पेन उद्धक्कौरेण पाचयेत् ।

अजाक्कीराविकाक्कीरा(र)माहिषि वाऽथवा पुनः ।

गोमूत्रेणोद्धमूत्रेण अविमूत्रेण वा पुनः ।

अथवा हस्तिमूत्रेण पचेत्तेन विरिच्यते ।

आमृद्यन्त्रय मृद्दीकां दापयेत्पा(फा)णितोदरे(के) ।

भृद्धा तु शङ्खिनीतैले परियोगमधिश्ययेत् ।

अर्धचूर्णानि पिपल्या हरितक्याश्च दापयेत् ।

अतः पाणितलं प्राश्य तेन साधु विरिच्यते ।

(शंखिनीमोदकयोगादिः ।)

शंखिनीफलमद्यानि दातव्यं लवणं तथा ।

शङ्खिनीतैलभृष्टानि फाणितेता(नाऽ)य मंसूजेत् ।

गोधूमाज्ये(द्य)न संसूज्य मोदकान् कारयेद्विषक् ।

तांस्त्रीन् द्वौ वाऽथ संभच्य ततस्साधु विरिच्यते ।

सुरां सौवौरकं तक्रं दधिमसु तुषोदकम् ।

कट्टफलं कोलसि(बि)भ्युं(न्दुं)वा तधिपकं तसन्तथा(?) ।

कर्कन्धूबदराणां वा सि(बि)भ्युं(न्दुं) पीलुप्रियालयोः ।

भव्यपारावतानां च मृद्दीका मद्यमेव वा ।

ज्वलशिग्युकपिथानां विल्वरसान्वा सह पाययेत् ।

अयं तु शङ्खिनीकल्पो मया तु समुदाहृतः ।

य एवं संप्रजानाति सा राज्ञां कर्तुमर्हति ।

इत्याह भगवानालेयः ।

इति भेले कल्पस्थाने अष्टमोऽध्यायः ।

अथातः श्यामाविवृत्काल्पं व्याख्यास्याम् इति
ह स्माह भगवानात्रेयः ।

(श्यामाविवृत्चर्णयोगविशेषाः ।)

श्यामायास्त्रिवृतायाश्च मूलान्वद्वारयेद्विषक् ।
कल्याणदेशजातायाः कुशरोहिषसंस्कृते ।
क्षणमृतस्नाप्रभे वाऽपि अथवा स्वर्णमृत्तिके ।
मूलान्वेतानि संगृह्य सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत् ।
स्त्रिराकषायं संगृह्य पाययेत् यथाबलम् ।
विरिच्यते तेन साधु म योगीनातियोगतः ।
त्रिफलारसमालेण द्राक्षापीलुरसेन वा ।
आलोच्य वाऽपि पयसा सर्प(स)ला(लां)वाऽपि पाययेत् ।
हरिणस्य रसं दद्यात् न्यङ्गोश्च महिषस्य च ।
खङ्गस्य कलविङ्गस्य तित्तिरेल्लिंवुकस्य च ।
रसमन्वयतमं तेषां विवृच्छामाप्रयोजितम् ।
यथाबलं पाययेत् सुस्त्रिघ्नं स्वेदितं नरम् ।
श्यामायास्त्रिवृतायाश्च क्लावा चूर्णानि सूक्ष्मशः ।
त्रिधा विभज्य त्रितयं स्वयं गुप्तं निधापयेत् ।
प्रियङ्गुतिगरं चैव तालिसं नलदं तथा ।
रसेन तु प्रियङ्गुणां द्वौ भागौ श्वोतयेद्विषक् ।
भोजने तु परिस्त्राय सुप्रसन्नमनाविलम् ।
परियोगमधिश्चित्य पाचयेन्मृदुनाऽग्निना ।
तस्मिन् सुधा सिंचमाने चूर्णान्वेतानि धापयेत् ।
प्रियङ्गुं तगरं चैव तालिसं नलदं तथा ।
हरिवरं च मुखां च बलां कालां न(स)रा(श)रिवाम् ।
अशोकपुष्पचूर्णानि पद्मसौगन्धिकानि च ।
नलिनं पुरुण्डरीकं च पिप्पलौमूलमेव च ।

मधुना सह संसृज्य लेह्नात् पाणितलं मितम् ।
 सुखिष्ठो जीर्णयुक्त यथाशास्त्रं यथाबलम् ।
 विरच्यते तेन साधु स योगीनातियोगतः ।

(पैत्तिकविरेचने योगान्तरम् ।)

चन्द्रनं पद्मकं नीयं सालं सप्तच्छुदं तथा ।
 पुनर्नवा तु पललं किरातं तिक्तमेव वा ।
 ये चाऽन्ये तिक्तमधुरा रसाः पूर्वे प्रकीर्तिताः ।
 तेषां कषायैयैज्यं स्यात् पैत्तिकानां विरेचनम् ।
 पारावतान् कपोतांश्च कौञ्चवहिणकुकुटान् ।
 कुरुद्गान् हरिणनेणान् हरितान् कालपुच्छकान् ।
 वर्तकान् तित्ति(रो)रिश्वेव शशलावकपिञ्जलान् ।
 रसैस्तैरुपयुज्ञोत पैत्तिकस्य विरेचनम् ।
 साराव(ब)लानि(दि) चूर्णानि पत्राणि च पयांसि च ।
 य उक्ता स्थावराः पूर्वं तथैव मृगपत्तिणा ।
 पानानि च फलिकाथकघायादिद्रवान् रसान् ।
 लि(ले)हां(न्) भक्षांश्च ना(वाऽ)वादीन् तेभ्यस्समभिकल्पयेत् ।
 परूषकस्य द्राक्षाया रसं समधुर्शर्करा(रम्) ।
 त्रिवृदक्षसमायुक्तं पीत्वा साधु विरच्यते ।

(त्रिवृदक्ष-लेह योगः ।)

साधयेच्छुर्करायुक्तं ममै(मि)व(न) मधुना भिषक् ।
 मृ(ध)ते तस्मिन् विवृच्छुर्णं यथाकोष्ठं समावपेत् ।
 ततः कपिस्तकं चूर्णं हे शते तिन्दुकस्य च ।
 आरग्वधफलान् मध्यभागश्वाक्षत(स)मास्ततः ।
 विवृच्छुर्णस्य धरणं शर्करा मधुरं मधु ।
 मरीचं नागपुष्पं च तत्पतं च सुचूर्णितम् ।
 एतत्सर्वं समायोज्य मोदकं कारयेद्विषक् ।
 अथवा कारयेललेहं तेन साधु विरच्यते ।

द्राक्षारसस्य कुडवं परुषकरसस्य च ।
 मधुनः कुडवार्धं च शर्कराफ(प)लमेव च ।
 त्रिवृचूर्णकतो लेहः तेन साधु विरिच्यते ।
 एतदुच्चन्दोषाणां ईश्वराणां विरेचनम् ।

(पैत्तिकस्मेभिकविरेचनयोगान्तराणि ।)

शर्करा मोदकं वाऽपि गुडःकं मू(वा)षपूरकम्(परुषकम्) (?) ।
 अनेन विधिना कुर्यात् पैत्तिकानां विरेचनम् ।
 त्रिवृचूर्णनि पिप्पल्याः फलान्यारम्भस्य च ।
 कल्कानन्त्रसमानेतान् पिबेद्दोरो विरेचनम् ।
 त्रिवृचूर्णस्य धरणं शर्करा मधुकं मधु ।
 एतदन्तसमायुक्तं पीत्वा साधु विरिच्यते ।
 त्रिवृचूर्णनि पिप्पल्यो यवज्ञारौ महीषधम् ।
 स्नेषकोपस्य शान्त्यर्थं लिह्नात्तेन विरिच्यते ।
 अविभूतमजाभूतं उश्मस्य महिषस्य च ।
 सृगस्य मूत्रं गोमूत्रं गर्दभस्य द्विपस्य च ।
 एतान्यष्टौ प्रयुज्जीत पृथग्वा यदि वा सह ।
 त्रिवृचूर्णविमिश्राणि विलिख्य मधुनाऽपि वा ।
 अजातानि च मध्या(या)नि तौक्षाणि निश्चितानि च ।
 त्रिवृचूर्णविमिश्राणि पीत्वा साधु विरिच्यते ।
 त्रिवृचूर्णं यथाकोष्ठं स्नेषकः पातुमर्हति ।

(लेहविशेषाः ।)

त्रिवृतायाः कषायेण सक्तौद्रं वाऽन्त्वेतसम् ।
 अथवा दधिमण्डेन कोलकानां रसेन वा ।
 कुलुथमूर्वायूषेवा सतीनचिरिबिल्वयोः ।
 यवकोलकयूषेण पिबेल्कौलत्यमेव वा ।
 युक्तं वा तैन्त्रिणीकेन साम्भवेतसदाडिमम् ।
 यषेण शिथको(ना)ना(गा)ह्ना मूलकानां रसेन वा ।

रसेन(१) मलकानां वा बौजपूरार्जकस्य वा ।
 कपित्थरसमण्डेन करमदरसेन वा ।
 यज्ञान्यदपि वा किञ्चित् फलमन्त्वमिति स्मृतम् ।
 पिबेत्तत् स्वरसैर्वाऽपि पञ्चमूलोरसेन वा ।
 कटुकल्कविमिश्रं वा यवक्षारेण संयुतम् ।
 मुद्दीकाफलकल्कनं लेहार्थसुपकल्पयेत् ।
 प्रत्येकस्य फलाना च पूर्वोक्तानां चिकित्सकः ।
 सुजातानां सुपक्नानां प्रत्यग्य ग्राहयेदसम् ।
 तत्वान्त्वलवणीभूते विरच्यात्सैन्धवो भवेत् ।
 लेहेऽस्मिन् तिवृताचूर्णं यथाकोषं समावपेत् ।
 सच्चीद्रं सगुडं वाऽपि लिह्वात्कटुकं तथा ।
 एतेन विधिना कुर्यान्मोदकान् पो(षा)डशा(वा)न् रसान् ।
 पानानि च फलान्त्वानि भव्यं भोज्यं च संस्कातम् ।
 एतद्राशां समाख्यातं देश्वराणां विरचनम् ।
 विधिमेवं प्रयुज्ज्ञोत इमं चान्यं चिकित्सकः ।

(आमलकादिमोदकादियोगः ।)

शाणमामलकानां च विभौतकफलानि च ।
 तिवृता सप्तला दन्तो शङ्खिनो चतुरङ्गुलम् ।
 हरीतकीनामेकं च यवक्षारो न(व)चैव हि ।
 पिप्पलीनां च शाणं स्याद्विलङ्घा शाणमेव च ।
 तिवृत्तूर्णस्य तिश्श(१)णा तत्वर्वमवचूर्णयेत् ।
 तानि चर्णानि मधुना सर्पिष्ठा वा गुडेन वा ।
 लेहं वा विधिना (कुर्यात् मोदकान् वा चिकित्सकः ।)

इत्याह भगवानावदेयः ।

(इति भेले कल्पस्थाने नवमोऽध्यायः ।)

(इति कल्पस्थानं समाप्तम् ।)

अथ सिद्धिस्थानम् ।

(वमनविरेचनयोदैश्कालभोज्य परिमाणादि विवेकः ।)

रिक्तकोष्ठस्य वमने मारुतः संप्रकुप्यति ।

झीहा झ्ल(प्र)चलत(ति)स्थानात्स्माद् दोषान् निहन्त्यसून् ।

पेयां(यं) मण्डं पिवेत्तस्मात् सुस्निग्धं लवणान्वितम् ।

सौम्ये तिथौ मुहूर्ते च नक्षत्रे करणे शुभे ।

शुक्रवस्त्रो शुचिर्भूत्वा अर्थयित्वा द्विजन्मनः ।

ततोऽस्मै वमनं देयं पूजयित्वा भिषग्वरान् ।

प्राड्मुखेन तु दातव्यं निवाते करणे शुभे ।

नचास्य कुर्यादायामं मण्डं भोज्यं प्रशस्यते ।

विधिरेष भवेत्कार्यं वमने च विरेचने ।

निष्पावस्य त्रयः प्रस्थाः मागधा तु कनीयसी ।

ज्येष्ठे तु पुरुषे ज्येष्ठं वमने न कनीयमम्(?) ।

चतुःप्रस्थं तु मयस्यात् ज्येष्ठं तुव्यस्य(?) ।

.....तं ज्येष्ठं विविधानि पृथक् पृथक्(?) ।

अधीतपूर्वं वमनं विरेको वाऽपि येन तु ।

कनीयसा प्रमाणेन परीक्षेत स बुद्धिमान् ।

त्रिपलं शेषमात्यातं कनीयस्तु पलं भवेत् ।

मध्यमं हे पले विद्यादिति मे निश्चिता मतिः ।

विषकृष्टहता ये तु कासश्वासप्रपीडिताः ।

तरुणा बलवन्तश्च वामयेदुत्तमेन तान् ।

मध्यमे प्राणवयसि मध्यमं तत्र कारयेत् ।

कनीयसीं कनीयांस्तु तथा प्राणे कनीयसि ।

विपरीतं प्रयुज्जानो न रोगान्विजयत्वति ।

उपद्रवान्वा वि(ज)ज(न)येदातुरं वा विनाशयेत् ।

(वमन प्रधानौषधम् ।)

अंकोलस्थाथ निंबस्य निष्यावं साधु योजयेत् ।
 सर्पिषा भेषजैश्चेमैः सुखोषणं शीतमेव वा ।
 मदनस्य पलं पिद्धा देवदालौफलैस्मह ।
 निम्बपत्राणि सार्द्राणि सैन्धवं मरिचानि च ।
 सैन्धवेन समायुक्तं तक्रमंडेन वा पुनः ।
 बन्धुजीवोऽथ पिप्पल्यो मदनं सर्पिरेव च ।
 तत्कषायेण मंयुक्तं प्रधानं वमनैषधम् ।
 मदनं बन्धुजीवस्य शतपुष्या शुकानसा(ना) ।
 सैन्धवेन समायुक्तं प्रधानं वमनैषधम् ।

(वमनप्रधानयोगान्तरम् ।)

मदनस्य च पत्राणि पुष्पाणि मरलानि च ।
 सैन्धवं बन्धुजीवश्च राजकोषातकानि च ।
 एष प्रच्छर्दने योगः प्रधानं वमनौषधम् ।
 निष्ठश्च विषयुक्तेषु काशश्वासे तु पूजितः ।
 यदा तु वमनं पीतं प्रच्छर्दयति मानवम् ।
 किं तत्र भेषजं कुर्यात् कथं वैद्यस्समाचरेत्(?) ।
 दर्शयेत्तस्य भिषक् फलितानि पृथक् पृथक् ।
 मन्त्रिकाको(शो)शि(क)चूर्णानि तत्र मर्णेन(न)योजयेत् ।
 एतेन तु प्रयोगेण न्तिप्रं छर्दयते नरः ।
 एषा क्रिया समाख्याता दुर्बलानां विशेषतः ।

(वमनक्रमः ।)

हृदयं पृष्ठदेशं च विगृह्णा च वमेन्नरः ।
 न चास्य चलति स्थारपियाह्नस्मिन्नुपक्रमे(?) ।
 कफं हि पूर्वं वमति ततः पित्तमनन्तरम् ।
 पित्तस्थाने भवेद्वातः ततो वमति शोणितम् ।

(सम्यग्वान्तं लक्षणम् ।)

लक्षणानि तु वच्चार्म सम्यग्वान्तस्य देहिनः ।
 लघुरामाशये शुद्धिः हृच्छुद्धिशाप्यतन्दिका ।
 क्षुत्पिणसे यथाकालं स्तोतःशुद्धिर्यथाग्नितम् ।
 शेषिकानां च सर्वेषां व्याधीनां विनिवर्तनम् ।
 न च वैरस्य मास्यस्य सम्यग्वान्तस्य लक्षणम् ।

(अतिवान्त लक्षणानि ।)

अतिवान्तस्य लक्ष्माणिं मंप्रोक्तानि निबोध मे ।
 हृष्टासोथऽशिरोहर्षीं मन्य(१)कण्ठश्च दीर्घते ।
 अत्युद्गारस्तमः कासो हिक्का श्वामः स्वरक्षयः ।
 वातज्वरः शुष्कवमिः लक्षण शूलो ह्यनिद्रता ।
 आस्थाहृच्छुषणं चैव क्षतश्च रुधिरागमः ।
 इन्द्रियाणुपरुद्धन्ते मूर्क्षा चास्योपजायते ।
 हतुस्तम्भश्च कम्पश्च त्व(प्र)तिवाते प्रवर्तते ।
 जर्वरक्तप्रमेहोऽथ गुल्मि(त्वः)चार्शीभग्न्यरे ।
 उदरी पाण्डुरोगी च हृद्रोगी क्षमिकोष्टकः ।
 अपस्मारी विषार्तश्च शोफः स्तम्भश्च वातिकः ।
 विषमज्व(र)वि(वी)सर्पि(र्पी) वातशोणितकश्च यः ।
 अशीर्विविषमाग्निश्च कुष्ठश्यथुपीडितः ।
 पित्तश्वेषसमुत्थाना व्याकुला ये च च धातवः ।
 सन्निपातसमुत्थास योनिदुष्टाश्च या स्त्रियः ।
 शूलार्ता रक्तगुल्मिन्दो याश्च सौम्येन पौडिताः ।

(सुविरक्त लक्षणम् ।)

अस्त्रिग्धो रक्त……नां लाघवं गात्रमार्दवम् ।
 हृदयोद्गारमूत्थाणां शुद्धिर्वातानुलोमतः ।
 प्रसन्नस्वरवर्णलं बुभुक्षा व्याधिनिग्रहः ।
 श्वेषणां च स्त्रयं स्थानं सुविरक्तस्थ लक्षणम् ।

(दुर्विरक्त लक्षणम् ।)

उदरं वातसंपूर्णं कण्ठमण्डलमंभवम् ।
पिट(टि)कजन्म गात्रेषु भ्रमणे ज्वरसंप्लवः ।
हृदयविष्ट्रेनं बाह्योर्विषादः कुक्किंगौरवम् ।
कृक्कुविण्मूत्रवातत्वं दुर्विरक्तस्य लक्षणम् ।

अतिविरक्त लक्षणम् ।

मृत्या शूलं गुदभ्रंशः शाखासंकोचसंभ्रमः ।
वातवृद्धिर्विसंज्ञलं गुदशूलस्तृष्णा लमः ।
शून्यता जर्जरीभावः ततश्चिमिचिमायनम् ।
रूपारण्यतिविरक्तानां शूलः शोफश्च जायते ।

(दुर्विरक्तादीनां भोज्यनिर्णयः ।)

गौरवे दुर्विरक्तस्य यदर्जीणं तदुज्जिखेत् ।
सात्म्यं तु पियं भैषज्यं निरुहोङ्गाठवर्चसाम् ।
रूपारण्य(ख)ति(ति) विरक्तस्य महत् न्त्रीरष्टतादिभिः ।
स्त्रेहैश्चैवोपनाहैश्च अभ्यङ्गैश्च भिषक् जयेत् ।

.....

(इति भेले सिद्धिस्थाने प्रथमोऽध्यायः ।)

(नस्यविभागः, शौर्षविरचनचिकित्सा रोगाश्च ।)

अवपीडानुवासाश्च धूमा: प्रधमनानि च ।
चतुर्विधं नस्यमाहुः पृथक्क्लेन तु मे शृण ।
मलगृहो रोहिणिका शंकरोर्दावभेदकः(?) ।
प्रतिश्वासश्च कासश्च श्वासो हिङ्का विडालिका ।
सुखरो(शो)यो ह्यपस्मारो दन्ततालुकविद्रुधिः ।
दन्तपुप्पुटकस्यैव पूतिनासामुखं तथा ।
अभिष्ठन्दाश्च चलारः तम्भा येनवसंभवाः(?) ।

सार्वदाश्वाप्यदामन्दाः नासार्शाश्च भगव्यरा(?) ।
उपजिह्वगलयन्ति: कण्ठतालुक एव च ।
गलशुणिङ्कालमके कायें शीर्षविरेचनम् ।

(शीर्षविरेकौषधानि ।)

मरिचानि विलङ्घानि पिप्पल्योऽथ फणिज्जकः ।
क्षवक्षो धवनस्तैव(?) श्विगुबौजं मयूरकम् ।
हिङ्गुसौवर्चलं भाङ्गी रक्तमालफलानि च ।
ज्योतिष्मती शृङ्गिविरं शैरोषं बौजमेव च ।
एतच्छीर्षविरेकायें उक्तव्याधिषु योजयेत् ।

(शीर्षविरेचनान्तराणि ।)

अवपीडोऽथ भू(धू)मो वा इन्दशस्मर्वशोऽपि वा ।
एतैरेवौषधगणैस्तैलं धीरो विरेचयेत् ।
अविमूलेण संयुक्तं श्रेष्ठं सर्व(शीर्ष)विरेचनम् ।
धूमं च सर्वगन्धानां कुष्ठं च मविवर्जितम्(?) ।
धूमवर्तिं पिवेत्ताटक् श्रेष्ठं शीर्षविरेचनम् ।

(शीर्ष विरेचनगुणाः ।)

शिरससु विरेकेण कर्णजिह्वाक्षिनासिकाः ।
विशुद्धत्वे यथा दोषं मुखं रमवहानि च ।
विवृत्वाखानि विशदं निरुक्षेषा प्रसिद्धते (?) ।
सम्यक् शिरसि संशुद्धे वेदना चोपशाम्यति ।
व्याधौ च भङ्गचूर्णलं स्तोतमां सु(शु)चिशुद्धता ।
तथैवाति विशुद्धेषु स्तोत्र(त)स्वा(स्वा)स(प्या)यते शिरः ।

(नस्यचिकित्या रोगाः ।)

दन्तचाले हनुस्तम्भे मन्यास्तम्भे शिरोग्रहे ।
बाधियें कर्णशूले च कर्णमूलाच्च भेदने ।
अव(प)तन्त्रे केशसादे प्रबोधे दृष्टिविभ्रमे ।

हिक्कामूत्रमुखस्सावे स्वरभेदेऽथचाग्रहे ।
 गण्डौष्ठमुखचालेषु कासेषु तिमिरेषु च ।
 दौर्गम्ये मुखनासाभ्यां पालित्ये वाऽप्यकालजे ।
 जर्खजद्वुगता ये च रोगास्संपरिकीर्तिताः ।
 नस्यकर्म हितं तेषां तैलं वा सर्पिरेव वा ।

(नस्योपयोगि तैलष्ट्रतम् ।)

जीवकर्षभका द्राक्षा पिप्पल्यो मधुकं बला ।
 प्रपौण्डरीकं मेदा च शर्करा नीलमुत्पलम् ।
 निदिग्धिका चांशुमतौ नीलिका मैन्धवं वहा ।
 रास्ता श्वदंश्वा मञ्जिष्ठा बृहतौ सपुनर्नवा ।
 एभिर्वःपःल्लस्मैःसिङ्गं तैलं वा यदि वा मृष्टम् ।
 चतुर्गुणेन पयसा नस्यं तत्परमुच्यते ।

(नस्यतैलस्तेहगुणाः ।)

नस्यतां(तः) स्तेहपानेन दृष्टरोमा दृष्टेन्द्रियायः ।
 अवलिम्प्य लिङ्गपःतिनिः चक्षुषा जायते नरः ।
 कर्णाक्षिनासावक्षाणां स्तेहेनावृत्य तर्पणम् ।
 इन्द्रियाणां विमुक्तलं प्रसादेदःश्वस्तरवर्णयोः ।
 स्त्रोव(त)मां विमललं च नस्येन स्त्रिग्वधलक्षणम् ।

(अस्त्रिग्वधातिस्त्रिग्वध लक्षणे ।)

अस्त्रिग्वधलिङ्गं रूचत्वं स्त्रोतसां तिरिक्तता तथा ।
 शिरसो गुरुदुःखत्वं स्त्रोतसां स्तेहपूर्णता ।
 कर्णतालु(लू)पदेहस्य नस्यातिस्त्रिग्वधलक्षणम् ।

(निरुहायोग्यनिर्णयः ।)

नाजीण नार्दशिरसि पन्थानं गन्तुमिच्छता(तः) ।
 न पौत्रमात्रे पानीये ज्वरितस्य न दापयेत ।
 न मैथुनं गतवतः मद्यपीतस्य नैव च ।
 नावलिस्तस्य.....वृत्तस्तथा(?) ।

(सम्युक्तनिरूढादिलक्षणम् ।)

सम्युक्तिरूह(ठ)स्य च रुक्तजा सम्यक् प्रशास्यति ।
 यतो मूल पुरीषाभ्यां यतो यस्य निवर्तते (?) ।
 निरूहस्तं भिषक् दद्यादनिरूढस्य लक्षणम् ।
 तथैव द्या(व्या)धिरात्मा(धा)नं शूलं विण्मूलनियहः ।
 पूर्णकुचित्वमानाहो दुर्निरूह(ठ)स्य लक्षणम् ।
 निरूढस्य पुनर्यस्य शोणितं संप्रदुष्यति ।
 अतीव तु निरूढस्य निःपुरीषस्य मारुतः ।
 शूलेनावेष्यमानस्य सर्वगात्राणि पीडयेत् ।
 इति पञ्चविधं चोक्तं व्याख्यातं समुपाचरेत् ।
 पञ्चकर्मविधानज्ञो राजाहो भिषमु(गु)च्यते ।
 इत्याह भगवानात्रेयः ।

इति भेले सिद्धिस्थाने द्वितीयोऽध्यायः । (१)

.....
 (इति भेले सिद्धिस्थाने द्वितीयोऽध्यायः ।)

अथातो दशव्यापदीयां वमन विरेचनसिद्धिं
 व्याख्यास्याम इति
 ह स्माह भगवानात्रेयः ।

(वमनप्रयोज्यौषधानि ।)

अधोभागोर्ध्वभागानि भैषजानि प्रयत्नतः ।
 कल्पयेत्तिमान्वैद्यो विषशस्त्रनिभानि तु ।
 कटुतिक्तकषायाणि विदाहीनि(नी) तराणि च ।
 सूक्ष्माशुष्णानि तोक्षणानि विषन्दीनि गुरुणि च ।

(१) अत माटकायां दत्तीयोऽध्यायम्बुद्धिः ।

तानि संप्राप्य हृदयं वमनं प्रतिपद्यते ।
 तिर्यगूर्ध्मधश्चैव दोषान्निष्ठन्त्यत्यपि ।
 सूक्ष्माच्छ्रौरावयवास्त्रौक्ष्मादनुसरन्ति च ।
 विस्तावयति धातुंश्च विमार्गेरपि देहिनाम् ।
 आनयन्तीव हृदयं ढोषांस्तानति भूर्क्षितान् ।
 आमाशयं पूरयिला ऊर्ध्वभागभवांस्तथा ।
 एकमेव च विष्ठन्दं संपूर्यामाशयं पुनः ।
 अधीभागे प्रवर्तन्ते विकारा इह देहिनाम् ।
 संशोधयत्यतः पशादूर्ध्वं वा यदि वाऽप्यधः ।
 (दुष्प्रयोगनिमित्तदशव्यापनाम् ।)

तेषां तु दुष्प्रयुक्तानां विभ्रान्तानां विधावताम् ।
 अयोगाच्चातियोगाच्च जायन्ते व्यापदो दश ।
 परिस्त्रावस्थाऽधानं विबन्धो गुदनिस्त्रवः ।
 हृद्रोगश्चैव शूलं च तथैव परिकर्तिका ।
 जीवादानं शिरोरोगं(गो) दशमी च प्रवाहिका ।

(दशव्यापन्निरसार्थानुवासनादिः ।)

तासामेकैकतस्मिदिं व्यापदां तु निबोध मे ।
 अथातिपीला वमनं त(न)स्य(स्य)ं तीक्ष्णतरं पिबेत् ।
 अनुवाना(स)न्न(न)सिद्धेश्च मंशोध्य(११)स्थापयेन्नरम् ।
 असिद्धति विरेके(१) वि(पि)भूयस्त्रमनुवासयेत् ।
 अस्मिन्नपि जरांयाति (?) लग्नादूर्ध्वं पिबेद्वृतम् ।
 स्नेहस्त्रेदोपवन्नश्च लघुं च प्रतिभोजितः ।
 विरेचनं च वमनं नरस्तीक्ष्णतरं पिबेत् ।
 यदा विरेचनं पीतं वमनायोपपद्यते ।
 प्रयोग एष वमने विरेकेऽपि च यत् स्मृतः ।
 (आश्चानादि प्रत्येकनिमित्तविवेकः ।)
 स्नेहस्त्रेदविमुक्तं च क्रूरकोष्ठं च देहिनम् ।
 अजीर्णैषधं पीतं रं(मा)धापयति मानवम् ।

तद्वितस्य सुभुक्तस्य रूक्तस्यानशनस्य च ।
 परिकर्तः परिस्तावः प्रलेपः स्वेदितस्य च ।
 स्वेहस्वेदविभुक्तस्य मृदुकोष्ठस्य देहिनः ।
 दोषास्त्वय च सांशस्य जनयन्ति प्रवाहिकाम् ।
 अतिरौच्चादतिरेहादौषधानां च संभवमात् ।
 नृणां शूलं प्रभवति गुदस्तंभश्च दारुणः ।
 वमने रेचने दाःपि तथा वेगविधारिते ।
 वातपित्तकफाः क्रुङ्घाः कुर्वन्ति हृदयग्रहम् ।
 तस्य गात्राणि सि(वि)ध्यन्ति क्लमः शूलस्य दारुणः ।
 शिरोग्रहश्च को.....(?) विसंज्ञश्च भवत्यपि ।
 स्विन्नस्य मृदुकोष्ठस्य स्नेहितस्य विरेचनम् ।
 अतिमात्रौषधं पिर्पात्तं तं जोव(त)दानाय कल्पते ।
 तुषां शुक्रस्य सक्तात ट्युषां वा रक्तमेव वा (?) ।
 लोध्रपुष्पसवण्णं या भर्णिष्पुष्पनिभं तथा ।
 प्रविरिक्तो यथा(दा) शौतां क्रियां समुपसेवते ।
 करणानि च शौतानि वारि शौतं च सेवते ।
 स्वोतांसि कुपितो वायुस्तस्य चावच्य तिष्ठति ।
 खरोभवति तेनास्य दोषा स्कन्दन्ति देहिनः ।
 वातमूत्रपुरोषाणां अभ्र(भि)ष्टि(द्विः)स्तुषा ज्वरः ।
 विवर्य एष व्याख्यातो भिषजा बुद्धिविभवमात् ।
 अस्त्रिधं तु यथा(दा) रूक्तमौषधं पाययेद्विषक् ।
 गृह्णाति कुपितस्तस्य सर्वगात्राणि मारुतः ।
 कटिपृष्ठशिरोग्रीवाहृदयं च यदाःनिलः ।
 प्रपद्यते तदा मोहां(हं) पित्तनाशं च गच्छति ।
 दशैता व्यापद(;)प्रोक्ता रूपैर्नानाविधैः पृथक् ।
 (अयोगिनः स्वेदानुवासनादिचिकित्सा ।)
 चिकित्सां तां सुकुर्वति यथाऽत्रेयस्य शासनम् ।
 तदायोगिनमध्यर्थं(ज्य) तैलेन लवणेन च ।

सहृदप्रस्तुलिरुचिस्त्वेत्यैदैरथाऽपि वा ।
 सभ्यडिग्रुदं विश्रान्तं परिपीय सुखाम्बुना ।
 जाङ्गलेन रसेनैव भोजयेन्द्रुमोहदनम् ।
 फलतैलेन कोणेन ततस्तमनुवासयेत् ।
 आत्माधानं परिकर्ता॑र्तिः च परिस्त्रावश्च शाम्यति ।

(सालादिष्टत स्नेहादि चिकित्सा ।)

सालो रुबूकस्त्रिफला दर्ददन्ती चित्रक एव च ।
 सर्पिरभिर्विणा॑प्रकां च पाययेच्च यथावलम् ।
 तत् स्नेहपोतं सुस्त्रिभ्यं खेदकमांपाविच्चितम् ।
 वमनं रेचनं वाऽपि पाययेत्तोक्त्वामौषधम् ।
 हृदयहो गावहर्षश्च शोषकगुणहस्तया ।
 विवभ्यः परिकर्त्तिश्च शूलशासि॑नन शाम्यति ।
 परिकर्त्तिः परिस्त्रावो यथा तच्चेन शाम्यति ।
 कषायवस्त्रिं प्रणयेत् पिचाचा॑क्षा वस्त्रिमथाऽपि वा ।
 स्तुतं मधुरसं वाऽपि क्षीरवस्त्रिं प्रदापयेत् ।
 जीवनीयोपसिद्धेन सर्पिषा॑ चानुवासयेत् ।
 एरण्डमूलं त्रिफला द्राक्षा काशमनर्यमेव च ।
 एभिः स्तुतं पयो दद्यात् द्विविधैरपि॑धि निश्चयेत् ।
 यावशूको भवेत् क्षारः सैन्धवं साम्लवेतसम् ।
 हिङ्गुदाडिमसारश्च पृथग्ल्यो विश्वभेषजम् ।
 सर्पिषा॑ पयसा वाऽपि मद्येनोणोदकेन वा ।
 भू॑पौतं निवर्तयेत् सू॑शूलं तौत्रं च परिकर्त्तिकाम् ।
 देवदारुं च बिल्वं च रास्त्रा कर्कटकाह्यया ।
 एरण्डोप्यथ पूतिश्च तैलमेभभिविर्विपाचयेत् ।
 तेनानुवासयज्ज्वैनं तदा संपद्यते सुखम् ।
 गात्रसूंभश्च शूलश्च परिकर्त्तिश्च शाम्यति ।

(वमनाद्यतियोगे विरेचनादिचिकित्साः) ।

उपद्रवाणमेतेषां शान्तिर्यदि न विद्यते ।
 तेषां चिकित्सितं कुर्यात् यथा स्वं स्वं चिकित्सितम् ।
 अतिप्रवृत्तौ(त्ते) वमने विरेचनमुपाचरेत् ।
 विरेचने चाऽतियुक्ते वमनं पाययेद्विषष्क् ।
 वमने चातियुक्ते तु कार्यमास्थापनं भवेत् ।
 उभयोरतियोगे तु स्तम्भसं(नं) हितमुच्यते ।
 उज्जिखेत् क्षौद्रयुक्तेन स नरस्तशुलाम्बुना ।
 पादो(टो) व(प)रि लिपेद्वस्तौ तथा वाय्वगाहयेत्(?) ।
 लामज्जकमृणालैश्च चन्दनैश्च सपद्मकैः ।
 सन्दिह्वात्सर्वगात्राणि कषायेषावसेचयेत् ।
 धातकी मधुकां लोध्रं पद्मं मोचरसस्तथा ।
 नौलोत्पलं समझा च कट्फलं पद्मकेसरम् ।
 एतैर्लोहितशारी(ली)नां सिद्धं प्रेयं सुशीतलम् ।
 पिवेन्माच्चिकसंयुक्तं तदा ह्यास्थापनं परम् ।

(रक्तशूलादौ वमनाद्यौषधानि ।)

लाक्षा लोध्रं समझा च मात्रिकं कमलोत्पलम् ।
 आजेन पयसा पौतं रक्तशूलेन मुच्यते ।
 रसं कपिथपतस्य पाययेन्मधुसंयुतम् ।
 पयसा बादरं द्राक्षां मधुना च पिवेन्नरः ।
 रसाश्च जाङ्गला देया व्यक्ता दाडिमसारकैः ।
 दृतदाडिमसंयुक्ता देयाः स्युः क्षौरवस्त्यः ।
 अतिप्रवृत्ते रक्ते तु रक्तमेवानुपाययेत् ।

(रक्तातियोगे आस्थापनविशेषाः ।)

शाशं मार्गमयौरभं भागं(गावं) माहिषमेव वा ।
 ओदनं पयसाऽमृद्य परिपूतं समाच्चिकम् ।
 पिवेदिक्षुरसैर्वाऽपि परिमद्यौदनं पुनः ।

न्यग्रोधोदम्बरप्लववेतसास्त्र(श्व) भ(व)जै(है)स्तथा ।
 शृङ्गेरथैषां चौरिण यवागृ(ग्वा)स्थापनं परम् ।
 पद्म' शाल्मलिनिर्यासः समङ्गा धातकी तथा ।
 जम्बान्नसारो मधुकं लाजा लाक्षा प्रियङ्गवः ।
 अतिशृतं पयः पियं यवागृश्वापि पाययेत् ।
 तण्डुलोदकयुक्तानि पवेदा मधुना सह ।

(कोरदूषौदनस्यातुपानविशेषसं-
 युक्तस्यातीसारनाशकत्वम् ।)

ओदनः कोरदो(दूष)पाणां मधुना सस्यसंयुतः ।
 मलाङ्गः (?) चारसंयुक्तः अतिसारं निवर्तयेत् ।
 संयुक्तं तिलतैलेन सप्तरात्रस्थितं दधि ।
 कोरदो(दूष)पा(षो)ध(द)नोपितं अतिसारपणाशनम् ।
 सप्तरात्रं स्थितं तक्रं मूलकं साधयेद्विषक् ।
 कोरदूषौदनो योज्यः तेनातीसारनाशनम् ।
 वटाङ्गुरा(रो)मोदरसो लोध्रमास्त्रास्थिकन्दकः ।
 तरुणानि च विल्वानि धातकी कुसुमानि च ।
 पञ्चरात्रस्थिते तक्रे यूषमेभिस्तु कारयेत् ।
 कोरदो(दूष)पा(षो)दनो योज्यस्तथाऽतीसारनाशनः ।
 नीलोत्पलं नीलतिलाः समङ्गा लोध्रमेव च ।
 चौरं विपाचयेदभिरतीसारविनाशनम् ।
 तिलतैलं तथा लोध्रं आजं चौरं विपाचयेत् ।
 प्रवाहिका गुदभ्रंशः सर्वमेतेन शास्यति ।
 बला चातिबला बिल्वं एरण्डं चौरकं(कः) तथा ।
 एभिर्विपाचयेत् चौरं कफपित्तप्रणाशनम् ।
 हनुस्तंभे च पातव्यमर्शःशूले च दारणा(णि) ।
 अनेनैव च कल्पेन कुर्याच्चावरणं भिषक् ।
 तेन मूर्छा भमस्तैव प्रशास्यति शरीरिणाम् ।

उपद्रवाश्च येऽप्यन्ये तेषामेतच्चिकित्सितम् ।
 शक्करा पद्मकोशीरन्ध्रोधोदुम्बरास्तथा ।
 एभिर्विपाचयेत्तैलं टृष्णादाहप्रणाशनम् ।
 चौरवस्तिं विदद्याच्च पिच्छावस्तिमथापि वा ।
 अतियोगे प्रशंस(स्य)न्ति(न्ते) शीताश्च दृतवस्तयः ।

(गुदभंश-विबन्धादि चिकित्सा ।)

जौवादानचिकित्सायां यत्पूर्वं परिकीर्तितम् ।
 तत् कर्तव्यं गुदभंशे तथा संपद्यते सुखम् ।
 वातशूले तु संजाते सङ्खरप्रस्तरादिका(न्) ।
 स्वेदांस्वेदोपदाहांश स्वव्य(भ्य)क्तानां पर्योजयेत् ।
 वचां श्वदश्वां पूरि(तौ) कां पञ्चमूलीं च साधिताम् ।
 यदुपश्चापनं यद्यात् सङ्खोषणांभा(भो)नुवासर(न)म् ।
 चारैः चारैदृतैश्चापि शूलप्नैः समुपाचरेत् ।
 दाढि(धि)कं घटपलं वापि पाययेत्तात्रया दृतम् ।
 एवमेव विबन्धेऽपि विधिं कुर्याच्चिकित्सकः ।
 य(।)च्च(श्च)यापत्तया(यः) शश्वहमने च विरेचने ।
 ताच्च(श्च)किञ्चे(त्वे)त मतिमान् यथा स्वे चिकित्सिते ।

(वमने विरकस्य विरेके वमनस्य च निमित्तादि) ।

आम्यानुपोदकं मांसं स्वेहिता(तो)योप(ऽपि)सेवते ।
 कफप्रद्वृष्टे तस्याशु विरेको वमने भवेत् ।
 अजीर्णे चौषधं पीतं मद्यं वा यदि वा बहु ।
 उल्के(त्वके)शे चोर्ध्ववाते च दुर्युक्ते वाऽपि भेषजे ।
 एवं विरेचनं पीतं वमनायोपपद्यते ।
 कर्षितेऽस्त्रिवापि सुकुमारे सुदारणे (?) ।
 असंजातकफस्थैव न च द्विधस्य देहिनः ।
 कङ्कर्दनं स्थितचक्रुर्वा विरेकायोपपादयेत् ।
 तत्रानुपानमेवेत् केचित्केचिच्च संप्रति ।

भेषजं स्त्रिमात्रं तु जीवादानाय कल्पते ।
 जर्खं दशाहात्परतः स्नेहस्तेवोपदेहितम् ।
 पाययेत्तीक्ष्णमेवैतं (त्) भेषजं कल्पकल्पितम् ।
 सिद्धिर्विरेचनस्ये (स्यै) व वमनस्य च कीर्तिता ।
 अव्यापक्षं चिकित्साया यथावदनपूर्वशः ।
 इत्याह भगवानात्रेयः ।
 इति भेले सिद्धिस्थाने चतुर्थोऽध्यायः ।

अथातो वस्त्रिमात्रौयां सिनिं (द्वि') व्याख्यास्याम इति

ह स्माह भगवानात्रेयः ।

(वस्त्रिकर्मयोग्यविषयो मतभेदः ।)

संस्तुष्टभक्तं (क्ते) शंसन्ति वस्त्रिकर्म चिकित्सकाः ।
 विर(रि)क्तेष्वव(प)रे वैद्या निरुहे (दे) त्वपरे जनाः ।
 त्रीख्येताख्यवराख्याहुर्न शंसन्ति विशारदाः ।

(विरक्तवस्त्रिकर्मदोषाः ।)

मतं तेषामहं सम्यक् व्याहरिष्यामि हेतुभिः ।
 तदेतत्सुविर(रि)क्तस्य श्रीतोभवति पावकः ।
 हृदयाश्रयाणि स्रोतांसि गुदकोष्ठाश्रयाणि च ।
 प्रवृद्धो मारुतस्तस्य प(च्च)का(र्वा)चीनं प्रधावति ।
 श्रीतोकरोति कायान्तं बलं चास्यापकर्षति ।
 स्रोतस्य शुद्धे (ज्ञा) शुद्धेषु यदि वस्त्रः प्रदोयते ।
 स गम्भीरो गतः काये सर्वशो न निवर्तते ।
 क्वर्दिं पिपासां हृद्रोगं पाण्डुत्वं इवयथुं तथा ।
 जनयेदित्तं तस्माद्वि विरक्तं नानुवासयेत् ।

(संस्तुष्टभक्तनिरूढवस्तिस्त्रेहकर्मदोषाः ।)

संस्तुष्टभक्तस्य पुनर्जातदोषस्य देहिनः ।
 स्त्रोतस्मु मललिसेषु भवेत्स्त्रेहो निरर्थकः ।
 तीक्ष्णेतरनिरूहेण निरूढस्य शरीरिणः ।
 समुत्कृष्टेषु दोषिषु स्त्रेहवस्तिनं शस्यते ।
 केचिच्चापि शरीरस्य रात्रिपर्युषितस्य च ।
 प्रशान्ता दोषसंज्ञानं प्रशंसन्त्यनुवासनम् (?) ।

(वस्तिकर्म निदानम् ।)

वस्तिकर्म निदानं तु शृणु मे निरूपद्रवम् ।
 स्त्रेहितस्य यथान्यायं विरिक्तस्य च कल्पशः ।
 स्त्रोतस्मु वललिसेषु भवेत् स्त्रेहो निरर्थकः ।
 तीक्ष्णेतरनिरूहेण पुनस्य स्त्रेहितस्य च ।
 पञ्चरात्रात्परीतस्य कारयेदनुवासनम् ।
 नोपर्प(?) स्त्रिघ्नकोष्ठस्य कर्तव्यमनुवासनम् ।
 वातो ह्यूरीक्षतस्तस्य हृदये परितिष्ठति ।
 उचिता भक्तनिर्वाहि जर्खरात्रं तु भोजयेत् (?) ।
 तनुना मुद्रयूषेण जाङ्गलेन रसेन वा ।
 लृणाततस्समाख्यासः शक्तन्मूत्रे विसर्ज्य च ।
 स(वा)मेन पाश्वेण नरः संविशेच्छयने समे ।
 सङ्कोचयेहक्षिणे च सकृथि वामं प्रसारयेत् ।
 वामोपधानं कुर्वीत शिरस्युपहितं नरः ।
 अथाप्य(स्य) प्रणयेत्तेन मृगं वंशानुगं मुखम् (?) ।
 अथ कर्मबलं चैव न हतं न विलम्बितम् ।
 निर्व्यलीको मृदुर्वस्तिव्यपनीला(ता)निलस्था ।
 गाढे विलानुबन्धस्या प्रशस्तो वस्तिकर्मणि (?) ।
 वैत्रवातपदेवस्ति: सम्यगेकेन पाणिना (?) ।
 प्रपोडयेच्चापरेण हस्तौ चापि न कंपयेत् ।

पूर्वं च गुदमस्यन्दं दन्तिहस्तौ च मानवम् ।
 प्रवर्तयेदयोत्तानं पादौ वास्य प्रवर्तयेत् ।
 मुहूर्तेन निगर्हीयाहल्ले वस्तौ यथा सुखम् ।
 ततः परमतो विगानागतात्र विधारयेत् ।
 अविवन्धः सवातस्य सपुरोषस्य सिद्धति ।
 दन्तमात्रं पुनर्यस्य तैलवस्तिर्निर्वर्तते ।
 न स कार्यकरः प्रोक्तः तस्मात्र प्रणिधापयेत् ।
 लघितस्य तथा रात्रिं काल्यमुण्डोदकं पिबेत् ।
 एकान्तरे च दातव्यो वस्तिर्न सततं दृग्णाम् ।
 अभ्यङ्गे मर्दनं चैव कोण्ठतोयावसेचनम् ।
 उष्णोदकानुपानं च वस्तिकर्मणि शस्यते ।
 चतुर्षु त्रिषु वा वैद्यो यद्वयं वस्ति वा पुनः ।
 स्नेहवस्तिषु दत्तेषु कुर्यादास्थापनं ततः ।
 नार्द्रीक्षतेषु स्तोतस्मु स्नेहेन विहितस्य च ।
 शुद्धये स्तोतसां दद्यात्तिरुहान् शुक्तिः सुखम् ।
 अशुद्धे मलिने कोषे स्नेहवस्तिः प्रयोजितः ।
 प्रदर्शयति वैशिष्ठ्यं शुक्ले पर्वव्याकृतम् (?) ।
 विरेचनोपनाहस्य कर्तव्यो वस्तिकर्मणि ।
 यवागू प्रतिपानं च वस्तिकर्मणि वर्जयेत् ।
 चतुर्विंशतिव(र्व)स्ते(स्त)यो निरुहा अथ सर्वशः ।
 एतत्कर्मे(र्म)ति(वि) निर्दिष्टा(ष्ट)मूर्धवाते प्रदापयेत् ।
 मृदुमध्य(ध्य)मतीक्ष्णेषु रोगेषु कुशलो भिषक् ।
 मृदुमध्यमतीक्ष्णां च वस्तिकर्म च कारयेत् ।
 ग्राम्यानुपोदकं मांसं पिष्टात्रं पललं दधि ।
 आम्लशाकविकारांश्च भच्याणं विविधानि च ।
 श्रीतोदकस्य पानं च तथा श्रीतावगाहनम् ।
 गुरुणि चानुपानानि वस्तिकर्मणि वर्जयेत् ।
 शालिषष्टिकमुहूर्णस्य भोजनार्थं प्रदापयेत् ।

व्यञ्जनाय प्रदेया स्युः शशतित्तिरिलावुकाः ।
 ज्ञानवान् कु(सु)मिदा(ता)हारो वैद्यशुश्रूष एव च ।
 यसु वस्ति(स्ती)सु(नु) पाशी(सी)त स जीवेच्छरदां शतम् ।
 इत्याह भगवानात्रेयः ।
 इति भेले सिद्धिस्थाने पञ्चमोऽध्यायः ।

अथातो(त उ)पकल्पसिद्धिं व्याख्यास्याम इति
 ह स्माह भगवानात्रेयः ।

(वस्तितैलादिप्रयोगः ।)

उपकल्पग(म)वो(तो) वस्तिनैवं स्तेहं च सर्वशः ।
 तेषां प्रयोगयुक्तं च क्रियाकर्म च मे शृणु ।
 बालानामय वृक्षानां युवमध्यव(म)योस्तथा ।
 स्वस्थानामातुराणां च वस्तिकर्म प्रशस्यते ।
 सौवर्णं रजतं ताम्ब्रं कांस्यं त्रापुसमायसम् ।
 शृङ्गान्तशस्ति(स्थि)वंशाग्राण्याहुर्नेत्राणि परिणताः ।
 यथाक्रमं तालि प्रधानानीतराणि च ।
 उच्चमाधममधेषु मनुष्येषु प्रयोजयेत् ।
 गुलिकासा(नां)तु नेत्रं स्यादनूनद्वादशाङ्गुलिम्(लि) ।
 अङ्गुला कर्णिका वासातां च तत्रमयेहुदे (?) ।
 तत्र गोपुच्छसंस्थानं सुश्वक्षणं सुखकर्णिकम् ।
 प्रदेशिनीपरीणाहं दानेन निरस्यते (?) ।
 तत्र मात्राशतं स्थित्वा तिनैव विनिवर्तते ।
 यद्यकाले नवस्त्रेहो मद्यमांसप्रकल्पितः ।

न्यूनकालविवृत्तसु तौच्छात्वात्र निरुहति ।
 ततसु मधुरः किञ्चित् निवर्तेत शनैस्तिभिः ।
 एवं कालगतिक्रान्तो यो वस्तिर्न निवर्तते ।
 तौच्छाना(मा)स्थापनेनैवं चिप्रं प्रतिनिवर्तते ।
 तस्मात्तौच्छातरं वस्ति॑ पूर्वमेवोपकल्पयेत् ।
 प्राणसा(सं)धारणे ह्युच्चैर्विवभ्यो न प्रशस्यते ।
 तस्मात्कालं च यो व्याधिं निरुहाणां बलाबलम् ।
 पूर्वरूपं च के(यो)वैत्ति स मोहं न निगच्छति ।
 न त(त)दाहस्य(ज्व) गो(रो)हन्यात्राशनी(नि)नि(र्न)हुताशनः ।
 य(अ)दुः(तः) प्रयुक्तो(क्ति) य(तो)या(?) वस्ति(स्तः) प्राणैः
 सद्यो(नि) योजयेत् ।
 श(क)णस्तु(शः) प्राणहो वस्तिसद्यो रोगहरस्तथा ।
 सम्यड्निवृत्तो रोगो यो ह्यनिवृत्तसु प्राणहा (?) ।

(वस्तिगुणः ।)

स निर्वृत्तसु विगेन दोषान् गम्भीरमास्थितान् ।
 उत्त्वार्गस्थान्यन्यनागं मार्गस्थांश्चानुलोमयेत् ।
 वस्तिवेगोऽनिलादन्तः पर्जन्याच्च वनौमुखाः (?) ।
 कफपित्तविकाराणि सर्वे वातरसानुगाः ।
 अश्रीतिर्वातिका रोगाश्वत्वारिंशत्तु पित्तजाः ।
 विंशतिः श्वेषकाशापि संसृष्टानामसङ्कृहात् ।
 सर्वेषामेव चैतेषां रोगाणां सङ्कृहैस्तह ।
 अर्दितानामभू(शू)ता(ला)नां वस्तिरग्रं परायणम् ।
 अनिलप्रभवा ह्येति सर्वे वस्तिवशानुगाः ।
 तस्मादधैः चिकित्सायाः सर्वे वा वस्तिरुच्यते ।
 यस्तु वस्तिं निषेवेत चातुर्मास्यं सदा नरः ।
 रोगास्संवर्जयेयुस्तुं सिंहावासं यथा गजाः ।
 एते गुणविशेषाश्च व्याख्याता वस्तिकर्मणि ।

(निरुहगुणः ।)

निरुहैश्चास्य सामर्थ्यं उपचारं च मे शृणु ।
 स्विन्ने पर्युषिते जीर्णोऽप्यत्यन्तं च निरुहयेत् ।
 सोऽस्य भूतं पुरीषं च श्लेष्माणं चापकर्षति ।
 वातानुलोम्यं कुरुते वलं स जनयत्यपि ।
 विषस्थिरं दोषबलं यच्च नाति(भि)षु संस्थितम् ।
 विशेधयति सर्वस्वं निरुहः संप्रयोजितः ।
 रोगानि(नी) कस्य सर्वस्य प(ह)दो(रो) नास्ति हि तत्समः ।
 व्याकुलानां च केशानां मौमन्तकरणं यथा ।
 तथा भृशं व्याकुलीनो दोषश्चेष्ठो निरुहतः ।
 निरुहो हि समायुक्तः सम्यग्वीर्यः समैर्गुणैः ।
 व्याधीनथोऽवैरेत्तिन्नः पुरुणं युक्तं यथा नरं ।

(निरुहनिवर्त्या रोगा ।)

क्वच्छमूतपुरीषाणां गुल्मिनां मितगुल्मिनाम् ।
 विरेचनान्युदावर्ते हृद्रोगे पार्श्वशूलिनि ।
 उदरेषु प्रमहेषु कुष्ठेषु क्रिमिकोष्ठिषु ।
 श्लेष्मणा सह संसृष्टे शोणितेन च दूषिते ।
 मंसृष्टेन च सर्वेषु (?) मन्त्रिवातोऽवेषु च ।
 गम्भीरा धातवी ये च तेषां श्रेष्ठं निरुहितम् ।

(निरुद्धलक्षणं, तस्य चिकित्सान्तराणि च ।)

यथा कफं विरिचेत शङ्खस्फटिकसन्त्रिभम् ।
 कृतं मूतपुरीषाभ्यां तन्त्रिरुहस्य लक्षणम् ।
 सशोणितं निरुहेण चाति पर्युषितं तथा ।
 सुखोषितं समास्व(ज्व)स्य(स्तो) भोजितं चानुवासयेत् ।
 एकतो वस्तिकर्माणि ज्वेकतो हि चिकित्सितम् ।
 अमृतो(ता)पं(भं) वस्तिकर्म कुरुते न(सं) प्रयोजितम् ।

शुक्लवाहावरोधस्य नन्द्यायं याति देहिनः ।
 स्त्रीषु प्रसर्पणं कुर्यात् नराणां ल्लीणरेतसाम् ।
 हन्यादाता(त)रज स्त्रीणां वन्ध्याः गर्भं लभेत च ।
 वस्तिप्रयोगाच्छ(त् ष)न्दो(रहोऽपि पुमान् भवति सर्वशः ।
 कुष्ठानामपि मज्जानां मांससंजननं स्मृतम् ।
 इत्थाह भगवानात्रेयः ।
 इति भेले सिद्धिस्थाने षष्ठोऽध्यायः ॥

अथातः फलमू(मा)वसिद्धिं व्याख्यास्याम इति
 ह स्माह भगवानात्रेयः ।

(निरूहे मदनादि प्रत्येक निरासपूर्वक-
 फलमात्रोल्पर्ष व्यवस्था ।)

फलमू(मा)त्रं निरूहेषु श्रेष्ठमाहुर्मनीषिणः । (१)
 तेषां तु मदनं श्रेष्ठं प्रवदन्ति चिकित्सकाः ।

(१) कफपित्तहरं वरं फलेष्वय जीमूतकमाह शौनकः ।
 मृदुवीर्यतया भिनति तक्षकादित्याह दृष्टोऽथ वामनः ।
 कटुतुच्चीफलमूत्तमं भतं वसने दीषसमीरणं च तत् ।
 तदयोग्यमशैल्य तौज्ञाताकटुरौत्त्यादिति गौतमोऽव्रवीत् ।
 कफपित्तनिर्वह्निं परं स च धामागेवमित्यमन्यत ।
 तदभन्यत वातलं पुतर्वडिशो ग्लानिकरं वलापहम् ।
 कुटजं प्रशशंस चोत्तमं नवलप्त्रं कफपित्तहारि च ।
 अतिविड्जलमूर्धभागिकं पवनचोभि च काप्य आह तत् ।
 क्षतवेधनमाह वातलं कफपित्तं प्रवलं हरेदित ।
 तदसाच्चिति तत्र शौनकः कटुकं चापि वलप्त्रमित्यपि ।

इति चर-सिद्धि ११८-अध्याये ।

जीमूतकं प्रशंसन्ति केचिद्वामार्गवं तथा ।
 क्षतवेधनमित्येके कुटजं प्राहुरप्यथ ।
 गर्हितास्सर्वं एव तं(ताः) वाचः प्रत्येकशः स्मृत(१)ः ।
 भेषजानां च सं-(प)तो निरुहेषु प्रशस्यते ।
 वातपित्तकफं(फी) मां(याँ)सु निरुह(१)श(१)सु(नु)पूर्वशः ।
 व्याख्यास्याम यथान्यायं सन्निपातहिताश्च ये ।

(वातनाशननिरुहः ।)

दे पञ्चमूल्यौ कोलानि नलदश्शुष्कमूलकम् ।
 द्विपरि(ली)नालि(नि) सर्वाणि जलदोणि विपाचयेत् ।
 अष्टभागावशीषं तु कषायमवतारयेत् ।
 कल्प(लक्ष)पेषाणि चेमानि भेषजानि समावपेत् ।
 निकुञ्जिकां खरपुष्टां पिष्पलौसैन्धवे वचाम् ।
 त्रपुसोर्वारुबीजानि शतपुष्टां यवानिकाम् ।
 कुष्ठं च तगरं चैव यष्टीमधुकमेव च ।
 मन्त्रोरस्मकषायश्च मगोमूत्रश्च क्वाथकः ।
 सतैलश्च निरुहः स्यादातरोगविनाशनः ।

(पित्तनाशननिरुहः ।)

पटोलपत्रमूलं च पित्तुमन्दं शतावरीम् ।
 त्रायमाणां बलां रासानं बृहतीं कण्ठकारिकाम् ।
 गुलूचीं चिपु(फ)लां श्यामां शारिवां वंशकत्वचम् ।
 द्वौपलौकान् पृथग्भागात् पूर्वकल्पेन साधयेत् ।
 मधुकं वंशकफलं शतपुष्टां दुरालभाम् ।
 महासहामंशुमतीं कल्कं कुर्यात्पृथक् पृथक् ।
 क्षीरणाथ कषायेण दृतेन मधुना तथा ।
 कल्पमिश्रस्मुमथितो निरुहः पित्तनाशनः ।

(स्नेषनाशननिरुहः ।)

दशमूलिन्दं करञ्जी हौ दन्ती चित्रकमेव च ।
 एकाष्ठोला तुरङ्गी च त्रिफला देवदारु च ।
 पूतिकं रोहिषं श्यामा ऊ(ह)र्धं(च)राजत्वणानि च ।
 पृथक् पञ्च पलानेतान् साधयेत्स(पू)र्वकत्पये(व)त् ।
 अयोर्ध्वभाग्यां... (?) साधयेत्साधु योजितः ।
 मूत्रतैलयुतः श्रेष्ठो निरुहः स्नेषनाशनः ।

(उल्कृष्टनिरुहान्तरम् ।)

अश्वगन्धां बलां रासां खदंद्रां सपुनर्नवाम् ।
 पटोलपञ्चमूल्यौ च भार्ज्ञों श्यामां शतावरीम् ।
 गुलूचीं चिफलां शिश्रुं कर्णिकायाः फलानि च ।
 उश्चीरं रजनीपतं पूतिकं कर्त्तृणानि च ।
 पृथक् पञ्चपलान्ये(ने)तान् खण्डशस्केदयेद्विषक् ।
 जलद्रोणे विपक्तव्यं अष्टभागावशेषितम् ।
 मधुकं शतपुष्टां च सैन्धवं सर्षपान् गुडम् ।
 हपुषामजमोदां च मदनस्य फलानि च ।
 वचामशोकबीजानि पिप्पली कुष्ठमेव च ।
 एतानि कल्कपेष्टाणि भेषजानि पृथक् पृथक् ।
 क्षीरतैलसमायुक्तो द्वितमूत्रसमन्वितः ।
 खजिन मथितः पूतः म निरुहः प्रशस्यते ।

(निरुहार्थकषायपरिमाणादिनिर्णयः ।)

एकेन यदि वा द्वाभ्यां त्रिभिर्वाऽतिप्रमाणतः ।
 किञ्चिद्यूनातिरिक्तां वा ज्ञात्वा व्याधिबलाबलम् ।
 कुर्युर्विशतिवर्षाणां तत्र प्रस्थप्रमाणतः ।
 अथ द्वादशवर्षाणां अर्धप्रस्थं प्रयोजयेत् ।
 कषायकुण्डवं चात्र षड्वर्षाणां प्रयोजयेत् ।
 युक्तं लवणतैलाभ्यां क्षीरेण मधुना तथा ।

कषायवस्तिं कुर्वीत स्नेहाङ्गि प्रसृतं भिषक् ।
प्रसृतं सध्यमं कुर्यात् प्रसृताधं कनीयसि ।

(श्रीतमधुरादिनिरूपगुणदोषविवेकः ।)

नातिशैतं न वाऽत्युष्णं कषायमुपकल्पयेत् ।
वायुः कुर्यात् श्रीतत्वादत्युष्णं तु गुदं दहेत् ।
अतिसान्द्रातिग्रथितो दोषेण सह मूळितः ।
मदप्रवेगो भवति व्यपदेश्योप(पि)जायते ।
अथवापि तनुर्यस्य कषायो-(प)जि(चि)ता भवेत् ।
सोऽत्यं हरति दोषं च न च संशोधयेनुदम् ।
परिकर्ते च शूलं च जनयेच्च प्रवाहिकाम् ।
अत्यर्थं मधुरो दन्तो विदध्यस्तम्भवेदनम् (?) ।
यहणीं रक्तमर्शांसि पाण्डुरोगं भग्न्यरम् ।
अतितीक्ष्णसु दुर्युक्तः चिग्रं प्रतिनिवर्तते ।
न निर्हरति दोषांश्च ज्वरं भूर्धां करोति च ।
ज्वरितं दह्मानं च भूर्धमानं च मानवम् ।
श्रीतैर्मधुरसंयुक्तैः योजयेत्कौरवस्तिभिः ।
यस्याश्च लवणः कोष्ठे निरूहः पैत्तिका रुजाः ।
जनयेत्तत्र पुष्पं स्याद्मधुरेण निरूहणम् ।
निरूहो मधुरो यस्य श्वेषाणां परिकोपयेत् ।
कटुकैश्च कषायैश्च निरूहे यस्य मारुतः ।
प्रतप्येदधिकं तत्र मारुतप्न निरूहणम् ।
तस्माल्लेवण्ययुक्तानि द्रव्याणि मधुराणि च ।
तत् सुदव्यान्न श्रीतानि तथोषाणि विरेचयेत् ।

(पित्तादियोग्यनिरूहविशेषाः ।)

पित्ते श्रीतनिरूहः स्यादुष्णसु कफवारतः ।
प्रश्वेषणि प्रवाते वा देयमास्थापनं भवेत् ।

मदनस्य फलं पिद्वा तैलमच्छेन साधयेत् ।
 तन्निरुहं प्रशंसन्ति फलतैलं चिकित्सकाः ।
 गोमूद्रयुक्तमेतत् फलतैलनिरुहणम् ।
 निरुहं लवणं कुर्यात् शेषमानाहभेदनम् ।
 विलवैरण्डफलं वापि पचेह्विप्रस्थसंमितम् ।
 आम्लस्य लवणे साध्यमष्टमागावशेषितम् ।
 कषाये तत्र पौलूनि कल्कपेष्याणि योजयेत् ।
 फलतैलं यतो वस्तिर्दीपं आनाहभेदनः ।
 एष सर्वानुदावर्तान् सो(शो)म(फ)गुल्मान् भिन्नत्वपि
 अथ च वहिराधानं उदावर्तं विनाशयेत् ।

(पिच्छावस्ति ।)

ओष्ठाजिह्वं पृष्ठच्छूर्णं द्वहतीकण्ठकारिकम् ।
 चन्दनं पद्मकं चैव वृत्तं पुष्पं च शस्यते ।
 खण्डितानां यवानां तु कुडबं तत्र योजयेत् ।
 तदेकध्यं पचेत्सर्वं जले चाष्टगुणे भिषक् ।
 घृतेन मधुना चैव पिच्छां संयोज्य शक्तिः ।
 निर्वाहिकायां शंसन्ति पिच्छावस्तिमिमां बुधाः ।

(यवमूर्च्छितवस्ति प्रयोगी ।)

अतस्तु षोडशे (?) चैव पले द्वे सपुनर्नवे ।
 कटाहकं पञ्चमूलीं यवैस्सह विपाचयेत् ।
 उपोदकायाः क्षुष्णाया खरसं च सुर्पीडतम् ।
 युक्तं तेन कषायेण घृतेन सह योजयेत् ।
 माच्चिकेन च संयुक्तो वस्तिसु यवमूर्च्छितः ।
 पिच्छावस्तिरिति ख्यातः शूले निर्वाहिकासु च ।
 तरुणं शिंशुपापत्रं कर्वुदारस्य पल्लवम् ।
 क्षुष्णैस्सह यवैस्सिङ्गः संपिण्ठो घृतसंयुतः ।

मात्रिकक्षीरसंयुक्तः स वस्ति(र्य)वमूर्कितः ।
 निर्वाहिकां वातशूलं ज्ञतक्षीणस्य नाशयेत् ।
 एते निरुहा व्याख्याता सर्वरोगविनाशनाः ।
 व्याकुलेषु विकारेषु तान् भिष(क्)संप्रयोजयेत् ।
 इत्याह भगवानात्रेयः ।
 इति भेले सिद्धिस्थाने सप्तमोऽच्यायः ।

अथातो दशव्यापदामास्यापनानुवासनसिद्धिं
 व्याख्यास्याम इति
 ह स्माह भगवानात्रेयः ।

(वस्तिनिरुहयोरयोगातियोगयोदर्शिः ।)

स्नेहवस्तिनिरुहश्च हिविधं याति विभ्रमम् ।
 न युज्यते वा दुर्युक्तो युक्तो वाप्यतिपूर्यते ।
 तेषां विप्रतिपदानां वस्तीनां व्यापदो दश ।
 तासां रूपं चिकित्सां च प्रवच्यास्यनुपूर्वशः ।
 समति वा गुदे युक्तो वा.....गदपिद्यते (?) ।
 पुरीषेणादृते वापि सनगाढ़ं प्रपीडितः (?) ।
 अर्शमा प्रतिसंरुद्धो श्वेषणा भिद्यते गुदः ।
 गुरुतन्त्रयुतो वापि नेत्रवान् जीर्णसर्पितं (?) ।
 न गच्छति रु(गु)दे वस्तिर्विभ्रान्तेषु च धातुषु ।
 तमयोगमिति ब्रूयादतियोगं निबोध मे ।
 वाताभिभूतपित्ते वा श्वेषणा वाभितापिस(न)ः ।

पुरोषेणाभिभूतस्य मारं चाति प्रपौडितः (?) ।
 न प्रत्ययावभी वस्तिहतस्योन्मथितस्य वा (?) ।
 गुडवल्यां लृतीयायां अशींभिर्वा निवारितः ।
 विरचितस्य वान्तस्य मद्यशोकाकुलस्य च ।
 न प्रत्ययावभो(हो)वस्तिः ऊर्ध्वं वाति प्रवर्तते ।

(निरुहातियोगनिमित्ता दश व्यापदः ।)

तेषामुपद्रवा घोरा जन्यन्ते वस्तिविभ्रमात् ।
 जीवादाना लृष्णा छर्दिः हृद्रोगः इवयथुस्तथा ।
 शूलमर्शांसि पाण्डुलं श्वासोऽथ परिकर्तिका ।
 एषां प्रत्येकशो रूपं चिकित्सां च निबोध मे ।
 गुरुकोष्ठस्य रुक्षस्य बहुदोषस्य देहिनः ।
 अस्त्रिग्धस्य गुरुव्याधेर्यदि वस्तिः प्रदोयते ।
 अत्यल्पोऽवाय रुक्षो वा शीतवौर्योपदस्तदा (?) ।
 लवणस्त्रेहनित्यो वा तनुस्सान्द्रोऽथवा भृशम् ।
 सम्बद्धवहुदोषस्य केशानुत्केशयत्यपि ।
 तत्रादौ यत्र सर्पन्ति दोषास्ते पलिता भृशम् ।
 कटावस्थ्यूरुजञ्जुं च पादपृष्ठोदरस्तदा ।
 प्रस्यं रते भवेच्चास्यं सशूलमुदरादकम् (?) ।
 वस्तिशूलगुदावतीं गुटशोषो ज्वरस्तथा ।
 निष्ठीवका महस्त्रामा भक्तदेषो विवर्णता ।
 स्त्रिग्धस्य तस्य स्त्रिनस्य सङ्खरप्रस्तरादिभिः ।
 निरुहं कारयेत्तीक्ष्णं अमे(?) मा प्रतिवारुणम् ।

(विल्वादिवस्तिः ।)

विल्वाग्निमन्द(न्य)स्योनाक काशमर्यादिवि(व)पाटलाः ।
 रास्ता बला गोचुरकयवकोलकुलुख्यकाः ।
 एतत्सर्वं समाहस्य(त्य) जलद्रोणे विपाचयेत् ।
 चतुर्भागावशिष्टं तं कषायमवतारयेत् ।

कल्केन सर्षपाणां च पीलूनां मदनस्य च ।
 सयवं सकषायं तु तत्त्वेललवणेन च ।
 मूत्राणि च यथालाभं अथ सम्यक् निरुहयेत् ।
 यथा छृति बला तत्र
 तत्र चादितशब्दाश्च श्रेयांसश्च च स्वकान् ।
 शान्तिं पुण्याहघोषांश्च कुर्याच्चापि प्रदक्षिणम् ।
 तं निधाय शुभे कुम्भे वस्ति॑ दद्यात्रमाणतः ।
 देव प्रसायशो (?) वस्तिर्वर्जितानां महागुणः ।
 सर्वरोगहरो वृष्णः न्नतक्षीररुजावहः ।
 वातपित्तसमुद्याना रोगा ये परिकौर्तिताः ।
 कासदाहज्वरारातीश्च सामां विंशतिजं ततः (?) ।
 विभागमाच्चिको ह्वेषः वलीपलितनाशनः ।
 रूपवर्णकरः पुंसां बलमांसविवर्धनः ।

(शतावर्यादिवस्ति॑ः ।)

शतावरी॑ सहचरां रास्त्रां गौक्षुरकं बलाम् ।
 शतं शतं कल्पयित्वा तोयद्वोणशते पचेत् ।
 द्रोणावशेषितं तत्र परिपूतं निधापयेत् ।
 बह्विंश्चकुटहंसानां मांसान्यपि पृथक् पृथक् ।
 वसा माहिषवाराह प्रषाणां प्रस्थसंमितम् ।
 विदार्यामलकेच्छूणां रमप्रस्थान् पृथक् पृथक् ।
 तत्र तैलघृतप्रस्थं न्नीरमष्टगुणं भवेत् ।
 तद्वोमयाग्निना युक्तं कल्पेनानेन माधयेत् ।
 तुगाक्षीर्यामलक्ष्मी च द्राक्षा मधुकचन्दनैः ।
 मधूलिकापटोलाभ्यां पत्रं नीलोत्पलस्य च ।
 विशालां च मृगालां च कपिकच्छुपलानि च ।
 खर्जूरोदकपाके च शौतपाके निदिग्धिका ।
 जलमज्जात्वचं पत्रं छोबेरं ममहासमम् (?) ।

जीवकर्षभका भेदा पिप्पल्याशापि संहरेत् ।
 तस्मिंश्च श्रीतलौकात्य क्षीद्रप्रस्थे नियोजयेत् ।
 तत्र वादितशब्दश्च कुर्यात् स्वस्थयनानि च ।
 गजस्त्रम्भं समारोप्य श्वेतच्छवानुपालितम् ।
 चेलातयाश्च(?) कुर्वीत साधुशब्दांश्च सर्वशः ।
 ततोऽस्मिन् दापयेदस्ति पुण्याहनि रसायनम् ।
 वस्तिनानेन दत्तेन गच्छेवारीशतं नरः ।
 न वातयन्वणा काचिदुक्ता नाडिविभारजा ।
 वृषो बलकरो वस्तिरास आयुर्विवर्धनः ।
 परोपतितपालित्यं सेवमानो नियच्छति ।
 षण्डांश्च पुरुषान् कुर्यात् लक्षणाय गुणं विना ।
 क्षीणान् क्षतान् नष्टशुक्लान् विषमज्जरपौडितान् ।
 योनीनां व्यापदा वस्त्रां वस्तिरूपं व्यपोहति ।
 गुलूचौखरसप्रस्थं ग्राहयेद्वृत्तपौडितम् ।

(रामायनिकवस्तिः ।)

शतावरीरमप्रस्थं तदत्पहचरस्य च ।
 विदार्थीमलकेच्छाणां द्राक्षाखर्जूरयोरपि ।
 पृथक् कुर्याद्दसप्रस्थं प्रस्थौ हौ तैलमर्पिषोः ।
 आजमाहिषगव्यानि क्षीरणि हिगुणानि च ।
 क्षुस्पिष्टानि चेमानि पेषयित्वा विपाचयेत् ।
 वधूटिकामुच्चटां च मधुकं पिप्पलीमपि ।
 शृङ्गाटिकं पुष्करिकां काण्डं नौलोत्पलस्य च ।
 जीवकर्षभकामेदां बलां नौलोत्पलस्य च ।
 तुगाक्षीरं महामेदां पुंडरीकस्य केसरम् ।
 वृषभेषचकोराणां हंसकुकुटयोरह(पि) ।
 जीवं जीवकमुन्मात्रिकुररीक्रौच्च बहिंणाम् (?) ।
 वसा मज्जा च सत्वानां मेषमांसरसैस्मह ।

त्रिभागं मात्रिकं चैव कुर्यात्सम्यग्विपच्यते ।
 शङ्खभेरीनिनादैश्च पटहैर्वा मुरीखनैः ।
 सममितं गजस्तम्ये श्वेतद्वध्वजायुधम् ।
 सिद्धानां परमं दंवं महर्षिगणसेवितम् ।
 शरणं सर्वभूतानां अर्चयेदृषभध्वजम् ।
 अशौर्भिर्मङ्गलकामैः सतीभिर्देवतार्चनैः ।
 रसायनानि सिध्यन्ति विपरोतानि नलम् (?) ।
 तं स्तेहं गमयेदस्ति रासायनिकमुत्तमम् ।

(उक्तरसायनगुणाः ।)

अथाहारविहाराणां नचैनं यन्नचेद्द्विषक् (?) ।
 व्यापनयोनयो बन्ध्या रक्तगुल्मन्य एव च ।
 यामाद्वयं व्रातयते याश्च नस्थानुवस्थयः (?) ।
 नस्यशुक्लचत्क्षीणा विषमज्वरपौडिताः ।
 प्रक्षीणमांसरुधिरा बलोपलितपौडिताः ।
 आशु प्रशमयेद्रोगान् तानायुर्मांसवर्धनम् ।
 रसायनमिदं शेषं नराणाममृतोपमम् ।
 रसायनविधानानि प्रोक्तान्येतानि यानि च ।
 सहस्रशतपाकानि कार्याणि विभवे सति ।
 मधुकं सैम्यवं कुष्ठं शतपुष्पहरेणवः ।
 मदनानि च रास्ता च भाङ्गी नोपरकज्वलम् (?) ।
 मरि..... (?) ।
 मयूरकुकुटं वापि वेशवारं सुकूर्चितम् ।
 सहितं दशमूल्या तु जलद्रोणे विपाचयेत् ।
 रसस्य तस्य पूतस्य प्रस्तार्धं च दापयेत् ।
 वसातैलष्टानां तु मधुनः प्रस्तुतहयम् ।
 हपुषा (?) पुष्पाणा मुस्तानां चापि कार्षिकम् ।

कल(ल्क)पेष्यं पुनर्दद्यात्स वस्तैर्लवणं सुखी ।
 पादगुल्फोरुजङ्घासु त्रिकवच्छणवस्तिषु ।
 शिश्रवष्ययोश्चैव वातरोगं नियच्छति ।
 मृगाणां तित्तिरोगाणां च तथैव वलवा...नाम् ।
 आनूपानां खगानां च कल्कमेतव्रयोजयेत् ।
 दुष्प्रं मधु च तैलं च तस्मादुषोदकं समम् ।
 हौ पुष्पी शतपुष्पाणां कर्षश्च लवणोत्तमम् ।
 एष रासायनो वस्तिर्दीपिनोयाऽथ वृङ्गः ।
 बलवर्णकरो वृष्टः पावनो निरुपद्रवः ।
 गुल्मोदावर्तमाधानं प्रभेहक्रिमिकोष्ठिनाम्
 नित्यं गाढपुरीषाणां वस्तिरेष यथा स्मृतः ।
 दृतं मधु च तैलं च तासां होनं समं भवेत् ।
 पूर्वकल्पेन देयानि स वस्तिबलवर्णकृत् ।
 वस्तौ मेद्रगतं दाषि विधिसात्म्यचिकित्सिते ।
 पैत्तिंकं मूत्रकृच्छ्रे च पित्तव्याधिषु चोत्तमः ।
 तुल्यं च वाय त्रौद्रं च तासां मांसरसस्ममः ।
 अचमातं च मुस्तानां स वस्तिः पूर्वकल्पये(व)त् ।
 गुल्मो(ल्फो)रुजानुपृष्ठेषु सर्वतस्तम्भिर्तषु च ।
 पलाशपादवर्षेषु (?) वस्तिः प्रशमनः स्मृतः ।
 वस्तौ वृषणमेद्रेषु गुल्ममाशु नियच्छति ।
 त्रिकजानूरुपृष्ठादिवेदनां चापकर्षति ।
 मृदुत्वा ग्न(न)प्रवर्तन्ते ज्युद्यन्ते वस्तयश्वा(रा)ः ।
 तत्क्षीरास्थापनं कार्यं क्षिप्रं प्रतिनिवर्तयेत् ।
 मृदुत्वाद्यग्नानां तु केचिद्विभ्रमभीरवः (?) ।
 निदानानां कषायेण योजयन्ति चिकित्सकाः ।
 एवमयेष विभ्रान्तो न निरुर्हण वा पुनः ।
 वस्तयः कल्पदृष्ट्या हि यथा काले सुखावह्नाः ।
 क्षीणातिरिक्ता दूषन्ते तस्माद्योगं समाहरेत् ।

नित्यं नारीविहाराणां जीणानामल्परेतसाम् ।
एवमेव विधानं च रेतो बलविवर्धनम् ।

(शुक्रविवर्धनवस्तयः ।)

क्षत्वान्विहारा(?) वक्ष्यामि वस्ति॑ शुक्रविवर्धनाम् ।
रसः कर्कटकानां तु शर्करामस्तुमयुतः ।
षृतमौवर्चलयुतो वस्तिर्वृथतमः स्मृतः ।
हंसमारसलावानां तित्तिरिक्तौञ्चबहिणाम् ।
कल्पेनानेन कर्तव्या वार्जीकरणवस्तयः ।
पयः कूकुटमांसेन विपक्तं मधुमयुतम् ।
चटकान्तरसं चैव कुकुटाण्डरसं तथा ।
षृतमाक्षिकसंयुक्तः शर्करामैन्यवैर्युतः ।
एष धर्मस्तः स्मृतो वृष्टः मांसशुक्रविवर्धनः ।
येषां शतं वा षष्ठिर्वा नारीर्गच्छति मानवः ।
एष वर्णबलोक्ताहो ख्यावरेऽपि प्रदृष्टर्त ।
तिमिङ्ग्ले वा मकरं पाठीने नक्रमीनयोः ।
दुधे कूर्मे च कुण्डे कल्पयेच्छिंशुमारवत् ।
बाराहबस्तवषणौ वृष्टयौ गोवृष्टय च ।
चटकर्कटकांशैव जीरणं महं साधयेत् ।
तन्निरुहं तु शुक्रेण वस्तीनामथ । मश्येत् ।
उच्चके(टे)च्छुरसं चात्र कल्पयेत् स्त्रीशतानि चै ।
षृतमाक्षिक संयुक्तं प्रणीतः शर्करायुतः ।
किञ्चिन्नवणतो वस्तिर्गमयेत् स्त्रीशतानि चै ।
एष नारीविहाराणां वर्धनः पुरवासिनाम् ।
रेतोबलकरः श्रेष्ठः क्रोडावस्त्रिरनुच्छमः ।
आत्मगुप्ताफले ज्ञीरसुच्छटेज्ञी(ज्ञ)रकैः(सै) स्मृ(क्त)तम् (?) ।
आजेन वाऽनुपानेन वृथायं मंप्रयोजयेत् ।
रमायना वस्तयस्तु ये मया पूर्वदर्शिताः ।

तानेतैर्मांसनि(नी)रुहै यो जयेकल्पकत्तितान् ।
 बभुसूकरखज्जाँस कागगोरुहिषाँस्तथा ॥
 क्रोञ्चकारण्डवान् क्रोञ्चक्रवाकवकांस्तथा ।
 निरुहमेषां संहत्य लाभतस्माद्यु योजयेत् ।
 क्षीरं पनसबीजानि कपिश(क)च्छुब(फ)लानि च ।
 उच्चपे(टे)च्छुर(क)बीजानि मधुकं वलमस्तकम् ।
 पिप्पल्यः शारिवा द्राक्षा खर्जुरो मदनाल्पि ।
 जोवकर्षभक्ति मेदा वौजं नीलोत्पलस्य च ।
 गर्भे गर्भेण तक्षिङ्गं चटकाण्डरसायुतम् ।
 शक्तेरा मधुसंयुक्तम् ।

॥ उपरि ग्रन्थपातः ॥
